

TESI DOCTORAL
Presentada per Elisabet Marco Arocas
Dirigida per Inmaculada Serra Yoldi
i Ignacio Martínez Morales
València, 2015

TESIS DOCTORAL
ELISABET MARCO AROCAS

TEMPS PRESTATS. Joves d'origen marroquí que migren en solitari al País Valencià

TEMPS PRESTATS

Joves d'origen marroquí que migren en solitari al País Valencià

TESI DOCTORAL

Presentada per Elisabet Marco Arocas

Dirigida per Inmaculada Serra Yoldi

i Ignacio Martínez Morales

València, 2015

VNIVERSITAT ID VALÈNCIA

PROGRAMA DE DOCTORAT BENESTAR SOCIAL, COOPERACIÓ I
DESENVOLUPAMENT LOCAL

VNIVERSITAT DE VALÈNCIA

PROGRAMA DE DOCTORAT BENESTAR SOCIAL, COOPERACIÓ I

DESENVOLUPAMENT LOCAL

TEMPS PRESTATS

Joves d'origen marroquí que migren en solitari al País Valencià

TESI DOCTORAL

Presentada per: Elisabet Marco Arocas

Dirigida per: Inmaculada Serra Yoldi

Ignacio Martínez Morales

València, 2015

AGRAÏMENTS

Aquesta tesi es recolza en tot un seguit de raons i motivacions que tenen a veure amb la meua trajectòria professional i personal. Les circumstàncies que han envoltat el procés d'escriptura no han estat les més idònies, fet que, supose, serà comú a d'altres també. Res més lluny de la meua intenció que utilitzar-lo com a subterfugi de les meues possibles equivocacions. Ans al contrari, si em reserve la prerrogativa de presentar aquests entrebancs com a excusa és únicament per tal d'agrair aquelles persones que m'han acompanyat en aquesta etapa farcida de ruptures i errades com també d'encontres i encerts.

Per sobre tot, vull agrair als joves migrants que he conegut al llarg d'aquests anys, a aquells valents que un dia van deixar enrere les seues famílies, la seua terra i tantes altres coses, per brindar-me l'oportunitat de mirar més enllà de les fronteres visibles i de les invisibles, per provocar i estimular les preguntes que m'han conduït fins aquí i que m'han permès conèixer i establir vincles amb persones extraordinàries a escala transnacional. Molt especialment, als joves que m'han ajudat de manera tan generosa en la consecució d'aquest treball i a les famílies Terraf i Maamori, per la meravellosa acollida que em dispensaren al Marroc i per confiar-me els seus tresors: els seus fills.

A la meua tutora, Immaculada Serra, i al meu tutor, Ignacio Martínez, per haver dipositat la seua confiança en mi i haver donat el seu suport a aquest grapat de fulls i d'idees perquè adquiriren coherència. A Immaculada, particularment, vull agrair-li la paciència, però sobretot, l'estima demostrada per haver impulsat aquestes pàgines. En els darrers anys, he tingut la sort de coincidir amb Arantxa, David, Ali i Emma, amb els qui he pogut compartir molt més que inquietuds i complicitats. A vosaltres, us he de donar les gràcies per haver-me sostingut en els moments més delicats... Manquen les paraules per a descriure la vostra immensa vàlua.

Part del coneixement que he aconseguit recollir en aquesta tesi no haguera estat possible de no haver comptat amb un magnífic equip de professionals però, sobretot, d'excel·lents persones: Àlex, Apa, Fàtima, Toni, Mª José, Ferran, Maria, Rosa, Fran, Otman, Eva, Lucas i Levi, el vostre suport ha estat essencial per a continuar. Al llarg del periple personal que va engegar el contacte amb aquests joves, em van estendre la mà persones fascinants a les quals ara admire i estime: a Núria, per la seua constant presència malgrat els kilòmetres, i a Meme, Elena, Lourdes, Maru, Isa, Norma, Liliana, Loira, Simó, Charlotte, Chabier, Vicent, Enrique Martínez Reguera i Javier De Lucas, per la seua passió i la seua entrega a la defensa dels drets

de la infància i de les persones migrants, per la seua amistat i per les profundes converses a l'altra banda de l'Estret i a tants altres espais compartits.

Porte a la motxilla la gran fortalesa que em donen les meues amigues i amics. Vull destacar i agrair que hagen romàs al meu costat de manera incondicional a Carmen, Mireia, Rox, Carol, Pili, Maria G., Ana, Janet, Míriam, Javivi, Laura i Hakim. A Zoraida, per ser la meua persona i a Jaume, per agafar-me de la mà quan més ho necessitava i pel lloc tant especial que ocupes. A Julian, pel camí recorregut junts i per creure en mi i a Ernest, per ser i estar. A Sami, Marina i Maria per l'estima. Entre els encerts del darrer any, a Serena, Irene, Deborah, Mir, Isa i Ana Cameros... per coses que costa expressar amb paraules.

Vull dedicar-li aquesta tesi a la meua família, a la meua iaia, a les ties i cosines per donar-me una vida plena d'estima i per tot el que tenen a veure en allò que sóc i que vull ser.

Al meu pare i al meu germà.

Però, per damunt de tots i de totes les coses, a la meua mare, que no sols em va donar les ales, sinó que també em va ensenyar el més important: a volar.

ÍNDIX

PRESENTACIÓ	13
CAPÍTOL 1. DESNATURALITZAR LA INFÀNCIA, REPENSAR LA SEUA POSICIÓ A LA SOCIETAT	21
1.1. La necessitat de desconstruir el concepte d'infància.	22
1.1.2. La infància invisibilitzada.....	23
1.2. Una revisió crítica sobre la història dels Drets de la Infància.	26
1.2.1. Protecció i garantia de les condicions de vida de la infància.	27
1.2.2. Igualtat de drets i participació social activa de la infància.....	29
1.2.3. La Convenció de les Nacions Unides sobre <i>Drets de la Infància</i>	30
1.3. La infància a la mirada sociològica	34
1.3.1. L'enfocament estructural.....	37
1.3.2. L'enfocament construccionista.	38
1.3.3. L'enfocament relacional.....	40
1.3.4. Envers el nostre objecte d'estudi: una visió de conjunt sobre els enfocaments teòrics i la seua adequació.	42
CAPITOL 2. JOVES MENORS D'EDAT EN EL CONTEXT DE LES MIGRACIONS	45
2.1. Migració i globalització.....	46
2.2. La perspectiva transnacional en els estudis migratoris.	47
2.2.1. Migració i transnacionalisme.	47
2.2.2. Cap a una teoria migratòria transnacional.....	48
2.2.3. Contribucions de la perspectiva transnacional per a l'anàlisi social.	51
2.3. Menors d'edat en el context de les migracions internacionals.	53
2.3.1. Immersos en els circuits vulnerables de la globalització.	54
2.4. Nous actors migratoris: joves migrants menors d'edat d'origen marroquí.....	56
CAPÍTOL 3. LA CONSTRUCCIÓ SOCIAL DE L'ALTERITAT DELS MIGRANTS MENORS D'EDAT	61
3.1. La construcció social de la migració.	62
3.2. La construcció del subjecte jurídic: «menors estrangers no acompanyats».	68
3.2.1. Breus apunts sobre l'ús del concepte.	69
3.2.2. Buscant una definició.	72
3.2.3. Doble invisibilitat: elles als contextos migratoris.....	74
3.3. La construcció social de l'estigma.	76
3.3.1. Desacreditats i desacreditables.....	76
3.3.2. Sobre els estereotips i prejudicis: moros, àrabs i musulmans.	79

3.3.3. Xiquets del carrer: mites i falsedats.....	82
3.3.4. Els Centres d'Acollida: institucions totals.....	85
3.4. Institucionalització.....	90
3.5. Des de dins de la institució: noves formes d'intervenció i militància social.....	91
CAPÍTOL 4. EL DRET, GUARDIÀ DE LA DIFERÈNCIA	95
4.1. Menors però intrusos: entre la protecció i restricció.....	97
4.1.1. «Menors no acompanyats».....	99
4.1.2. «Menors estrangers».....	102
4.2. Menors migrants, <i>replicants</i> : segregació i discriminació institucionalitzada.....	111
CAPÍTOL 5. METODOLOGIA.....	115
5.1. Proposta epistemològica per tal d'abordar la realitat dels joves migrants menors d'edat d'origen marroquí com a objecte d'estudi.....	116
5.2. Hipòtesis.....	119
5.3. Objectius de la investigació.....	120
5.4. Disseny de la recerca, tècniques de producció de dades i disseny i decisions mostrals.....	121
5.4.1. Anàlisi documental.....	122
5.4.2. Observació participant.....	123
5.4.3. L'entrevista semiestructurada.....	125
CAPÍTOL 6. MAGNITUD I GESTIÓ DEL FENOMEN DELS «MENORS ESTRANGERS NO ACOMPANYATS» AL PAÍS VALENCIÀ.....	133
6.1. De la magnitud i presència del fenomen al País Valencià.....	134
6.1.1. Aproximació al volum de «menors estrangers no acompanyats» al sistema de protecció del País Valencià.....	137
6.1.2. Dels «menors estrangers no acompanyats» d'origen marroquí al sistema de protecció del País Valencià.....	140
6.2. Evolució dels recursos i places residencials als serveis de protecció de menors.....	145
6.2.1. Del període de creixement.....	147
6.2.2. Del període de regressió.....	149
6.2.3. El cas del Centre d'Acollida de menors "La Foia de Bunyol".....	151
6.2.3.1. Perfil de menors atesos.....	152
6.2.3.2. Algunes concrecions sobre el perfil dels joves migrants menors d'edat d'origen marroquí.....	154
6.3. La gestió del fenomen dels «menors estrangers no acompanyats» al sistema de protecció valencià.....	157

6.3.1. La gestió dels riscos.....	157
6.3.2. Exemple d'un contracte administratiu de serveis.....	160
6.4. De la protecció «dels menors estrangers no acompanyats» al País Valencià.	162
6.4.1. Evolució històrica de la mesura d'acolliment residencial.	166
6.4.2. Tipologia i condicions materials i de funcionament dels centres de protecció de menors al País Valencià.....	168
CAPITOL 7. CAP A RUTES SALVATGES.....	173
7.1. A una banda de l'Estret: la gènesi del somni migratori	174
7.1.1. Contextos d'origen dels joves migrants.	174
7.1.2. Els perquès.	179
7.1.2.1. El fracàs escolar.....	180
7.1.2.2. Mercat de treball i ocupació juvenil.....	182
7.1.2.3. La migració com a referent social.	183
7.1.3. El projecte, estratègies i rutes migratòries.	185
7.1.3.1. El projecte migratori: reubicació de la família.	185
7.1.3.2. Estratègies i rutes migratòries.	187
7.2. A l'altra banda de l'Estret: l'arribada a Espanya	190
7.2.1. Els primers passos al territori: itineraris dissenyats i itineraris espontanis.	190
7.2.1.1. Itineraris planificats.....	190
7.2.1.2. Itineraris espontanis.....	193
7.3. Arribada al País Valencià.	195
7.3.1. "Sóc menor".	195
7.3.2. Determinació de l'edat i entrada en el sistema de protecció.....	195
7.4. Joves menors d'edat, autonomia i somnis en les rutes transnacionals.....	198
CAPÍTOL 8. "FUERTE APACHE"	203
8.1. La porta d'entrada al sistema de protecció: "Manolo Centro".....	204
8.1.1. No se'ls esperava.....	209
8.1.2. "Portarse bien".....	211
8.2. La derivació al Centre d'Acollida de Menors "La Foia de Bunyol".	215
8.2.1 Dispositius de protecció versus dispositius de control.	215
8.2.2. Els efectes perversos de la institucionalització.	217
8.2.3 Condicionants en l'evolució del Projecte Educatiu.	224
8.2.4 Educadores i educadors socials: agents socioeducatius o agents de control?	232

8.2.5. Els reptes de la protecció dels joves migrants: la proposta del projecte educatiu del CAM.....	238
8.2.5.1. La mirada transnacional en la intervenció socioeducativa: la mediació social transnacional.....	246
8.2.5.2. El cas d'un jove migrant «no acompanyat» ni en destí ni en origen.	250
8.3. El desencant de la institució protectora.....	251
CAPÍTOL 9. JOVES A LA DERIVA	255
9.1. L'arribada dels 18 anys.....	256
9.2. L'emancipació.....	258
9.3. Joventut migrant, formació i inserció laboral.	263
9.4. Estils de vida i relacions socials.	272
9.5. Espanyol o marroquí?	278
9.6. Expectatives de futur.	283
9.7. Un viure transnacional.	286
9.8. Joves migrants «extutelats».....	290
9.9. Joves migrants i processos de fugida i mobilitat juvenils.	293
9.9.1. Mobilitats juvenils: capital humà i treballador empresari d'ell mateix.	295
9.9.2. La qüestió de la mobilitat juvenil.	298
CAPÍTOL 10. CONCLUSIONS.....	301
BIBLIOGRAFIA.....	317

ÍNDEX DE TAULES

<i>Taula 1. «Menors estrangers» atesos al sistema de protecció. Totals País Valencià, 2004-2010.....</i>	<i>137</i>
<i>Taula 2. «Menors estrangers no acompanyats» atesos al sistema de protecció. Totals País Valencià, 2011-2013.....</i>	<i>139</i>
<i>Taula 3. Percentatge de menors d'origen marroquí sobre el total de «menors estrangers» al sistema de protecció, diferenciats per sexe. Període 2004-2010. ....</i>	<i>140</i>
<i>Taula 4. Ingressos nous i percentatge de menors d'origen marroquí sobre el total d'ingressos nous, segons sexes, durant el període 2005-2009. Centre de Recepció "València".....</i>	<i>142</i>
<i>Taula 5 Ingressos de menors «no acompanyats» d'origen marroquí (homes). Centre de recepció "Les Palmeres", període 2005-2009. ....</i>	<i>142</i>

<i>Taula 6. Ingressos de menors «no acompanyats» d'origen marroquí (homes) a la província de València, període 2005-2009. Totals ingressos als Centres de Recepció .....</i>	<i>143</i>
<i>Taula 7. Dades desglossades del total de menors estrangers «acompanyats» i «no acompanyats» d'origen marroquí, sobre el total de menors estrangers «acompanyats» i «no acompanyats», segons províncies i sexe, 2011.....</i>	<i>143</i>
<i>Taula 8. Dades desglossades dels menors estrangers «acompanyats» i «no acompanyats» d'origen marroquí, sobre el total de menors estrangers «acompanyats» i «no acompanyats», segons províncies i sexe, 2012.....</i>	<i>144</i>
<i>Taula 9. Dades desglossades dels menors estrangers «acompanyats» i «no acompanyats» d'origen marroquí», sobre el total de menors estrangers «acompanyats» i «no acompanyats», segons províncies i sexe, 2013.....</i>	<i>144</i>
<i>Taula 10. Centres residencials i places destinades a «menors estrangers no acompanyats» del País Valencià .....</i>	<i>146</i>
<i>Taula 11. Volum de menors atesos en el període comprés entre l'1 de gener de 2008 i el 31 de desembre de 2013, desglossat segons país de procedència, Centre "La Foia de Bunyol". .....</i>	<i>153</i>
<i>Taula 12. Menors atesos amb edats entre 12 i 15 anys. CAM "La Foia de Bunyol".....</i>	<i>154</i>
<i>Taula 13. Creixement del volum de residents de població marroquina, País Valencià i Múrcia durant el període 2002 i 2012. ....</i>	<i>191</i>

ÍNDIX DE GRÀFIQUES

<i>Gràfica 1. Índex de saturació del Centre de Recepció, mitjana anual. ....</i>	<i>207</i>
--	------------

ÍNDIX DE FIGURES

<i>Figura 1. Guió entrevistes.....</i>	<i>128</i>
--	------------

Són les nou de la nit del dia de Nadal. A diferència d'altres vegades, la cua de l'embarcament és buida. Ens acostem per mostrar la documentació quan, de sobte, una de les noies encarregades de la zona de trànsit de passatgers s'acosta al policia nacional que ens atén: "¡Avisa a companys, il·legals saltant del vaixell!". Un silenci envaeix instantàniament la sala i una mirada còmplice es creua entre nosaltres... Un suau i dissimulat somriure aflora als nostres rostres, fina línia que dibuixa la nostra història junts, les raons, els perquès...

Camí a Tànger, desembre 2012.

PRESENTACIÓ

A finals de la dècada dels 90, comença a visibilitzar-se com a fenomen social la migració dels joves menors d'edat que arriben al territori espanyol sense documentació i sense la companyia d'un adult que se'n faça càrrec. El fenomen, que no és privatiu del nostre territori, sinó que és una realitat comuna a tot el context europeu, es generalitza i augmenta en tot l'Estat durant els primers anys dels anys 2000, alhora que penetra amb força en l'agenda dels mitjans de comunicació i l'opinió pública. Les representacions socials entorn del fenomen justificaran el desplegament de diversos dispositius de control social (jurídics, policials, polítics i pedagògics), així com també la proliferació d'estudis que miren d'abordar-lo des de diverses disciplines. Alguns contribuiran a la legitimació dels discursos dominants i mecanismes de control, mentre que altres, dotats d'una veu més crítica, qüestionaran les diverses actuacions en nom dels drets humans.

Al País Valencià, comença a prendre volada a partir de l'any 2004, com ocorre també a la resta del territori. És llavors quan es produeix un increment significatiu en la xifra de menors d'edat migrants que arriben al sistema de protecció. És, en concret, l'entrada al sistema de protecció allò que fa que el fenomen migratori, especialment el que protagonitzen els menors d'origen marroquí, siga manifest a tots els nivells. En el cas de la província de València, davant la gran quantitat de joves migrants menors d'edat que accedeixen al sistema, l'any 2005 es realitzen els primers canvis en la xarxa de centres d'acollida de caràcter públic, que consisteixen, principalment, en la reorganització d'alguns d'ells per tal que es dediquen l'atenció específica d'aquest perfil de menors.

És justament llavors, quan corria l'estiu del 2005, que vaig poder conèixer de primera mà el fenomen en incorporar-me a l'equip educatiu del centre de recepció "València" en qualitat d'educadora social¹. Mesos després, em vaig integrar en l'equip educatiu d'un dels centres

---

¹ En realitat, per a les places que ocupen interins/es i treballadors/es contractats de manera temporal dependents de la Conselleria de Benestar Social, la denominació oficial és la de Tècnica Mitjà Especialista en Menors (TEMEN), mentre que en centres de gestió privada és educadora social.

d'acollida destinats a l'atenció específica d'aquests migrants menors d'edat. Malgrat que el seu volum ja era notori en altres comunitats autònomes, en aquells primers anys de treball, molts professionals no enteníem massa bé el que succeïa: no arribàvem a aprehendre les característiques del col·lectiu, ni podíem explicar els perquès darrere de la seua fugida o les seues frustracions ni molts menys la seua trajectòria per diferents ciutats de l'Estat espanyol.

Producte d'aquell primer any de convivència amb els joves migrants i per tal de respondre'm a mi mateixa moltes de les preguntes que m'hi havia sorgit, vaig encetar la recerca d'informació sobre el fenomen a través de la lectura d'investigacions realitzades des de diversos àmbits, però d'entre totes les aportacions, les que em van resultar d'especial interès van ser les de la sociologia i l'antropologia. De sobte, vaig trobar abundants d'informes realitzats per les ONG, on denunciaven la situació dels migrants menors d'edat al territori espanyol i qüestionaven moltes de les pràctiques institucionals que portàvem a terme, ja que malgrat recolzar-se en criteris pedagògics i en la bona voluntat professional, continuaven impregnades d'un etnocentrisme i un sociocentrisme que ens allunyava de la realitat individual dels menors i de la complexitat del fet migratori.

Immersionada en la infinitat d'interrogants que plantejava la realitat d'aquests migrants i empenyada per les contradiccions que havia advertit en el tipus d'atenció que dispensàvem i pels condicionants i limitacions que trobàvem a l'hora de donar una resposta eficaç i encertada i que abassegaven la meua quotidianitat professional, vaig sentir molt clarament la necessitat de reprendre contacte amb la sociologia. I va ser llavors que vaig decidir matricular-me en el programa de doctorat en la Universitat de València.

La gènesi d'aquesta tesi es remunta a l'any 2009, quan vaig realitzar un primer estudi en el marc del programa educatiu i investigador del doctorat. Amb aquest treball vaig tenir l'oportunitat de fer una primera aproximació a la realitat dels migrants menors d'edat que eren atesos al sistema de protecció. Vaig poder endinsar-me en el tipus d'intervenció administrativa i institucional que es portava a terme a través de la reflexió dels i les professionals implicades. Per tal de contextualitzar el fenomen a la província de València, primer vaig haver d'ampliar el focus de l'anàlisi als centres d'acollida d'altres comunitats autònomes i també vaig viatjar en diverses ocasions al Marroc, perquè, evidentment, conèixer de prop l'entorn dels menors al seu país d'origen em seria molt útil per a resoldre un bon grapat dels interrogants que m'assetjaven.

El ben cert és que el fet migratori ha canviat molts des dels inicis pel que fa al perfil dels menors d'edat que arriben sols, com també ha canviat significativament la meua pròpia mirada gràcies als coneixements adquirits després d'una dècada consagrada a l'atenció d'aquests joves. Per raons que no esmentarem ací, aquesta tesi va trigar a materialitzar-se. Potser per això ha aconseguit aplegar totes les raons i tots els perquè que han marcat la meua trajectòria professional, acadèmica i personal al llarg d'aquets anys i que han impulsat un cert activisme en xarxa, al costat de professionals de diferents àmbits i comunitats autònomes, així com de l'altra banda de l'Estret i de països diversos. Al capdavall, no reflecteix únicament la meua manera d'entendre el paper de l'educació social, sinó que també m'ha ajudat a copsar globalment un fenomen que, amb prou feines, es pot explicar des d'una mirada territorialitzada.

Al llarg d'aquests anys, el treball desenvolupat des de l'àmbit de la intervenció socioeducativa amb els joves m'ha proporcionat un espai des d'on observar de prop la complexa realitat que els acompanya, les contradiccions que esquitxen l'atenció que se'ls brinda i les lògiques que imperen en les actuacions que s'engeguen des de les institucions. En aquest sentit, l'experiència laboral ha estat un espai fonamental a l'hora de suscitar interrogants epistemològics que m'han permès assumir una posició crítica i sempre situada, buscar nous marcs teòrics des d'on abordar no sols la comprensió del fenomen, sinó també l'anàlisi, i qüestionar i redissenyar les pràctiques d'intervenció social i educativa amb l'objectiu de donar una resposta adequada a les necessitats d'aquests joves. Moltes de les respostes les vaig obtenir gràcies a la participació en algunes plataformes formatives de diferents comunitats autònomes, als encontres estatals sobre *menors estrangers no acompanyats* i als cursos organitzats per l'Associació AlKhaima al Marroc, on vaig conèixer persones expertes que, des de múltiples àmbits, han afermat progressivament uns marcs teòrics des dels quals abordar la complexitat del fenomen i que m'han permès adoptar una visió de conjunt.

Un objecte d'estudi com el que plantegem no admet una sola mirada, una disciplina única, però, òbviament, aquesta tesi s'emmarca en una parcel·la específica del saber i per això, he tractat de recolzar-me en els marcs d'anàlisi que s'acomoden als meus interessos i que es circumscriuen al camp de la sociologia i de l'antropologia. Tanmateix, sóc conscient que aquesta delimitació facilita i entrebanca alhora la meua mirada personal. Aquesta tesi es nodreix d'estudis sobre la migració de menors d'edat al context espanyol, d'entre els quals he tractat de destacar-ne aquells que contribueixen a revelar les lògiques que construeixen aquest col·lectiu com una amenaça i un problema i que impulsen el debat i la reflexió sobre el

paper que exerceixen la intervenció judicial, policial, social i institucional en la criminalització i l'exclusió social d'aquests joves, cosa que, val a dir, constitueix també un dels objectius que persegueix aquesta recerca. A més, dins de les meues possibilitats, he provat d'extraure, de tota la literatura existent sobre el fenomen, una mostra representativa de l'elevat nombre d'investigadores que han contribuït al coneixement del fenomen, amb el propòsit de posar en relleu la inestimable tasca de les dones en la producció de saber científic, i molt especialment en aquest àmbit que ens ocupa (Suárez, 2000;2006; Jiménez, 2003;2011; Quiroga, 2003; Monteros, 2007; i Empez, 2014, entre altres).

Aquesta tesi té com a objectiu general contribuir al coneixement sobre la migració d'aquells joves menors d'edat que emprenen en solitari els seus projectes migratoris. Amb aquesta finalitat, hem destriat els que han accedit al sistema de protecció del País Valencià, en concret de la província de València i, entre ells, els d'origen marroquí pel volum que representen sobre el total. A aquests migrants, que podem detectar justament perquè han aconseguit entrar al sistema de protecció, se'ls classifica, en termes jurídics, sota l'etiqueta de «menors estrangers no acompanyats», una etiqueta que sotmetrem a dialèctica i que sols utilitzarem per tal de contextualitzar i aportar claredat a la redacció, atès que considerem que és producte del nacionalisme epistemològic i metodològic i que respon a una mirada parcial del fenomen que precisa de revisió (Jiménez, 2011). En l'esdevenir d'aquest treball, ens referirem als joves com joves migrants menors d'edat o joves migrants, tot simplement, per tal de evitar la denominació abans esmentada. Abordarem el fet migratori com exclusivament masculí malgrat que, com explicarem més endavant, això no significa que no hi haja xiques que migren sense la companyia d'un referent adult. Ara bé, és cert que el nombre de les que ho fan és ben lluny de les dimensions i de la significació que presenta la migració dels xics. El fet que no apleguen al sistema de protecció palesa la intensa vulnerabilitat a què s'hi exposen les xiques dins dels complexos processos migratoris.

Malgrat els més de 15 anys de presència del fenomen i l'abundància, tan instrumentalitzada, d'aquest perfil de menors al sistema de protecció, encara no s'ha generat cap sistema que avalue les actuacions portades a terme ni s'ha activat cap mecanisme de seguiment posterior a la sortida dels centres que mostre si els resultats de les intervencions en els joves han estat positius. És per això que aquesta tesi s'interessa, sobretot, per aquells joves que han eixit del sistema de protecció en assolir la majoria d'edat, després d'haver passat uns anys en el context institucional, cosa que ens permetrà apropar-nos, a través de les seues veus, a les estratègies i trajectòries que han dissenyat en resposta a aquestes actuacions i intervencions. Partim de la

idea que la seua experiència ens proporcionarà informació útil per a avaluar els projectes i programes socioeducatius i en quina mesura aquests s'adeqüen a les seues característiques i necessitats particulars.

Acceptem la premissa que la migració dels joves menors d'edat respon a una decisió autònoma. D'aquesta manera, els menors esdevenen actors socials que emprenen unes trajectòries vitals impulsats per un seguit de circumstàncies i recursos que no els són aliens. Volem contribuir a l'anàlisi de les estratègies que posen en funcionament com a reacció davant de les actuacions i de les intervencions amb que s'afronta la seua mobilitat, és a dir, pararem atenció a la seua capacitat d'agència (Monteros, 2007; Jiménez, 2011), en un sistema que els "problematitza", com a conseqüència de la doble condició que els acompanya. Per una part, són menors d'edat, subjectes de dret i de protecció, mentre que, per altra, són migrants i consegüentment, objectes de control. Una ambivalència intrínseca a la manera com ha estat pensada, construïda i governada, tradicionalment, la infància.

En aquest sentit, hem considerat oportú dedicar el primer capítol a la revisió del procés de formació del concepte d'infància moderna amb la voluntat d'evidenciar el pes de la contribució de l'imaginari adult i dels aparells teòrics elaborats per les ciències socials en la consolidació d'un ordre social que relega xiquets i xiquetes a la condició d'éssers mal-leables, dependents i controlables. Analitzarem el paper de la infància en la investigació sociològica i revisarem alguns enfocaments relativament recents que aporten elements teòrics i metodològics nous per a la investigació social en aquest camp, amb intenció d'integrar-los en el nostre objecte d'estudi.

Entenem que aquests joves són nous actors en el panorama migratori internacional i per aquesta raó, cal abordar el seu estudi des de la perspectiva transnacional, ja que és aquesta la que permet abastar la gran complexitat que envolta aquests processos producte de la globalització, en els quals la mobilitat de persones, béns i capitals ocorren més enllà de les fronteres dels Estats-nació. En el segon capítol, ens centrarem en els elements essencials d'aquesta perspectiva, que usarem com a lent teòrica i analítica per tal d'evitar una mirada territorialitzada i esbiaixada i comprendre d'una manera més àmplia i global la migració dels joves menors d'edat que, sostenim, es tracta d'un fenomen d'arrel transnacional.

Aquests joves migrants constitueixen a la societat d'acollida els "altres". Per això, en el tercer capítol estudiarem com s'ha construït simbòlicament la seua imatge i com els discursos que es generen entorn de la migració condicionen la manera de relacionar-nos amb ella.

Disseccionarem com ha estat constituït el subjecte jurídic de «menor estranger no acompanyat» i també aquells elements que justifiquen la discriminació social i institucional d'aquest perfil de menors d'edat.

El quart capítol procedeix a l'exposició de la definició legal dels «menors estrangers no acompanyats» des del sistema de protecció de la infància i des de la legislació en matèria d'estrangeria. S'estudien els elements bàsics per tal de comprendre el seu tractament jurídic a partir de l'anàlisi de la funció del Dret com a constructor i guardià de la diferència.

La metodologia i l'estratègia investigadora es detallaran en el cinquè capítol. Com a investigadora, a causa del meu grau d'implicació i de vinculació amb l'objecte d'estudi, assumir una posició epistemològica des de l'etnografia crítica per a orientar la meua investigació era, si més no, una obvietat. L'estratègia metodològica emprada ha estat fonamentalment qualitativa; no obstant això, s'ha combinat en alguns moments amb tècniques de caràcter quantitatiu per a poder assolir els diversos objectius que plantejava la recerca.

Per tal de comprendre el fenomen al territori valencià, al sisè capítol s'inclou una aproximació al volum de «menors estrangers no acompanyats» dins del sistema de protecció del País Valencià durant aquests anys de presència del fenomen i es descriu l'evolució experimentada pels recursos i places residencials adreçats a l'atenció d'aquest perfil de menors. En aquest capítol també analitzem com s'ha gestionat la infància migrant al territori valencià.

Els capítols posteriors es reserven a l'exposició dels resultats i a l'anàlisi qualitativa. Hem tractat d'estudiar, a través de l'experiència dels mateixos joves, les seues trajectòries i experiències. Els seus relats han contribuït a conformar tres capítols que es basen en les tres etapes en què hem dividit l'estudi dels seus casos: la gènesi del projecte migratori i el disseny de les rutes (capítol 7); l'accés al sistema de protecció de menors i el temps de tutela al centre d'acollida (capítol 8); i finalment, l'arribada a la majoria d'edat i la seua trajectòria adulta (capítol 9). Finalment, al desè capítol recollim les conclusions i perfillem algunes de les línies d'investigació suggerides al llarg d'aquest procés d'investigació.

L'interès d'una investigació social no rau únicament en la seua capacitat d'afegir nous sabers sobre determinats aspectes de la vida social o del comportament humà, sinó també en la possibilitat d'exercir una major influència que impulse la transformació de les pràctiques socials amb la finalitat de millorar les condicions de vida de les persones (Gaitán, 2006). A propòsit d'aquests joves, volem aproximar-nos a la manera en què s'aborden i gestionen els problemes de la infància i de la joventut migrant. Mitjançant els elements conceptuals i la

càrrega teòrica que hem seleccionat i aplegat en aquestes pàgines, juntament amb l'anàlisi de les pràctiques institucionals, mirem d'identificar les contradiccions que afecten el treball de la intervenció social i educativa en les actuals configuracions canviants d'allò social. Apostem per donar veu als protagonistes perquè volem comprendre les seues realitats i necessitats. La intenció última és detectar i fer ús de les ferramentes més adients per a promoure la reflexió i interpel·lar la praxis i així aportar el nostre granet de sorra a la millora del disseny de les polítiques i els programes socioeducatius. Però, sobretot, volem que aquest treball promoga pràctiques autènticament inclusives i transformadores que no es dobleguen davant els paradigmes i discursos dominants i que garantisquen unes bones condicions de vida a aquests joves.

CAPÍTOL 1. DESNATURALITZAR LA INFÀNCIA, REPENSAR LA SEUA POSICIÓ A LA SOCIETAT

«Per a millor i per a pitjor les coses podrien ser d'una altra manera i la vida quotidiana de cadascú i cadascuna, com també dels cadascunets, seria ben diferent»

Josep Vicent Marqués, 1996

1.1. La necessitat de desconstruir el concepte d'infància.

El concepte d'infància, com qualsevol altre, alberga un significat i implica una interpretació de la realitat d'acord amb una determinada concepció del món. L'existència de la infància, ser xiquet o xiqueta, conviure amb la infantesa, tenir fills i filles, forma part de l'experiència de la vida quotidiana i d'aquesta manera, «la propensió a rutinizar y naturalizar la infancia, expresada en el discurso de la vida cotidiana, sirve para considerarla necesaria e inevitable, parte normal de la vida » (Gaitán, 2006:15).

La vida quotidiana es presenta como una realitat que s'interpreta socialment i que resulta subjectivament significativa com a món dotat de coherència: un univers que es converteix en marc per a les nostres experiències socials, el món que és dóna per descomptat (Berger i Luckmann, 1968). En aquest sentit, el camp de la infància està constituït per tot un seguit d'atribucions que els adults atorguen al fet de ser xiquet o xiqueta, atribucions que defineixen les necessitats de la infància, el seus drets i les formes adequades de criança, així com el paper de la infantesa dintre de l'organització de la vida social.

Al llarg del temps, ideologies, desenvolupaments científics i pràctiques socials han anat conformant el concepte d'infància moderna, un model d'infància –hegemònic– que es correspon amb el dels països més desenvolupats i amb capacitat per imposar-lo en un món globalitzat. Però si prenem aquesta idea de la infància com una abstracció conceptual socialment construïda, no podem obviar-ne les particularitats històriques i culturals específiques. Els sistemes culturals contenen prescripcions sobre el que són els xiquets i les xiquetes i com s'ha d'actuar sobre ells i elles, pressupostos dominants sobre la infància que no sols confereixen un ordre a la realitat social, sinó que defineixen el seu paper pel que fa al desenvolupament científic, la intervenció i la política.

És per aquest motiu que pensem que qualsevol estudi en el camp de la infància ha de partir de l'exercici de repensar i reflexionar sobre el que es considera natural i, per tant, requereix de la desconstrucció de la infància per poder comprendre-la i atorgar-li el lloc adequat, amb l'objectiu de contribuir a assegurar una millora de la qualitat de vida dels xiquets i xiquetes i garantir-ne els interessos en tant que grup social.

1.1.2. La infància invisibilitzada.

Tal com assenyala Gaitán (2006;2007), els paradigmes dominants en l'estudi de la infància, especialment de la psicologia, la pedagogia i la pediatria, que foren consolidats al segle XX, han mantingut un enfocament de caràcter individualista i universalista, concentrant el seu interès en els xiquets i xiquetes separadament o en la infància com agregat de xiquets i xiquetes. S'aïlla així l'*universal xiquet i xiqueta* dels canvis que ocorren al seu entorn.

En aquest sentit, les teories evolutives parteixen de la idea que existeixen diferents etapes a través de les quals els xiquets i xiquetes assoleixen progressivament la maduresa pròpia de l'edat adulta. El creixement cognitiu s'explica en paral·lel al creixement físic, per la qual cosa a cada fase correspon una capacitat de fer, un comportament o conducta definida que s'erigeix en paràmetre de normalitat. El paradigma de naturalesa sociològica de la socialització comparteix aquest caràcter progressiu, inspirat en la necessitat d'iniciació a la vida social i de rebre la preparació adequada.

Sota d'aquests pressupostos teòrics, la infància es considerada como una etapa preparatòria on xiquets i xiquetes són vistos com un ésser que «encara-no-és» adult, com assenyala Casas (1998). Aquestes explicacions teòriques s'apliquen a l'àmbit de la intervenció per tal de procurar que els comportaments i conductes de xiquets i xiquetes s'ajusten als patrons de normalitat. Però aquestes idees no sols formen part del coneixement expert, sinó que calen al saber comú i es generalitzen en la pràctica quotidiana, de forma que «refuerzan y legitiman la consideración de los niños como seres dependientes, modelables y controlables, presentando la infancia como una fase de desarrollo hacia la maduración y como el ámbito privilegiado para introducir primariamente valores y formas de conducta socialmente aceptables» (Gaitán, 2006:16).

Una de les conseqüències de la concepció comuna de la infància en tant que etapa de preparació es que esdevé invisible per a l'anàlisi. La infància acaba sent una categoria residual, la vertadera importància de la qual es troba en el seu potencial futur i no en el seu present (Gaitán, 2006). Els xiquets i xiquetes queden despullats de característiques com la maduresa, la racionalitat o l'autonomia, cosa que els confereix un estatus inferior dins de l'estructura social. Aquesta conceptualització moderna de la infància, essencialment basada en la legitimació de la dependència per causa de la minoria d'edat, ha marcat el caràcter conferit als xiquets i xiquetes, així com el significat de les seues experiències, en l'àmbit de la investigació científica. Així, per exemple, en el camp de l'estudi de les migracions, tot i l'assenyalada presència de

xiquets i xiquetes en aquests processos², el seu paper ha estat perifèric. Des d'una mirada adultcèntrica, aquests estudis s'han centrat, majoritàriament, en la població adulta i la família, alhora que la infància era abordada des del punt de vista dels pares i mares.

Un bon exemple n'és la tesi de l'antropòloga Mercedes Jiménez (2011) sobre la migració de menor d'edat, que fa un recorregut històric a través de les distintes formes en què han circulat xiquets i xiquetes al llarg de diferents moments històrics. Així, en aproximar-se a la mobilitat dels adults, tracta d'esbrinar la posició que han ocupat els xiquets i xiquetes, ocults entre les famílies, fet que li brinda l'oportunitat de desvelar com s'ha anat construint i formulant la infància en l'esdevenir de temps.

Tanmateix, la infància no sols roman amagada a l'àmbit de la producció científica; també dins de l'imaginari social es relega a l'àmbit de la vida privada, oculta al si de la família i a la mirada adulta. Es visibilitza quan aflora el conflicte, quan desafia els límits acceptats socialment o quan la seua situació de vulnerabilitat s'esdevé excessivament evident. Tot i els avanços en la comprensió de la infància i l'interès que ha despertat en el transcurs del darrer segle, existeix una forta tendència a considerar els xiquets i xiquetes com a propietat natural dels pares i mares, cosa que no sols determina que la infància es mantinga al marge de la vida pública, sinó que, a més, condiona la identitat social dels xiquets i xiquetes fins que s'assimila a la dels seus pares i mares. Assenyala Gaitán (2006), que aquesta noció de la infància com a part de la família es veu, en gran part, reforçada per les perspectives biogràfiques i funcionalistes de les ciències socials, però també per la moral pública i per les mesures legals i administratives que garanteixen l'Estat el control social dels ciutadans i ciutadanes. A la societat actual, la família es contempla com la unitat social de referència sobre la qual es conceptualitza la infància.

Però tot i la invisibilitat que pateix la infància, els xiquets i les xiquetes actuen. Seguint a Qvortrup, «siempre que los niños interactúan y se comunican con la naturaleza, la sociedad y otra gente –sea con adultos o con padres– están contribuyendo a la formación, tanto de la infancia, como de la sociedad» (Qvortrup 1993; en Gaitán, 2006). Compartim aquesta idea essencial del sociòleg danès, que és comuna a una gran diversitat d'estudis en l'àmbit de la sociologia i l'antropologia, i que concep els xiquets i xiquetes com a subjectes i actors socials, co-constructors de les relacions socials i dels significats, que nos sols actuen en funció dels requeriments i decisions dels adults. Els xiquets i xiquetes no es limiten a adaptar-se passivament i aprendre el món i la cultura que els envolta, sinó que participen activament de l'espai social, s'aproprien i reinterpreten els elements culturals i contribueixen al canvi. Estem

---

² Segons els càlculs de l'OIT (2010), un de cada cinc emigrants és un xiquet, xiqueta o adolescent.

d'acord també amb Marre (2014) que els xiquets i xiquetes són agents de canvi polític i d'interpretació cultural. Els xiquets i xiquetes i adolescents són generalment construïts per les persones adultes en tant que individus dependents biològica i econòmicament; i, no obstant això, són capaços de desenvolupar patrons culturals d'interès per ells mateixos, «aunque inaccesibles si solo se los analiza desde una tradicional perspectiva centrada en la enculturación y/o transmisión cultural» (Marre, 2014:19).

Si bé això és cert, la posició de la infància és contradictòria. Per ser els xiquets i xiquetes objectes de protecció i subjectes de dret i actor/es socials, Gaitán (2006) proposa que, per a l'estudi sociològic, és necessari situar-se en una perspectiva que s'acoste a la infància des de dintre, perquè el significat, tal com el copsen xiquets i xiquetes, és essencial per pensar-los com a éssers actuant i entendre fins a quin punt les mesures de protecció que se'ls dispensen persegueixen el seu bé o els constrenyen. Aquesta coexistència entre agència i vulnerabilitat, com ho expressa Marre (2014), determina la manera en què fem investigació sobre la infància, alhora que influeix en la responsabilitat ètica de la investigació en relació amb ells i elles. Motiu pel qual l'antropòloga conclou que encara que reconeguem la capacitat d'agència, els xiquets i xiquetes es troben entre les persones més vulnerables de la societat i mereixen especial atenció: «los niños y niñas, como los adultos, no están libres de condicionamientos estructurales y coyunturales y [...] están también sometidos a las decisiones –algunas veces erráticas– de las personas adultas –y de los Estados– en relación con su cuidado o tratamiento» (Marre, 2014:19).

Aquestes dues idees principals que hem esbossat fins el moment i que són, d'una banda, la consideració de la infància com a abstracció conceptual que defineix la manera de ser xiquet i xiqueta en un context històric i cultural determinat i, d'altra, la concepció dels xiquets i xiquetes com a actors socials i subjectes, són comunes als diversos enfocaments de la nova sociologia de la infància, a la qual ens referirem en apartats posteriors. Al mateix temps, opinem que cal procedir a la revisió del concepte d'infància moderna i d'aquests plantejaments teòrics per tal de poder aproximar-nos al nostre objecte d'estudi, la migració de joves menors d'edat.

1.2. Una revisió crítica sobre la història dels Drets de la Infància.

Al llarg del segle XX, distints esdeveniments han coadjuvat a la configuració d'una determinada manera de comprendre la infància i el rol dels xiquets i xiquetes, sempre és clar, en les nostres societats occidentals, però que, com hem assenyalat anteriorment, tendeixen a extrapolar-s'hi a la resta del món.

L'esmentada posició contradictòria a la qual s'enfronta la infància –xiquets i xiquetes objectes de protecció enfront de xiquets i xiquetes subjectes de drets i actors/es socials [protecció i emancipació –Liebel, 2007; agència i vulnerabilitat –Marre, 2014]– ha definit els debats i els diferents corrents que han contribuït a la visió més comunament acceptada de la infància moderna.

A la cultura occidental, la idea que els xiquets i xiquetes gaudeixen de drets propis és producte de les filosofies de la il·lustració del segle XVIII, tot i que hauria de passar molt de temps abans que es modificaren els conceptes socials sobre infància que permeteren l'establiment d'uns drets específics per al món infantil. Assenyala Liebel (2007) que la història dels drets humans universals va començar amb el reconeixement dels drets a la llibertat dels ciutadans i ciutadanes. En canvi, els drets dels xiquets i xiquetes van quedar sotmesos, inicialment, al concepte de protecció. Si fem cas d'aquest sociòleg alemany, ens adonem que les primeres legislacions sobre treball infantil (segle XIX) i educació, ans que drets de la infància, constituïen normes que obligaven els empresaris i famílies a protegir els xiquets i xiquetes de situacions que perjudicaren la seua salut o que obstaculitzaren el seu desenvolupament. Però si entenem els drets dels xiquets i xiquetes en tant que drets que han d'exercir per ells mateixos, aleshores haurem de col·legir que la història tot just acaba de començar.

A principis del segle XX, la feminista i pedagoga sueca Ellen Key tenia la pretensió de convertir aquell segle incipient en el segle dels xiquets i xiquetes. De fet, es considera àmpliament que el seu llibre *El Siglo del Niño* publicat en 1900³, constitueix la primera manifestació d'un nou pensament que prioritza les necessitats dels xiquets i xiquetes i que aspira a una «pedagogia desde el niño». Tant en aquesta com en altres obres posteriors, Key va reivindicar els drets dels xiquets i xiquetes a través de l'anàlisi de les condicions de vida de la infància. Anys després, l'escriptor, pediatra i pedagog Janusz Korczak, en la seua primera obra *Como amar a*

---

³ En 1900 va ser publicat a Estocolm un llibre en dos volums, *Barnets arhudsrade*, traduït en 1906 en italià i castellà amb el títol *El siglo de los niños* i en 1909 a l'anglès.

un niño [1919]⁴ –amb un discurs molt més controvertit– proclamava el dret a la autonomia i la vivència pròpia dels xiquets i xiquetes, convençut que, si aspiraven a ser persones completes, havien de tenir una vida pròpia, raó per la qual criticava l'excessiva protecció dels pares i reclamava una participació àmplia en la societat⁵.

La consolidació de la infància al llarg del segle en la societat occidental com una etapa de la vida de les persones amb característiques i necessitats diferencials i específiques va marxar en paral·lel a l'afermament de certes disciplines professionals especialitzades, al sorgiment de reivindicacions per part de diferents moviments, a la convocatòria de reunions i congressos als Estats Units, Europa i Amèrica del Sud i a l'aparició d'iniciatives de diverses organitzacions d'ajuda a la infància que impulsaren la creació dels convenis internacionals sobre els Drets de la Infància.

La idea d'infància, sorgida al segle XVIII en la cultura occidental, va assolir-ne la seua màxima maduresa el 1989, quan se li atorgaren drets vinculants en matèria de Dret Internacional mitjançant la Convenció de les Nacions Unides de *Derechos del Niño*. En aquest apartat, procedirem a una breu revisió de la història de la creació d'aquests drets per tractar d'esbrinar la presència que tenen –o haurien de tenir– pel que fa a la millora de la posició social dels xiquets i xiquetes i la seua influència en la vida social. Realitzarem aquesta revisió, tot resseguint Liebel, qui distingeix dos corrents principals que, malgrat no ser contradictoris, han evolucionat per separat: per un costat, hi ha aquell que emfasitza la protecció i la garantia de les condicions de vida i, per un altre, el que posa l'accent en la igualtat de drets i en la participació activa dels xiquets i xiquetes en la societat.

1.2.1. Protecció i garantia de les condicions de vida de la infància.

Com ja hem assenyalat en línies anteriors, les primeres normes estatals referents a la protecció laboral dels xiquets i xiquetes es van crear al segle XIX, però no tenien tant a veure amb la seua condició com a subjectes de dret com amb l'interès per cuidar i educar la infància, ja que ella conté, de manera potencial si més no, la llavor del futur de la societat. Per causa de la creixent misèria en què vivien les famílies obreres a principis del segle XX, es va voler aprofundir en la

---

⁴ Títol original: *Jak kochać dziecko*

⁵ En les seues diverses obres, va formular i reclamar els drets infantils, que l'escriptora Betty Jean Lifton (1989) recull a la seua biografia titulada *The king of children*. Korczak, d'origen jueu, va fundar i dirigir un orfenat per a xiquets jueus i va morir al seu costat, ja que es va negar a abandonar-los quan els nazis els van evacuar al camp d'extermini.

protecció del treball infantil i es va posar sota la tutela de l'estat els xiquets i xiquetes abandonats en general.

Durant les primeres dècades del segle XX, els conflictes bèl·lics al món occidental proporcionen una imatge contundent sobre la vulnerabilitat i necessitat de protecció de la infància. El 26 de setembre de 1924, l'Assemblea General de la Lliga de les Nacions va aprovar la Declaració de Ginebra sobre «Drets dels Xiquets», que es fonamenta en la iniciativa de Save the Children, organització creada per les germanes Dorothy i Englantyne Jebb⁶. Aquesta iniciativa es materialitza en un document de cinc articles on els estats membres de la Lliga de les Nacions expressen l'obligació de la humanitat d'aspirar a allò millor per a xiquets i xiquetes.

Apunta Liebel que, si analitzem la Declaració, trobem que aquesta «no se refiere a derechos de verdad» (Verhellen 1994; en Liebel, 2007), sinó a obligacions que els adults tenien vers als xiquets i xiquetes. Malgrat la seua orientació cap a la protecció i la beneficència, així com l'absència de reconeixement de la seua autonomia, i malgrat que els drets establerts no implicaven drets reclamables per la inexistència de jurisdicció internacional competent, fou la primera vegada que es van subratllar les necessitats socials i econòmiques de la infància. Amb l'article *The Child's Right to respecte* (1928)⁷, Janusz Korczak criticava la Declaració de Ginebra, tot assenyalant que confonia la relació entre obligacions i drets en persuadir i apel·lar a la bona voluntat, i qüestionant-la per no admetre la capacitat d'actuació dels xiquets i xiquetes.

Anys després, impulsada pels horrors de la II Guerra Mundial, la International Union for Child Welfare va esperonar els membres del Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides per tal que ratificaren la Declaració de Ginebra, el que va resultar en l'aprovació d'una versió revisada el 1948. El debat promogut durant aquesta època va culminar el 20 de novembre de 1959 amb l'aprovació per part de l'Assemblea General de les Nacions Unides d'una Declaració ampliada sobre «Drets del Xiquet». Aquest document contenia deu articles i anava més enllà de les meres necessitats materials de la infància. Es prenia en consideració la necessitat de ser estimats i compresos i abordava l'educació gratuïta. A més, per primera vegada, s'hi suggeria una edat mínima per a l'activitat laboral, malgrat que no es concretava del tot. A diferència de la Declaració de Ginebra, que considerava xiquets i xiquetes com a objectes de dret, assenyalava Verhellen que, com a gran novetat, aquesta Declaració de 1959 entén, finalment, que tots els xiquets –i totes les xiquetes– són subjectes de dret sense cap mena de distinció (Verhellen,

⁶ Englantyne Jebb fou presidenta de la fundació britànica Save the Children Fund, que va establir la Save the Children International Union, primera associació internacional de *lobbying* que aplegava diverses organitzacions internacionals d'ajuda a la infància (Veerman 1992; citat en Liebel, 2007)

⁷ En espanyol: *El derecho del niño al respeto*, 1993.

1994; en Liebel, 2007). Ara bé, no passava de ser una recomanació, de manera que no es podia reclamar legalment en l'àmbit internacional.

1.2.2. Igualtat de drets i participació social activa de la infància.

Com apunta Liebel, des de principis del segle XX i paral·lelament als esforços per aconseguir convenis internacionals per a la protecció de la infància, en alguns països sorgiren moviments que lluitaven explícitament pels drets d'autonomia de xiquets i xiquetes, moviments que constituïren la base per a noves reivindicacions que reclamaven una major participació política i un reconeixement com a ciutadans i ciutadanes amb idèntics drets que les persones adultes (Liebel, 2007).

Entre alguns dels processos històrics de transformació social que poden funcionar com a referent, Liebel esmenta el moviment "Educació lliure per als xiquets", que fou un dels pioners en l'alliberació dels xiquets i xiquetes. Fundat en el context de la Revolució Russa, sota la influència del moviment juvenil de l'Europa occidental i de diferents tendències de la pedagogia de reforma, va presentar a la Conferència de 1918 a Moscou una Declaració de Drets per a la infància que superava de llarg qualsevol de les formulacions existents fins aleshores. Més enllà de la noció de protecció predominant, la Declaració de Moscou s'inspirava en la necessitat d'enfortir la posició dels xiquets i xiquetes en la societat i d'aconseguir la igualtat de drets respecte del món adult. Per contraposició a la seua consideració com a potencial per al futur, aquest document es basava en el reconeixement del seu present i exigia la creació d'un marc d'acció que garantira xiquets i xiquetes una vida digna i el desenvolupament lliure de les seues necessitats, forces, capacitats i habilitats (Liebel i Martínez, 2009: 30). Tot i que aquest esborrany de Declaració⁸ no va aconseguir imposar-s'hi, en elevar els drets a la categoria de drets legals, és a dir, que poden ser reivindicats, fins i tot, pels mateixos infants, aquest document és fonamental perquè va posar negre sobre blanc una idea que era revolucionària no sols per a l'època, sinó també, com indica Liebel, per a l'actualitat.

Malgrat aquestes idees revolucionàries, el debat que es va desenvolupar en dècades posteriors no va contribuir a reforçar-les i no fou fins els anys 70 que es van reprendre. *El Children's Liberation Movement (CLM)*, inspirat en el moviment nord-americà pels drets civils, se situa de manera crítica davant la pràctica tradicional de la protecció infantil, a la qual qualifica

---

⁸ La Declaració de Moscou sobre els «Drets dels Xiquets» de 1918 no va ser publicada en espanyol. Si es vol llegir detingudament, es pot consultar a Liebel: 2007 ; Liebel i Martínez, coord. 2009.

despectivament de paternalista, i reivindica els drets civils de la infància en la seua totalitat. Alhora, reclama el reconeixement de les possibilitats dels xiquets i les xiquetes i la necessitat de proporcionar-los les condicions que els permeten d'expressar-les. El moviment dels anys 70 no sols s'hi oposa a tota infantilització de la infantesa, sinó que, a més, exigeix l'admissió dels xiquets i xiquetes com a éssers autònoms, així com el paper polític de la infància: «al igual que los miembros de otros grupos sociales sometidos, los niños no podrían emanciparse individualmente, sino solo “como clase”» (Farson 1974; en Liebel, 2007). Aquest moviment també reivindica el dret a treballar, tot defensant el seu rol productiu en la vida econòmica de la societat.

En Europa, alguns grups van rescatar les reivindicacions del CLM, grups crítics amb la protecció tradicional i amb les iniciatives antipedagògiques. Però, a diferència del CLM nord-americà, no es van ocupar gaire per tractar de definir quins serien els requisits bàsics per aconseguir la igualtat de drets de la infància ni quina aportació podrien fer els mateixos xiquets i xiquetes. Com assenyala Liebel, en comptes de reflexionar sobre com podrien assumir un rol actiu i participatiu en la societat, la discussió en Europa se centrava en la consideració dispensada pels adults als interessos dels xiquets i xiquetes i en l'exigència d'un canvi d'actitud en les relacions entre ells.

Al sud, els moviments per l'alliberament dels xiquets i xiquetes foren de caire diferent. A l'Amèrica Llatina van nàixer al costat d'altres moviments i iniciatives socials que lluitaven per millorar les condicions de vida dels xiquets i xiquetes marginats/des i treballadors/es. Es basaven, doncs, en conceptes com l'educació popular i apuntaven cap a un moviment social autònom dels xiquets i xiquetes. També a diferència dels EUA i d'Europa, es van concentrar en els sectors populars i van ser gestionats pels mateixos xiquets⁹.

1.2.3. La Convenció de les Nacions Unides sobre *Drets de la Infància*¹⁰.

La Convenció, aprovada el 20 de novembre de 1989 per l'Assemblea General de les Nacions Unides, tanca el segle de la infantesa iniciat per la pedagoga i reformadora sueca Ellen Key i la seua influent obra. Es tracta del document més important en matèria de drets humans per a xiquets i xiquetes, ja que va suposar el reconeixement jurídic internacional dels primers divuit anys de vida de les persones, com a etapa diferencial amb característiques, necessitats i

⁹ Per exemple, el cas de MANTHOC-Perú. Veure Liebel :2006.

¹⁰ Considerem més oportú anomenar-la Convenció sobre els Drets de la Infància, per evitar l'ús d'un llenguatge sexista.

demandes pròpies i, per tant, amb drets específics (Marre, 2014). És, en aquest sentit, el primer document de dret internacional vinculant.

Com hem explicat anteriorment, foren les diverses iniciatives motivades per les condicions en què vivien xiquets i xiquetes, les qui serviren de preàmbul a la Convenció. A més, durant el segle XX s'afermaren, a poc a poc, certes especialitats professionals enfocades en la infància, tant en l'àmbit de la medicina i la psicologia com en el de les ciències socials. Aquesta consolidació de la infància com a etapa diferenciada en la vida de les persones es va configurar progressivament en les reunions i congressos que tingueren lloc en el transcurs del segle. Ja en la primera dècada, es van celebrar alguns congressos tant en Europa (París o Brussel·les) com en Amèrica del Nord (Washington) i més tard, en Amèrica Llatina (Buenos Aires), tots al voltant de diferents aspectes de la infància. Congressos que no sols es van continuar convocant, sinó que assoliren, a més, un caràcter internacional i que gràcies a les diferents perspectives científiques que aplegaven, van possibilitar la construcció del concepte d'infància. Al camp de les ciències socials, l'obra de l'historiador francès Philippe Ariès¹¹, publicada en els 60, defineix la infantesa, en tant que etapa qualitativament diferent de l'adulthood i més enllà d'allò evolutiu, com una construcció sociocultural, una idea que ha orientat els estudis en aquest àmbit fins els nostres dies.

Liebel (2007) subratlla que si analitzem la història dels debats sobre els drets de xiquets i xiquetes, es pot observar que l'impuls per a les diverses declaracions procedeix dels esdeveniments o reformes polítiques importants, com ara les dues guerres mundials i les seues nefastes conseqüències sobre la vida dels infants. La visió dels xiquets i xiquetes com a protagonistes i subjectes va guanyar força al llarg del temps fins que va donar forma als drets formulats per la Convenció de Nacions Unides sobre Drets de la Infància (d'ara endavant CDI), drets que ultrapassen la simple protecció i l'atenció cap la infància. És una visió que, a poc a poc, s'ha imposat també als estudis de la infància dintre de les ciències socials i que, en apartats posteriors, concretarem en l'àmbit de la sociologia. Així, en el decurs del segle XX, es produeixen un seguit d'esdeveniments que cristal·litzen en una nova concepció de la infància i del seu paper en el marc de la societat. Corrents i discursos que habiliten uns instruments bàsics per a la gestió de la infància, tal com s'entén en les societats occidentals i d'acord amb un pensament adult dominant (Gaitán, 2007).

---

¹¹ *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien régime*, (1960). Traduït a l'espanyol el 1987.

La CDI té el seu origen en una iniciativa del govern polonès que el 1978 proposava novament l'aprovació dels Drets de 1959 i emfasitzava la necessitat d'establir un acord de dret internacional vinculant. Les reserves que mostrava el text de 1959 motivaren la redacció d'un esborrany més ampli i alenaren un debat que perseguia, sobretot, un consens al voltant dels conceptes d'infància i família, de les relacions entre xiquets/es i adults/es, de la política social i del poder de l'Estat per a elaborar un tractat universal sobre drets de la infància. Passaria tota una dècada fins que es publicara el text definitiu el 1989. El que resulta interessant, sens dubte, és el procés de cuinat, ja que reflecteix la transició d'un debat que sols atenia a les necessitats de la infància, reduïda a la condició d'objecte, cap a un altre que es caracteritza per reconèixer els xiquets i xiquetes com a subjectes i titulars de drets. Existeix, doncs, un gran consens pel que fa a la consideració d'aquest document com «La síntesis más acabada de un nuevo paradigma para interpretar y enfrentar la realidad de la infància» (Pilotti, 2000:6).

A més de constituir el primer tractat vinculant en l'àmbit del dret internacional i de reunir drets civils i polítics amb drets socials, econòmics i culturals, la CDI reconeix tots els xiquets i xiquetes com a subjectes de dret des del mateix moment del naixement i els defineix a l'article primer com «todo ser humano menor de dieciocho años de edad, salvo que en virtud de la ley que le sea aplicable, haya alcanzado antes la mayoría de edad». A l'igual que en altres declaracions de drets humans, estableix drets en virtut de tres principis: drets universals, indivisibles i interdependents. El seu concepte fonamental és el que anomenem «interès superior del xiquet», que contempla xiquets i xiquetes com a titulars de dret i subjectes de la seua pròpia vida i desenvolupament i els confereix un rol actiu a través de la participació en les decisions d'aquells assumptes que els concerneixen.

D'acord amb aquesta concepció del que és ser xiquet o xiqueta, s'estableixen tres grups de drets especials: drets de protecció, drets de provisió i drets de participació. Transversalment, es fixen les obligacions de la família, tutors/es legals i altres instàncies competents, alhora que es possibiliten les condicions per a exercir els drets reconeguts en la Convenció. Aquest és un aspecte de vital importància, atès que imposa l'obligació a la societat o a l'Estat d'assegurar el màxim de prerrogatives al seu abast per tal de garantir els drets de protecció integral i la participació real de la infància (Gaitán, 2007).

Ara bé, malgrat la seua consideració com a pedra angular d'un món millor per a la infància segons UNICEF, la CDI no està exempta de contradiccions i ambigüitats que limiten el concepte d'infància i restringeixen especialment l'enfortiment del estatus social de xiquets i xiquetes. Comencem pel seu valor fonamental, el principi d'interès superior l'infant. Aquest, que podria

comptar-se entre una de les seues grans consecucions, atès que força als qui legislen, dissenyen i implementen les polítiques públiques a decidir en funció d'aquest interès, roman impregnat d'una visió *adultcèntrica* i occidental. Opinió que compartim amb l'antropòloga Diana Marre (2014), qui apunta que aquest criteri, pel que fa a l'àmbit familiar, es dona per descomptat ja en el preàmbul de la CDI: «Convencidos de que la familia, como grupo fundamental de la sociedad y medio natural para el crecimiento y el bienestar de todos sus miembros, y en particular de los niños [...]» De la mateixa manera, es defineix la família com l'ambient més adequat per al creixement dels xiquets i xiquetes. Al nostre parer, que coincideix amb el d'altres autors i autores (Gaitán,2006; Liebel,2007; Marre,2014), la CDN manca d'una visió pluralista del concepte d'infància i presenta un model d'infantesa determinat socialment i cultural, ja que:

« [...] responde a una época, un espacio y un sistema socioeconómico particular y, por tanto, como se ha demostrado en sus veinticinco años de existencia, con dificultades para su aplicación universal a pesar de haber sido ratificada por 191 países hasta el momento» (Marre, 2014:18).

Pel que fa als tres grups de drets que conté la CDI, protecció, provisió i participació (o principi de les tres pes), cal assenyalar el conflicte existent entre ells. Els dos primers grups són considerats tradicionals, mentre que el tercer constitueix una innovació a causa del rol que atorga a xiquets i xiquetes. La polèmica es pot analitzar a través del seu desenvolupament específic, que funciona com a botó de mostra de la retòrica de la CDI, captiva així d'un ordre generacional desitjat. Mentre els drets de protecció, que no interfereixen en les relacions de poder entre adults/es i xiquets/es, són els més desenvolupats, els drets de participació, que desafien aquesta jerarquia de poder intergeneracional, mostren un desenvolupament i abast limitats (Agathonos,1993; en Gaitán, 2007). Si resseguim aquest fil, la vulnerabilitat i la dependència de la infància són ben paleses i reforçades en la CDI.

L'enfocament paternalista de la protecció i l'atenció a la infància, que pressuposa la capacitat del món adult per defensar-la de tot perill, acota les possibilitats d'autonomia dels xiquets i xiquetes i, a més, evidencia l'existència de resistències i de forces socials que temen que un enfortiment de la seua posició social faça trontollar l'autoritat de famílies i persones adultes en general, amb el consegüent risc per a l'ordre social establert. En aquest sentit, la investigadora britànica Gerison Lansdown apel·la a l'excessiva vulnerabilitat atribuïda a la infància, cosa que soscava els drets de participació i en debilita el posicionament social: «es el predominio de un modelo proteccionista en la construcción de nuestras relaciones con los niños, lo que, muchas veces, ha impedido que se desarrolle un reconocimiento adecuado de la capacidad de

participación real de ellos ...» (Lansdown, 1995; en Liebel, 2007). Així les coses, la vulnerabilitat i la necessitat de protecció atribuïdes a la infantesa justifiquen l'autoritat i el poder de prendre decisions que detenen els majors. Sota aquesta hegemonia adultèntrica, els grans són els forts, mentre que xiquets i xiquetes són els dèbils. Ara bé, com explica Liebel, no es tracta d'una relació «natural», sinó que és el resultat d'una constel·lació de poder que atorga un estatus diferent a infants i a adults. Llavors, apunta l'autor, cal «despaternalitzar» el concepte de protecció i convertir els drets de participació en un dels seus elements integrals. No consisteix en eximir de responsabilitat els adults i la societat, sinó en deixar espai per a que xiquets i xiquetes puguen influir en el mode com s'exerceix l'esmentada protecció i assumir un paper actiu i realment participatiu.

Per tant, fer èmfasi en la revisió crítica de la història de la construcció i constitució dels drets de la infància és important per la consideració Convenció de Drets de la Infància de Nacions Unides com a referent de les polítiques de protecció de la infància i per la importància que se li adjudica en el context de la política migratòria europea. En aquest treball, dirigim la nostra mirada cap a la situació de la infància en els processos migratoris, centrant-nos en aquells joves menors d'edat d'origen marroquí que han creuat sols les fronteres. Aquests menors d'edat són titulars d'una sèrie de drets reconeguts en la Convenció de Drets de la Infància i desenvolupats en Convenis Internacionals i en legislacions estatals i regionals, per la qual cosa en creuar la frontera el sistema de control de l'Europa Fortalesa ha de quedar relegat i doblegar-se a la protecció de la infància, i per tant la persona menor d'edat no sols no pot ser expulsada sinó que ha de ser protegida. El fenomen migratori dels joves menors d'edat d'origen marroquí que emprenen sols els seus projectes migratoris i accedeixen al sistema de protecció de menors, ens brinda l'oportunitat de comprovar el rol que la Convenció de Drets de la Infància i la política de protecció que modela, confereix als xiquets i xiquetes en tant que subjectes de drets, i per tant, també reflexionar i qüestionar la posició social de la infància en la societat.

1.3. La infància a la mirada sociològica

La infància ha estat, i és encara, un objecte de difícil investigació per a la sociologia. Com apunten Gaitán (2006) i Rodríguez (2007), els estudis sociològics s'han ocupat indirectament de les xiquetes i xiquets i, per tant, el paper de la infància s'ha relegat a quelcom de merament instrumental. Convencionalment, ha estat considerada un àmbit privilegiat per a la socialització i així, l'estudi sociològic ha centrat el seu interès en conèixer, analitzar i controlar

el procés, els mecanismes i els agents que hi intervenen. La comprensió de la infància en la mirada sociològica clàssica ha estat condicionada per les lents del desenvolupament biopsicosocial, que la defineix com l'etapa preparatòria per a la vida adulta i per tant, la contempla com una fase purament transitòria abans d'assolir la maduresa i la integració social.

Aquesta interpretació sobre la infantesa com una fase transitòria de dependència i preparació per a la vida adulta, que és l'única i autèntica vida social, la trobem ja en Émile Durkheim, responsable de l'elaboració d'una teoria sobre la infància com a fenomen presocial: «Un terreno casi virgen donde se debe construir partiendo de la nada y poner en ese lugar una vida moral y social» (Durkheim, 1975:54). Interessat per la sociologia de l'educació, Durkheim planteja la necessitat d'una pedagogia moral amb la fi d'educar el subjecte infantil, al qual aliena de qualsevol capacitat d'acció. L'educació escolar i el procés socialitzador són fruit de la necessitat de controlar i civilitzar el subjecte infantil. Aquests plantejaments durkheimians influïren en les idees de Parsons (1959), especialment en els estudis sobre els processos de socialització. A l'enfocament funcionalista, i més concretament a la teoria de Parsons, la infantesa apareix essencialment passiva i avaluada en termes evolutius¹².

La funció instrumental de la infància dins l'estudi sociològic i la perspectiva tradicional són desafiades en el segle XX per la teoria sociològica contemporània, mitjançant algunes aportacions que s'erigeixen en el primer intent per conceptualitzar la infància com a objecte d'interès sociològic autònom. Dintre de l'àmbit de la socialització, les aportacions de Geroge H. Mead (1982) llancen una nova mirada sobre el paper que exerceixen xiquets i xiquetes en el procés de internalització d'allò social.

És en el moment que la infància comença a atansar-s'hi com una realitat socialment construïda¹³ que s'accepta la seua pertinència permanent a l'estructura social, la seua capacitat per interactuar amb altres elements i el fet que xiquets i xiquetes són afectats per les mateixes forces polítiques i econòmiques que els adults i que, en conseqüència, resten sotmesos als avatars del canvi social (Gaitán, 2006).

L'enfocament construccionista de Berger i Luckmann (1968) és clau en aquesta nova mirada de sociològica. Tot partint de la base que l'ésser humà és un producte social, aquests autors expliquen la construcció social de la realitat a través dels processos d'externalització,

---

¹² Parsons, sosté que la primera socialització ha de produir-se dintre de la família, amb la complementarietat d'altres agències com l'escola i el grup d'iguals, on que assenyala que la socialització es diferenciada en virtut de gènere, classe social i grup ètnic (Parsons, 1959, citat en Pavez, 2012).

¹³ Alguns escrits antropològics resulten pioners en la consideració social de la infància, com ara els de Ruth Benedict i Margared Mead, que demostraren com aquesta difereix entre les cultures existents.

objectivació i internalització que ocorren al marc de la socialització primària i secundària. Ara bé, a diferència dels plantejaments clàssics sobre el procés de socialització, els autors reconeixen el paper de subjecte actuant dels xiquets i xiquetes en el procés d'internalització.

Com ja hem comentat en apartats anteriors, al llarg del segle XX, són diversos els esdeveniments que han configurat una nova manera de comprendre la infància. El seu desenvolupament en l'àmbit de la investigació social guarda relació amb aquest interès creixent de la societat per els xiquets i xiquetes. Així, a partir dels anys 80 i 90, sorgeixen diferents enfocaments sociològics, producte de la insatisfacció del tractament que rep la infància en l'àmbit de la investigació sociològica. Aquesta nova perspectiva s'aproxima a la infantesa des de la seua consideració com a part de l'estructura social: xiquets i xiquetes són elements que integren la societat i el món i com a tals, se'ls atorga un lloc autònom en la investigació. El seu paper «debe estudiarse “por sí mismo” y no solamente en términos de desarrollo de personalidad, o en el contexto familiar, sino también en términos sociológicos, políticos y económicos» (Gaitán, 2006:49).

És la inquietud per explorar vies d'investigació alternatives i la subsegüent necessitat de revisar i renovar els marcs teòrics i conceptuals allò que empeny un bon grapat de sociòlegs a desafiar la perspectiva tradicional, amb la intenció de donar veu als xiquets i xiquetes. Durant les dues últimes dècades del segle XX, es publiquen una sèrie de treballs sociològics de caràcter acadèmic –especialment en l'àmbit anglosaxó i el nord-americà– que van sentar les bases teòriques de la Sociologia de la Infància¹⁴.

Seguint Lourdes Gaitán (2006), en els següents apartats exposem les principals aportacions dels tres enfocaments de la Nova Sociologia de la Infància que, segons la sociòloga, gaudeixen de major influència en el treball dels successius investigadors i mostren una voluntat expressa per construir una teoria sociològica de la infància: l'enfocament estructural, l'enfocament construccionista i l'enfocament relacional.

---

¹⁴ Tot i que gran part d'aquesta literatura no ha estat traduïda al castellà, a l'Estat espanyol, Ivan Rodríguez (2000;2007) i Lourdes Gaitán (2006) sí que han realitzat la tasca d'articular els principals enfocaments teòrics i metodològics de la tradició anglosaxona i contextualitzar-los en l'àmbit sociològic espanyol. Altres autors han traslladat aquests enfocaments al context de l'Amèrica Llatina.

1.3.1. L'enfocament estructural.

Aquest enfocament tracta d'analitzar la posició social de la infantesa en l'estructura de les societats, tot partint de la seua consideració com a categoria permanent de la societat, malgrat que els seus membres es renoven constantment.

Es tracta de la posició adoptada pel projecte d'investigació sobre la infància com a fenomen social, desenvolupat entre el 1987 i el 1992 pel Centre Europeu de Viena i dirigit per Jens Qvertrup. Inclou 16 informes nacionals i posteriorment va donar peu a la publicació de *Childhood Matters* (1994), on es recullen les reflexions teòriques dels autors implicats.

Aquest nou paradigma aborda la infància com una entitat històricament canviant, una construcció social i una forma estructural. La infància es veu com un grup social, un grup minoritari que cal entendre des de la diferència respecte d'altres grups socials, tot analitzant aquells trets que comparteixen entre ells, però els fan diferents a la resta i que permeten avaluar les possibles formes de desigualtat respecte al seu estatus jurídic, poder, distribució de recursos i oportunitats socials i econòmiques.

L'enfocament estructural remet a la importància de copsar la infància com a grup minoritari, cosa que implica l'existència d'un grup dominant amb estatus superior i privilegis. L'aproximació al món infantil passa, per tant, pel trencament de les categoritzacions adultocèntriques i la concessió d'autonomia conceptual (Gaitán, 2006).

Aquest plantejament teòric comporta unes premisses metodològiques. En aquest projecte, els xiquets i xiquetes són entesos com una unitat d'informació, cosa que permet distanciar-los del lloc que ocupen als estudis, habitualment representats pels adults.

Els trets més definitoris del projecte es van compilar a la introducció dels informes nacionals i al document que recull les ponències de la conferència celebrada el setembre del 1992 al voltant de la infància com a fenomen social. Lliçons d'un projecte internacional, on Qvertrup va exposar les noves tesis per a una sociologia de la infància sobre les quals s'haurien de fonamentar les bases teòriques de l'enfocament estructural (Gaitán, 2006):

1. La infància és una forma particular i distinta de l'estructura social de qualsevol societat.
2. La infància és, sociològicament parlant, no una forma transitòria, sinó una categoria social permanent.

3. La idea del xiquet i la xiqueta com a tal és problemàtica, mentre que la infància és una categoria variable històricament i culturalment.
4. La infància és una part integral de la societat i de la seua divisió del treball.
5. Els xiquets i les xiquetes són, per ells mateixos, co-constructors de la infància i la societat.
6. La infància queda exposada en principi a les mateixes forces socials que els adults, encara que de manera particular.
7. La dependència decidida per als xiquets i xiquetes té com a conseqüència la seua invisibilitat en les descripcions històriques i socials, així com en els seus drets i recursos de benestar.
8. No sols els pares – i mares-, sinó també la ideologia familiar, constitueixen una barrera contra els interessos i el benestar de la infància.
9. La infància deté la categoria d'una minoria clàssica, que és objecte de tendències cap a la marginalització i la paternalització.

L'enfocament estructural subratlla la necessitat d'autonomia conceptual i científica per a la infància i la seua inclusió analítica dins la societat des d'un enfocament multidisciplinari, ja que aquest és el camí necessari per poder prendre els xiquets i xiquetes en autèntica consideració.

1.3.2. L'enfocament construccionista.

Representat fonamentalment per Chris Jencks, Alan Prout i Allison James, en contra dels enfocaments estructurals i d'orientació marxista, aquesta postura parteix de la concepció de la infància com a fenomen socialment construït, cosa que equival a posar en dubte aquells significats que es donen per descomptat.

En aquest enfocament, la infància s'inscriu en una estructura social –idea que comparteix amb l'enfocament estructural–però, s'analitza l'acció social dels individus com una capacitat d'agència dintre dels marcs estructurals. Els construccionistes qüestionen les assumpcions essencialistes sobre l'existència i els poders causals de la estructura social, mitjançant la identificació dels seus orígens per tractar d'esbrinar com ha estat construïda.

En aquest enfocament, estretament vinculat amb el relativisme cultural que dóna lloc a un tipus concret d'anàlisi, no existeix un model universal d'infància. Més aviat, s'entén que els xiquets i xiquetes són distints per la seua adscripció a contextos socials i culturals diversos. Segons els construccionistes, «los niños no están formados por fuerzas naturales y sociales,

sino más bien que habitan un mundo de significados creado por ellos mismos y a través de su interacción con los adultos» (Gaitán, 2006:72).

Aquesta perspectiva aplicada a l'estudi de la infància permet alliberar xiquets i xiquetes del determinisme biològic i situar el fenomen de la infantesa dins l'esfera d'allò social, lluny de la consideració com a fet natural o normal.

James i Prout (1990) concreten els que són, al seu parer, els sis trets clau en l'emergència del nou paradigma sociològic de la infància (James i Prout, 1990; en Gaitán, 2006:79-80):

1. La infància s'ha d'entendre com una construcció social.
2. La infància és una variable de l'anàlisi social.
3. Les relacions socials i les cultures dels xiquets i xiquetes han d'estudiar-se en les seues pròpies dimensions, independentment de la perspectiva i interessos dels adults.
4. Els xiquets i les xiquetes són i deuen ser actius en la construcció i determinació de les seues pròpies vides socials.
5. L'etnografia és una metodologia particularment útil per a l'estudi de la infància.
6. La infància és un fenomen subjecte a la doble hermenèutica de les ciències socials.

En l'obra col·lectiva *Constructing and Reconstructing* (1997), James i Prout aborden les limitacions dels plantejaments aplicats als nous estudis socials sobre la infància. Entenen que els límits del construccionisme se'n deriven, principalment, de l'oposició a la visió de la infància com a fet natural i biològic. Qüestionen l'enfocament estructural per relegar la infància a la condició de simple característica de l'estructura social, amb la qual cosa es corre el risc d'incórrer un cop més en els errors dels estudis sociològics clàssics, que atorguen a la infància una funció purament instrumental (James i Prout, 1997; en Gaitán, 2006).

Des d'aquestes premisses, comencen a elaborar el seu interès comú i a establir connexions entre els temes i plantejaments dels estudis sobre la infància amb els assumptes i debats que preocupen a la sociologia contemporània. Així, aborden el tema de la infància i els cossos, la subjectivitat i les pràctiques discursives, des de la dimensió social i biològica de la infància. També analitzen la construcció de la infància dins del discurs, és a dir, com diferents pràctiques discursives produeixen diferents infàncies, que són reals en determinats contextos. Aquestes qüestions de construcció social, subjectivitat i autenticitat estan lligades al debat sociològic contemporani sobre la relació entre acció i estructura en la vida social. Segons James i Prout (1990), la sociologia interpretativa permet reexaminar el rol dels xiquets i xiquetes com agents actius que negocien amb altres actors en un marc estructural que és produït i reproduït per

ells mateixos. La infància existeix, llavors, darrere de l'activitat particular de cada xiquet i xiqueta o persona adulta (James i Prout, 1990; en Gaitán, 2006).

Com hem vist, aquest enfocament comparteix la premissa estructural de la infància com a part de l'estructura social, però sense perdre de vista les especificitats de cadascun dels contextos en què es desenvolupa el fenomen de la infància. La infància, per tant, no és homogènia, sinó que apareix situada en un lloc i moment concrets i travessada per les desigualtats de gènere, classe i origen ètnic. I és canviant. El fenomen infantil ha assistit a diverses manifestacions segons els diferents contextos històrics, raó per la qual són també diferents les formes de ser xiquets i xiquetes.

1.3.3. L'enfocament relacional.

Assenyala Gaitán, els principals exponents d'aquest enfocament són Berry Mayall (2002) i Leena Alanen (1994), autores que miren de construir una «Sociología de los Niños», amb la intenció de revelar el punt de vista de la infància en la investigació i la intervenció. Sota aquesta perspectiva, la infància es contempla com una generació amb un estatus determinat. Les idees fonamentals d'aquest enfocament són, en primer lloc, la importància d'escoltar els xiquets i xiquetes als processos en què hi participen i incloure els seus punts de vista a la investigació sociològica i, en segon lloc, la necessitat de realitzar una lectura des de la constatació d'una distribució de poder i de posició desigual entre les diverses generacions coexistents. Aquestes idees possibiliten la lectura generacional de les relacions socials, similar a l'ordre de gènere.

Aquest enfocament té en comú amb l'enfocament construccionista la premissa teòrica que les xiquetes i els xiquets són actors i agents, però assenyala que l'acció social infantil ocorre dintre d'uns paràmetres de poder minoritari –una noció que ja presentava l'enfocament estructural–, les relacions generacionals de poder que és produeixen i reproduïxen com a resultat lògic de l'establiment d'una dependència i de la necessitat de protecció. Aquesta postura s'interessa per allò que xiquets i xiquetes tenen en comú en tant que grup social i allò que els diferencia del grup adult, convertint-los així en agents partícips de la construcció del coneixement i de la vida diària.

Concretem dues idees de Berry Mayall fonamentals per tal d'entendre l'enfocament relacional. L'autora opina que la infància és un tema polític, atès que ocupa un espai en les preocupacions polítiques de la societat adulta i també perquè el grup adult exclou xiquets i xiquetes de l'àmbit de les decisions polítiques. Els arguments "científics" sobre el desenvolupament i les

necessitats de la infància tendeixen a justificar-ne la separació de la política, cosa que per a l'autora significa que la infància opera en un espai apolític (Mayall, 2000; en Gaitán, 2006). D'altra banda, Mayall proposa la idea de *generationing* (fer generació) amb l'objectiu de copsar els processos mitjançant els quals es constitueixen, reproduïxen i transformen les posicions socials a través d'una activitat relacional. Per desenvolupar aquesta idea, Mayall es recolza en el concepte de generació de Mannheim i Bourdieu (generació social). Així postula que l'estudi del concepte de generació va associat als processos de continuïtat i canvi i que és important parlar esmentat a la història del pensament sociològic si es vol entendre la infància.

Segons Alanen (1994), la situació de marginalització dels xiquets i xiquetes en la sociologia és semblant a la de les dones en el moment que pren forma el feminisme acadèmic. El fet d'acceptar les i els infants, o les dones, com a persones totalment socials i actives en la vida social, implica repensar les posicions socials que ocupen i els rols que hi desenvolupen (Gaitán, 2006).

Pávez (2012) recull els supòsits teòrics fonamentals de l'enfocament relacional a partir de les tres autores esmentades:

1. La generació és un concepte clau per abastar les relacions dels xiquets i xiquetes amb les persones adultes. Les relacions generacionals tenen una dimensió individual (micro) i una altra social (macro) (Mayall, 2002).
2. La infància es defineix com un procés relacional que s'expressa en les relacions socials generacionals entre el col·lectiu infantil i les persones adultes.
3. La infància és un procés relacional que existeix, però no únicament en relació amb l'adulthood i altres generacions coexistents (Gaitán, 2006).
4. La sociologia hauria de considerar el punt de vista dels xiquets i xiquetes per tal de comprendre com experimenten i senten les seues vides i les seues relacions socials (Mayall, 2002).
5. L'experiència de xiquets i xiquetes produeix un coneixement, que hauria de tenir-se en compte a l'hora de reconèixer els seus drets (Mayall, 2002).
6. L'ordre generacional i el de gènere operen de manera paral·lela i complementària tant en les jerarquies entre homes i dones com entre persones adultes i xiquets i xiquetes (Alanen, 1994).

1.3.4. Envers el nostre objecte d'estudi: una visió de conjunt sobre els enfocaments teòrics i la seua adequació.

Els diferents enfocaments que hem presentat són fruit de la preocupació per la infància i recullen les propostes teòriques de l'anomenada Sociologia de la Infància, un camp d'estudis emergents que planteja una nova mirada sobre la infantesa. Com assenyala Gaitán (2006), dins del que ella anomena «Nova Sociologia de la Infància», no es pot parlar d'enfocaments alternatius, sinó més aviat de complementaris, ja que són més nombrosos els aspectes comuns que les diferències, unes diferències que entronquen amb la formació científica, les habilitats i les disposicions de cada investigador/a, la naturalesa del fenomen estudiat i les eines utilitzades per apropar-se al coneixement i a l'explicació de la realitat social de la infància.

Explica Rodríguez (2007) que parlar hui de «Sociologia de la Infància» significa parlar d'una sociologia diversa, que no és gaire diferent de la sociologia clàssica pel que fa a mètodes i tècniques ni renuncia a la seua influència a l'hora d'abordar els fenòmens socials, però que «se aleja de ella por el escorzo que introduce en esa mirada sociológica. Un escorzo que significa una renuncia definitiva a esa concepción instrumentalizada del estudio de los menores y el contexto social en el que se desenvuelven» (Rodríguez, 2007:4).

L'aportació més important de les diverses perspectives de la sociologia de la infància és la seua assumptió com a objecte d'estudi autònom, és a dir, la comprensió de la infantesa com a unitat d'estudi sociològic per ella mateixa, encara que relacionada amb altres grups, institucions i espais socials i també connectada amb altres fenòmens socials més amplis. Els tres enfocaments coincideixen en l'aprehensió de la infància com una abstracció conceptual útil per a definir la manera de ser de xiquets i xiquetes i el seu comportament com a persones actives en el context social.

Partim en aquesta tesi de la necessitat de repensar la infància des de la mirada sociològica, busquem una ruptura epistemològica que ens permeta aproximar-nos a la infància entesa com un fenomen social i estudiar les relacions de poder que es despleguen tant entre xiquets i xiquetes, com entre ells i elles i els altres grups i institucions del món adult, per tractar d'analitzar i comprendre adequadament l'ordre i la posició que ocupen xiquets i xiquetes en la vida social. Algunes de les contribucions dels enfocaments esmentats ajuden a fomentar les premisses teòriques que adoptarem de cara al nostre objecte d'interès sociològic, el fenomen de la migració dels menors d'edat que emprenen sols els seus projectes migratoris.

L'enfocament estructural posa l'accent en allò que és comú a tots els xiquets i xiquetes, cosa que evidencia la presència de la infància dins l'estructura social, analitzant els trets que com a grup, la diferencien de la resta de grups socials «en un corte transversal que se situaría en paralelo con otros cortes de edad (juventud, adultez, vejez) y atravesado verticalmente por los sistemas de clase, jerarquía y poder que rigen en la estructura y asimismo la ligazón entre la estructura y los actores sociales» (Gaitán, 2006:103). Partim de la premissa de que la migració dels menors d'edat posa de relleu factors estructurals que afecta als xiquets i xiquetes d'una manera específica.

L'anàlisi construccionista emfasitza l'acció social dels individus, és a dir, la seua capacitat d'agència dintre dels marcs estructurals. En assumir que acció i estructura es reforcen i complementen, contemplem aquests menors d'edat des de la seua capacitat d'agència expressada dins del fet i del context migratori, la condició de dependència derivada del fet de ser menor d'edat, es converteix en un recurs en el camp migratori transnacional en el context contemporani de les fronteres selectives (Jiménez, 2011). No existeix un model universal d'infància, no podem entendre els xiquets i xiquetes sense tenir en compte les diverses adscripcions a contextos socials i culturals i les diverses representacions simbòliques del món social. En aquest sentit, la migració dels menors d'edat, posa en qüestió els paràmetres de normalitat predominants –occidentals i hegemònics- pel que respecta a la infància, al temps que interpel·la l'ordre social de forma que aquesta migració s'esdevé i és interpretada com un fenomen anòmal. Ara bé, com apunta Suárez (2006), en el moment que es constata aquest fenomen com un patró recurrent a tot el món, ens veiem obligats a modificar la imatge que tenim de les migracions, ja que la migració de menors d'edat «es un fenomen estructural y crónico, vinculado a la pobreza y exclusión de estos menores en el sistema económico y cultural dominante» (Suárez, 2006:25)

En paraules de Rodríguez (2007), la població infantil seria «el colectivo de individuos muy diferentes entre sí, pero que comparten una misma ubicación etaria en tanto menores de edad sometidos a la autoridad adulta» (2007:56). És just està condició comú de menors d'edat, la qui confereix visibilitat al fenomen. En arribar a Espanya, són construïts i categoritzats com «menors estrangers no acompanyats», definició que determina una resposta al fenomen que reforça i legitima la consideració dels xiquets i xiquetes com essers dependents, modelables i controlables.

L'enfocament relacional ens situa en el nivell microsocial i ens permet d'estudiar la infància com a procés relacional, que existeix en relació amb l'adulthood, de manera que cadascuna

d'elles és referent per a l'altra quan es tracta de donar una definició. Mayal (2002) opina que els xiquets i xiquetes es perceben a ells mateixos com un grup social, i fins i tot, accepten la obediència com a tret relacional de la seua condició d'infants (en Gaitán, 2006). Com proposa aquest enfocament, incloure el punt de vista i el coneixement dels xiquets i xiquetes ens facilitarà l'obtenció d'informació sobre com un determinat grup social experimenta i percep el seu posicionament social. En aquesta tesi, pretenem comprendre el fenomen de la migració dels menors d'edat, partint de la veu dels protagonistes. Ens interessa estudiar com és produïx i reproduceix l'ordre social i quina és la posició d'aquells pensants com infants en les societats actuals, però també, com perceben ells mateixos la seua experiència; de quina manera la seua identitat, individual i grupal, apareix travessada per la definició i els discursos del grup dominant; i en quina mesura els seus relats arrelen en experiències socialment situades.

CAPITOL 2. JOVES MENORS D'EDAT EN EL CONTEXT DE LES MIGRACIONS

«...gracias a cada una de mis pertenencias, tomadas por separado, estoy unido por un cierto parentesco a muchos de mis semejantes; gracias a esos mismos criterios, pero tomados todos juntos, tengo mi identidad propia, que no se confunde con ninguna otra»

Amin Maalouf, 1998

Els desplaçaments de població han estat habituals al llarg de la història de la humanitat des de ben antic. Ara bé, el tractament dels moviments migratoris com a fenòmens socials, així com les seues causes i conseqüències, ha evolucionat en paral·lel al desenvolupament de les ciències socials. Tot i l'abundant producció teòrica al voltant de les migracions, l'estudi d'un fenomen tant complex i divers fa necessari una revisió d'alguns conceptes i perspectives.

2.1. Migració i globalització.

El fet de l'existència dels moviments migratoris en el decurs de la història, anterior, fins i tot, al procés de reproducció social de matriu capitalista i escala global que caracteritza les últimes dècades, ens obliga a assenyalar la insuficiència explicativa de les tendències analítiques que situen les migracions actuals entre els factors responsables de la globalització. No obstant això, al nostre parer, els esmentats moviments migratoris són un element més entre els que configuren el caràcter global del món en què vivim, les nostres experiències i les relacions socials. En aquest sentit, l'impacte de la internacionalització del capital en les últimes dècades ha contribuït decididament a la distinta articulació de la mobilitat de persones en canals migratoris de tipus regional, nacional i transnacional (Ribas, 2005).

La formulació que la globalització com a procés socioeconòmic influeix en les migracions no és exempta de polèmiques en l'àmbit de les ciències socials, entre aquells que accepten la idoneïtat del terme migració global i els que no. Si bé és cert que aquests moviments transfronterers han conformat progressivament els estats i les societats en el transcurs dels segles, assenyala Ribas que, en els últims anys, la diferència radica en «su alcance global, la producción de políticas nacionales e internacionales que suscita y las grandes consecuencias económicas y sociales» (Ribas, 2004:131). L'autora subratlla dues novetats que cal tenir en compte: l'escala d'influència, atès que afecta simultàniament la majoria de regions i països, i la importància de la heterogeneïtat dels vincles. Sintetitzant Castles i Miller (1998), estableix un marc general per comprendre les tendències actuals de les migracions: i) cada vegada més països es veuen afectats per diferents moviments migratoris simultàniament; ii) l'acceleració dels vincles i el creixement de volum; iii) l'augment dels diversos tipus de migració; iv) la feminització de la migració i el canvi del paper de la dona als moviments migratoris; i v) la creixent politització de la migració i el rol de les fronteres en la migració. A més, Ribas afegeix una última tendència que fa referència a l'aparició de nous països receptors d'immigració o regions paradigmàtiques (Ribas, 2005).

Considerem que un marc analític des del qual es vulga explicar l'articulació de migració i globalització deu contemplar els desplaçaments poblacionals transnacionals com un fet social, producte d'unes determinades condicions històriques i dins del qual operen un seguit de relacions de caràcter més subjectiu: el d'aquelles persones en qui es concreta el fet migratori. L'explicació dels processos migratoris actuals requereix d'explicacions que abasten dos tipus de dimensions: el ventall d'opcions i decisions pel que fa al fet migratori, és a dir, l'acció del subjecte i, per altra banda, el context en el qual es donen les condicions per desplegar aquestes accions amb els corresponents efectes i impactes (Gaitán, 2007).

Un dels elements fonamentals a l'hora de caracteritzar el fenomen de la globalització és l'impacte del desenvolupament de les tecnologies de la informació i la comunicació. L'abaratiment dels transports i la immediatesa que proporcionen les noves tecnologies de les comunicacions han acurtat les distàncies al màxim de manera que, hui en dia, qualsevol part del món es troba ben a l'abast. Aquests avanços repercuteixen en els moviments migratoris, no sols en el volum, sinó també en les seues característiques i estructura, així com en els conceptes d'origen i destinació. Aquestes noves tecnologies de la informació i la comunicació sustenten un paradigma tecnològic amb trets distintius: «1) su capacidad de procesamiento en autoexpansión en cuanto a volumen, complejidad y velocidad; 2) su capacidad de recombinación; 3) su flexibilidad de distribución» (Castells, 2001:126).

Aquest desenvolupament tecnològic incideix en els processos migratoris contemporanis i guarda relació directa amb les accions i subjectivitats de les i els actors migratoris, facilita l'existència de connexions i la intensificació d'activitats transnacionals i també la possibilitat creixent d'establir el que Beck denomina camps socials transnacionals, és a dir, «[...]interrelaciones de vida y actividades sociales en las que rige el –aquí y allá– o el – no solo sino también [...]» (Beck, 1999:53).

2.2. La perspectiva transnacional en els estudis migratoris.

2.2.1. Migració i transnacionalisme.

Com ocorre amb l'encunyament del terme "migració global", el concepte "transnacional" no ha estat en absolut exempt de debats i polèmiques. Malgrat la bona acollida que en gaudí en un primer moment, quan fou aplicat al món empresarial i a les corporacions financeres, un cop traslladat el terme a les pràctiques de les persones tot consens es va esvanir.

En un sentit general, el concepte transnacional al·ludeix, segons Suárez (2008) a «processos i pràctiques econòmiques, polítiques i socioculturals que estan vinculades a i configurades per les lògiques de més d'un Estat-nació, i que es caracteritzen per l'encreuament constant de les seues fronteres» (Suárez, 2008: 771). És imprescindible parar esment a l'impacte dels avanços tecnològics en els últims anys per tal d'entendre el concepte de transnacionalisme. Portes i De Wind (2008) adverteixen que «el advenimiento de las nuevas tecnologías en el transporte y la comunicación ha posibilitado intercambios transfronterizos más densos y dinámicos y ha transformado cualitativamente el transnacionalismo migrante». (Portes i De Wind, 2008; en Jiménez, 2011:17).

Per a Beck (1999), la globalització és un procés que crea vincles i espais socials transnacionals. La globalització ha desmuntat la idea de viure i actuar en espais delimitats, com ara els estats i les seues respectives societats nacionals, fet fonamental quan es tracta d'estudiar les migracions. L'experiència transfronterera no és exclusiva de les persones que migren, sinó que forma part de l'experiència de gairebé tot el món. La transnacionalització crea nexes entre cultures, persones i llocs i transforma l'entorn quotidià, alhora que penetra en la vida individual i desemboca en una globalització de la biografia (Beck, 1999). Així doncs, un dels aspectes que vol recalcar aquesta tesi és el grau de penetració que tenen en la infància tots aquells trets aparellats a la globalització i la transnacionalització de la societat, així com la influència sobre les seues estratègies, trajectòries i biografies.

2.2.2. Cap a una teoria migratòria transnacional.

Ens interessa establir un marc plausible per a l'estudi d'aquests processos transnacionals, amb la fi d'aprofundir més en l'anàlisi dels models clàssics d'explicació de la migració. En els següents apartats, tractarem de mostrar la necessitat d'aplicar la perspectiva transnacional a l'estudi de les migracions, especialment per a comprendre la migració dels menors d'edat com a fenomen d'arrel transnacional.

Sosté Suárez (2008) que una de les principals conseqüències del gir teòric cap als processos globals a partir dels anys seixanta va ser el qüestionament d'aquells nivells d'anàlisi que prioritzaven la integració i la continuïtat de les configuracions socioculturals com a entitats aïllades o *quasi naturals* i assenjala que, en les últimes dècades, el consens teòric entorn de l'impacte que el sistema mundial té sobre les realitats locals discorre paral·lel a l'increment quantitatiu i qualitatiu de la interconnexió i la interdependència entre les diverses regions del món. Un fenomen que, tot i els debats que ha suscitat, s'associa a una nova fase del sistema

capitalista on l'eix central és la internalització del capital, les noves formes d'acumulació flexible i el declivi en la centralitat de l'Estat-nació pel que fa a la gestió i la planificació econòmica i política (Beck,1999; Suárez,2008).

En l'àmbit dels estudis migratoris també es procedeix a una revisió meticulosa de les perspectives analítiques. A la gènesi de la perspectiva transnacional, Suárez (2008) assenyala els enfocaments que problematitzen la visió dualista i teològica del món pròpia de les perspectives neoclàssiques i estructuralistes. Aquests enfocaments, que entenen els processos migratoris com el resultat de l'articulació de les formes de producció i de la divisió internacional del treball, fan l'èmfasi analític en la internalització de la força de treball i evidencien les falles d'aquella visió optimista que contempla l'assimilació dels immigrants per part les societats receptores. Al costat d'aquestes perspectives, l'autora indica la importància dels treballs sobre les xarxes socials que focalitzen l'atenció en els camps socials i en l'oportunitat d'accés a la informació, suport i recursos, així com en els vincles que es generen i redefeixen constantment. Altres de les aportacions teòriques que sorgeixen en els anys seixanta són els estudis crítics sobre l'ètnicitat i el nacionalisme, que van permetre adreçar la mirada cap a les fronteres ètniques i incorporar una perspectiva més dinàmica i relacional de la identitat cultural, com a factor determinant en la construcció dels processos socials. Finalment comenta Suárez que es va produir un canvi més general de paradigma en el marc de les ciències socials, que insisteix en la necessitat de qüestionar i historitzar les categories analítiques que s'havien assumit com a ontològicament "reals". Una mirada constructivista sobre la nació que possibilita la ruptura amb nocions territorialitzades de la cultura i que es desenvolupa al mateix temps que sorgeixen intensos debats al voltant de la ciutadania nacional i de la gestió normativa de la societat (Suárez, 2008).

L'articulació entre capitalisme, cultura i relacions socials des de l'economia política, com explica Suárez (2008), desperta un gran interès pels processos socials i culturals que no encaixen en aquelles categories definides des de la base territorial, ètnica o socioeconòmica. Els fenòmens transnacionals i transculturals associats a la creixent globalització s'aborden des dues grans perspectives: les propostes que s'ubiquen en el context dels estudis culturals i les postmodernes i postcoloniales, que se centren en els processos d'interconnexió cultural, entesos en tant que fenòmens hereus de la situació colonial, però vinculats a les noves tecnologies del transport i la comunicació. Encara hi ha una altra perspectiva teòrica inscrita en el que s'anomena tradició empiricista dels estudis migratoris i que situa el punt de partida en les xarxes socials que es creen a partir de la migració. En aquest punt, els estudis sobre migració transnacional es fixen molt especialment en les xarxes i les relacions socials entre les

fronteres i problematitzen l'excessiu èmfasi postmodern en la seua fluïdesa i porositat. La perspectiva transnacional adopta un marc analític que para esment a «la interdependència asimètrica entre països d'origen i destí i la instrumentalització capitalista de les fronteres ètniques i nacionals» (Suárez, 2008: 776).

Així les coses, guanya força la perspectiva transnacional en el treball de Glick Schiller, Bash i Szanton Blanc (1994), que se emmarca dins d'un grup de propostes caracteritzades per la seua crítica al paradigma assimilacionista de la investigació clàssica del fenomen migratori i per col·locar la interconnexió en el centre d'interès teòric i empíric, defineixen el transnacionalisme com:

« [...] como el conjunto de procesos por los cuales los inmigrantes [sic] crean y mantienen relaciones sociales multidimensionales que vinculan las sociedades de origen con las de destino. Llamamos a estos procesos transnacionales para enfatizar que hoy en día muchos migrantes construyen campos sociales que cruzan fronteras geográficas, culturales y políticas» (Blash i altres 1994; en Suárez, 2007:776).

Aquests plantejaments van ser potenciats per la metodologia etnogràfica que emprava el treball i que evidenciava la simultaneïtat de l'experiència migratòria en dos espais nacionals. Malgrat que les xarxes i connexions establertes pels migrants entre el punt d'origen i el de destí són tan antigues com els mateixos processos migratoris, el ventall de possibilitats que en l'actualitat obrin les transformacions en comunicació i transports, la densitat de connexions i la diversitat d'actors/es inscrits en aquests camps socials transnacionals no tenen precedents. Com assenyala Suárez, la novetat en la perspectiva no rau en l'existència de les xarxes i vincles transnacionals, sinó en la perspectiva teòrica i metodològica a l'hora d'emprendre'n l'estudi.

Compartim amb alguns autors i autores (Beck (1998); Levitt i Glick Schiller (2004); Suárez (2008)) l'opinió que les xarxes socials transnacionals són per elles mateixes un producte de la globalització econòmica i una resposta a la necessitat d'adaptació al capitalisme flexible, motiu pel qual el seu estudi esdevé essencial en el moment d'abordar la complexitat dels fenòmens migratoris. Els i les migrants continuen sotmesos a la poderosa influència que exerceixen els llaços entre origen i destí i les xarxes socials que s'estenen més enllà de les fronteres nacionals. És per aquesta raó que alguns i algunes acadèmiques proposen observar els vincles transfronterers com una variable i argumenten que per tal d'entendre la migració contemporània cal avaluar empíricament la força, la influència i l'impacte d'aquests nexes. Són

nous estudis que advoquen per una perspectiva transnacional de la migració¹⁵ i contribueixen a la formació d'un nou paradigma que parteix del rebuig a la idea que societat i Estat-nació són una mateixa cosa.

2.2.3. Contribucions de la perspectiva transnacional per a l'anàlisi social.

Sostenen Levitt i Glick Schiller (2004) que l'estudi de la migració transnacional, així com altres fenòmens transnacionals, requereix de la reformulació del concepte de societat. Com que la vida de les persones no pot entendre's únicament atenent al que ocorre dintre de les fronteres nacionals, proposen una lent analítica més àmplia i profunda, que permeti observar també els migrants situats en els múltiples graus i espais dels diversos camps socials i que abaste tant als qui es traslladen com als qui es queden. En conseqüència, haurien de revisar-se supòsits bàsics sobre les institucions socials, com ara la família, la ciutadania i l'Estat-nació. Invoquen la necessitat de teoritzar i explorar la simultaneïtat: «el llevar una vida que incorpora las instituciones, las actividades y las rutinas diarias que se sitúan tanto en el país de destino como transnacionalmente» (2004:62).

La proposta de repensar el concepte de societat implica deixar de banda el nacionalisme metodològic i epistemològic predominant en la ciència social. El nacionalisme metodològic és la «tendencia a aceptar el Estado-nación y sus fronteras como un elemento dado en el análisis social» (Levitt i Glick Schiller, 2004: 65). Wimmer i Glick Schiller (2003) identifiquen tres variants del nacionalisme metodològic: 1) la que ignora o menysprea la importància fonamental del nacionalisme per a les societats modernes; 2) la que naturalitza o dóna per descomptat que les fronteres de l'Estat-nació delimiten i defineixen la unitat d'anàlisi; i 3) la que troba que la limitació territorial confina l'estudi dels processos socials a les fronteres polítiques i geogràfiques d'un Estat-nació particular (en Suàrez, 2008:783).

Com apunten Levitt i Glick Schiller (2004), retirar la bena dels ulls del nacionalisme metodològic ens permetrà observar que «mientras los Estados-nación todavía son extremadamente importantes, la vida social no está confinada a los límites de éstos» (2004:65). La seua proposta qüestiona els estudis en teoria social que arranquen de la premissa epistemològica dels confins territorials de les nacions com a contenidors "naturals" dels fenòmens socials – com Beck, 1999-, però també aquells estudis que, tot i superar aquesta

---

¹⁵ A partir de Basch, L., N. Glick Schiller y C. Szanton Blanc (eds.) (1994), *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation–States*, Geneve.

concepció de la societat, deixen al marge de l'anàlisi les relacions socials, les posicions col·lectives i el poder que detenen l'Estat-nació i altres actors socials.

Per tal d'esmenar-ne les mancances, les autores elaboren un concepte de societat basat en la idea de camps socials. La seua noció de camp social arrela en la proposta de l'Escola d'Antropologia de Manchester i la de Bourdieu. Aquest últim utilitza el concepte de camp social per cridar l'atenció sobre les maneres en què les relacions socials s'estructuren a través del poder. Les fronteres d'un camp són fluïdes i el camp és creat pels participants que s'uneixen en una lluita per la posició social. Així, segons el sociòleg, la societat naix de la intersecció de diversos camps dins d'una estructura política i els individus i les institucions poden ocupar les xarxes que constitueixen el camp i que en vinculen les posicions socials (Levitt i Glick Schiller, 2004).

La noció de camp social d'aquestes autores es troba estretament vinculada al concepte de xarxa. A partir de Basch, Glick Schiller i Szanton (1994) defineixen camp social com «un conjunto de múltiples redes entrelazadas de relaciones sociales, a través de las cuales se intercambian de manera desigual, se organizan y se transforman las ideas, las prácticas y los recursos» (Levitt i Glick Schiller, 2004:66). Conceben el camp social com una eina molt potent per tal de conceptualitzar la varietat de possibles relacions que vinculen els que es traslladen i els que es queden i que revela els vincles més enllà de les fronteres i les relacions socials que mantenen els subjectes per damunt de les fronteres. També qüestiona les divisions contundents entre allò local, allò transnacional i allò global, en considerar els camps socials transnacionals com quelcom que transcendeix les fronteres dels Estats-nació. A més, palesa com els individus són influïts a través de les seues activitats i relacions quotidianes per múltiples conjunts de lleis i institucions (Levitt i Glick Schiller, 2004). La seua proposta també diferencia les formes de ser en un camp social i les formes de pertànyer. Les formes de ser fan referència a les relacions i pràctiques socials existents en la realitat de la qual participen els individus, ans que a les identitats associades amb les seues activitats, mentre que les formes de pertànyer tenen a veure amb les pràctiques que apunten a o actualitzen una identitat, fet que demostra un contacte conscient amb un grup específic. No al·ludeixen a accions simbòliques, sinó a pràctiques concretes i visibles que posen de manifest la pertinença, és a dir, combinen la praxis amb la consciència d'un tipus d'identitat que va lligada a l'acció. Tal com expliquen, situar els migrants en el context de camps socials transnacionals revela que la incorporació a un nou Estat i els vincles transnacionals duradors no són temes d'oposició binària, sinó que la experiència del migrant és un indicador i el seu punt mitjà és la simultaneïtat.

En la reflexió sobre el camp social aplicat a les migracions, Suárez (2008) subratlla que el camp social pot abordar-se des de dues formulacions: una de feble, com la de Levitt i Glick-Schiller que hem procedit a explicar anteriorment i que s'utilitza com a metàfora socio-espacial amb l'objectiu d'evitar la malla política-cultural dels Estats-nació i els seus límits territorials. Esta formulació feble de camp social articula allò global i allò local a través de les xarxes i les idees, informació i recursos que a través d'elles arriben als individus; i una de forta, que entesa com una categoria analítica derivada del model bourdieuà aplicant els conceptes d'*habitus* i *capital*, qui planteja els camps socials com instruments analítics que, més enllà de la dimensió metafòrica del concepte de camp, res té a veure amb allò espacial. Seguint la formulació de Suárez (2008) entenem que el camp social transnacional es refereix a un instrument analític:

«El campo social transnacional no se limita a un espacio contenedor de redes sociales, sino a un conjunto de dinámicas que emanan del impacto de los procesos de globalización en el mercado laboral y en la gobernabilidad de las poblaciones, cada vez menos arraigadas a un único territorio» (Suárez, 2008:785).

En la creació i manteniment d'un camp migratori transaccional està en joc la creació de subjectes mòbils i lògiques de pertinença incompleta; allò mòbil no es refereix exclusivament al trasllat físic a l'espai, immersos en este camp hi ha subjectes sedentaris i immòbils per a qui els capital generat en la transferència entre els distints pols del camp instrumental, a nivell econòmic, cultural i polític. Per a que funcione el camp, «es necesario que haya algo en juego y gente dispuesta a jugar, que esté dotada del *habitus* que implica el conocimiento y reconocimiento de las leyes inmanentes del juego, de lo que está en juego, etc.» (Bourdieu, 1990; Suárez, 2008:785). No sols els i les migrants estan presents en el camp migratori, també els Estats, ONGs, associacions i empresaris, tant en origen com en destí poden participar en la construcció i estar interessats en la consolidació d'un subjecte transmigrant que es caracteritza per esta doble vinculació nacional.

2.3. Menors d'edat en el context de les migracions internacionals.

Com posàvem en relleu al capítol anterior, una de les conseqüències de la concepció comunament acceptada de la infància com a etapa de preparació és la seua invisibilització dins de l'anàlisi social. Però malgrat ser invisibles tant pel que respecta als estudis com a la vida política, a l'hora d'intervenir en el mercat o en els assumptes públics en general, els xiquets i xiquetes sí actuen. Com a grup social interactuen, es veuen afectats pels canvis que es

produeixen a la societat de manera diferent al grup adult i també construeixen i contribueixen als esmentats canvis. Al llarg de la història, trobem distintes formes de circulació i mobilitat infantil. Mercedes Jiménez (2011) il·lustra com els xiquets i xiquetes han esdevingut viatgers al costat de les seues famílies, s'han traslladat a països diferents al d'origen com a estudiants, s'han convertit en desplaçats com totes les altres víctimes de conflictes armats o han creuat a l'altra banda de l'oceà en qualitat de mà d'obra.

Concreta Suárez (2006) que el concepte de *menors en la migració* permet englobar d'una forma àmplia i rigorosa un conjunt de fenòmens molt diversos: menors que viatgen de manera autònoma; menors que ho fan com a part d'una migració familiar; menors que es reagrupen amb la seua família en destí; i menors que, encara que tenen com a referència vital uns pares emigrants, han quedat a càrrec de familiars a l'origen. Assenyala Gaitan (2007) que, a excepció del primer grup, els altres tres casos apareixen d'un mode tangencial a les investigacions, on el més normal sol ser preguntar per ells a les persones. I si tenen algun tret en comú, és que la seua situació es percep com problemàtica.

En aquesta tesi, abordem el fenomen dels menors d'edat que migren sols, un fenomen cada vegada més freqüent en els darrers anys i un patró recurrent en tot el món. Es tracta de menors d'edat que es desplacen a través de les fronteres internacionals com a resultat d'una decisió autònoma. Suárez (2006) defineix aquest fenomen com inquietant en un doble sentit:

«Primero, porque la especial vulnerabilidad de los niños cruzando las poderosas fronteras entre países y continentes es evidente. Segundo, porque su capacidad para navegar entre los intersticios de las contradicciones de nuestra sociedad occidental es manifiesta, y aunque patética y peligrosa, forma parte de sus estrategias de resistencia» (Suarez, 2006: 24).

2.3.1. Immersos en els circuits vulnerables de la globalització.

Exposa Ribas (2005) que els processos de globalització són part integrant i alhora repercuteixen en les transformacions estructurals de les dinàmiques migratòries actuals i en les seues múltiples expressions d'articulació transnacional. Per una part, les dinàmiques migratòries són un element constitutiu del capitalisme global, que acompanyen la força desencadenada pel lliure moviment de capital, els beneficis econòmics i socials i el poder alliberador del flux d'idees i d'informació impulsat per les noves tecnologies; per altra, són un exponent de l'empobriment cada cop més agut i més veloç i dels seus efectes devastadors sobre la progressiva polarització entre rics i pobres. I no sols d'uns països per comparació amb

altres, sinó també dins de les fronteres nacionals, entre unes classes i altres, molt especialment pel que respecta a la relació entre capitalisme global i reestructuració de la força de treball. Com a conseqüència d'aquesta reestructuració del capital, la sociòloga descriu l'emergència d'un escenari distint, definit per la feminització del treball i de la mobilitat, així com per una major vulnerabilitat dels menors en tots dos aspectes.

En aquest sentit i en la línia de Ribas, el fenomen dels menors d'edat que migren sols és un botó de mostra de les contradiccions de la globalització, que es manifesta a través de les pràctiques i estratègies migratòries que empenyen la marxa d'aquests menors d'edat, immersos en els circuits vulnerables de la globalització. Un fet que s'evidencia per l'emplaçament d'aquests menors en els casos fronterers, el nomadisme errant i la circularitat migratòria i que Suárez (2006) qualifica d'inquietant.

«Los procesos de globalización, al limitar la circulación, producen un impacto específico sobre las prácticas de la movilidad en contextos fronterizos, en ciudades y espacios donde el Norte topa con el Sur o el Sur con el Norte, produciendo fuertes choques y conflictos, sobre todo en ciertas capas sociales. Estos pueden comprenderse dentro de las contradicciones de la Europa fortaleza» (Ribas, 2005:51).

La migració de menors d'edat presenta trets particulars d'aquestes tendències contradictòries de la globalització, que s'expressen, d'una banda, a través del tancament de les fronteres i d'altra, en la voluntat de moviment d'aquests menors d'edat. Amb la voluntat de concretar com s'articulen aquests processos contradictoris amb les estratègies que adopten els menors que migren sols, Ribas enumera tres cares de la globalització:

- Una cara repressiva que afecta els ciutadans més vulnerables i que es vincula amb: i) els processos relatius a la criminalització de la pobresa, on la repressió que es practica en els controls fronterers tendeix a emfasitzar la reconstrucció i l'enfortiment de les xarxes informals i transgressives respecte als controls; ii) la modernització i sofisticació dels mecanismes de control, que té a veure amb la identificació del menor que migra sol en una mena de «cientificació del menor d'edat».
- Una cara oberta associada a la mobilitat i que enllaça amb: i) el tancament de fronteres, davant el qual els actors activen estratègies alternatives, «tales como en las que se enzarzan los grupos de pares en formas de solidaridad propia ante la soberanía del Estado-nación y la reestructuración del Estado de bienestar» (Ribas, 2005:52); ii) els individus despleguen estratègies que obtenen importants repercussions en matèria

legal i de drets humans, ja que les estratègies de mobilitat dels menors d'edat provoquen un xoc jurídic per la seua doble condició d'emigrants i de menors.

- Una tercera cara d'autoidentificació o adscripció a noves formes identitàries que connecta amb la definició de les adscripcions culturals i religioses i la capacitat de consumir de forma moderna, establerta pels grups de parells. Nova identificació immersa en els nous paràmetres globals de producció cultural.

2.4. Nous actors migratoris: joves migrants menors d'edat d'origen marroquí.

El fenomen de la migració de menors d'edat, i en concret la migració d'aquells d'origen marroquí, ha estat estudiat des de diferents disciplines i enfocaments en els últims anys. En aquest treball, abordem la migració dels joves menors d'edat d'origen marroquí que parteixen des del seu país i que tenen com a destinació –o trànsit– el País Valencià. Centrarem la nostra mirada, molt especialment, en la província de València. Ara bé, per tal d'evitar una mirada territorialitzada i esbiaixada, tractem d'incorporar la perspectiva transnacional com a metàfora analítica (Suárez, 2008) que ens permeta copsar la complexitat del fenomen. Som conscients que estudiar la migració d'aquests joves i els canvis que ha provocat al Marroc constituïria una investigació autònoma. Així doncs, l'ús d'aquesta lent analítica respon a la necessitat de comprendre un fenomen d'arrel transnacional i que requereix d'una aproximació que vaja més enllà dels confins d'un Estat-nació i en particular, del País Valencià.

Els estudis transnacionals esdevenen vertebrals alhora d'enfrontar la complexitat dels processos de globalització, en els quals el moviment de persones, béns i capital es produeix fora de les fronteres de l'Estat-nació i en defuig el seu control (Empez, 2014). La utilització de la lent transnacional permet estudiar els patrons migratoris i analitzar els elements que determinen les estratègies que els i les actores desenvolupen en el camp social transnacional.

Les polítiques migratòries en un Estat-nació provoquen i modelen els patrons migratoris en altres Estats. Així, per exemple, l'estricta control fronterer que s'aplica des d'Europa –i en aquest cas des d'Espanya en tant que frontera sud– impulsa canvis en els patrons migratoris d'altres Estats, com ara el Marroc. Davant de l'aparat tecnològic que els governs despleguen per al control de la migració, els menors d'edat troben en la legislació espanyola una oportunitat de permanència que motiva la seua estratègia migratòria i que, en ocasions, pot ser la clau d'una estratègia migratòria familiar. No obstant, és sobre aquest punt justament

que considerem necessari incidir, ja que la migració dels menors d'edat ha estat tradicionalment entesa com a part d'una estratègia familiar. Però, tot i ser ben conscients de la importància de la família i de la seua probable influència en la mobilitat dels menors d'edat, insistim a subratllar el seu paper protagonista autònom en el marc d'un camp migratori transnacional que els precedeix i dins del qual es configuren les seues motivacions i expectatives. És a dir, les seues subjectivitats són també producte d'aquesta transnacionalitat, cosa que tampoc significa que tots els menors d'edat migren.

Consegüentment, ens basarem –com altres autores– en la convicció que els joves menors d'edat que migren sols han esdevingut nous actors migratoris que «participan en un campo migratorio más amplio, articulado a través de instituciones, estructuras y dinámicas macro tanto como redes sociales basadas en amistad, parentesco y paisanaje» (Suárez, 2006:18).

Amb la migració, aquests joves–i també les seues famílies– s'imbriquen en múltiples espais i entren en contacte amb els poders reguladors i la cultura hegemònica de més d'un Estat. Queden adscrits a diverses institucions legals i polítiques que en determinen l'accés als recursos i a determinades posicions socials i també la seua pròpia experiència i accions. Experimenten una multiplicitat de llocs i capes de poder que els modelen i que alhora engeguen les seues reaccions, respostes i resistències. En aquest sentit, resulta d'especial interès la tesi de Mercedes Jiménez (2011), que analitza la migració autònoma de menors d'edat en el camp social transnacional, entès com una metàfora analítica que permet subratllar les formes de govern que exerceixen el control de la migració i que converteixen aquests menors en "intrusos". Una eina que com assenyala Jiménez, permet exposar com aquestes formes de govern poden ser interpel·lades des de la capacitat d'agència dels menors i adolescents.

En aquesta tesi, la pròpia experiència, derivada del contacte prolongat amb el jove objecte d'estudi, ens obliga a partir de la idea que la irrupció d'aquests en el camp migratori no pot reduir-se a un patró general d'objectius, motivacions i estratègies migratòries. Per tot això, la nostra proposta atorga prioritat a les seues veus, a les visions, a les interpretacions i als significats dels actors particulars, per tal de reivindicar el seu rol autònom i central en la construcció i interpretació dels seus itineraris, rutes i ritus transnacionals. És una tasca que considerem necessària per a posar en qüestió la representació dominant d'aquests joves com a víctimes, elements problemàtics o transgressors, i també per a mostrar com els seus itineraris i rituals adquireixen un format diferent i no sempre coincident amb el de les lògiques adultes de la migració.

L'ús de l'òptica transnacional també facilita la comprensió de la naturalesa mutable de l'activisme polític i de l'Estat-nació, ambdós inserits en els camps socials transnacionals. Els canvis en determinades legislacions, polítiques migratòries i pràctiques, tant en els Estats d'origen com en els de recepció/destí, possibilita l'anàlisi de la variada gamma de polítiques que, al capdavall, són reflex de la redefinició que efectuen els seus membres per tal de donar resposta a l'emigració i a la immigració, així com de la modificació que els estats realitzen de les seues funcions com a reacció al fenomen transnacional.

En correlació amb les tasques que accepten o repussen els diferents Estats, és convenient analitzar els mecanismes i institucions a través de les quals exerceixen les seues funcions. Cal, doncs, esbrinar quin és el marc legal que empara els menors d'edat, com es comporta el sistema de protecció, quins canvis s'han produït respecte a l'atenció que reben i quin és el rol dels agents encarregats de la intervenció socioeducativa, als qui, fins i tot en alguns casos, inserirem també en els camps socials transnacionals.

Amb la intenció de superar els biaixos etnocèntrics, així com la visió i interpretació parcel·lada que empen molts estudis sobre menors d'edat i migració i que sovint es basa en la seua consideració com a im-migrants dins del territori espanyol, en aquesta tesi busquem escapar de les definicions purament normatives. Partint d'aquesta lent transnacional, considerem que l'ús intensiu del terme «jurídic menor estranger no acompanyat» aplicat al complex escenari dels menors d'edat en la migració, respon a l'esmentat nacionalisme epistemològic i metodològic tan present a l'anàlisi social de les migracions internacionals. Per tal de desafiar-lo, considerem necessari anomenar migrants els subjectes protagonistes en el camp migratori transnacional, atès que aquest terme incorpora les característiques del subjecte migratori en origen i en destinació, així com també les seues estratègies i disposicions a l'àmbit transnacional. Malgrat que abordarem aquest tema en el capítol posterior, volem ressenyar que el concepte de "menor" al·ludeix al límit establert per la Convenció de Drets de la Infància per a l'edat adulta (a partir dels 18 anys) i no apunta a cap altra realitat que no siga la normativa. L'autonomia que caracteritza la migració d'aquests joves ens obliga a qüestionar la idea hegemònica i occidental sobre la infància i a reivindicar el seu protagonisme com a actors migratoris. En aquest sentit, assenyala Suárez que «en las sociedades occidentales muchas veces la realidad normativa se nos presenta con tal fuerza que rapta los matices y la diversidad de los fenómenos sociales» (Suárez, 2006:33-34).

Finalment, considerem que recolzar-nos en la perspectiva transnacional també ens permetrà aproximar-nos a la manera com es redefeixen els projectes migratoris d'aquests joves, sense perdre de vista l'impacte i la influència dels vincles transnacionals. A més, l'ús d'aquesta perspectiva com a instrument metodològic ens permetrà parar esment a les dinàmiques de les xarxes socials i als canals de circulació de la informació en el camp social transnacional, com també a la seua rellevància en la configuració de les rutes i trajectòries dels joves.

CAPÍTOL 3. LA CONSTRUCCIÓ SOCIAL DE L'ALTERITAT DELS MIGRANTS MENORS D'EDAT

«... ver a los Otros no como algo dado ontológicamente, sino como históricamente constituidos, puede erosionar las bases exclusivistas que tan a menudo adscribimos a las culturas...»

Edward Said, 1996

Si partim d'una concepció construccionista de la realitat social (Berger i Luckman, 1968), la migració, com qualsevol altre fenomen social, és construïda simbòlicament: «en torno a ella hay representaciones, ideas y cuestiones que afectan a nuestra forma de verla, entenderla y relacionarnos con ella» (García Borrego, 2005:19). Si volem tractar d'entendre el fenomen de la migració –i ací podríem parlar més concretament d'immigració¹⁶– haurem d'estudiar com és construït simbòlicament el fenomen i tenir en compte les idees que circulen en la societat i que afecten i determinen la manera en què ens relacionem amb ell. Atès que, des d'aquest punt de vista, el fenomen de la migració –immigració– dels menors d'edat també és una construcció, en el següent apartat mirarem de concretar quins són els agents socials específics que la porten a terme.

3.1. La construcció social de la migració.

Com assenyala Monteros (2007), els diversos agents que construeixen la migració en Espanya conformen un sistema complex que actua a diferents nivells i de forma no coordinada per a fixar-ne els significats: «se trata de una heterogenidad de agentes que desencadenan una multiplicidad de significados sobre el hecho particular de la migración y que procuran fijarlos de acuerdo a sus posiciones y relaciones de poder» (Monteros, 2007:22). De la mateixa manera que trobem forces que intenten carregar de significats negatius la immigració, trobem d'altres que tracten de contradir-les i és justament aquesta polifonia de veus la que desequilibra qualsevol intent de significació totalitzadora. Ara bé, no totes les veus detenen idèntica posició de poder ni, òbviament, el mateix grau d'influència i legitimitat.

Si fem cas de García Borrego (2005) i Monteros (2007), els primers agents que construeixen la realitat de la *im*-migració en Espanya i que influeixen en la nostra percepció són les **institucions polítiques**, enteses com un sistema complex d'agents diversos i disposats en diferents nivells organitzatius. Assenyala García Borrego que la complexitat de l'articulació de les institucions de l'Estat se'n deriva del seu caràcter multinivell, tant en sentit territorial (local, autonòmic, espanyol i europeu) com en sentit funcional: qualsevol llei, actuació institucional o disseny de política pública depèn per a la seua aplicació de l'aparell burocràtic de l'Estat, de l'Administració pública. Assenyala el sociòleg que aquesta jerarquia funcional comporta una

---

¹⁶ Generalment, utilitzarem el concepte migració conforme a la nostra perspectiva global i que conscientment defuig la mirada parcial i territorialitzada; utilitzarem immigració quan posem l'accent en la mirada des de la societat de destí. En termes demogràfics, migració és el desplaçament d'una persona en canviar de residència i el fenomen caracteritzat per aquest esdeveniment, mentre que immigració designa, per a un territori determinat, la migració que procedeix de l'exterior i el fenomen caracteritzat per aquest tipus d'esdeveniment (Pressat, 1987; en Empez, 2014:63).

expressió jurídica en la jerarquia legal que s'estableix entre els diferents tipus de lleis i els reglaments que les desenvolupen i que marquen tant les pautes per a exigir-ne el compliment com els programes i plans sobre les línies d'actuació institucional. I reflexiona,

«Aunque el carácter jurídico del complejo organizativo “Estado-Administración” pueda hacernos pensar que funciona como una maquinaria perfectamente engrasada de arriba hacia abajo [...] la realidad es bien distinta, pues muchas veces lo decisivo no es lo que dice literalmente tal o cual ley, sino lo que dice el correspondiente reglamento sobre cómo se va a aplicar, los recursos que se dediquen a ese cumplimiento efectivo, la interpretación que hagan de ella los jueces o las indicaciones que se trasmitan a lo largo de la Administración, de arriba a abajo del aparato burocrático del Estado, sobre el celo, la rigidez o la flexibilidad con que esa ley debe aplicarse» (García Borrego, 2005:22).

Diferència dues esferes en les institucions públiques: la maquinària burocràtica de l'Administració i els partits polítics que n'ocupen els càrrecs directius.

Un bon exemple d'aquesta idea són les successives modificacions de la Llei Orgànica 4/2002 sobre Drets i llibertats dels estrangers en Espanya i la seua integració social i, en particular, en el cas de la migració de menors d'edat, amb les diferents interpretacions que les administracions han realitzat del seu article 35 sobre els «menors estrangers no acompanyats» arribat el moment d'autoritzar la seua residència i reconèixer els drets que els corresponen.

En el cas concret de la construcció social del fenomen de la migració de menors d'edat, Monteros (2007) separa dins de les institucions polítiques: i) les diferents entitats polítiques europees que intenten establir línies d'actuació comunes de cara als menors migrants; ii) els altres poders que interfereixen amb aquest intent i que determinen la posició que ocuparan els menors en les agendes polítiques; l'autora parla dels agents presents en la construcció d'una Europa securitària; iii) els agents constructors d'una Europa postcolonialista que planteja una Cooperació per al Desenvolupament amb els països del sud; iv) els agents presents en la construcció d'una ciutadania europea que col·loca les persones migrants “*en posiciones subalternas*” (Monteros, 2007:23).

Si retornem a la complexitat a què al·ludíem abans, la de l'articulació de les institucions de l'Estat que entronca amb el seu caràcter multinivell, en el sentit territorial trobem que les pràctiques d'intervenció en matèria de menors d'edat migrants són regulades per les directrius europees i, per tant, per les concepcions sobre immigració que maneja tant la política espanyola com la comunitària. Pel que fa als agents polítics, cal incloure-hi també les comunitats autònomes, ja que el fet que les competències en matèria de protecció de la

infància estiguen descentralitzades, les converteix en agents fonamentals per a la construcció del fenomen de la migració de menors d'edat. Això és especialment rellevant si analitzem les diferents concepcions que han generat sobre el fenomen les distintes administracions autonòmiques, en funció dels propis plans d'atenció a la infància, dels dispositius tutelars, dels recursos destinats, de les pràctiques administratives i, fins i tot, de les denominacions terminològiques.

En el País Valencià, la Direcció General de Serveis Socials i del Menor és el centre director de la Secretaria Autonòmica de Serveis Socials i Solidaritat, a la qual corresponen les competències en matèria de serveis socials i també dels menors per com ha estat aplicada la legislació vigent pel que fa a la protecció i responsabilitat penal d'aquests. A través del departament de la Conselleria de Benestar Social (Direccions Territorials de Benestar Social), s'exerceixen les competències que afecten els i les menors (entre altres polítiques). En aquest nivell, també trobem altres agents constructors, com són les agències de gestió i intervenció d'allò social i les ONG en les quals l'Estat ha delegat de manera creixent les funcions socials i públiques en aquests afers.

Finalment, com indica Monteros (2007), en l'esfera més pròxima als i les menors, hi ha tota una sèrie d'agents personalitzats en diverses figures professionals: directrius i directives, coordinadors i coordinadores de projectes educatius, tècnics i tècniques, psicòlegs i psicòlogues, psiquiatres i funcionariat de centres i institucions.

Segons García Borrego (2005), en la construcció social de la migració apareixen en segon lloc els **mitjans de comunicació de masses** als quals es pressuposa el major poder a l'hora de difondre un missatge i la major legitimitat per a fer valer el dret de la llibertat d'expressió. La migració ha ocupat importants espais a la televisió, la ràdio, els diaris, etc., i és indubtable la gran influència que exerceixen en la creació i difusió de determinants imaginaris sobre la immigració i la construcció de l'opinió pública entorn del fenomen, fins el punt de condicionar-hi certes posicions i relacions al respecte.

Laura Navarro (2008) analitza en el seu assaig *Contra el Islam* el discurs televisiu hegemònic sobre la immigració. En ell, l'autora intenta desxifrar la manera com aquest discurs s'alimenta d'imatges estereotipades i prejudicis i en quina mesura aquest dispositiu contribueix a la reproducció social del racisme. Navarro apunta quatre de les representacions col·lectives més mediatitzades al voltant de la immigració: i) l'allau i la invasió d'immigrants; ii) la relació entre immigració i delinqüència; iii) la incidència negativa de la immigració sobre el mercat laboral i

l'Estat de Benestar; i finalment iv) la dificultat d'integració d'aquestes persones (Navarro, 2008:277).

Els mitjans de comunicació i el seu tractament de la immigració han contribuït notablement al foment d'un discurs problematitzador i criminalitzador del fenomen. En el cas de la migració dels menors d'edat, atès que la majoria dels qui han arribat al nostre país han estat marroquins, hem de tenir en compte tant l'arrelada consideració negativa del món àrab i musulmà com les relacions històriques entre Espanya i el Marroc i el seu pes en la configuració de la imatge col·lectiva del "moro" com amenaça: masclista, invasor, salvatge, fanàtic i enemic. Una visió que, a més, respon a la deformació social dels significats dels termes "àrab" i "musulmà". En aquest sentit, els atemptats de l'11-S de 2001 a Nova York, els de l'11-M de 2004 a Madrid i els recents del 7-G de 2015 a París i, molt especialment, el seu tractament mediàtic, han coadjuvat a l'enduriment de la visió negativa del món àrab i musulmà i han generalitzat la deformació i l'homogeneïtzació de mots tan dispars com àrab, musulmà, islamista i/o islàmic.

Finalment, però no menys important, no podem oblidar els **agents que produeixen saber o coneixement**. García Borrego (2005) analitza l'aportació de la Universitat a aquesta construcció simbòlica de la immigració, els mecanismes amb què opera i els recursos en què es recolza:

«Si la Universidad juega un papel destacado en todo esto es porque se le supone la capacidad de producir un saber legítimo, un discurso al que todos los demás agentes sociales van a reconocer como la descripción más precisa de los detalles relevantes de un fenómeno complejo» (2005:24).

Un reconeixement que es tradueix en formes específiques de relació entre la institució i la resta d'agents abans citats. Ara bé, les maneres en què interactuen els agents implicats en la construcció social de la immigració, explica l'autor, no sempre resulten satisfactòries per a totes les parts, com passa amb els mitjans de comunicació i les persones que pertanyen al món acadèmic. Les aspiracions mediàtiques d'aquestes últimes, a la cerca de reconeixement social i professional, topen amb les regles despòtiques i mercantils dels mitjans d'informació que «son los árbitros del espacio comunicativo social y los jinetes de la opinión pública, y como tales imponen sus reglas a quienes quieran captar su atención» (2005:25). Per contra, continua l'autor, en la relació entre els estudiosos de la immigració i la societat civil, són els universitaris els qui marquen les pautes i els qui solen gaudir d'un alt grau de llibertat a l'hora de plantejar la seua intervenció de mode més convincent. En aquesta ocasió, la insatisfacció sol inclinar-se del costat dels moviments socials i dels agents de la societat civil que no sempre reben

respostes vàlides dels discursos acadèmics, sovint allunyats de les pràctiques socials i sobrecarregats per la legitimació de l'hipotètic capital cultural acumulat. Planteja el sociòleg que, a mig camí entre els mitjans de informació de masses i els agents de la societat civil, els estudiosos universitaris se situen més a prop de l'Estat per dues raons: perquè la Universitat és part de l'Estat, especialment en els països on és majoritàriament pública, i en segon lloc perquè manté amb l'Estat una relació fluïda en la qual les Administracions públiques subvencionen gran part de les investigacions entorn del fenomen de la immigració. Per tal d'aconseguir finançament per als estudis, els i les investigadores s'adapten a les demandes de les institucions públiques o bé miren d'anticipar-s'hi fent els seus estudis més atractius, per la qual cosa «no es raro que acaben haciendo una especie de autocensura consciente o inconsciente para tratar de adecuar sus planteamientos a los de sus mecenas institucionales» (2005:26).

Les institucions de l'Estat busquen en aquests sabers arguments a partir dels quals desenvolupar les seues intervencions i justificar les seues pràctiques pel que fa als aspectes o temes més problemàtics, o que consideren més rellevants, de la immigració. Així doncs, com apunta Sandra Gil Araújo en la seua tesi doctoral¹⁷, les migracions emmarcades en aquests contextos es converteixen en raó d'Estat: «Las teorías de las ciencias sociales, la economía, la sociología, la psicología, proveen una especie de maquinaria intelectual para el gobierno, en términos de procedimientos para hacer el mundo pensable, domesticando su realidad, mediante su sometimiento al análisis disciplinado del pensamiento» (Gil Araujo, 2006:50).

Seguint aquesta idea, Monteros (2007) parla de l'existència d'un mecanisme de traducció de sabers en polítiques públiques, que podem detectar en l'elaboració de les convocatòries a subvencions per a projectes d'intervenció social dirigides al Tercer Sector. Es tracta d'un mecanisme a través del qual l'Administració pública s'assegura la ideologia dels projectes i el control econòmic sobre el disseny, la gestió i l'execució, per la qual cosa el Tercer Sector, juntament amb l'acadèmia, faciliten arguments "empírics" a les polítiques públiques fins el punt que els seus discursos esdevenen dominants.

En aquesta línia argumental, considerem també important destacar el paper de diversos/es professionals de la intervenció social, especialment en determinats espais o plataformes formatives que, encara que no compten amb el mateix reconeixement social pel que fa a capital cultural acumulat ni gaudeixen del mateix estatus social, obtenen legitimació per la

---

¹⁷ Aquesta Tesi, aborda la construcció nacional i el govern d'allò social a través de les polítiques d'integració d'immigrants.

seua experiència pràctica dins de l'àmbit d'intervenció, malgrat que també –massa sovint– tendeixen a reproduir els discursos dominants i/o col·laboren en la seua articulació.

Al llarg de més de quinze anys de presència del fenomen dels menors d'edat que emprenen en solitari els seus projectes migratoris, el paper dels i les expertes en la seua construcció ha estat força important. Especialment rellevants són les aportacions des de l'àmbit de la sociologia i de l'antropologia, que al nostre parer, proporcionen una visió molt menys precària i fragmentada. També han estat d'especial interès els informes realitzats per les diferents associacions socials i algunes organitzacions no governamentals. Com apunta Monteros (2007), els sabers seleccionats són en ocasions reunits per a configurar una determinada concepció sobre els objectes en què cal intervenir, concepcions que guien la pràctica del govern d'aquests objectes o preocupacions i els converteixen en raó d'Estat. L'autora, en la línia de Foucault i la relació que aquest estableix entre sabers i poder, emfasitza que «de la gran gama de saberes científicos, jurídicos o sociales circulantes, solo algunos son seleccionados como los verdaderos a través de luchas de poder» (Foucault, 1983; en Monteros, 2007:26).

Finalment, considerem necessari destacar que, malgrat la diferent legitimació dels diversos agents socials a l'hora de consolidar i difondre discursos entorn de la immigració i d'influir en la percepció social del fenomen, s'albiren polifonies i és justament eixa heterogeneïtat de veus la que permet impedir una significació total per part dels discursos dominants i la que alhora possibilita que els subjectes migrants puguen defugir-los.

En aquest sentit, és molt rellevant el rol exercit pels diferents agents de la societat civil amb l'elaboració de documents i la denúncia de les nombroses pràctiques que es porten a terme des de les diverses institucions socials, jurídiques o polítiques en matèria de menors d'edat migrants (i d'immigració en general). De la mateixa manera, des de l'àmbit acadèmic, diversos estudis han volgut escapar dels enfocaments i discursos dominants, sovint precaris i fragmentats, i han aportat reflexions importants sobre la complexitat que envolta el fenomen de la migració de menors amb l'objectiu de desnaturalitzar la visió social de la immigració. Respecte als mitjans de comunicació, no totes les persones hi són interpel·lades d'ídèntica manera. Igualment, polítics i periodistes no són els únics agents amb la capacitat de posar discursos en circulació. Altres agents, com ara sindicats, les ONG i moviments socials, ocupen una posició essencial, tot i que no gaudeixen d'una capacitat de influència política tan gran. Malgrat no disposar d'un espai mediàtic prominent o d'influir poderosament en la opinió

pública, «encuentran en la fuerza simbólica que les otorga su condición de representantes de eso que suele llamarse sociedad civil» (García Borrego, 2005:24).

També constatem amb la revisió de gran part dels estudis sobre la migració de menors d'edat l'existència d'una polifonia en els diferents projectes educatius de moltes entitats, fet que determina l'heterogeneïtat d'enfocaments tant en la intervenció socioeducativa com en el posicionament dels i les agents més propers als menors d'edat migrants i dels i les diverses professionals que hi han interactuat i materialitzat les pràctiques d'intervenció.

Si aprofundim en la dimensió positiva i creativa del poder de Foucault, la realitat es construeix a través de la selecció dels discursos que faran possibles les pràctiques, una selecció que es part d'una lluita de poder entre diferents agents. Ara bé, com assenyala el filòsof francès (1976), tot poder comporta una resistència i en aquest sentit, ens condueix a pensar en el poder dels subjectes per reconèixer-se o no en els discursos en pugna i escapar a la significació dominant i totalitzadora.

3.2. La construcció del subjecte jurídic: «menors estrangers no acompanyats».

En la seua tesi, Mercedes Jiménez (2011) relata que l'associació Sevilla Acoge redacta el 1996 un informe sobre la situació en què es trobaven alguns menors marroquins que transitaven per Sevilla després d'haver creuat l'estret de Gibraltar, molts d'ells amagats als baixos de camions que viatjaven del Sud al Nord. De la mateixa manera, conta com, dos anys després, el diari *Avui* publicava peces que es feien ressò de la situació de grups de xiquets que vivien als carrers de Barcelona. El 1999, a la comunitat andalusa, la premsa recollia notícies sobre el nombre de menors marroquins que havien estat atesos als centres d'acollida. El 21 de gener de l'any 2000, *El País* portava una peça on es llançava la xifra de 1.670 entrades d'immigrants marroquins al sistema de protecció de menors durant l'exercici 1999, enfront dels 400 ingressos enregistrats al 1998.

Al País Valencià, malgrat que durant els últims anys de la dècada dels 90 també es va registrar alguna arribada de menors d'origen marroquí, no serà fins les primeries dels 2000 que començaran a ser-ne gradualment significatives. En el cas de la província de València, el 2004 el Centre de Recepció de Menors "València" registrava 67 ingressos de «menors estrangers no acompanyats» d'origen marroquí, però no és fins l'any 2005 que es fan palesos els canvis i es

produeix la reorganització de la xarxa de centres de menors de València com a resultat de la major presència dels menors d'edat migrants dins del sistema de protecció de menors.

Quan parlem de «menors estrangers no acompanyats», al·ludim a menors d'edat, especialment homes, que arriben a Espanya de manera irregular, des del continent africà i majoritàriament de Marroc, sense cap referent familiar que se'n faça càrrec. El següent apartat el dediquem a l'ús que s'ha fet d'aquest concepte, sobretot amb la intenció de brindar-ne una definició.

3.2.1. Breus apunts sobre l'ús del concepte.

El 1997 el Consell de la Unió Europea, en l'article 1 del seua Resolució del 26 de juny de 1997, introdueix el terme «menors no acompanyats» i el mateix any l'Alt Comissionat de Nacions Unides per als Refugiats (ACNUR), els defineix com

«Niños y adolescentes menores de 18 años que se encuentran fuera de su país de origen y se hallen separados de ambos padres o de la persona que por ley o costumbre los tuviera a su cargo. Estos menores no acompañados han podido solicitar asilo por miedo a la persecución, a la falta de protección ante violaciones de los derechos humanos, conflictos armados y/o graves disturbios en su país de origen. Algunos de ellos pueden haber sido víctimas del tráfico o de otros tipos de explotación, o pueden haber viajado a Europa huyendo de situaciones de pobreza graves. Muchos de estos menores han vivido experiencias terribles y han sobrevivido en condiciones de dureza extrema».

El 1999, novament ACNUR i l'Organització Aliança Internacional Save de Children, en el seu document sobre «Los Niños No Acompañados en Europa. Declaración de Buena Práctica», partien de la primera definició de Nacions Unides per a introduir el concepte de «menor separat». Un dels motius del canvi del terme és ampliar el focus d'atenció cap a tots aquells menors que es troben en països europeus sense els seus pares biològics o tutors legals i que viuen en els països d'acollida acompanyats per altres parents adults (germans, oncles, cosins...), per la qual cosa també requereixen d'atenció. S'incorpora, a més, aquest terme perquè els menors no sols viuen separats dels seus familiars, sinó també de la seua cultura. En aquests processos previs de separació s'entén que existeix un patiment psicosocial al qual s'ha de parar esment.

A l'Estat espanyol, al llarg d'aquests anys d'expansió del fenomen, s'han utilitzat diferents terminologies per a parlar del col·lectiu, determinades principalment per la disciplina, marc legal o àmbit social de l'estudi. Conforme evolucionava el fenomen, i amb ell els diferents

estudis i anàlisis, s'hi ha afegit certs atributs que han modificat i diversificat la terminologia com ara: el motiu «menors immigrants»; la situació administrativa «menors indocumentats», «menors indocumentats» o «irregulars»; i la situació familiar «menors no acompanyats».

El fet que les competències en matèria de protecció de menors hagen estat traspassades a les comunitats autònomes ha incidit de facto en la utilització, al llarg d'aquests anys d'extensió del fenomen, de diferents termes segons les diverses regions¹⁸.

Malgrat que podríem elaborar un llistat ben detallat de les denominacions que han tractat de modelar el fenomen en els darrers 15 anys, especialment des de l'àmbit institucional i administratiu, per tal de ser breus, citarem només els termes usats per al·ludir a aquest col·lectiu i que han compilat algunes de les autores i autors que han estudiat la migració dels menors a Espanya: I) *Menores extranjeros no acompañados*: Mercedes Jiménez (2003) es refereix a xiques i xics menors d'edat, de països no membres de la Unió Europea, que arriben sols, sense cap adult i, per tant, en situació legal de desemparament (és una terminologia especialment emprada a la comunitat andalusa); II) *Menors immigrants irregulars no acompanyats*: Violeta Quiroga (2003), a la seua tesi doctoral, usava el concepte d'immigrant tot tenint en compte que els menors s'havien establert a Catalunya amb la intenció de quedar-s'hi. La seua investigació, titulada "Els petits Harraga", remet a un terme del dialecte àrab que s'utilitza al Marroc per anomenar aquells que intenten emigrar a Europa. És un mot que prové de l'arrel HRQ de l'àrab clàssic i que significa "cremar" o "incendiar". Metafòricament, el terme s'aplica a tots aquells (no únicament menors) que cremen o arrisquen la seua vida per emigrar a Europa, creuant l'Estret de qualsevol de les maneres possibles¹⁹; III) *Menores extranjeros indocumentados no acompañados* (MEINA): Manuel Capdevila (2000) abordava un estudi sobre el fenomen amb aquesta denominació, tot emfasitzant la seua situació administrativa; IV) *Menor inmigrante no acompañado* (MINA): Cristina Goenechea (2006) recorria a aquesta denominació amb la voluntat d'englobar els menors en processos migratoris arribats a Espanya; V) *Menores migrantes no acompañados*: Carlos Giménez Liliana Suárez (2000) introduïa un nou actor migratori, des d'una perspectiva transnacional dels fluxos migratoris contemporanis; VI) per la seua banda, la psiquiatra Amina Bargach (2009) posava l'accent en el sòlid equipatge que arrosseguen aquests menors i afirmava que la denominació «no

¹⁸ El Ministeri de Treball i Assumptes Socials va recollir les aportacions de les diferents comunitats en un document de treball el 1999. A partir d'aquestes aportacions es va utilitzar la denominació de «extranjeros menores que se encuentren en territorio español en situación de desamparo» (Quiroga, V, 2003).

¹⁹ En l'edició XXIII dels Premis Goya (2009) Mario de la Torre i Eva Patricia Fernández van ser nominats pel Curtmetratge Documental "Harraga" sobre la realitat dels menors que intenten creuar l'Estret.

acompanyat» els difuminava, esborrava el seu passat i la seua història anterior i, per això, suggeria la denominació *Menores migrantes sin referente adulto en el país receptor*.

El fenomen de la migració de menors d'edat sense referent adult no és específic de la realitat espanyola, sinó també d'Europa i altres parts del món²⁰. La denominació i definició dels menors d'edat migrants no ha estat exempta de controvèrsies al continent europeu. A l'estudi *Situación y tratamiento de los menores extranjeros no acompañados en Europa*²¹ (2007), Daniel Senovilla assenjala que en bona part d'Europa existeix la tendència a acotar el tractament i la gestió de l'arribada i presència de persones estrangeres en els seus territoris a partir de l'aplicació de les normes internacionals, comunitàries i nacionals, reguladores de la concessió del dret d'asil i, en conseqüència, del reconeixement de l'estatut de refugiat. El tractament jurídic i els drets vinculats a la categoria de «menor no acompanyat» depenen de les diverses tradicions polítiques de cada Estat. Així, per exemple, en Alemanya i el Regne Unit s'inclinen per la denominació *unaccompanied asylum seeking minors* (menors no acompanyats sol·licitants d'asil) o *unaccompanied refugee minors* (menors no acompanyats refugiats), denominacions que coincideixen amb les que s'utilitzen a Àustria, Grècia i Portugal, entre altres. No ocorre això amb els països del Sud, amb una menor tradició d'asil i en general, menor tradició immigratòria. És el supòsit d'Itàlia i Espanya, que comparteixen una consideració que naix d'una normativa específica emmarcada en la legislació d'estrangeria i en les regles generals de protecció de la infància en situació de risc. Ací es prefereixen denominacions com *menores extranjeros no acompañados* (Espanya) i *minori stranieri non accompagnati* (Itàlia), preferència que es constata també a Bèlgica. Finalment, l'estudi ressenya el cas de França com l'excepció als models predominants, ja que rep un fort flux de menors provinents de diferents parts del món. En aquest país, el concepte més estès per al·ludir aquest grup és "isolés" ("aïllats"). Altre terme francès bastant comú en aquests anys ha estat "errants" que evoca els menors en circulació per tot Europa sense una destinació clara. Un adjectiu aquest que posa en relleu la seua característica erràtica, nòmada.

²⁰ És el cas particular de la frontera de Mèxic a través de la qual els menors d'edat tracten d'arribar als EUA des d'aquest i altres països del centre i sud d'Amèrica, com ara Guatemala.

²¹ Estudi comparatiu: Alemanya, Bèlgica, Espanya, França, Itàlia i Regne Unit.

3.2.2. Buscant una definició.

El 2009, en el marc del programa educatiu i investigador de Doctorat, en el treball d'investigació vàrem recórrer al terme de «menor immigrant no acompanyat», atès que, en part, era el terme comunament acceptat des de les institucions i gairebé de manera oficial a la nostra província, a proposta també de diverses plataformes formatives al territori valencià. En aquesta tesi, ens referirem a joves menors d'edat migrants, ja que parlem d'un actor migratori autònom i adoptarem una mirada transnacional que mire de reflectir el fenomen dels joves menors d'edat en contextos migratoris. El propòsit serà escapar de les lògiques territorialitzades i superar el nacionalisme metodològic i epistemològic que explicàvem en el capítol anterior. Com en aquella ocasió, evitaré emprar qualsevol tipus d'acrònim (MINA, MEINA, MENA, etc.) per a no caure en l'homogeneïtzació del col·lectiu i la significació totalitzadora.

El terme «menor estranger no acompanyat» compta amb un marcat potencial jurídic, actualment el seu ús intensiu en altres disciplines, com ara la sociologia, la psicologia, l'educació i el treball social, tendeix a desvirtuar-ne el contingut jurídic (Jiménez, 2011). Aquest terme sols reflecteix una part del procés migratori, aquella que se centra en l'accés al sistema de protecció de menors i la regulació jurídica que se'n deriva d'aquesta circumstància, de manera que respon únicament a la seua consideració jurídica dins del territori espanyol.

Com observa Bourdieu (1985), l'assignació d'una denominació específica a un col·lectiu és el primer pas per a constituir-lo com a grup i atribuir-li una identitat. És important conèixer el poder simbòlic que imposa els criteris de percepció –que són els que donen forma a la realitat– per l'efecte performatiu que comporta la definició dels límits del col·lectiu. La definició genera un impacte innegable en la autopercepció grupal i individual dels membres que componen el col·lectiu en tant que són designats per altres i com a altres.

Malgrat tot, si hi ha una definició amb la qual ens sentim més afins és la que proposa la doctora Amina Bargach, «*menor migrant sense referent adult al país receptor*», perquè és la que demostra una major coherència amb la perspectiva des de la qual ens enfrontem a l'estudi de la situació d'un mode més global i al marge de la lògica territorialitzada. En el marc d'aquest treball, tractarem d'evitar –en la mesura d'allò possible– el concepte de «menor» atès que com ja hem assenyalat, es tracta d'un concepte jurídic però, també perquè considerem que té una carrega estigmatitzant. En este sentit assenyalava Garcia Méndez (1998):

«Con el nacimiento en el siglo XX de los tribunales para menores de edad en diversos países tanto europeos como latinoamericanos, estableciendo diferencias “al interior del universo de la infancia, entre los sectores incluidos en las políticas sociales básicas (educación y salud) y los sectores excluidos [...] Los incluidos se transformarán en niños y adolescentes, los excluidos se transformarán en menores» (1998:495).

La infantesa, l'adolescència i la joventut són part de les classes d'edat i cada societat i cultura marca diversos límits per a estes categories socials, categories que s'associen a un conjunt de característiques, obligacions i drets. Els grups d'edat no existeixen de forma natural, les classes d'edat són una construcció social i cultural, dinàmica i relacional. De manera diversa, cada cultura marca de manera ritual el pas d'una a altra condició, tot i que varien segons el moment històric, així com també en relació a la classe social i el gènere. En este sentit, apunta Suárez (2006) que la diversitat de rituals que marquen el pas de la infantesa al món adult evidencien la desconexió entre la pubertat física i la social. Per tant, les divisions entre les edats són arbitràries i com assenyalava Bourdieu (1990) en aquella famosa entrevista²², la «joventut» no és més que una paraula, «solo con un abuso tremendo del lenguaje se puede col·locar bajo el mismo concepto universos sociales que no tienen casi nada en común» (Bourdieu, 1990:121). L'autonomia que caracteritza la migració d'aquests joves menors d'edat i el pes dels propis objectius i motius que defineixen els seus projectes migratoris, ens porta a considerar aquesta migració com un ritual de pas cap a l'edat adulta, en un context d'origen que dificulta esta transició de la forma que tradicionalment s'havia realitzat. Motiu pel qual, considerem oportú parlar de joves migrants menors d'edat.

Així, quan parlem de joves migrants menors d'edat, al·ludim als menors d'origen marroquí que emprenen en solitari el seus projectes migratoris, en qui es concreta aquest estudi, principalment perquè constitueixen el col·lectiu més significatiu entre els menors d'edat migrants dins del sistema de protecció de menors de l'Estat espanyol i del País Valencià, així com de la província de València en particular. Per tant, sempre que parlem en aquest treball joves migrants, parlarem de menors d'edat, de sexe masculí, que han creuat la frontera cap a territori espanyol de manera irregular mitjançant estratègies variades. Són menors d'edat procedents del continent africà, especialment del Marroc, que apleguen a Espanya sense la companyia d'un referent adult. En el nostre cas, l'ús del masculí no és fruit de la generalització ni de la casualitat, atès que la totalitat de menors d'edat migrants que han passat pels centres

---

²² Entrevista realitzada per Anne-Marie Métaillé, publicada en *Les jeunes et le premier emploi* Paris, Association des Ages, 1978, pp. 520-530.

d'acollida de la província de València²³ específicament dedicats a aquest col·lectiu han estat, justament, xics. Ara bé, aquesta circumstància, no significa que en el context espanyol no s'haja dispensat atenció a les menors migrants o que siguen inexistents dins dels complexos processos migratoris; el que ocorre és que el seu nombre no s'acosta a les dimensions i significació que ha experimentat la migració de xiquets. Per això, i encara que desborda l'objecte de la nostra recerca, hem decidit dedicar el següent apartat a les menors migrants.

3.2.3. Doble invisibilitat: elles als contextos migratoris.

És justament l'accés al sistema de protecció de menors el que ha concedit visibilitat a aquest fenomen de la migració de menors d'edat o hipervisibilitat, en la terminologia de Trujillo (2010). La invisibilitat que pateixen les xiques revela dades molt significatives i palesa la necessitat d'estudiar un tema ben important. La invisibilitat és una dimensió íntimament relacionada amb l'exclusió social, raó per la qual resulta fonamental investigar i reflexionar sobre la realitat de les xiquetes en els contextos migratoris.

Com assenyalen Morante i Trujillo (2014), el gènere és una categoria d'anàlisi que va ser incorporada a l'explicació de les migracions de forma tardana. En el decurs de la història, la dona ha estat contemplada com un subjecte passiu en el context de les migracions. La seua invisibilització respon a una visió androcèntrica molt patent en la ciència social. Al capítol primer, tractàvem de definir el concepte d'infància i l'escassa capacitat d'agència que se li atorga. La infantesa es veu, tradicionalment, com una etapa vulnerable i dependent de la vida. En aquest sentit, l'ordre de gènere i les representacions estereotipades que afecten les dones i xiquetes no estan exemptes d'una violència simbòlica, que s'hi instal·la inevitablement també en l'estudi de les migracions, tot i que en els últims anys la feminització de les migracions ha propiciat un augment de la preocupació pels rols i situacions de les dones en aquest tipus de context i n'ha impulsat la producció científica²⁴.

Si bé és cert que el volum de menors i joves de sexe masculí procedents del Marroc és bastant major, el fet que elles hagen passat desapercebudes té molt a veure amb una construcció social i cultural determinada, amb una organització social que estableix relacions de gènere

²³ Més endavant farem referència a aquestes dades en el sistema de protecció.

²⁴ Malgrat haver estat subestimat en el discurs científic i en les representacions socials, Parella (2004) aporta dades reveladores sobre el protagonisme cada cop major de les dones tant en les migracions internes com en les internacionals, fins equiparar-s'hi o fins i tot, superar els homes. Les causes i conseqüències d'aquest fet tenen una entitat pròpia, ja que el paper social i econòmic de les dones és diferent al dels homes tant en l'esfera productiva com en la reproductiva, tant en la societat d'origen com en la de destinació.

concretes i assigna rols diversos a homes i dones, especialment pel que fa als candidats a l'emigració. No obstant, en relació a les etapes de la migració marroquina a Espanya, Jiménez n'estableix quatre de diferents: una primera onada d'homes sols; una segona, marcada per la reagrupació amb dones i fills; la tercera que és la que protagonitzen dones soles; i finalment, la quarta que és la que emprenen els i les menors (Jiménez, 2005:69).

Als riscos que implica la migració de menors d'edat des dels seus països d'origen, cal afegir altres factors de vulnerabilitat derivats de la condició de gènere que afecten significativament les xiquetes involucrades en processos migratoris:

«Estas menores son, en muchos casos, víctimas de redes de explotación sexual, de explotación laboral o de ambas conjuntamente, dentro de un contexto en el que resulta muy difícil, muchas veces imposible, su acceso al sistema de protección. En consecuencia, este último se convierte en inoperante de cara a las peculiaridades de las situaciones que acompañan a estas niñas» (Morante i Trujillo, 2014:167-168).

A partir dels resultats obtinguts per la investigació estatal que va dur a terme el Grup d'Investigació IFAM i l'experiència del grup d'investigació europea CON RED, així com altres treballs de camp sobre les menors d'edat migrants «no acompanyades», Quiroga i Soria (2010) detallen alguns trets dels perfils de les menors d'edat detectades. Per citar-ne algun, en el cas de les marroquines, el seu context es relaciona directament amb els canvis que es produeixen al si de les famílies marroquines tradicionals. Situacions familiars complexes com l'alcoholisme del pare, els maltractaments, els matrimonis acordats o la falta d'autonomia i llibertat, són factors que motiven l'emigració, tot i que no es poden deslligar tampoc d'una certa precarietat econòmica. Com apunten les autores, el temps que transcorre fins que les menors d'edat són detectades pel circuit de protecció (bé gràcies als cossos de seguretat, als serveis socials o altres entitats) sol ser excessiu, cosa que repercuteix en el procés d'acomodació al país receptor. Tot i que les expectatives de les menors d'edat són idèntiques –a nivell general, sobretot pel que fa a aconseguir el permís de residència– que les dels xics, el procés s'esdevé més complicat per causa dels rols de gènere imposats cultural i socialment.

Per últim, no voldria deixar passar l'oportunitat de comentar el cas de les «petites bones», expressió amb què s'identifiquen les pràctiques d'alguns familiars i compatriotes marroquins ja assentats en territori espanyol. Es tracta de menors que:

«Son utilizadas como petites bonnes (pequeñas criadas) a cambio de ayudarlas en su manutención. Por petite bonne se entiende la chica de Marruecos de entre 5 y 15 años de ámbito rural a las que sus padres confían a una familia marroquí de la

ciudad como empleada doméstica interna, muchas veces, sin tener conocimiento de las condiciones de explotación laboral y sexual en las que trabajan» (Quiroga i Soria, 2010:28).

Malgrat que, com expliquen les autores, aquest fenomen ha estat majoritàriament documentat a França, ací s'han pogut constatar alguns casos. La indefensió jurídica d'aquestes menors és òbvia, ja que no disposen de documentació i la seua situació queda lluny de ser regularitzada dins del país receptor.

Comprendre la situació de subordinació de les xiquetes i de les dones migrants en tots els àmbits de la societat receptora (cultural, social i laboral), exigeix la imbricació entre els eixos de classe social, ètnia i gènere en tant que pautes que permeten copsar les desigualtats socials. Aquesta triple subordinació i discriminació funciona com a marc de referència per a qualsevol anàlisi dels processos que produeixen i reproduïxen les formes de marginació i exclusió de dones i xiquetes migrants (Morokvasic, 1984; en Parella, 2004:84).

3.3. La construcció social de l'estigma.

3.3.1. Desacreditats i desacreditables.

Segons l'obra d'Erving Goffman *El estigma. La identidad deteriorada* [1963](1986): «La sociedad establece los medios para categorizar a las personas y el complemento de atributos que se perciben como corrientes y naturales en los miembros de cada una de esas categorías» (Goffman, 1986:12). Les categories de persones disponibles són establertes pel medi social i per l'intercanvi rutinari en medis també preestablerts que ens permeten tractar amb els «altres» sense dedicar-hi una atenció especial. Açò afavoreix, en opinió de Goffman que, quan som davant d'un estrany, la primera impressió ens fa preveure quina és la categoria a la qual pertany i quins són els seus atributs, és a dir, la seua «identitat social». Aquestes anticipacions es transformem en expectatives normatives, o dit d'una altra manera, en demandes, ni que siga de forma inconscient, rigorosament presentades.

Algunes persones posseïxen atributs que les diferencien de la resta i les fan menys atractives. Ja no són vistes com persones corrents i en casos extrems, com assenyala Goffman, passen a ser considerades *malvades, perillosos o febles*. Així doncs, els atributs que desemboquen en el menyspreu són un estigma, «en especial cuando él produce en los demás, a modo de efecto, un descrédito amplio» (1986:12). El terme estigma al·ludirà a un atribut que desacredita profundament; és, per tant, una classe de relació entre atribut i estereotip. Ara bé, com apunta Goffman, aquest terme i els seus sinònims oculten una doble perspectiva: la situació de

desacreditat, quan la qualitat de diferent es percep directament, i la situació de *desacreditable*, quan la situació no es capta d'immediat i no és fàcilment perceptible.

Goffman enumera tres tipus d'estigma: abominacions del cos, defectes del caràcter i estigmes tribals de la *raça*, nació i religió. Tipus diversos que comparteixen, no obstant, idèntics trets sociològics:

«un individuo que podía haber sido fácilmente aceptado en un intercambio social corriente, posee un rasgo que puede imponerse por la fuerza a nuestra atención y que nos lleva a alejarnos de él cuando lo encontramos, anulando el llamado que nos hacen sus restantes atributos. Posee un estigma, una indeseable diferencia que no habíamos previsto» (Goffman, 1986:15).

Si acceptem aquesta noció d'estigma, ens adonem que les categories d'immigrants i estrangers que s'apliquen als joves menors d'edat que són objecte d'estudi del present treball, comporten atributs que projecten una imatge de perillositat sobre el col·lectiu, basada la idea àmpliament arrelada en la societat de l'estrany, el diferent, el que ve de fora. Cal tenir en compte en aquest punt la importància de les representacions col·lectives d'allò que en els últims anys s'ha caracteritzat a poc a poc, social i institucionalment, com a «immigració», atès que és un terme que actualment s'associa a aquelles persones que emigren des de països considerats *subdesenvolupats* o en vies de desenvolupament, és a dir, països extracomunitaris i que massa sovint s'aparella a l'adjectiu il·legal.

Assistim, doncs, a una categorització jurídica –regulada mitjançant la Llei d'estrangeria– que ha esdevingut categorització social. Aquesta representació col·lectiva, no exempta d'interessos polítics i econòmics, ha estat fortament influenciada pels mitjans de comunicació responsables de fomentar un discurs sensacionalista i problematitzador de la immigració, a més de contribuir a una visió desesperada i perillosa del fenomen i de les persones implicades (sols cal fixar-s'hi en el tractament informatiu que es dispensa a l'arribada de pasteres o la tanca de Melilla, per exemple, en els passats anys i en l'actualitat).

A sobre, l'estigma dels joves menors d'edat migrants és un estigma tribal, que té a veure amb uns trets físics i fenotípics determinats, que suggereixen a l'imaginari col·lectiu espanyol una imatge de perillositat i amenaça. Una imatge que enllaça amb altres característiques que també responen a estereotips i prejudicis sobre el món àrab i musulmà, com són el masclisme, l'agressivitat o la criminalitat, entre altres. En aquest sentit i en relació amb les nocions de Goffman, com que tant la categorització d'immigrant com la facilitat per esbrinar-ne la

procedència àrab es poden percebre immediatament, els menors d'edat es veuen sotmesos a una situació de desacreditació.

I encara més. Són immigrants que han accedit a territori espanyol de forma irregular, un fet conegut que novament alimenta la imatge problemàtica i la criminalització dels joves menors d'edat i que el dota d'un altre atribut desacreditable. Tant s'hi val que vinguen sols –o que siguin categoritzats com no acompanyats– i que molt sovint utilitzen estratègies per a creuar les fronteres que posen en perill la seua vida. Aquest fet no deixa de ser un atribut estigmatitzador que abasta, fins i tot, les famílies, a les quals es criminalitza també des de les societats de destí²⁵, a les quals es pressuposa la responsabilitat de facilitar i/o permetre que s'arribe a aquesta situació. Per descomptat, es tracta d'idees errònies, però que han calat fortament com a conseqüència de la mirada etnocèntrica predominant. Aquests joves pateixen una doble estigmatització vinculada a la seua acció migratòria: primer se'ls estigmatitza a l'origen, on la migració clandestina és penalitzada i també al país de destí, on es immediatament es converteixen en «intrusos» (Jiménez, 2011) que obliguen l'Estat a enfrontar la seua situació. Aquesta condició d'intrusos –que tractarem més endavant–, al costat del discurs i de totes les pràctiques homogeneïtzadores del col·lectiu, és justament un dels factors que promou la seua consideració de persones desacreditables.

Actualment, en la nostra societat, l'immigrant representa la idea de l'estranger pobre que prové d'un país *subdesenvolupat*, en el marc d'un sistema d'estratificació mundial i d'un ordre socioeconòmic i simbòlic que s'hi imposa i dóna forma a la realitat quotidiana i, consegüentment, al sentit comú que defineix aquesta realitat i la manera com ens relacionem amb la immigració. Aquests joves migrants procedeixen de cultures triplement estigmatitzades: per efecte de l'etnocentrisme, per la pertinença a països *subdesenvolupats* -als qui sovint s'associa a la delinqüència i se'ls qualifica d'irresponsables des d'un discurs dominat per la racionalitat capitalista- i per presentar una sèrie de trets específics que es consideren inadequats i incompatibles amb la cultura de la societat receptora.

Els i les professionals que treballem en l'esfera de l'acció social, i més concretament en l'àmbit de la migració, sovint ens trobem amb respostes, opinions i pràctiques subjacents a tot un conjunt de representacions col·lectives que alimenten el llenguatge social de l'«altre». El paper dels poders públics a l'hora de construir socialment la categoria d'immigrant i la seua estigmatització és fonamental. En aquest sentit, Aramburu (2000) assenyala que «és l'Estat qui

---

²⁵ Malgrat que pugna no ser un destí definitiu, considerem més oportú parlar de societats de destí que de recepció o acollida, atès que qüestionem com són rebuts i acollits.

categoritza l'immigrant com a subjecte jurídic exclòs dels drets de la ciutadania nacional, i qui marca indirectament l'exclusió de l'immigrant d'una comunitat nacional amb una cultura compartida i homogènia» (Aramburu, 2000; en Quiroga, 2003:60).

La legislació espanyola en matèria d'estrangeria i les successives modificacions que ha experimentat en els últims anys s'ha erigit en un dels principals factors estigmatitzadors de les persones immigrants o immigrades, especialment d'aquelles que han immigrat de manera irregular, com és el cas dels menors d'edat d'origen marroquí. La legislació vigent no sols distingeix entre estrangers "legals" i "il·legals", sinó que, a més, «instituye socialmente la inmigración como extracomunitaria por definición» (Navarro, 2008:29).

3.3.2. Sobre els estereotips i prejudicis: moros, àrabs i musulmans.

La imatge social preestablerta que posseïm d'algú o d'alguna cosa i que resisteix a tota modificació determina en gran mesura les pràctiques socials i l'imaginari col·lectiu al voltant de la figura de l'estrany. No són altra cosa que estereotips: «imágenes distorsionadas y cargadas de prejuicios acerca de toda una categoría de personas» (Macionis i Plummer, 2007:276). Com a prejudicis entenem generalitzacions rígides i irracionals que engloben una categoria de persones i impliquen la disposició a prejutjar les altres persones de manera indiscriminada i normalment sense cap mena d'argument objectiu. Els prejudicis, que poden ser negatius o positius, són creences molt arrelades en la cultura d'una societat i la seua formació és producte de la socialització i l'aprenentatge.

Graciela Malgesini i Carlos Giménez (2000) defineixen els estereotips com «el componente cognitivo de una actitud particular y las actitudes de una persona dependen en gran medida de la imagen que ésta tiene del mundo» (2000:148). En la línia d'aquests autors i en relació amb les nocions que apuntava Goffman, «un estereotipo está conformado por una serie de estigmas (atributos sociales negativos) que desacreditan al individuo que adscribimos a dicho grupo y que justifican esas actitudes [racistas]» (Goffman, 1986:150). Segons Malgesini i Giménez (2000), la construcció d'estereotips respon a la necessitat d'articular una opinió sobre els altres, raó per la qual la ignorància o el coneixement rigorós resulten factors clau per a la seua construcció.

En totes les societats existeix un ampli ventall d'estereotips, entre els quals els més importants són, sense dubte, els que involucren el gènere, l'edat, la classe, l'ètnia i la religió. En aquest apartat i en el cas particular que ens ocupa, el de la migració de joves menors d'edat d'origen

marroquí, ens centrarem en els estereotips i prejudicis que tenen a veure amb aquestes dues últimes categories: ètnia i religió.

Els estereotips i prejudicis entorn dels àrabs i musulmans, a més de justificar comportaments discriminatoris, s'allunyen bastant de la definició sociològica dels termes. L'imaginari col·lectiu espanyol apareix farcit d'estereotips que expressen i motiven un notable rebuig social cap al món àrab-musulmà. En l'assaig de Laura Navarro (2008) sobre la visió deformada del món àrab a Occident que hem citat anteriorment, se'n repassen molts d'ells, com ara l'estereotip del *moro*:

«Con este término peyorativo se hace referencia, no a una persona procedente de una región o de un país determinado, sino más bien a un abanico social y cultural de personas que engloba en el mismo colectivo a grupos étnicos tan diversos como árabes, bereberes, turcos, persas, Kurdos, indostánicos, etc.; es decir, más que a un grupo religioso o étnico concreto, el término moro suele hacer referencia al individuo que posee unos rasgos fenotípicos determinados que sugieren en el imaginario colectivo español peligro y amenaza, incluso machismo y suciedad» (Navarro, 2008:23).

És evident que el significat real dels termes "àrab" i "musulmà" no s'hi ajusta gaire a aquests significats socialment deformats. Navarro, parafraçant Gema Martín Muñoz, professora de Sociologia del Món Àrab i Islàmic de la Universitat Autònoma de Madrid, ens brinda una definició sociològica dels termes "àrab" i "musulmà" que considerem oportú ressenyar: els termes «món àrab» o «països àrabs» fan referència als països que tenen una llengua comú, l'àrab, amb algunes variants dialectals; una mateixa religió, l'islam; i als que els uneix el sentiment de compartir un patrimoni cultural i passat d'una nació unificada. Els termes «món islàmic» i «països musulmans» evoquen un concepte molt més ampli geogràficament i cultural. El món islàmic, tanmateix, inclou actualment altres àrees geogràfiques (Martín Muñoz, 1998; en Navarro, 2008:24), que comprenen altres territoris més enllà dels àrabs. Malgrat el vincle evident que existeix entre els conceptes "àrab" i "musulmà", cal tenir en compte que ni tots els àrabs són musulmans ni tots els musulmans són àrabs.

L'àrab dins l'imaginari col·lectiu és fonamentalment concebut de manera negativa. Pel que respecta a aquesta qüestió, Laura Navarro (2008) subratlla alguns dels factors que, tant en el transcurs de la història com en l'actualitat, nodreixen aquest imaginari entorn de l'islam i del món àrab i n'apuntala els ciments sociològics i històrics amb la fi de comprendre la solidesa de l'entramat del discurs orientalista en els *mass media*, així com la seua relació amb els imaginaris socials dominants. L'autora se centra, d'una banda, en dos dels factors històrics que

han contribuït a la construcció d'aquest imaginari col·lectiu: un, les relacions entre la península ibèrica i el nord d'Àfrica des del segle VII i dos, la visió tradicional del moro que ha estat alenada des del naixement de l'Estat espanyol a les darreries del segle XV. De l'altra, analitza la percepció social majoritària sobre els nous moviments migratoris en Espanya i que tal com explica: «junto con la percepción distorsionada de otros fenómenos contemporáneos como el islamismo y el terrorismo nacional— condiciona, en gran medida, la visión negativa del moro y del islam en la actualidad» (Navarro, 2008:69).

Si ens interessa abordar el tema dels prejudicis i estereotips que afecten la immigració, el món àrab i el musulmà no és sols per la voluntat de descriure un imaginari que influeix en la visió que es té dels joves migrants, sinó també perquè són justament aquestes idees arrelades socialment i institucional les que motiven i legitimen el racisme. Malgrat que la categoria de «raça» ha estat abandonada progressivament en la literatura científica, estem encara lluny d'afirmar que el racisme, entès com la creença de superioritat d'una «raça» respecte d'altra, haja estat superat.

Troyano (2010) expressa que les dificultats a l'hora d'establir una definició del racisme deriven del fet que remet a una categoria inexistent de *raça* i que s'aplica indistintament bé a idees, bé a actituds o bé a comportaments que s'hi associen. El racisme és un fenomen complex. No obstant, no entra dins del nostre interès procedir-ne a la dissecció ni endinsar-nos en les diverses classificacions i definicions existents. El que volem emfasitzar és que, més enllà dels comportaments i actituds, la ideologia racista continua reproduint-se i perpetuant-se a través de les idees, els discursos, les pràctiques polítiques i socials i les desigualtats socials.

Així, Laura Navarro (2008) fa una crida d'atenció sobre un tipus de racisme que adquireix força en l'actualitat, un *nou racisme* que no es basa en la diferència «racial», sinó en la diferència cultural. Al seu assaig, per tal d'explicar la que considera nova ideologia racista en les societats europees, recull algunes aportacions que, al nostre parer, també resulta adient incloure en aquest apartat. En primer lloc, recupera la definició de l'antropòloga, feminista militant i antiracista, Annamaria Rivera (2000)²⁶:

«Lo que caracteriza al racismo, stricto sensu, es la idea de que el comportamiento, la cultura y la personalidad de un individuo o de un grupo están determinadas por algunas de sus características somáticas, o por su patrimonio biológico o genético. Es igualmente la idea de que, sobre la base de esta supuesta determinación, se puede establecer una jerarquía entre los grupos humanos que hagan legítimas las

²⁶ La cita pertany al llibre *L'imbroglia ethnique. En quatorze mots clés*.

relaciones de dominación, de exclusión, de persecución de la exterminación» (Rivera, 2000; en Navarro, 2008:39).

A continuació, explica el terme de racisme diferencialista des de la perspectiva de Pierre-André Taguieff (1990), autor segons el qual les noves formes doctrinàries de racisme ja no classifiquen les «races» en termes de superioritat/inferioritat, sinó que s'articulen al voltant de l'imperatiu del dret a la diferència, que posa el relativisme cultural al servei d'un discurs particularista i *antiuniversalista* on s'exalten les identitats i les diferències (Taguieff, 1990; en Navarro, 2008:41-42).

A partir d'aquestes definicions i sobretot dels aspectes que ens permeten abordar el racisme des de les posicions de la diferència cultural –i malgrat ser conscients de la permanència del vell determinisme biològic i genètic–, mirarem de detectar el racisme palès en les pràctiques quotidianes i des de l'oficialitat, que ja ha estat definit com racisme institucional. Una forma de racisme que reproduïx i perpetua l'exclusió social, alhora que impossibilita l'accés inclusiu i equitatiu d'uns determinats grups socials. El que ens interessa no és el concepte de raça, sinó més aviat, els processos de racialització i etnització institucional que sustenten i promouen el racisme social i la xenofòbia.

3.3.3. Xiquets del carrer: mites i falsedats.

Des del mateix moment que el fenomen de la migració de joves menors d'edat penetra en l'opinió pública a les comunitats autònomes de l'Estat Espanyol, aquests joves menors d'edat migrants van ser identificats com xiquets del carrer. La propagació d'aquesta idea en l'imaginari col·lectiu, amb les falsedats i mites que fomenten i reproduïxen estereotips i prejudicis negatius, és, en bona part, responsabilitat dels mitjans de comunicació. El seu discurs alarmista –com el que ha suscitat el conflicte a la tanca de Melilla– presenta els *inmigrants* com persones desesperades a les portes de les fronteres del sud d'Europa. Però tampoc no podem eximir de responsabilitat les administracions públiques i les seues polítiques migratòries i de protecció de la infància, així com tampoc, en la nostra opinió, moltes i molts agents encarregats de la intervenció socioeducativa i, en teoria, principals garants de la protecció de la infància.

Mercedes Jiménez (2011) reuneix en la seua tesi les reflexions obtingudes de la primera investigació sobre «menors estrangers no acompanyats» que van dur a terme Giménez i Suárez (2001):

«El caso de los Menores No Acompañados está estructurado por la lógica de las migraciones internacionales. Los menores son en este sentido unos inmigrantes más, afectados por la carencia de documentación y por los extendidos estigmas racistas que encontramos en nuestro país. En algunos contextos, estos menores no son considerados como personas, sino como “problemas”. Esto se manifiesta por la proliferación de nombres derogatorios como “mofetas”²⁷ o “kurdos”. De sus andanzas se hace cargo la prensa sólo cuando afectan la seguridad de la población normalizada, denominándolos entonces como “niños de la calle”, “delincuentes peligrosos”, “jóvenes agresivos”, “drogadictos”, etc. [...] La criminalización y culturalización de este fenómeno en los medios de comunicación y en la sociedad en general son impedimentos importantes para la adopción de medidas de inserción e integración eficaces» (Giménez i Suárez, 2001; en Jiménez, 2011:194).

Com ja comentava Violeta Quiroga a la seua tesi sobre els petits Harraga en el context de Catalunya (2003), l'ús generalitzat d'aquesta denominació va conduir a considerar aquests menors com xiquets del carrer ja des del seu país d'origen, com si abans d'emigrar no hagueren tingut llaços familiars. Evidentment comporta una generalització simplista sobre la realitat de tot el col·lectiu. L'ús generalitzat d'aquest concepte els assimila a una realitat a la qual no pertanyen, a més de provocar una deformació de les necessitats dels mateixos xiquets i dels motius de la seua acció migratòria. Identificar-los amb xiquets socialitzats al carrer i en condicions de pobresa extrema no sols dona peu a l'estigmatització, criminalització i problematització dels xiquets, sinó que, a més, indueix una intervenció social i educativa inadequada.

Els estudis desenvolupats amb posterioritat, durant els anys d'extensió del fenomen, han posat en relleu el desacord al voltant d'aquests mites i falsedats i l'equivocada categorització del col·lectiu, en aportar un coneixement més adequat a la realitat que envolta aquests joves menors d'edat i els contextos dins dels quals es produeix la seua migració. De la gran aportació sobre els processos, punts de partida i d'arribada, recorreguts, itineraris i xarxes socials, en resultaria *Buscarse la vida*, de Mercedes Jiménez el 2003.

Marc Konrad i Vicenta Santonja (2005), en la seua experiència de treball psicològic i investigació social al Marroc, emfasitzaven la necessitat de definir el concepte de «xiquets del carrer», ja que, segons ells, es tracta d'una realitat culturalment i socialment sensible que es pot confondre amb categories com la de «xiquets treballadors» o «xiquets absents del sistema

---

²⁷ *Mofetas*: nom que la policia de Tànger utilitza per anomenar els menors que s'amaguen darrere dels camions per tal de creuar la frontera. També reben aquest nom a Ceuta. L'apel·latiu ha donat títol al curtmetratge d'Inés Enciso (2007) que retrata aquesta realitat.

escolar». En aquest estudi, reflexionem sobre les conseqüències perverses de l'ús indiscriminat d'aquesta terminologia, advertides al Marroc i que com expressa la doctora Amina Bargach:

«A fuerza de repetir tanto lo de niños de la calle, los intervinientes terminan por percibirlos como niños sin pertenencias sociales, se les extirpa y expropia su naturaleza humana y social, haciendo de ellos –algo extraño–. Esta violencia de denominación, desgraciadamente, tiende a amplificarse, hasta el punto de determinar modalidades de intervención que, si bien despliegan un gran esfuerzo y energía, se concentran sobre el niño de la calle, artificialmente aislado de su matriz social: su familia y su comunidad de pertenencia» (Bargach, 2003; en Konrad i Santonja, 2005:13).

Sobre el concepte de xiquets del carrer, Núria Empez (2014) aplega en la seua tesi doctoral algunes aportacions que ens semblen interessants, com ara les de Ricardo Lucchini (1999):

«La mayoría de las veces el niño de la calle se define gracias a dos dimensiones: la dimensión física y la social. La primera está ligada al tiempo que el niño pasa en la calle y la segunda depende de la existencia, o la ausencia, de una relación significativa con los padres u otros adultos responsables» (Lucchini, 1999; en Empez, 2014:62).

El concepte de xiquet del carrer respon a una construcció cultural i social, amb trets diversos en funció del lloc, la cultura i el moment històric, per la qual cosa tampoc podem establir una categoria universal: «La condición de niño de la calle corresponde a una realidad compleja y móvil que escapa de toda definición simplista» (Lucchini, 1999; en Empez, 2014:62). Com demostren moltes de les investigacions i estudis sobre el fenomen de la migració de menors d'edat a la societat espanyola el que és ben cert és que molts que han migrat al territori espanyol han acabat convertint-se en xiquets del carrer d'alguna ciutat o transitant de comunitat en comunitat.

Tal com vàrem poder comprovar en el marc del programa investigador del Doctorat el 2009, sobre el cas d'Andalusia, molts dels migrants menors d'edat acollits als centres de protecció s'evadien en menys de 72 hores i es traslladaven cap a altres comunitats. Potser en aquestes circumstàncies, els xiquets han esdevingut xiquets del carrer al país de destí, mentre que molts altres ho han fet en el seu país d'origen mentre esperaven la seua oportunitat per a creuar la frontera. I el que és més rellevant encara és que, en aquests anys de presència creixent del fenomen, les distintes pràctiques institucionals i administratives han afavorit de manera clara que molts d'aquests xiquets hagen acabat convertits en xiquets del carrer.

Adequar la mirada a la realitat dels joves migrants menors d'edat és imprescindible, atès que una imatge distorsionada del seu context sols contribueix a l'estigmatització del col·lectiu, a

victimitzar-los, a alienar-los de la seua capacitat d'agència i a restar-los protagonisme. En aquest sentit, les i els diferents agents de la intervenció social correm el risc de perpetuar, mitjançant les nostres pràctiques, la situació d'exclusió social d'aquests joves migrants.

3.3.4. Els Centres d'Acollida: institucions totals.

Erving Goffman, en el seu famós assaig *Internados* (2009) [1961] sobre la situació social dels malalts mentals, defineix les institucions totals com «un lugar de residencia y trabajo, donde un gran número de individuos en igual situación, aislados de la sociedad por un período apreciable de tiempo, comparten en su encierro una rutina diaria, administrada formalmente» (Goffman, 2009:19). Malgrat que concreta el seu estudi en un tipus d'institució total, els hospitals psiquiàtrics, també fa referència a les institucions totals en general. Tot i les diferències entre les institucions totals, l'assaig en delimita una categoria i sosté que dita categoria és *natural i fecunda*, atès que els seus membres tenen tantes coses en comú que per a aproximar-nos a la comprensió d'una institució cal conèixer les altres.

Evidentment, als centres de protecció de menors, en funció del tipus, els xiquets i les xiquetes poden mantenir un contacte amb l'exterior més o menys freqüent. Per tant, no podem emmarcar-les seguint aquesta definició del sociòleg al peu de la lletra –de fet les institucions que va analitzar Goffman, pot ser, no s'assemblen gaire a les que hi ha avui. Ara bé, si tenim en compte les característiques principals i els trets comuns que va establir Goffman, podrem identificar els punts des d'on és possible realitzar una comparativa entre les institucions que ell va analitzar llavors i els centres d'acollida de menors en els quals s'atén els joves migrants menors d'edat.

Tota institució absorbeix part del temps i de l'interès dels seus membres i els proporciona un món propi, allò que Goffman denomina *tendencias absorbentes o totalizadoras*, simbolitzades pels obstacles que s'oposen a la interacció social amb l'exterior i l'èxode del seus membres i que solen adoptar una forma material. En el context occidental, Goffman aventura una classificació, tot i que no és completament precisa ni exhaustiva, ni tan sols per a la seua immediata aplicació analítica. A grans trets, distingeix cinc grups d'institucions totals: i) aquelles destinades a tenir cura de les persones que semblen incapaces i inofensives (llars per a cecs, vells, etc.); ii) aquelles destinades a persones que no poden tenir cura d'elles mateixes i que constitueixen una amenaça involuntària per a la comunitat (hospitals psiquiàtrics, malalts infecciosos); iii) aquelles organitzades per a protegir la comunitat dels qui suposen una amenaça intencional (presons); iv) les deliberadament destinades al bon compliment d'una

tasca de caràcter laboral (quarter militar, escoles d'interns, etc.); i finalment, v) altres establiments concebuts com refugis del món (monestirs, convents, etc.).

Defineix les característiques comunes a les institucions totals en sentit restringit, tot aplicant el mètode de tipus ideals, establint trets compartits i subratllant les diferències significatives entre elles. La característica central de les institucions totals pot resumir-se en la ruptura de les barreres que separen d'ordinari aquests tres àmbits de vida:

«Primero, todos los aspectos de la vida se desarrollan en el mismo lugar y bajo la misma autoridad única. Segundo, cada etapa de la actividad diaria del miembro se realiza en la compañía inmediata de muchos otros, a quienes se da el mismo trato y de quienes se requiere que hagan juntos las mismas cosas. Tercero, todas las etapas de las actividades diarias están estrictamente programadas, de modo que una actividad conduce en un momento prefijado a la siguiente y toda la secuencia de ellas se impone desde arriba, mediante un sistema de normas formales explícitas y un cuerpo de funcionarios. Finalmente las diversas actividades obligatorias se integran en un solo plan racional, concebido ex profeso para lograr los objetivos propios de la institución» (Goffman, 2009:22).

Com ha passat en la resta de comunitats autònomes amb una forta recepció de joves migrants menors d'edat, en el País Valencià i concretament en la província de València, els canvis operats dins del sistema de protecció s'han materialitzat en la reorganització d'alguns centres d'acollida de la xarxa genèrica per a poder-los dispensar l'atenció específica. En particular, el 2005 dos dels centres d'acollida, amb 25 places cadascun, es van destinar a l'atenció d'aquests joves migrants menors d'edat, als qui es va derivar des dels centres de recepció²⁸.

Aquests dos centres, un en la ciutat i l'altre en un municipi ubicat a 44 km, són «macrocentres»²⁹, vells establiments que han estat residències de menors durant molt de temps. Als centres s'hi aglutinen menors d'entre 13 i 17 anys, que comparteixen la categoria jurídica, la de «menors no acompanyats», i la nacionalitat estrangera. Tot i que els menors d'edat (quasi tots) assisteixen a activitats formatives fora del centre, la resta de la seua vida s'organitza dintre de la institució sota la supervisió d'un equip educatiu i tècnic, en uns espais concrets amb accessos diferenciats –alguns prohibits als menors residents– i dintre d'uns horaris i d'una programació definida. L'organització de la vida diària dels menors d'edat és materialitza en un gran grup o en subgrups, tant per a menjar com per a realitzar activitats, descansar, sortir, etc. L'execució de la programació i el comportament que aquesta exigeix

²⁸ Alguns rebran atenció en altres centres de la xarxa genèrica.

²⁹ Parlem de centres amb 25 places. Sembla una nimietat en comparació amb altres centres. A tall d'exemple, el Centre Zabaloetxe (País Basc) el 2010, any que el vaig visitar, comptava 92 joves migrants menors d'edat.

queda sotmès a un sistema de normes formals explícites i a un grup –supervisor–la tasca del qual és vigilar que tothom les complisca.

Un altre element clau de les institucions totals rau en el maneig de bona part de les necessitats bàsiques mitjançant una organització burocràtica de conglomerats humans, fet del que se'n deriven conseqüències importants. La vida diària dels centres de menors és estructurada des d'un punt de vista purament administratiu, cadascuna de les activitats ha estat dissenyada atenent a una previsió de les necessitats dels menors.

Assenyala Goffman que en les institucions totals es produeix una divisió bàsica entre un gran grup que és guiat, el dels interns –en el nostre cas, poden ser residents– i un grup reduït de personal supervisor –en el nostre cas, educadors i educadores, majoritàriament-. La diferència bàsica és el temps que passen a l'establiment, ja que mentre uns hi viuen, altres fan torns i compaginen la seua tasca a l'interior amb la vida en el món exterior: «cada grupo tiende a representarse al otro con rígidos estereotipos hostiles» (2009:23). Entre aquests grups la mobilitat social és restringida i la distància social ha estat fortament prescrita. La vida diària del centre s'organitza a partir de funcions predeterminades, amb uns objectius programats i previsibles. Mentre que els menors resideixen al centre, l'equip tècnic i educatiu sol fer torns i jornades laborals generalment rotatives.

Una altra característica que apunta Goffman és el tipus de comunicació que s'estableix i les funcions de control per part d'un dels grups de la comunicació efectiva, de la mateixa manera que es controla també la informació que circula, especialment la relativa als plans del personal amb els interns. Restriccions de contacte que enforteixen els estereotips antagònics entre els grups, que conformen «mundos sociales y culturalmente distintos, que tienen ciertos puntos formales de tangencia pero muy escasa penetración mutua» (2009:25). Així, una de les funcions dels i les educadores és controlar la comunicació efectiva entre ells i els menors, cosa que es valora o sanciona en la majoria d'ocasions a través d'un mètode de caràcter conductista que regula actituds, comportaments i conductes esperades. La informació entre l'equip educatiu i tècnic i els menors es troba restringida, especialment pel que respecta als plans d'intervenció individual i grupal de l'equip professional. Les normes són imposades pels educadors i educadores. Ells són qui dirigeixen les activitats i avaluen diàriament les respostes i actituds dels menors de conformitat amb els objectius establerts. El tipus de relació que uneix un grup amb l'altre és reglamentat: mentre l'equip educatiu pot accedir a tots els espais dels menors, aquests no poden entrar a tots els espais dels educadors i educadores, almenys no sense permís previ. En conseqüència, es constata una relació organitzada de forma jeràrquica.

A més de la divisió entre personal i interns, Goffman descriu un segon problema vinculat al treball:

« [...] decir que los internos de las Instituciones tienen todo su día programado significa que también se habrán planificado todas sus necesidades esenciales. Cualquiera que sea, pues, el incentivo propuesto para el trabajo, carecerá de la significación estructural que tiene en el exterior» (Goffman, 2009:25).

Per aquest motiu esdevé inevitable l'aparició de diferents motivacions per al treball i actituds diverses cap a ell en un «ajuste básico que se requiere de los internos y de quienes deben inducirlos a trabajar» (2009:25). Evidentment, es produeix una motivació distinta segons cada menor pel que fa a la participació en determinades activitats i tasques.

Aquesta incompatibilitat entre l'estructura bàsica del treball remunerat en la societat i les institucions totals també es manifesta en un altre element: la família. La vida familiar sol contraposar-se a la vida en solitari, però, aclareix Goffman, el contrast més pertinent seria el d'aquesta vida amb la de quadrilla, «los que comen y duermen en el trabajo, con un grupo de compañeros, difícilmente pueden llevar una existencia doméstica significativa» (2009:26). La completa quotidianitat dels menors es desenvolupa a l'interior del grup i s'estructura en funció d'espais i horaris sota la constant supervisió d'educadors i educadores. Així doncs, la forma estructural de la institució es configura com un subjecte dependent i vigilable.

Que una institució total determinada actue correctament o no en la societat civil dependrà, segons Goffman, de tot un cercle de famílies reals o potencials. A més, apunta que la formació de famílies proporciona una garantia estructural de resistència permanent contra les institucions totals. La incompatibilitat d'aquestes dues formes d'organització social suggereix el sociòleg que «debería enseñarnos algo sobre las más amplias funciones sociales de ambas» (2009:27). L'interès sociològic de la institució total és la seua hibridació social, en part comunitat residencial i en part organització formal. Per a Goffman, aquests establiments són «invernaderos donde se transforma a las personas» (2009:27). A més de perfilar els trets fonamentals de les institucions totals, l'autor els analitza des de dues perspectives: el món de l'intern i el món del personal. En capítols posteriors, aprofundirem en aquests elements descrits per Goffman a través del treball de camp i de les aportacions dels mateixos joves sobre les seues experiències com a tutelats.

Núria Empez (2014) en la seua tesi doctoral, que també versa sobre la migració de menors d'edat realitza una comparativa entre les característiques de les institucions totals que enumerava Goffman i els centres d'acollida de Catalunya. Gràcies al seu treball de camp i als

relats dels joves migrants que hi transitaren, l'autora analitza la situació de protecció als centres d'acollida des del punt de vista dels factors i indicadors de risc que poden afectar als menors. Més enllà de la comesa de garantir les necessitats bàsiques, els centres han d'acomplir altres funcions no menys importants, com ara procurar una criança adequada i preparar per a la vida els menors. Així Empez posa en relleu la dificultat que suposa la protecció dels menors des de la situació estructural que descriu:

«Centros aislados de núcleos habitables, centros solo para niños africanos, una Ley de extranjería que dificulta su integración, y que en todo caso les permite obtener un permiso para residir pero no para trabajar; la preparación para el futuro que termina a la mayoría de edad y la falta de un referente durante todo el proceso» (Empez, 2014:269).

A banda, constata els diferents tipus de maltractament institucional que es produeixen en algunes actuacions en matèria de protecció. Estem d'acord amb Empez en què les institucions encarregades de dispensar protecció als menors topen amb dificultats a l'hora de garantir-ne les necessitats i condicions de vida –com també ocorre amb altres menors que són atesos dins del sistema de protecció– que superen la bona voluntat i de la professionalitat de molts dels implicats en els equips educatius.

Tot i que les institucions que va analitzar Goffman no coincideixen amb el tipus vigent, part del nostre interès es concentra en estudiar els centres d'acollida en tant que institucions total, tot partint de la seua conceptualització com a dispositiu que, més enllà de protegir i socialitzar els menors –que també–, a compleix la funció oculta de controlar, vigilar i modelar. Les lògiques institucionals contempen els menors des d'una òptica problemàtica i generen un món propi dominat per aquelles *tendències absorbents* que esmentàvem abans. Pensem, en efecte, que l'atenció als menors migrants dins del sistema de protecció ha comportat la seua estigmatització efectiva, més enllà de la que ja arrosseguen pel fet de viure reclosos a un centre. Òbviament, residir en un centre de menors –o “llar”, com ha estat tradicionalment coneguts a la nostra societat– els concedeix una identitat social doblement pejorativa: són *pobres* i són un *problema*.

3.4. Institucionalització.

Totes les persones que ens hem dedicat aquests anys a l'atenció de joves migrants menors d'edat i que hem tingut la sort de conèixer de primera mà les condicions, pràctiques i realitats dels diferents centres, projectes i comunitats autònomes, així com el grau d'implicació de les moltes i molts professionals que treballen en el que anomenem "allò social", compartim la idea, abans esbossava, de l'existència de polifonies.

Considerem oportú, per les al·lusions que s'han fet al concepte, dedicar unes línies a definir el maltractament institucional. Segons Martínez Roig i Sánchez Marín, pot donar-se per negligència o omissió:

«Se entiende por maltrato institucional cualquier legislación, programa, procedimiento o actuación por acción u omisión procedente de los poderes públicos, o bien, derivada de la actuación individual del profesional o funcionariado, que comporte abuso, negligencia, perjuicio de la salud, la seguridad, el estado emocional, el bienestar físico, la correcta maduración, o que vulnere los derechos básicos de las personas» (Martínez i Sánchez, 1989; en Navarro, J. 2007).

Assenyala l'educador social Jordi Navarro (2007) que el maltractament institucional es produeix quan hi ha una acció, derivada bé de l'actuació individual del professional o bé de les mateixes normes de la institució, que impedeix el desenvolupament adequat del subjecte o quan manca atenció a les deficiències en les seues condicions de vida, necessitats i drets. En conseqüència, les institucions esdevenen agents maltractadores per acció o per omissió quan causen un dany significatiu al subjecte d'atenció.

Molt encertadament, al nostre parer, Navarro explica que hi han nombroses situacions que funcionen com a indicadors del maltractament institucional, reconegudes per les i els professionals. No obstant això, moltes altres, fins i tot, es justifiquen mitjançant l'argument que és impossible atansar el tractament òptim, «distinguiendo así entre maltrato y el trato óptimo (ideal) y considerando que entre uno y otro hay muchas etapas intermedias» (Navarro, 2007). Ara bé, considerem que el maltractament institucional incideix en major o menor mesura segons les administracions, entitats i idearis que estiguen a càrrec dels centres de protecció i en funció dels equips professional.

Per últim i no menys important, en necessari apuntar que l'atenció prodigada a aquests joves migrants menors d'edat per la seua condició jurídica de «menors desemparats», com veurem més endavant, s'ha limitat únicament a esta condició de minoria d'edat, de manera que un cop

aquests assoleixen la majoria d'edat són expulsats del sistema de protecció. Alguns aconseguiran accedir als recursos, tot i que escassos, que es brinden als joves; altres, tanmateix, seran abandonats a la seua sort. D'entre ells, alguns obtindran treball i recursos que els garantisquen una supervivència de qualitat, però a altres només els restarà la seua capacitat de supervivència. Analitzarem, per tant, com es produeix aquesta desinstitucionalització i com es viscuda pels joves que surten dels centres.

3.5. Des de dins de la institució: noves formes d'intervenció i militància social.

No tots els joves menors d'edat que migren tenen la intenció de ser acollits al sistema de protecció inclús, en alguns casos, els joves travessen diverses trajectòries jurídiques fins la majoria d'edat. En aquest sentit Suárez (2006) parla d'*itineraris intermitents* derivats d'estratègies mixtes, és a dir, joves que tracten de regularitzar la seua situació al temps que desitgen conservar la seua autonomia. Chabier Gimeno (2014) parla d'*itineraris paral·lels* als de l'acollida, considerant que els joves que estan fora de la protecció o be entren i surten, estarien en una fase d'un itinerari de múltiples vies. Itineraris paral·lels que impliquen, freqüentment, la desinstitucionalització passiva (fugues, no detecció) i entre els quals l'autor aborda la prostitució i/o les xarxes d'explotació.

En aquesta tesi, ens interessa els joves migrants menors d'edat que han accedit al sistema de protecció. Com ja hem afirmat, ens interessa abordar els centres d'acollida des del marc de les lògiques institucionals i per això, partim del treball de camp i de les reflexions d'aquells joves que han viscut, almenys un llarg temps, en el context institucional. També hem suggerit que des de la nostra posició albirem les polifonies que es donen en els diferents projectes educatius, idearis o ideologies subjacents, així com les pràctiques dels diversos centres i administracions. Per tant, un dels nostres objectius consistirà també a rescatar les dinàmiques d'adaptació i resistència a aquestes lògiques, tant pel que fa als menors d'edat com als equips professionals i projectes educatius d'algunes de les institucions i entitats que han interactuat amb ells.

Afirma Mercedes Jiménez (2011) que el transnacionalisme pot inspirar noves formes d'intervenció i militància social, entès aquest transnacionalisme «como una nueva forma de mirar los procesos migratorios» (Jiménez, 2011:268). En aquest sentit, l'antropòloga destaca les paraules de Portes (2005) quan explica la proliferació de xarxes "des de baix" més enllà de les fronteres, una proliferació a la qual han contribuït les organitzacions no governamentals i

els activistes de base, defensors dels drets humans, mediambientals i altres causes globals (Portes, 2005; en Jiménez, 2011)

Fruit de l'encontre entre persones i entitats que es mouen dins de l'àmbit de la protecció a la infància i la migració, sorgeixen formes de treball en xarxa als dos costats de l'estret amb el propòsit de millorar la intervenció i assistir els joves migrants menors d'edat en contextos desconnectats mitjançant estratègies transnacionals. Amb aquest objectiu es va fundar a Tànger el 2005 l'associació Alkhaima, fita que engega la creació d'una xarxa de treball en col·laboració amb entitats i organitzacions en els llocs de recepció dels menors.

Aquesta tasca transnacional, com explica Mercedes Jiménez (2011), una de les fundadores de l'esmentada associació, busca tendir ponts: els menors d'edat que arribaven a territori espanyol (o europeu) posaven en crisi el perfil de «menor desemparat». Els i les professionals desconeixien la complexitat dels processos migratoris i a més, les famílies que quedaven a l'origen no podien ni tan sols imaginar la situació que els menors vivien un cop fora de casa. Així va nàixer una nova forma d'intervenció transnacional, que va permetre algunes organitzacions, entitats i equips professionals superar la lògica territorial tan pronunciada en el sistema de protecció i garantir un millor coneixement de la complicada dinàmica migratòria i les necessitats dels joves.

La Medicació Social Transnacional:

«Es un concepto en construcción que surge en un contexto de trabajo en red entre varias entidades en distintas regiones geográficas. Tiene por objetivo la defensa de los derechos de los/las menores migrantes, uno de los colectivos más estigmatizados e hipervisibilizados en el contexto europeo migratorio contemporáneo. Frente a una mirada territorial de las migraciones, contrapone una mirada compleja y global. Si la primera se centra en la parte del proceso migratorio que se realiza y desarrolla espacialmente en el territorio donde está presente el sistema de protección, en la segunda, interviene una perspectiva transnacional: no se segmenta a la persona según el espacio donde se encuentra, sino que se tiene en cuenta todo su proceso vital, desde el país de procedencia hasta el de recepción. Es por eso que en la intervención socioeducativa viene a ser clave el contexto socioeconómico en origen y el papel de la familia de el/la menor o joven con el que se trabaja » (Manzani, *et al.*, 2012).

Aquest tipus d'intervenció transnacional des de la visió holística dels processos migratoris que hem descrit s'ha concentrat fonamentalment en tres elements clau: 1) el treball amb els menors i les seues famílies de manera sincrònica; 2) el treball en xarxa i la creació de xarxes transnacionals de protecció; i 3) la formació dels professionals.

En capítols posteriors, detallarem aquesta forma d'intervenció transnacional i com la creació de xarxa ha permès superar algunes de les lògiques institucionals, amb el propòsit d'analitzar quina ha estat la contribució per a la tasca que es desenvolupa quotidianament als centres o entitats que han apostat per aquest tipus de funcionament.

CAPÍTOL 4. EL DRET, GUARDIÀ DE LA DIFERÈNCIA

«Una nueva vida te espera en las colonias del mundo exterior. La ocasión de volver a empezar...En una tierra de oportunidades y aventuras...»

***Blade Runner*, 1982**

Javier de Lucas (2002) pren un clàssic de la història del cine com és *Blade Runner*, pel·lícula de culte dirigida per Ridley Scott en 1982³⁰ i realitza una anàlisi de l'argument, del llenguatge i d'algunes de les qüestions que s'hi plantegen en clau jurídica. L'autor apunta una interpretació de la funció del Dret com guardià del temps (de la memòria) i de la diferència (de la identitat), funcions ambdues que posa en dubte.

Com exposa De Lucas, el temps ocupa un primer pla en la concepció del món i caracteritza qualsevol societat i cultura, motiu pel qual resulta impossible entendre una estructura particular o històrica de la personalitat humana sense tenir en compte les formes de percebre'l inherents a cada cultura. De Lucas escriu: «en nuestra conciencia el tiempo está menos ligado a los fenómenos que ocurren que a los instrumentos que nos permiten medir el curso de los acontecimientos, y el Derecho es uno de ellos; por mucho tiempo, el más eficaz [...]» (De Lucas, 2002:21). L'argument de *Blade Runner* gira, en part, a l'entorn d'aquesta qüestió, la mesura en què els éssers humans podem ser amos del temps. Sembla que gràcies a la ciència, la tecnologia, la història i el Dret dominem el temps. En aquest sentit, planteja De Lucas que «[...] la labor del Derecho, que es la del policía que trata de preservar el orden natural concretado en la distinta medida del tiempo [...] en el fondo se revelará estéril» (2002:24). La capacitat de resistir al pas del temps, tanmateix, que detenen les institucions i que va funcionar durant segles, és una capacitat pròpia dels mons tancats dins d'un Estat nacional, amb societats recloses i sense porositat social, dins les quals el naixement determinava la funció social, el status i el destí i on el Dret era una eina eficaç. Això es revela totalment caduc en el món actual on el ritme de la vida s'ha accelerat de mode vertiginós i on les distàncies s'han acurtat tant que hem passat a parlar d'aldea global interdependent.

A més d'aquestes funcions de servir i garantir el temps, el Dret, segons l'autor, també ha desenvolupat una tercera: la compra del temps. I encara més: la compra del temps dels altres. En un món globalitzat, el món mateix esdevé mercaderia. Una qüestió que exposa de Lucas, qui expressa en paraules la contradicció actual entre Dret i temps i molt especialment, la caducitat de les antigues funcions que acomplia el Dret, «porque la tercera revolución industrial de la que es hija el proceso de globalización, y de la que a la su vez nacería *Blade Runner*, crea un mundo cuya regla es precisamente ésta, moverse, cambiar» (2002:27).

Un altre aspecte que posa de manifest la pel·lícula i analitza De Lucas és la condició de protagonistes que ens atribuïm els éssers humans, una qüestió metafísica «cuya respuesta

---

³⁰ Inspirada en el relat curt de Philip K. Dick, escriptor de ciència ficció, *Do Androids Dream of Electric Sheep?* (1984)

marca la filosofia pràctica, pues tiene inevitable trascendencia sobre nuestra comprensión del Derecho, la Política, la Moral» (2002:31). Els plantejaments de De Lucas s'articulen al voltant de dues preguntes bàsiques: què ens fa humans i què ens confereix eixa identitat superior en virtut de la qual els humans ens convertim en els titulars del Dret i dels drets. És justament la reflexió crítica sobre aquests dos supòsits la que ens interessa ací. Cadascun d'ells és un supòsit de marcat caràcter antropocèntric, i fins i tot, etnocèntric, «según el cual solo son seres humanos los hombres y entre ellos los “civilizados” que se reservan el poder de nombrar y con ello la exclusiva de los privilegios de la humanidad» (2002:32). Quina és, aleshores, l'autèntica identitat humana? La reformulació de la identitat humana, com avança De Lucas, ha de repercutir necessàriament sobre la funció primària del Dret, que no és altra que reconèixer als éssers humans la condició de titulars de drets humans.

El que volem qüestionar, tot aprofitant la fabulosa anàlisi de De Lucas, és concretament eixa condició d'humanitat que, com reflecteixen la nostra política migratòria i normativa vigents, sembla privativa d'un tipus molt específic de persona: l'occidental, blanc, -per sobre, home- i de classe econòmica acomodada, que és el vertader i únic subjecte de Dret i de drets humans.

«Blade Runner ilustra con gran sentido la tesis del Derecho como guardián de la diferencia, una función que parece hoy especialmente potenciada por quienes asisten, entre el pasmo y el rechazo, a la conversión de nuestras sociedades en sociedades multiculturales y que están respondiendo desde el viejo síndrome de la negación de esa realidad mediante la fuerza, es decir, mediante la exclusión y discriminación de los agentes de la diferencia, sean inmigrantes, miembros de minorías nacionales, etnoculturales, lingüísticas o religiosas, y no digamos nada si reúnen en un mismo sujeto más de unas de esas diferencias: por eso, el inmigrante musulmán africano es el arquetipo del otro como amenaza» (2002:56).

Aquesta reflexió filosòfica en clau jurídica ens permet de situar la nostra anàlisi sobre com es procedeix a la construcció legal dels «menors estrangers no acompanyats» des del sistema de protecció de menors i des de la legislació en matèria d'estrangeria. En els apartats següents, exposarem els elements bàsics per tal de comprendre el seu tractament jurídic.

4.1. Menors però intrusos: entre la protecció i restricció.

Quan parlem de joves migrants, com ja hem enunciat en capítols anteriors, parlem de menors d'edat que es mouen sols a través de les fronteres. Les estratègies que posen en marxa per tal de creuar les fronteres són diverses, molts arrisquen la seua vida. El que tenen en comú tots ells és que, per la condició de minoria d'edat, són titulars d'una sèrie de drets reconeguts per

la Convenció Nacional de Drets de la Infància de 1989 i desenvolupats en diversos Convenis internacionals, legislacions estatals i regionals.

Com hem exposat en el apartat del capítol anterior dedicat a la construcció del subjecte jurídic, la categoria i el tractament jurídic que reben els joves migrants menors d'edat –i les menors– que es mouen per les fronteres d'Europa, depèn de la tradició política de cada Estat, i la regulació en matèria de protecció de la infància i normes reguladores en matèria d'estrangeria. Tot i que tots comparteixen este fet de ser subjectes de drets, les actuacions a l'hora d'atendre'ls han estat molt diferents al marc europeu. Al territori espanyol, malgrat que podem trobar un actuació comú en referència al tipus de resposta que s'ha donat al fenomen, el fet de que les competències en matèria de protecció de la infància estiguin conferides a les diverses comunitats autònomes, fa possible trobar diferents pràctiques i tractament d'estos migrants menors d'edat segons regions. En els següents apartats, farem referència al marc legal que els afecta, centrant-nos en el cas de l'Estat espanyol, i concretant en el País Valencià.

Assenyala Mercedes Jiménez (2011), la condició d'intrusos d'estos menors d'edat, ja que no se'ls esperava ni els circuits de protecció de la infància ni en la política migratòria de la Unió Europea:

«[...] entran al migrar en las lógicas del control de la migración irregular diseñadas para los adultos, pero no para un menor de edad solo, sobre todo tras la estandarización en estos últimos veinte años del menor de edad como “sujeto a proteger” Esta movilidad, imprevisible y transgresora, genera toda una serie de “incomodidades” al sistema migratorio, llamado a controlar al que se mueva de forma contraria a la ley, pero que encuentra un escollo en el control de los menores de edad, por la protección de la que son titulares. EL control de menores de edad moviéndose por las fronteras representa una “contradicción” en el seno del sistema migratorio europeo porque las personas que deben ser controladas tienen una titularidad plena de derechos y no pueden ser tratados como infrasujetos, sino más bien, como “súper-sujetos”» (Jiménez, 2011:149).

La categoria de «menor estranger no acompanyat» conté implícita una doble condició: per una part són subjectes de dret i protecció, però per altra són objectes de control. Aquesta tensió entre protecció i repressió es materialitza en dos tipus de normes que els incumbeixen directament: la normativa que regula la protecció de la infància i que, en teoria, vela pels interessos dels xiquets i xiquetes, ja que per damunt de qualsevol altra circumstància prima l'interès superior dels i les menors; i la normativa en matèria d'estrangeria que regula el control sobre les persones migrants. En els següents apartats farem referència a totes dues normatives.

4.1.1. «Menors no acompanyats».

«Los niños gozarán de la protección prevista en los acuerdos internacionales que velan por sus derechos»

Constitució Espanyola, Art. 39.4.

La Llei Orgànica 1/1996 de 15 de gener sobre la Protecció Jurídica del Menor³¹ recull com a principis generals la primacia de *l'interès superior del menor*, el caràcter restrictiu de les mesures limitatives de la capacitat d'obrar i l'orientació educativa que ha de caracteritzar les mesures que adopten els poders públics. Al·ludeix als drets que els reconeixen tant la Constitució com els tractats internacionals i determina que el contingut d'aquests instruments internacionals funcionarà com a criteri interpretatiu de la mateixa Llei de Protecció Jurídica del Menor i de les altres disposicions legals que els afecten. L'article 12 disposa com s'ha d'actuar davant de situacions de desprotecció social en els serveis públics:

«se realizará mediante la prevención y reparación de situaciones de riesgo, el ejercicio de la guarda y, en situaciones de desamparo, mediante la asunción de la tutela por ministerio de Ley»

El concepte de **desempament** que justifica aquesta actuació per part dels poders públics queda plasmat al Codi Civil i en l'article 172 de la Llei d'Enjudiciament Civil:

«Se considera situación de desamparo aquella situación que se produce de hecho, a causa del incumplimiento o del imposible o inadecuado ejercicio de los deberes de protección establecidos por las leyes para la guarda de los menores, cuando estos queden privados de la necesaria asistencia moral o material.»

El mateix article estableix que l'entitat pública encarregada de la protecció dels menors en un territori, en constatar la situació de desempament d'un menor, assumirà la tutela per ministeri de la Llei i així, haurà d'aplicar les mesures de protecció corresponents, posar-ho en coneixement del Ministeri Fiscal i notificar-ho a pares, tutors o guardadors en un marge de 48 hores.

Atès que l'ordenament competencial del territori espanyol determina una normativa autonòmica diferent en matèria de protecció de menors, cal apuntar que al País Valencià, es realitza a través de la Llei 12/2008 de 3 de juliol de 2008, de Protecció Integral de la Infància i l'Adolescència, que regula la promoció i el desenvolupament dels drets bàsics del menor, així

---

³¹ De modificación parcial del Código Civil y de la Ley de Enjuiciamiento Civil.

com el reconeixement, la promoció i el desenvolupament de les tendències i orientacions modernes sobre la protecció de la infància i l'adolescència d'una manera integral i sistemàtica.

Segons indica el III punt del preàmbul:

«La present Llei resulta d'aplicació a tots els xiquets i adolescents que es troben en el territori de la Comunitat Valenciana, encara que hi estiguen de manera ocasional o temporal, preveient a més la possible aplicació d'esta més enllà de la consecució de la majoria d'edat, quan així ho permeta la legislació».

Ja hem esmentat en capítols anteriors que és l'accés al sistema de protecció el que ha conferit visibilitat a aquests joves migrants menors d'edat. La seua situació de risc motiva la declaració de desemparament i per tant, l'assumpció de la tutela per part de la Generalitat.

L'article 93 conceptualitza la **situació de risc** com:

«aquella en què, a causa de circumstàncies personals o familiars del menor, o per influència del seu entorn, es veu perjudicat el seu desplegament personal o social de manera que, sense aconseguir l'entitat, intensitat o persistència que fonamentarien la declaració de desemparament i l'assumpció per La Generalitat de la tutela per ministeri de la Llei, siga necessària la intervenció de les administracions competents, a través dels diferents serveis de suport a la família i al menor.»

A l'article 99.2 del text s'estableix que, davant la situació de desemparament d'un menor, la Generalitat Valenciana té l'obligació, per ministeri de la Llei, de fer-se càrrec de la seua tutela i protecció. El text regula el procediment que ha de seguir la declaració de desemparament i la competència dels serveis territorials en aquest àmbit, així com també els tràmits administratius que han de conduir a la verificació de la situació de desprotecció detectada o denunciada i adoptar, en conseqüència, les mesures necessàries per tal de garantir una atenció integral al menor (art.100). Evidentment, la instrucció del procediment consta d'uns terminis, informes i audiències obligatòries abans de declarar la situació de desemparament.

En el cas que ens ocupa, com que els joves migrants menors d'edat són detectats o derivats pels cossos i forces de seguretat, majoritàriament, i a continuació pels serveis socials o altres entitats o agents, la Llei descriu al seu article 101 un procediment d'urgència:

«En els supòsits en què es requerisca una ràpida intervenció de l'administració pública, sense esperar que es complete la instrucció del procediment descrit en l'article anterior, per haver-hi un perill per a la integritat física o psíquica d'un menor, els serveis territorials de l'òrgan competent de La Generalitat en matèria de protecció de menors, podran procedir de forma immediata, mitjançant una resolució motivada del seu titular, a declarar el desemparament i a assumir la

tutela del menor, adoptant totes les mesures que calga per a assegurar la seua assistència material i moral. A estos efectes, la persona titular dels servicis territorials de l'òrgan de La Generalitat competent en matèria de protecció de menors podrà delegar la firma de l'esmentada resolució».

La **tutela** queda regulada dins l'article 103:

«Declarada la situació de desemparament d'un menor, La Generalitat assumix pel ministeri de la llei la seua tutela, en els termes establits en l'article 172 del Codi Civil. 2. Constituïda la tutela, La Generalitat, a través dels serveis territorials de l'òrgan competent de La Generalitat en matèria de menors, exercirà les funcions de tutor d'acord amb el que disposa la legislació civil i procurarà un exercici correcte de l'administració dels seus béns.»

Respecte a l'assumpció de la **guarda**, la normativa diu que:

«1. La Generalitat assumirà temporalment la guarda d'un menor com a mesura de protecció: a) Quan es declare la situació de desemparament del menor i siga assumida la tutela pel ministeri de la llei. b) Quan els titulars de la pàtria potestat o tutors així ho sol·liciten a La Generalitat per no poder atendre el menor per circumstàncies greus degudament acreditades. c) Quan siga acordada judicialment. 2. L'assumpció de la guarda i qualsevol variació en la forma d'exercici de la guarda haurà de ser acordada en virtut de resolució adoptada per la persona titular dels servicis territorials de l'òrgan competent de La Generalitat en matèria de protecció de menors, a proposta de la comissió tècnica competent».

En referència a l'exercici de la guarda per part de La Generalitat:

«Es realitzarà per mitjà de l'acolliment familiar o l'acolliment residencial (...). L'acolliment residencial serà exercit pel director del centre on siga acollit el menor» (art.108)

La mesura **d'acolliment residencial** la recull l'article 109:

«1. L'acolliment residencial és una mesura de protecció que consistix en la prestació de servicis d'allotjament, manutenció, suport educatiu i atenció integral del menor en un centre de caràcter residencial. 2. Serà acordada pels servicis territorials de l'òrgan competent de La Generalitat en matèria de protecció de menors quan, a proposta de la comissió tècnica competent, i en interès del menor, este siga el recurs més adequat, a pesar de la preferència de què gaudix l'acolliment familiar sobre el residencial. 3. L'acolliment residencial es mantindrà pel temps estrictament necessari, i serà exercit pel director del centre on siga acollit el menor, davall la vigilància directa dels servicis territorials de l'òrgan competent de La Generalitat en matèria de protecció de menors».

En el cas dels «menors estrangers no acompanyats», el fet de l'absència d'un familiar que pugui fer-se'n càrrec, la seua edat en el moment d'arribar, que generalment supera els 14 anys, l'origen i la llengua són algunes de les raons que ha al·legat l'administració pública per haver convertit l'acolliment residencial en, pràcticament, l'única mesura de protecció dispensada a aquests menors. Independentment de l'edat d'arribada, els menors accedeixen al sistema de protecció a través dels centres de recepció de menors i des d'ací són derivats als centres existents dins la xarxa del sistema. Ara bé, com ha passat pertot arreu del territori espanyol, l'atenció a aquest col·lectiu de menors s'ha dut a terme en una xarxa paral·lela i segregada, en haver reorganitzat els centres per a l'atenció específica d'aquets menors.

A més, la mesura d'acolliment residencial aplicada a aquests casos s'ha ampliat fins encabir-hi els que arriben amb 18 anys, moment en què es veuen obligats a abandonar els centres d'acollida, com veurem després. Alguns, molt pocs, seran derivats a entitats i projectes destinats a garantir-ne l'emancipació, mentre que altres, la gran majoria, acabaran al carrer.

4.1.2. «Menors estrangers».

Les relacions entre el que ara és Espanya i el Marroc s'han caracteritzat des de fa segles pel constant flux migratori entre les dues ribes de l'Estret de Gibraltar: 14 kilòmetres que no sols separen dos països, sinó dos continents. Aquesta llarga història de relacions es compon de diversos episodis importants que, d'alguna manera, expliquen tant les relacions actuals com les diferents relacions bilaterals que s'han succeït des que existeix l'Estat Marroquí³². La migració entre aquests dos països veïns forma part de la seua història compartida. Una història que permet apreciar els canvis en el perfil dels migrants i en les característiques de la seua migració, determinats en gran mesura per la modificació de la normativa en matèria d'estrangeria a l'Estat espanyol i per la major o menor dificultat a l'hora d'accedir al territori que aquestes modificacions propiciaven. Així doncs, és especialment important entendre com les diverses legislacions en estrangeria provoquen canvis en els patrons migratoris.

L'Estat espanyol deté la competència exclusiva en matèria de nacionalitat, immigració i emigració, estrangeria i dret d'asil, tal com ho dicta la Constitució en el seu article 149.2. Des de la primera Llei d'Estrangeria, la Llei Orgànica 7/1985 d'1 de juliol sobre drets i llibertats dels estrangers en Espanya fins a l'última Llei Orgànica 4/2000 d'11 de gener sobre drets i llibertats

---

³² Per a una lectura més detallada sobre les relacions hispanomarroquines: Monteros (2007); Navarro (2008); Jiménez (2011); Empez, (2014).

dels estrangers en Espanya i la seua integració social, modificada per les successives LO 8/2000, 14/2003 i 2/2009, les condicions d'entrada al país s'han endurit progressivament.

Núria Empez (2014) resum breument alguns dels canvis que han introduït aquestes Lleis d'Estrangeria, les quals desenvoluparem a continuació a partir de l'autora, però amb l'afegit d'algunes consideracions importants que ens permeten d'aprofundir en el coneixement d'aquesta trajectòria legislativa. La primera llei del 1985 era especialment restrictiva, ja que Espanya estava a punt d'ingressar en la Unió Europea i no volia convertir-se en porta d'entrada de la immigració al continent. Per això tenia un caràcter marcadament policial i penalitzador. Per primera vegada, s'imposaven sancions a les persones immigrades en situació administrativa irregular. La segona LO 4/2000 fou concebuda amb la intenció d'abordar el tema de la integració de les persones immigrades. N'ampliava els drets i llibertats, facilitava la reunificació familiar i l'obtenció del permís permanent, a més de proposar diferents formes de regularització per als immigrants irregulars.

Aquesta llei permetia regularitzar la situació als qui acreditaren dos anys de permanència en Espanya i reconeixia als immigrants irregulars el dret a l'educació, a l'assistència sanitària pública d'urgència i als serveis socials i prestacions socials bàsiques. L'arribada del Partit Popular al govern amb majoria absoluta va convertir en una prioritat la reforma de la llei. La seua proposta perseguia l'enduriment de la legislació vigent, recolzant-se en l'argument de «l'efecte crida» i la necessitat d'adequació a la normativa europea.

La reforma de la LO 8/2000 entra en vigor el gener de 2001. Aquesta llei privava els immigrants il·legals dels drets de reunió, associació, manifestació, sindicació i vaga; elevava a cinc anys el temps d'estada per a obtenir el permís de residència; i establia que es podria expulsar per procediment d'urgència un immigrant en situació irregular. Es va facilitar la denegació dels visats amb escassa justificació i es van prendre mesures per a combatre la immigració irregular mitjançant sancions com ara el tancament dels negocis d'aquells empresaris que contractaren persones "sense papers". Es va tipificar la immigració irregular com una infracció castigada amb l'expulsió o l'internament³³.

El 2003, una segona reforma (LO 11/2003) contemplava l'expulsió dels immigrants irregulars que cometeren delictes inferiors a sis anys de presó. Però es va haver de realitzar una tercera modificació sols un mes després (LO 14/2003) per ordre del Tribunal Suprem. El Suprem havia

---

³³ Assenyala Empez, els Centres d'internament d'estrangers (CIE) com instrument estès per tota la UE, adoptat en desenvolupament de la política migratòria comú subscripta a l'acord de Schengen de 1995.

admès el recurs presentat per les federacions en defensa dels immigrants (Xarxa Acull i Andalusia Acull) que s'havien manifestat en contra dels canvis introduïts. L'alt tribunal va anul·lar 13 articles del seu reglament. Gràcies a aquesta nova modificació, se li conferia al visat la consideració de permís de treball o residència i es contemplava una concessió de tres mesos perquè l'immigrant poguera trobar feina. Tanmateix, es van tipificar com a delictes molt greus les actuacions que afavoriren la immigració il·legal, es crearen mecanismes de control per a l'entrada i sortida de passatgers i es posaren limitacions a la reagrupació familiar.

El 2004, amb la victòria del partit socialista en les eleccions, novament es produïren reformes en matèria d'immigració. L'executiu socialista va aprovar el Reglament de desenvolupament de la Llei d'Estrangeria amb una novetat important: l'obertura d'un procés extraordinari de regularització d'immigrants. Malgrat l'enduriment de la legislació, no s'ha aturat l'entrada d'immigrants ni el volum d'arribades en els darrers anys. L'únic que s'ha aconseguit ha estat l'increment del nombre de "sense papers", indocumentats o irregulars.

L'actual Llei Orgànica 4/2000 d'11 de gener sobre drets i llibertats dels estrangers en Espanya i la seua integració social, modificada per les LO 8/2000, 4/2003 i 2/2009, regula l'estada dels estrangers extracomunitaris en territori espanyol, així com els drets i llibertats reconeguts. L'actual reglament fou aprovat per RD 2393/2004 de 30 de desembre i substituït posteriorment pel RD 557/2011 de 20 d'abril. Com assenyala Empez (2014), sota aquest marc legislatiu, els migrants poden perdre el seu permís de residència si les condicions amb les quals el van obtenir varien durant els primers cinc anys de residència legal i continuada. També marca una fita important en anul·lar l'article pel qual una persona que fóra capaç d'acreditar cinc anys de permanència en situació administrativa irregular i no tinguera antecedents policials podia sol·licitar la residència per circumstàncies excepcionals. Altra via és «l'arrelament», que consisteix a aportar proves d'haver residit en Espanya de manera continuada durant almenys tres anys, no comptar amb antecedents penals, disposar d'un contracte de treball (d'un any de durada), tenir un familiar directe en situació regular al país o presentar un informe social favorable expedit pels serveis socials del municipi de residència.

No sols podem fer una lectura ràpida de com amb el pas del temps s'ha dificultat, i gairebé impossibilitat, l'entrada il·legal en Espanya. Si analitzem les provisions de la Llei (RD 2393/2004), trobem les mateixes dificultats per a l'entrada legal: reunificació familiar, visat d'estudiant i contractació en origen. Després d'aquests apunts sobre les modificacions en matèria d'estrangeria, constatem que són molts els obstacles als quals han de fer front la

majoria de marroquins per a migrar de manera regular i els impediments amb què topen a l'hora de regularitzar la seua situació una vegada al país.

Aquestes modificacions en matèria d'estrangeria s'integren en l'entramat de formes de govern que promouen la idea de l'Europa fortaleza. Rescatem els elements sobre les formes de govern en relació amb la migració de menors d'edat que exposa Jiménez (2011): el règim europeu de migració i el seu procés d'externalització contribueixen a l'edificació d'una Europa entesa com a fortaleza; ací, els menors migrants, en tant que «menors no acompanyats», adquireixen una doble condició, ja que són menors subjectes de drets i migrants objectes de control, una doble condició que els converteix en *intrusos* de l'Europa fortaleza.

Ara bé, a aquells menors d'edat que creuen fronteres, que finalment arriben a Espanya i que, com hem assenyalat abans, accedeixen al sistema de protecció, se'ls hi aplica una jurisprudència específica. A continuació, concretem la regulació que afecta els «menors estrangers no acompanyats» segons aquesta legislació.

L'actual Llei Orgànica 2/2009, d'11 de desembre, que reforma la LO 4/2000 d'11 de gener sobre drets i llibertats dels estrangers en Espanya i la seua integració social³⁴, precisa dins del seu article 35 el cas dels «menors no acompanyats». Tot seguit desglossem l'article i plantegem diferents qüestions entorn de l'actuació segons quina siga la interpretació de la llei:

«1. El Gobierno promoverá el establecimiento de Acuerdos de colaboración con los países de origen que contemplen, integradamente, la prevención de la inmigración irregular, la protección y el retorno de los menores no acompañados. Las Comunidades Autónomas serán informadas de tales Acuerdos.

2. Las Comunidades Autónomas podrán establecer acuerdos con los países de origen dirigidos a procurar que la atención e integración social de los menores se realice en su entorno de procedencia. Tales acuerdos deberán asegurar debidamente la protección del interés de los menores y contemplarán mecanismos para un adecuado seguimiento por las Comunidades Autónomas de la situación de los mismos».

Alguns joves migrants menors d'edat, que han aconseguit entrar en Espanya, han estat retornats al Marroc sota el mandat de la reunificació familiar. Unes pràctiques que han estat especialment importants en algunes comunitats autònomes. Es tracta de reagrupacions

---

³⁴ El seu actual reglament fou aprovat pel Reial Decret 2393/2004, de 30 de desembre. Amb data 30 de juny de 2011 serà substituït pel nou Reglament, aprovat pel Reial Decret 557/2011, de 20 d'abril (BOE del 30 d'abril).

familiars, que com argumenta Empez (2014), no sols són repatriacions encobertes, sinó que malgrat les escasses possibilitats de realitzar-se amb èxit, s'erigeixen en una amenaça. És cert que per tal de dur a terme les repatriacions en el cas dels menors, el sistema de protecció ha de garantir que la família compleix els requisits per a fer-se càrrec del menor, com s'exposa al punt 5 de l'article que ens ocupa. Però en el cas del Marroc, la absència d'uns serveis socials que acrediten aquestes garanties, tal com preveu la llei, ha suposat un element clau per a evitar les repatriacions, cosa que no vol dir que no s'hagen realitzat. «En el caso de los menores marroquí devueltos, paradójicamente se convirtieron en desamparados en Marruecos, ya que pocos fueron bienvenidos en sus casas. Habitualmente las familias no entienden la razón por la que han sido devueltos y culpan al chico; si otros chicos han tenido éxito migratorio, significa que su hijo ha hecho alguna cosa mala» (Empez, 2011:107).

«3. En los supuestos en que los Cuerpos y Fuerzas de Seguridad del Estado localicen a un extranjero indocumentado cuya minoría de edad no pueda ser establecida con seguridad, se le dará, por los servicios competentes de protección de menores, la atención inmediata que precise, de acuerdo con lo establecido en la legislación de protección jurídica del menor, poniéndose el hecho en conocimiento inmediato del Ministerio Fiscal, que dispondrá la determinación de su edad, para lo que colaborarán las instituciones sanitarias oportunas que, con carácter prioritario, realizarán las pruebas necesarias.

4. Determinada la edad, si se tratase de un menor, el Ministerio Fiscal lo pondrá a disposición de los servicios competentes de protección de menores de la Comunidad Autónoma en la que se halle».

Ens detindrem en aquest punt sobre la determinació de l'edat, que és un dels temes que ha suscitat més polèmica en l'àmbit dels «menors estrangers». Aquest instrument no sols comporta greus implicacions per als individus, sinó que, a més, pot derivar en conseqüències imprevistes, per tractar-se d'un mecanisme insert en una amalgama de conflictes d'interessos. En els últims anys, la determinació de l'edat ha permès qüestionar la necessitat de protecció de moltes i molts migrants i deixar fora del sistema aquells que, segons estimaven els resultats de les proves, eren ja majors d'edat. Fins i tot encara que aportaren documentació que demostrava el contrari, una situació que s'ha denunciat repetidament des de múltiples instàncies. En aquest treball, tractarem d'analitzar com s'ha procedit a la determinació de l'edat. I partirem de la idea que s'ha realitzat indistintament i encara que físicament hi haguera la certesa que es tractava d'un menor d'edat.

L'any 2011, la institució del *Defensor del Pueblo*, al seu informe: *¿Menores o adultos? Procedimientos para la determinación de la edad*³⁵, brindava un detallat catàleg de deficiències detectades en els procediments utilitzats i proposava una sèrie de recomanacions als distints organismes de les administracions públiques implicades en la qüestió, així com els canvis que calia adoptar per a un correcte funcionament i l'articulació d'un sistema més adequat.

L'abril del 2014, la Fundació *Raíces* presentava l'informe: *Sólo por estar solo*. El document revelava les males pràctiques de l'Administració espanyola en la determinació de l'edat dels i les «menors migrants no acompanyats» i com aquestes provocaven el seu desemparament i la vulneració dels seus drets. Cal subratllar l'existència de diferències i variacions en els protocols d'actuació de les comunitats autònomes, així com en la jurisprudència que també ha seguit rumbos dispars segons haja estat dictada per una Audiència Provincial o altra (Marco,2015).

Al País Valencià es compta, des del 2003, amb un protocol d'actuació interinstitucional per a l'atenció dels «menors estrangers no acompanyats» indocumentats o en possessió d'una documentació que presente dubtes raonables respecte a la seua autenticitat. Aquest document ha estat alterat al llarg de l'última dècada en diverses ocasions, com a conseqüència de les diferents modificacions que ha experimentat la Llei Orgànica sobre drets i llibertats dels estrangers en Espanya i la seua Integració Social. El protocol ordena el procediment des del moment que el menor és localitzat per les forces i cossos de seguretat de l'Estat: ressenya, proves òssies de determinació de l'edat en les 24 hores següents i finalment, derivació al centre de recepció on, un cop consignada la situació de desemparament, la Generalitat, a través de l'òrgan encarregat, n'assumirà la tutela.

Efectivament, com demostren un bon grapat d'informes i estudis al llarg d'aquests anys, les proves de determinació de l'edat s'han realitzat sense cap mena de distinció i independentment de les característiques dels menors detectats, encara que evidenciaren la seua condició de minoritat o que disposaren de documentació vàlida que l'acreditava. El 18 de juliol del 2014, el ple de la Sala Civil del Tribunal Suprem va dictaminar que els exàmens mèdics no poden generalitzar-se i que, des d'aquell mateix moment, el passaport i altres documents d'identitat oficials s'havien d'admetre com a vàlids, llevat que existira una «justificació raonable» que permetera sostenir el contrari. Sense dubte, aquest dictamen va suposar un triomf a favor dels drets humans i de la infància; ara bé, cal que es porte a la pràctica en la vida real.

---

³⁵ Disponible en: <<https://www.defensordelpueblo.es/informe-monografico/menores-o-adultos-procedimientos-para-la-determinacion-de-la-edad-enero-2012/>>

Seguim amb l'article 35 de la Llei d'Estrangeria, que ja hem citat en paràgrafs anteriors.

«5. La Administración del Estado solicitará informe sobre las circunstancias familiares del menor a la representación diplomática del país de origen con carácter previo a la decisión relativa a la iniciación de un procedimiento sobre su repatriación. Acordada la iniciación del procedimiento, tras haber oído al menor si tiene suficiente juicio, y previo informe de los servicios de protección de menores y del Ministerio Fiscal, la Administración del Estado resolverá lo que proceda sobre el retorno a su país de origen, a aquel donde se encontrasen sus familiares o, en su defecto, sobre su permanencia en España. De acuerdo con el principio de interés superior del menor, la repatriación al país de origen se efectuará bien mediante reagrupación familiar, bien mediante la puesta a disposición del menor ante los servicios de protección de menores, si se dieran las condiciones adecuadas para su tutela por parte de los mismos.

6. A los mayores de dieciséis y menores de dieciocho años se les reconocerá capacidad para actuar en el procedimiento de repatriación previsto en este artículo, así como en el orden jurisdiccional contencioso administrativo por el mismo objeto, pudiendo intervenir personalmente o a través del representante que designen.

Cuando se trate de menores de dieciséis años, con juicio suficiente, que hubieran manifestado una voluntad contraria a la de quien ostenta su tutela o representación, se suspenderá el curso del procedimiento, hasta el nombramiento del defensor judicial que les represente.

7. Se considerará regular, a todos los efectos, la residencia de los menores que sean tutelados en España por una Administración Pública o en virtud de resolución judicial, por cualquier otra entidad. A instancia del organismo que ejerza la tutela y una vez que haya quedado acreditada la imposibilidad de retorno con su familia o al país de origen, se otorgará al menor una autorización de residencia, cuyos efectos se retrotraerán al momento en que el menor hubiere sido puesto a disposición de los servicios de protección de menores. La ausencia de autorización de residencia no impedirá el reconocimiento y disfrute de todos los derechos que le correspondan por su condición de menor».

Aquesta és la via de regularització més segura gràcies a l'oportunitat que brinda la tutela. Tot i que es manté el seu estatus de migrant en situació administrativa irregular (Empez, 2014:93), la custòdia pot conduir a la regularitat. Tanmateix, la llei no preveu, com comprovarem després al Reglament, que es faci de forma immediata.

«8. La concesión de una autorización de residencia no será obstáculo para la ulterior repatriación cuando favorezca el interés superior del menor, en los términos establecidos en el apartado cuarto de este artículo.

9. Reglamentariamente se determinarán las condiciones que habrán de cumplir los menores tutelados que dispongan de autorización de residencia y alcancen la mayoría de edad para renovar su autorización o acceder a una autorización de residencia y trabajo teniendo en cuenta, en su caso, los informes positivos que, a estos efectos, puedan presentar las entidades públicas competentes referidos a su esfuerzo de integración, la continuidad de la formación o estudios que se estuvieran realizando, así como su incorporación, efectiva o potencial, al mercado de trabajo. Las Comunidades Autónomas desarrollarán las políticas necesarias para posibilitar la inserción de los menores en el mercado laboral cuando alcancen la mayoría de edad.

10. Los Cuerpos y Fuerzas de Seguridad del Estado adoptarán las medidas técnicas necesarias para la identificación de los menores extranjeros indocumentados, con el fin de conocer las posibles referencias que sobre ellos pudieran existir en alguna institución pública nacional o extranjera encargada de su protección. Estos datos no podrán ser usados para una finalidad distinta a la prevista en este apartado.

11. La Administración General del Estado y las Comunidades Autónomas podrán establecer convenios con organizaciones no gubernamentales, fundaciones y entidades dedicadas a la protección de menores, con el fin de atribuirles la tutela ordinaria de los menores extranjeros no acompañados.

Cada convenio especificará el número de menores cuya tutela se compromete a asumir la entidad correspondiente, el lugar de residencia y los medios materiales que se destinarán a la atención de los mismos.

Estará legitimada para promover la constitución de la tutela la Comunidad Autónoma bajo cuya custodia se encuentre el menor. A tales efectos, deberá dirigirse al juzgado competente que proceda en función del lugar en que vaya a residir el menor, adjuntando el convenio correspondiente y la conformidad de la entidad que vaya a asumir la tutela.

El régimen de la tutela será el previsto en el Código Civil y en la Ley de Enjuiciamiento Civil. Además, serán aplicables a los menores extranjeros no acompañados las restantes previsiones sobre protección de menores recogidas en el Código Civil y en la legislación vigente en la materia.

12. Las Comunidades Autónomas podrán llegar a acuerdos con las Comunidades Autónomas donde se encuentren los menores extranjeros no acompañados para asumir la tutela y custodia, con el fin de garantizar a los menores unas mejores condiciones de integración.»

Per tal de comprendre les conseqüències que per als «menors estrangers no acompanyats» han comportat les últimes reformes en matèria d'estrangeria, hauria de fer-se una anàlisi conjunta de les dues últimes Lleis Orgàniques 4/2000 i 2/2009, així com dels diferents Reials Decrets 2393/2004 i 557/2011. Atès que no volem fer-ne una d'exhaustiva, ens aturarem en

els punts que considerem més rellevants i amb consideració especial al Reial Decret 557/2011 de 20 d'abril que aprova el Reglament d'estrangeria en derogar el reglament anterior RD 2393/2004.

En el seu títol XI sobre menors estrangers, el capítol III es dedica als «menors estrangers no acompanyats». Com hem dit, per a evitar perdre'ns en un estudi en profunditat, farem una classificació dels articles:

- L'article 189 recull la definició de «menor estranger no acompanyat».
- L'article 190 tracta sobre el procediment de determinació de l'edat.
- Els articles 191, 192, 193, 194 i 195 versen sobre el procediment de repatriació, actuacions prèvies, al·legacions, tràmit d'audiència, resolució i execució.
- L'article 196 s'ocupa de la residència del «menor estranger no acompanyat»:

«1. Una vez haya quedado acreditada la imposibilidad de repatriación del menor, y en todo caso transcurridos nueve meses desde que el menor haya sido puesto a disposición de los servicios competentes de protección de menores, se procederá a otorgarle la autorización de residencia a la que se refiere el artículo 35.7 de la Ley Orgánica 4/2000, de 11 de enero.

2. La Oficina de Extranjería de la Delegación o Subdelegación del Gobierno en la provincia en la que esté fijado el domicilio del menor iniciará, de oficio, por orden superior o a instancia de parte, el procedimiento relativo a la autorización de residencia».

Com podem observar al punt 1, hauran de passar 9 mesos abans que s'inicien els tràmits de sol·licitud de residència. Hem de tenir en compte que, tal com indica l'article 35.7 detallat anteriorment: «cuyos efectos se retrotraerán al momento en que el menor hubiere sido puesto a disposición de los servicios de protección de menores», cosa que no sempre s'ha respectat en algunes administracions i que ha perjudicat amb posterioritat que els menors complisquen els requisits exigits.

A llarg d'aquests 16 anys en què ha guanyat major presència el fenomen de la migració de menors que arriben sols al territori espanyol, són molts els canvis normatius que han afectat la seua consideració i tractament. A més, com vàrem poder comprovar al primer estudi realitzat el 2009, existia una varietat de respostes, pràctiques institucionals i intervencions per part de determinades comunitats autònomes, que no sols vulneraven els drets dels menors, sinó que, a més, contribuïen a la mobilitat i creació d'itineraris dels migrants menors d'edat que arribaven a la península. Pràctiques administratives, com la tutela en suspens; instruccions relacionades amb la repatriació (no podem oblidar la instrucció de 3/2003 de la Fiscalia

General de l'Estat que permetia la devolució immediata del menor en frontera o el memoràndum entre Espanya i el Marroc signat el desembre de 2003 que permetia el retorn d'aquests menors³⁶); o les diverses interpretacions de la normativa que se'n deriven, al capdavant, de la seua condició d'intrusos (Jiménez, 2011), ja que el circuit de protecció no comptava amb ells.

Finalment, els articles 197 i 198 del RD 557/2011 fan referència al moment que els «menors estrangers no acompanyats» adquireixen la majoria d'edat, tant si són titulars com si no d'una autorització de residència. En ells constatem les possibilitats o facilitats de què gaudeixen, almenys si els comparem amb aquells que no han passat pel sistema de protecció, a l'hora de sol·licitar i renovar la residència, segons els criteris que s'estableixen.

4.2. Menors migrants, *replicants*: segregació i discriminació institucionalitzada.

“... los replicantes, no son tan radicalmente distintos de los humanos. Y sobre todo, que no hay buenas razones para tratarlos racistamente: identificarlos mediante el prejuicio, segregarlos, imponerles un status de dominación, perseguirlos si se resisten a él.”

(De Lucas, 2002:48)

L'última proposta que, en opinió de De Lucas (2002), suggereix *Blade Runner*, és una paràbola sobre una de les plagues del segle XX, «la patología de la discriminación, que tiene como síntomas o manifestaciones más habituales el racismo y la xenofobia» (2002:45).

Compartim amb el catedràtic de Filosofia del Dret i Política, que el film és una oportunitat per a reconsiderar com construïm l'*altre* des del prejudici i com justifiquem a través del dret i de la força, la seua segregació i persecució. Aquest és el motiu pel qual De Lucas troba en aquest clàssic cinematogràfic una proposta *–paradójicamente contemporánea–* que permet qüestionar l'absència de fonament de la discriminació dels *altres* en societats com les actuals, complexes i plurals, que ja no és caracteritzen per una identitat homogènia.

Com ja hem assenyalat, la resposta institucional dels sistemes de protecció de menors a les diferents comunitats autònomes, almenys aquelles que han experimentat una major afluència, ha estat la creació i reorganització dels centres d'acollida per tal d'atendre de manera específica als migrants menors d'edat que han arribat sols. En el cas concret de la província de

³⁶ Instruments que van utilitzar algunes comunitats autònomes, especialment Catalunya, Andalusia i Madrid, segons constatava l'informe *Menores en las fronteras: de los retornos efectuados sin garantías a menores marroquíes y de los malos tratos sufridos*. SOS Racismo, 2004.

València, dos dels centres de titularitat pública, cadascun d'ells amb 25 places, es destinaren l'any 2005 a l'atenció específica d'estos menors, encara que l'arribada massiva en algunes èpoques també va obligar altres centres de la xarxa genèrica a cedir-los algunes de les seues places. A més, com concretarem més endavant, fins i tot, es van crear algunes places extra en pisos per a menors tutelats.

Òbviament, tot això ha consolidat un itinerari paral·lel, segregat, on l'únic tret comú que ha determinat la derivació dels menors d'edat, independentment de les seues característiques, necessitats personals o edat, ha estat la seua nacionalitat. Aquesta segregació des del sistema de protecció ha contribuït a l'estigmatització del menor d'edat migrant i a la seua construcció categòrica com a *altre*.

Aquestes pràctiques institucionals (com també les polítiques migratòries) solen encobrir-se i excusar-se mitjançant una lògica jurídica, o més aviat tècnico-jurídica, com ara els arguments de l'especialització tècnica en la intervenció amb el col·lectiu. Considerem, d'acord amb De Lucas i el binomi homes-replicants que rescata de *Blade Runner*, que aquestes lògiques descansen sobre una barrera d'origen cultural, que va més allà del racisme biològic, i que justifica el racisme i la xenofòbia a través del nou racisme, el diferencialisme cultural, al qual al·ludíem en el capítol anterior.

Si analitzem la política migratòria espanyola, o la de la Unió Europea, ens adonarem fàcilment que es troben condicionades pels prejudicis i que exclouen de la consideració d'éssers humans als i les immigrants, de manera que no se'ls pot considerar subjectes de dret: «Una vez que se les deshumaniza, es posible la discriminación, la persecución, la eliminación o segregación, o su reducción a mero instrumento» (De Lucas, 2002:49).

Per a aquest tipus de polítiques, explica De Lucas, la migració queda reduïda a les xifres, més concretament d'estadístiques de dos tipus: en primer lloc, les que aborden l'adequació de la immigració al mercat laboral, és a dir, en termes de lògica mercantil; i en segon, les que mostren el líndar de tolerància de l'ordre públic, és a dir, la immigració com una qüestió relacionada amb la seguretat.

En aquest sentit, és paradigmàtica la contractació en origen regulada per la legislació d'estrangeria, el "contingent" o el que és el mateix, el nombre de places de què disposa el govern per a la contractació, que pot ser "nominal" o "general", que varia segons els anys i que no permet que qualsevol empresa demande treballadors. Els tràmits que exigeixen aquestes escasses fórmules d'entrada legal al país són lents i costosos, a més de molt complexos,

especialment a partir de l'esclat de la crisi econòmica. Novament Empez (2014) proporciona alguns exemples de les dificultats a les quals s'enfronten els migrants, especialment els i les marroquines.

De Lucas (2002) cita les dues conseqüències més dramàtiques que resulten d'aquesta mirada errònia sobre la immigració: d'una banda, la contaminació de la lògica de les llibertats i de l'Estat de Dret, per causa de la difusió d'un missatge que justifica la discriminació a l'hora de reconèixer i garantir els seus drets, en tant que humans i que immigrants, i pel fet de relegar-los a la condició de subjectes jurídics de "*segundo orden*", una segmentació que propicia un estatus d'"*infraciudadanía*"; i d'altra, els instruments de les polítiques migratòries construeixen la nostra mirada sobre la immigració des d'una perspectiva instrumental, unidireccional i reduccionista.

Aquesta realitat que descriu De Lucas, aquesta mirada instrumental, es palesa quan analitzem els requisits necessaris per a renovar les sol·licituds de residència dels joves migrants una vegada són majors d'edat i que es contemplen en els articles 197 i 198 del RD 557/2011, anteriorment citats i que, cal remarcar, parlen d'autorització de residència, però no laboral. Més endavant, ens ocuparem dels requisits per a obtenir una autorització laboral i la possibilitat de renovació per altres vies.

Aquesta noció d'immigrant institucionalitzada i instal·lada en l'imaginari col·lectiu estigmatitza l'immigrant i l'estrangeritza, en reduir-lo i limitar-lo en la seua diferència. I el que és més greu encara: s'estén a la intervenció socioeducativa que alimenta així els processos d'exclusió social.

Com a conclusió d'aquest apartat, volem rescatar una darrera reflexió crítica de De Lucas sobre les nostres polítiques migratòries, sobre la seua negació de la centralitat que el fenomen de la immigració hauria d'ocupar en la política, com una oportunitat per a pensar unes altres formes d'actuar i de legislar, per a reconsiderar el model de democràcia d'uniques societats que ja no poden sostenir la presumpció d'homogeneïtat en què es basa el nostre sistema de democràcia liberal:

«La inmigración hoy es sobre todo una oportunidad para pensar cuáles son las razones de pertinencia, cuál es la justificación del vínculo social y político. Una oportunidad para reconocer esa pertinencia como un bien primario que es la ciudadanía, que no puede reservarse sin reconocer que con ello se convierte en privilegio [...] a los nacionales, a quienes fueron beneficiados por la lotería genética o mejor, geográfica, en definitiva, pese a lo que presume la concepción de la democracia liberal, a quienes forman parte de ese nosotros que no puede no ser etnocultural» (De Lucas, 2002:55).

CAPÍTOL 5. METODOLOGIA

5.1. Proposta epistemològica per tal d'abordar la realitat dels joves migrants menors d'edat d'origen marroquí com a objecte d'estudi.

La idea de realitzar una tesi sobre els joves migrants d'origen marroquí naix fa ja alguns anys arran de la importància del fenomen, però també, òbviament, pel coneixement de què disposava sobre la seua realitat, fruit del meu treball professional en el camp de la intervenció socioeducativa amb aquest col·lectiu. Com que he conviscut amb ells durant la passada dècada, me n'he assabentat de primera mà de la seua realitat, alhora que m'he vist absorbida per la complexitat del fenomen i l'entramat de processos que se'n deriven del tipus d'intervenció social que es posa en pràctica per tal d'atendre adequadament les seues necessitats.

El 2009, en el marc del programa educatiu i investigador de doctorat, vaig realitzar una primera aproximació al fenomen dels joves menors d'edat migrants, però em vaig centrar sols en els d'origen marroquí i sols en els que entraven al sistema de protecció de València³⁷. En aquell primer estudi, em vaig adonar de les dificultats que sorgien a l'hora de fer un balanç precís del volum de joves que entraven i sortien del sistema de protecció. Aquestes limitacions es devien a l'escassetat de dades i a la forma de registrar-les de l'Administració valenciana. L'agrupament de dades, no permetia esbrinar quins, d'entre tots els menors d'origen estranger que arribaven, eren «no acompanyats». Per a poder esbrinar amb major exactitud la xifra de menors marroquins «no acompanyats», vaig haver de consultar les memòries i registres d'usuaris dels diversos centres de recepció i centres d'atenció específica. Aquell primer estudi em va commoure profundament, atès que vaig poder comprovar com les institucions de protecció i també els i les professionals, contribuïem a criminalitzar els joves migrants menors d'edat, no sols a través d'algunes de les pràctiques i actuacions que es portaven a terme, sinó també de discursos que se'n vertebraven al voltant.

Després d'aquest estudi, arranca per a mi una etapa caracteritzada per la recerca i la realització de cursos, jornades, plataformes i encontres formatius relacionats amb la migració dels joves, espais tots ells que em van permetre d'ampliar els meus coneixements i traslladar-los tant a la intervenció socioeducativa com a la investigació sociològica. Aquests diversos espais formatius em van facilitar el contacte amb experts i expertes de diverses comunitats i països que treballaven i/o realitzaven investigacions en aquest àmbit. Tot aquest temps vaig

---

³⁷ El projecte d'investigació el vaig titular: *Menores inmigrantes no acompañados de origen marroquí en Valencia*. No ha estat publicat.

haver de conciliar l'estudi i la recerca amb el meu treball diari al costat dels joves migrants menors d'edat als quals s'hi atenia context residencial, immersa en l'activitat, dinàmiques, normatives, procediments i interaccions que s'hi esqueien.

Si cite aquest període, és justament per la seua importància cabdal en el desenvolupament del treball de camp de la investigació, ja que m'ha facilitat el contacte amb informants clau de diverses comunitats autònomes de l'Estat espanyol i també del Marroc. Els diversos viatges m'han permès endinsar-me en la cultura i la societat marroquines, visitar les diferents zones d'origen dels joves i també conèixer algunes de les famílies. Tot plegat, m'ha ajudat a comprendre infinitament millor els joves i els seus projectes migratoris. També han estat significatius els diversos encontres i cursos celebrats a Tànger, on he pogut observar *in situ* les dinàmiques de molts joves menors d'edat que transiten per la ciutat en espera de la seua oportunitat per a migrar. Però sobretot, aquest primer període, suposa el meu tarannà investigador a propòsit de la temàtica escollida, una pressa de consciència de la meua implicació directa i participada en la realitat estudiada. Ço és, com a treballadora d'una institució vetlladora d'aquests menors d'edat, he segut testimoni d'aquells processos d'assignació identitària, dels mecanismes de normalització, etc., elements als que ens aproparem en aquest treball d'investigació i que, sens dubte, impregnen la meua mirada analítica.

El centre d'acollida és un lloc de referència per a molts joves. Alguns tornen anys després de visita o en busca de consell sobre qüestions diverses. Aquestes oportunitats de contacte ens proporcionen informació de primer ordre sobre les seues trajectòries fora del sistema de protecció. Val a dir, però que el meu contacte amb els joves migrants no s'ha reduït als confins de l'esfera laboral. El meu rol d'educadora i el coneixement sobre la legislació en matèria d'estrangeria i sobre recursos socials, ha estat fonamental per tal que alguns joves em localitzaren i contactaren quan necessitaven informació o ajuda respecte d'aquests temes. Aquests encontres m'han permès conservar els vincles amb ells malgrat el pas del temps. València és una ciutat petita i les trobades casuals són també freqüents; moltes d'elles han estat rellevants perquè, a partir d'elles, van sorgir entrevistes conversacionals, informals i espontànies. Gràcies a les seues històries i anècdotes, als seus records sobre els dies al centre d'acollida i sobre els i les educadores amb què van coincidir, he pogut extraure a poc a poc dades rellevants sobre carències i errors, i també sobre encerts, que n'hi ha, és clar. Els distints espais de trobada m'han acostat a la situació dels joves fora del sistema de protecció i a saber-ne d'altres amb qui mantenien contacte o dels qui havien rebut notícies. Sens dubte, les

percepcions sobre el seu pas pel sistema de protecció i el sentit de les seues trajectòries són ben diferents.

Un cop imbuïda de consciència de la variabilitat de les trajectòries i projectes i com a conseqüència de les múltiples interaccions, el primer interrogant em va assaltar de manera gairebé natural: en quina mesura les nostres actuacions han determinat aquestes trajectòries i aquestes subjectivitats?

Alguns dels joves migrants que vam atendre mentre eren menors d'edat encara romanen en territori valencià. La majoria desenvolupen una activitat laboral o s'integren en programes d'emancipació, però altres no tenen tanta sort i sense treball ni accés a cap recurs, resten en condicions summament precàries. Molts han marxat a altres comunitats o a altres països en busca d'oportunitats; un grupat compleix condemna per haver comès algun delictes; altres foren repatriats; alguns, fins i tot, ja són pares de família. En més d'una ocasió, ens assabentem de la situació de certs joves a través del personal de la unitat de psiquiatria de l'hospital, que demana informació o algun altre tipus de referent, cosa que fa palès que la marginació i d'exclusió social colpegen amb força aquest col·lectiu.

El treball des de dintre de la institució i el treball en xarxa amb altres recursos socials i educatius ha creat un escenari idoni per a conèixer àmpliament les dinàmiques i pràctiques que generen els diversos processos. La meua ubicació professional m'ha facilitat l'obtenció d'informació i l'accés a documents importants que potser hagueren quedat fora del meu abast si m'haguera presentat en qualitat d'investigadora externa. Ara bé, aquest treball des de l'interior no em capacita per a produir coneixement: aquest és un repte que exigeix l'esforç d'assumir una postura crítica i reflexiva.

No podem perdre de vista, doncs, que com investigadora m'havia involucrat, des d'abans del mateix inici de la investigació, amb l'objecte d'estudi. Aquesta relació estreta podria ser titllada des dels paradigmes positivistes clàssics de pseudociència, ja que la investigadora seria incapaç de prendre la distància suficient respecte de l'objecte d'estudi com per a garantir-ne l'objectivitat. En canvi, des dels paradigmes crítics, aquesta implicació ens permet l'assumpció d'una perspectiva situada, no exempta d'esforços de reflexivitat i de responsabilitat sobre les decisions que s'hauran de prendre en el procés científic. En aquest sentit, la posició epistemològica que marca el rumb d'aquesta investigació és l'etnografia crítica que, com planteja Pujadas (2004), «no pretende tanto producir conocimiento válido y contrastable sobre la realidad social y cultural como ofrecer elementos de reflexión para la transformación de la sociedad y poner de relieve las relaciones de poder entreligadas en las desigualdades de

género, clase, étnicas, y de otras formas de dominación» (2004: 338). Unes desigualtats, en aquest cas concret, que són producte de l'estructura social, però també del model de govern de les poblacions.

Una altra premissa del posicionament epistemològic que detinc en aquesta tesi i que mereix ser explicitada ací, és la de l'aplicació de la perspectiva transnacional a l'anàlisi dels processos migratoris protagonitzats pels joves menors d'edat, que respon a la necessitat de repensar el concepte de societat i superar el nacionalisme metodològic i epistemològic predominant en la ciència social (Levitt i Glick Schiller, 2004). Aquestes posicions donen per fet que les fronteres de l'Estat-nació delimiten i defineixen la unitat d'anàlisi. Però la inscripció d'aquesta investigació a una perspectiva transnacional suposa tant un suport teòric com una forma d'analitzar i indagar els processos migratoris. Tractarem d'aprofundir en la migració d'aquests joves menors d'edat d'origen marroquí al si del camp social transnacional, entès aquest com una categoria analítica (Suárez, 2007) que ens permet copsar les dinàmiques que provoca l'impacte dels processos de globalització en el mercat laboral i en la governabilitat de les poblacions.

5.2. Hipòtesis.

Els joves migrants menors d'edat són construïts com objectes de protecció sota una lògica de control, que legitima i reproduïx la condició de dependència i vulnerabilitat de la infància, tot problematitzant-la i invisibilitzant el seu protagonisme i elevat grau d'autonomia en el camp migratori transnacional. S'oculten així els factors estructurals, les lògiques empresarials i les dinàmiques de mercat que motiven les seues trajectòries migratòries, circumstància a partir de la qual se'n deriva una primera hipòtesi:

H1: Els dispositius desplegat per a afrontar el fenomen (re)produïxen les desigualtats d'edat, ètnia i classe social.

Des d'aquesta lògica de control i vigilància que impera en el mode com es gestiona la infància en risc, l'accés al sistema de protecció es configura com un temps que es presta als joves perquè es preparen de cara al futur. L'absència d'una política social i dels recursos adequats i suficients per atendre convenientment les necessitats dels joves una vegada abandonen el sistema de protecció de menors limita les possibilitats de la institució protectora i dels projectes educatius, ja que es converteixen en mecanismes de selecció on sols els més aptes obtindran accés als pocs recursos disponibles, mentre la gran majoria queda abocada a

processos d'exclusió social. Del que acabem d'explicar, podem extraure la segona de les hipòtesis que guien el nostre treball analític:

H2: L'accés al sistema de protecció no constitueix cap garantia d'èxit per als projectes migratoris dels joves ni tampoc evita els processos d'exclusió social.

5.3. Objectius de la investigació.

La tesi que ens ocupa pretén contribuir al coneixement sobre la migració dels joves menors d'edat que emprenen sols els seus projectes migratoris. Ara bé, dissecar un fenomen tan complex com és aquest, ens obliga a acotar el nostre àmbit d'estudi. Així doncs, centrarem la nostra mirada en els joves d'origen marroquí, que, pel volum, són la nacionalitat amb major representació al sistema de protecció valencià (i també, val a dir, a la resta de comunitats). Malgrat que entre els nostres objectius primordials no s'inclou el dimensionament del fenomen, farem una aproximació a la seua incidència en el sistema de protecció del País Valencià.

Els objectius que persegueix la present investigació poden resumir-se tal com segueix:

- Exposar els diversos agents que construeixen els joves migrants menors d'edat des de l'alteritat com a simples objectes de protecció: «menors estrangers no acompanyats».
- Tractar de mostrar com el tipus de gestió de la infància en risc, especialment la infància migrant, és intrínsec al model de governabilitat de base neoliberal que delega les responsabilitats socials en el mercat i en la iniciativa social. Analitzarem la gestió de la infància migrant des de l'administració valenciana.
- Explorar els factors i raons que motiven la migració dels joves.
- Analitzar les estratègies que engeguen els joves migrants per tal d'afrontar els diversos dispositius que defineixen i controlen la seua migració, així com els mecanismes d'adaptació i resistència que ells mateixos desenvolupen, amb el propòsit afegit d'identificar i rescatar de l'experiència personal dels joves, les possibles actuacions, intervencions, activitats, dinàmiques, relacions, que han estat d'alguna manera significatives.

- Explorar les possibilitats i les limitacions dels projectes educatius dissenyats per a atendre les necessitats dels joves i facilitar-los el procés d'inserció social quan assoleixen la majoria d'edat.
- Identificar a través de l'experiència dels joves, les possibles actuacions, intervencions, relacions i dinàmiques que han resultat significatives de l'experiència al Centre d'Acollida.
- Aprofundir en les trajectòries dels joves fora del sistema de protecció de menors, que ens permeta analitzar els factors que possibiliten o limiten la consecució dels seus objectius migratoris, al temps que ens facilite apropar-nos a subjectivitats i identitats actuals.

5.4. Disseny de la recerca, tècniques de producció de dades i disseny i decisions mostrals.

L'estratègia metodològica desenvolupada en aquesta investigació ha estat, bàsicament, qualitativa. No obstant això, en certs apartats també hem hagut de fer ús de tècniques quantitatives que complementaren les primeres, per tal de donar resposta als diversos objectius que plantejava la recerca.

En concret, la tècnica quantitativa que hem emprat ha estat la recollida, tractament estadístic i explotació de dades secundàries, per tractar d'abordar la magnitud del fenomen de la migració dels joves menors d'edat que arriben sols al País Valencià. Cal advertir que la nostra mostra d'estudi engloba solament aquells individus que han accedit al sistema de protecció de menors de l'àmbit autonòmic. Per a l'obtenció de les dades estadístiques, hem recorregut a les fonts secundàries facilitades per instàncies públiques, en particular per la Direcció General del Menor (Conselleria de Benestar Social). A causa de l'escassetat de dades i del biaix que afecta les dades oficials, com explicarem més detalladament en el capítol posterior, per tal d'explicar amb major precisió la presència del fenomen, hem tractat de contrastar i debatre les xifres presentades amb les fonts documentals secundàries, és a dir, les memòries d'alguns centres i altres documents de caràcter privat.

5.4.1. Anàlisi documental.

Al llarg dels capítols precedents, hem definit de manera gradual un marc teòric, producte de l'exercici de revisió bibliogràfica realitzat abans i durant el procés de construcció de l'estudi, que havia de permetre la contextualització del fenomen de la migració dels joves. En aquest apartat, faré referència a l'anàlisi documental prèvia que va consistir, fonamentalment, a la revisió de materials substantius, produïts al marge de la investigació, als quals cal interrogar per tal de resoldre els interrogants i hipòtesis de treball.

Així, un dels primers documents que explicarem serà la Llei 12/2008, de 3 de juliol de 2008, de la Generalitat Valenciana, relativa a la Protecció Integral de la Infància i l'Adolescència. Aquest document marc regula la protecció, la promoció i el desenvolupament dels drets bàsics dels i les menors i que, segons resa el preàmbul, aspira a ser una llei propera a la realitat social, per a aportar solucions eficaces i obrir nous espais a la protecció real dels xiquets i xiquetes, així com per garantir-ne el seu benestar i la seua condició de subjectes actius de dret. Atès que aquesta llei regula les mesures de protecció, ens centrarem en l'acolliment residencial. La normativa contempla la creació de l'Observatori Permanent de la Família i Infància, que s'encarregarà de l'estudi i la detecció de les necessitats i demandes socials i promourà les iniciatives necessàries per a millorar els nivells de prevenció, atenció i protecció de les famílies i dels infants, motiu pel qual ens aturarem en les estratègies i plans que s'han portat a terme.

A continuació, parlarem de l'últim Pla elaborat per la Conselleria de Benestar Social, el *II Plan Integral de la Família e Infància de la Comunitat Valenciana, 2007-2010*, i finalment, ens ocuparem de l'Ordre de 19 de juny de 2003, de la Conselleria de Benestar Social, per la qual es regula la tipologia i les condicions materials i de funcionament dels centres de protecció de menors, que n'estableix la tipologia i la seua finalitat última, que no és altra que garantir efectivament els drets de la infància, facilitar el seu desenvolupament personal i integral i propiciar la seua participació i integració social.

5.4.2. Observació participant.

El procés metodològic d'esta investigació ha estat l'Etnografia. Esta metodologia, ha d'entendre's com a procés global atès que s'ocupa de la recollida/producció de dades i no solament de la seua anàlisi. Cal dir que si bé podem trobar un consens sobre la naturalesa pròpia de l'etnografia entre la comunitat científica, persisteix en canvi un debat obert especialment en torn a: la disciplina on ubicar-la; la discussió sobre què cultures són les que interpreta; i la implicació política.

Una de les principals característiques àmpliament acceptades, rau en el que podem considerar un dels postulats bàsics de l'etnografia científica: la participació del investigador/a en la realitat estudiada, que permet una minuciosa i detallada observació, escolta, comunicació i relació capaç d'obtenir informació necessària per abordar l'objecte d'estudi i de copsar el punt de vista i interpretació d'aquells/es que estudiem. En aquest sentit, planteja Pujadas (2004) que l'etnografia va més enllà de ser una pràctica científica «constituye una experiència subjectiva, una manera de situarse sobre el terreno, una manera de relacionarse con la gente, e incluso una manera de vivir» (Pujadas, 2004:272).

Es des d'esta concepció de l'etnografia, que implica transcendir la divisió epistemològica entre subjecte investigador/a i objecte investigat, des d'on identifique i ubique la meua posició com investigadora/etnògrafa, ja que permet situar la vinculació existencial amb l'objecte d'estudi que, en este cas ha estat determinada per la participació i relació de referència i influència al llarg dels darrers anys de treball amb els joves migrants. El treball de camp etnogràfic d'esta investigació està travessat per la meua vivència quotidiana de les realitats dels joves estudiats i per les dinàmiques i contradiccions insertes en l'àmbit de la seua atenció i de la intervenció social, que determina no sols la meua mirada situada sinó a més, la necessitat d'entendre la metodologia etnogràfica des del compromís polític que implica. És precisament aquest compromís polític, és un dels debats oberts en l'actualitat sobre l'Etnografia.

Els pensaments explícitament compromesos són relativament recents en la història d'esta metodologia, cada vegada són més freqüents els treballs etnogràfics realitzats des de posicionaments postestructuralistes, postmoderns, neo i postmarxistes i decolonials (Haraway, 1991; Scheper-Hughes, 1995; Guber, 2010; Dietz i Mateos, 2010; en Olmos, 2015), que més enllà de produir coneixement, atorguen importància a la intervenció social i/o militància.

Realitzar treball etnogràfic, va més enllà de la simple utilització d'unes tècniques de recollida i producció d'informació. En aquesta investigació l'ús de la tècnica d'observació participant, no constitueix element suficient sinó requeriment indispensable per a la producció de coneixement científic.

L'observació participant és una tècnica emprada en l'anàlisi de la vida social dels grups humans. La investigadora no només es limita a observar directament les dinàmiques i interaccions que es produeixen en el grup, sinó que també s'hi implica. Aquesta tècnica requereix de certa vigilància metodològica, atès que recopilar informació i alhora participar no resulta gaire senzill. La participació de la investigadora pot provocar canvis en les pràctiques del grup estudiat, esdevenir un obstacle o fins i tot, un element susceptible d'incorporar-se a la resta de processos. No obstant, és una de les potencialitats de l'observació participant. Apropar-se al punt de vista d'aquells estudiats, compartint i exposant-nos a les seues experiències quotidianes, assenyala Valles (1999): «es un buen antídoto contra la falacia del objetivismo» (1999:164-165).

Una qüestió important en l'ús d'aquesta tècnica afecta els rols que adopta la investigadora durant el treball de camp. En el meu cas, n'he assumit de diferents al llarg del procés d'investigació. Per una part, hi ha el paper d'educadora en la part d'observació dins del context institucional, que si bé m'ha permès endinsar-me un escenari ideal per a obtenir informació directa sobre l'*habitus* dels joves (idees, creences, comportaments, activitats, actituds, frustracions, conflictes, etc.), també ha condicionat el tipus d'interacció amb ells, que no es limita únicament a la relació de referència pedagògica, perquè també implica una posició d'autoritat. En canvi, la part d'observació de les trajectòries dels joves fora del sistema de protecció ha estat diferent. La relació i el tipus de vincle establert amb els joves ha constituït un rol diferent. Ací ha estat possible reforçar els vincles, encara que no podem obviar que també són el resultat de l'anterior relació de convivència durant els anys al centre.

La meua presència fora del centre d'acollida tampoc ha estat neutral. Sempre es conserva un rol actiu mentre es realitza l'observació, d'alguna manera assignat per les persones objecte d'estudi. En aquest sentit, la meua observació de la vida dels joves fora de la institució protectora no ha estat passiva, ja que els joves em van atribuir un rol de referència, de manera que, quan em van sol·licitar ajuda, no vaig dubtar a intervenir-hi. En l'última fase del treball de camp, es va produir un canvi en la meua situació professional dins del context de la

intervenció, ja que vaig ser traslladada a l'àmbit dels projectes d'emancipació per a joves migrants que han estat tutelats per l'Administració valenciana. Aquest fet afortunat em va permetre accedir al millor dels escenaris possibles per a observar les dinàmiques, processos i realitats dels joves majors d'edat. Així fou com vaig poder conèixer de prop la realitat dels recursos, processos i dinàmiques que es desenvolupen en aquest àmbit.

En el treball de camp, han convergit tant l'observació participant com l'autoobservació, amb un continu trànsit de l'una a l'altra mediatitzat pels diversos graus d'implicació com a investigadora. Òbviament, no m'he convertit en un jove migrant, però he arribat a veure amb els seus propis ulls les experiències viscudes fora i dins del sistema de protecció, he compartit amb ells frustracions, m'he implicat als processos que els afectaven i, fins i tot, he estat sotmesa a les *tendències absorbents* de la institució (Goffman, 1961). La mateixa pràctica professional i la forta implicació amb la vida dels joves, experimentada des d'una posició conscientment militant, ha estat una font d'informació per ella mateixa, però ha exigit un important esforç tant en el transcurs de l'observació com en la presa de decisions derivades del procés d'investigació. Cal concloure, doncs, que aquesta recerca no es pot reduir al simple desig d'escriure una tesi al voltant d'una temàtica d'interès, sinó que ha constituït un periple personal, amb un alt grau d'implicació emocional, esquitxat de dubtes i conflictes interns. Motiu pel qual, la selecció dels candidats per a les entrevistes, no ha estat exempta de debats en la presa de decisions.

5.4.3. L'entrevista semiestructurada.

Luis Enrique Alonso (1998) presenta la pràctica de l'entrevista a la investigació social com un procés comunicatiu a través del qual la persona entrevistadora extrau informació de la persona entrevistada, una informació que:

« [...] se halla contenida en la biografía de ese interlocutor: entendiendo aquí biografía como el conjunto de las representaciones asociadas a los acontecimientos vividos por el entrevistado. Esto implica que la información ha sido experimentada y absorbida por el entrevistado y que será proporcionada con una orientación e interpretación significativas de la experiencia del entrevistado. Orientación, deformación o interpretación que muchas veces resulta más interesante informativamente que la propia exposición cronológica o sistemática de acontecimientos más o menos factuales» (Alonso, 1998:67-68).

Assenyala Alonso que les fonts orals permeten aproximar-se a la realitat social, escoltar i recollir testimonis directament de boca dels i les protagonistes, els i les actors/es socials. Al caràcter directe i no mediat de les fonts orals, cal afegir el caràcter hipersubjectiu i mediatitzat per la memòria que afavoreix l'entrevista oberta. L'entrevista sols pot llegir-se de forma interpretativa, ja que «la información no es ni verdad ni mentira, es un producto de un individuo en sociedad que hay que localizar, contextualizar y contrastar» (1998:70). Aquesta lectura no existeix sense un model de representació social; els seus usos s'inscriuen en un projecte d'anàlisi de la realitat on la persona investigadora construeix una mirada pròpia sobre els materials obtinguts.

L'entrevista en la investigació social busca incitar la conversa entre dues persones. Tanmateix, es tracta d'un procés d'interacció específic i parcialment controlat, dirigit i registrat per la persona entrevistadora amb la intenció de facilitar la producció d'un discurs conversacional, amb una certa continuïtat i una línia argumental. Una pràctica que obté la màxima efectivitat per a «entrar en ese lugar comunicativo de la realidad donde la palabra es vector vehiculante principal de una experiencia personalizada, biográfica e intransferible» (1998:76). Tendeix a generar una expressió individual, una individualitat socialitzada que permet, segons afirma Alonso, desprendre de generalitzacions l'objecte d'estudi.

Les entrevistes als joves migrants són l'element central d'aquesta investigació, ja que el nostre interès és estudiar i arribar a comprendre la seua migració i les seues trajectòries vitals a través de les seues veus, així com copsar de manera directa la dimensió subjectiva de la producció de sentit que proporcionen les seues experiències i accions relatades en primera persona.

Per al disseny de la mostra, buscàvem joves que migraren sols a Espanya sent menors d'edat, que hagueren estat tutelats per l'Administració valenciana i que hagueren passat més d'un any i mig al centre d'acollida de menors la Foia de Bunyol fins assolir-ne la majoria d'edat. Des d'un primer moment i dins d'un univers molt ampli, tractàrem de trobar joves migrants que avui continuaren residint a pisos d'emancipació, joves migrants que viviren de forma autònoma i que disposaren d'un lloc de treball i també, finalment, joves migrants que no comptaren amb una ocupació ni amb cap recurs d'emancipació. També buscàvem que entre ells hi haguera joves migrants provinents de zones urbanes del Marroc i altres de zones rurals, tot i que, d'entrada, pel volum d'entrada d'aquests últims als centres d'acollida, ja ens ensumàvem que resultaria més senzill localitzar joves procedents d'àrees rurals que joves de Tànger.

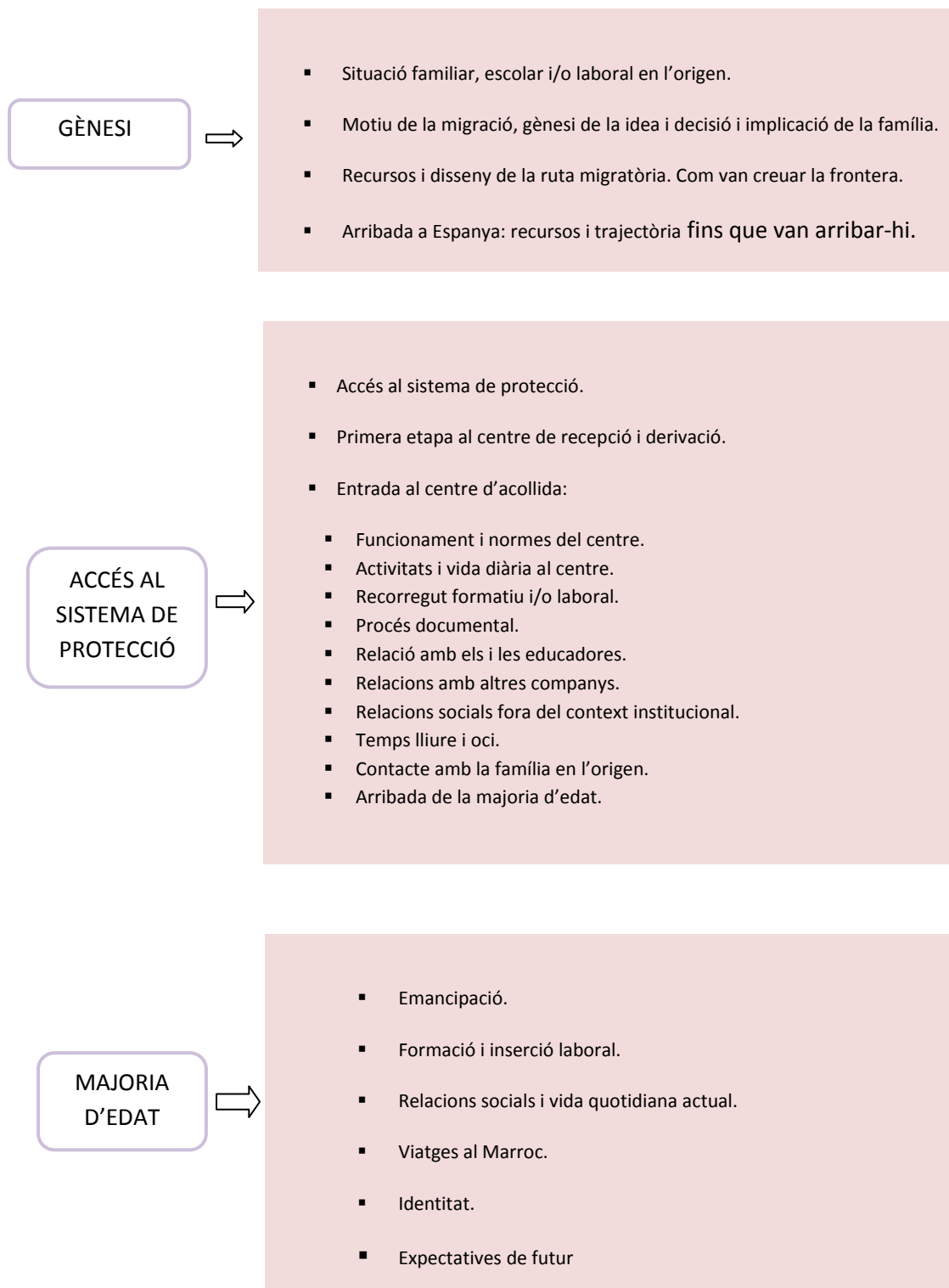
Contactar amb molts d'ells fou una tasca relativament fàcil, atès que tots em coneixien pel meu rol d'educadora, desenvolupat al centre d'acollida on residien. Aquells amb qui no mantenien contacte habitual, els vaig trobar o bé a través de Facebook o bé a través d'altres joves. No obstant, també vaig ensopegar amb algunes dificultats. En efecte, era fàcil contactar amb els joves que vivien a pisos d'emancipació i els que ho feien de manera autònoma, però succeïa el mateix amb els joves que no havien tingut tanta sort. Aquests havien marxat a altres comunitats autònomes on residien familiars i disposaven d'una xarxa social mínima. També n'hi hagué que no vaig aconseguir contactar, però almenys vaig descobrir, gràcies a la informació que em proporcionaren altres joves, que havien migrat a l'estranger. La majoria dels joves migrants que havien coincidit al centre i dels quals els companys tenien informació encara formaven part de la xarxa d'atenció, bé en pisos d'emancipació o bé de manera autònoma, perquè ja comptaven amb treball i podien costejar-se habitatges compartits a València o als municipis de la seua rodalia. Un dels joves migrants amb qui vaig establir contacte en un primer moment, com que havia perdut el permís de residència i no havia pogut accedir a cap recurs d'emancipació, va ser repatriat poc després, motiu pel qual no va poder realitzar-se l'entrevista. Actualment, viu al Marroc. Vaig mirar d'entrevistar-lo per Skype, però el jove no compta amb un lloc que compte amb connexió a Internet i que siga alhora viable per a mantenir una entrevista semiestructurada.

Un altre element, que ha entrebancat en alguns moments el procés de selecció, ha estat l'idioma. Necessitàvem joves que tingueren un cert domini de la llengua per tal de realitzar aquest tipus d'entrevista, ja que la seguretat i la fluïdesa eren fonamentals si volíem que ens relataren la seua experiència i també interactuar amb ells. Com que vam concertar una primera cita per tal d'explicar-los el motiu i objectius de l'entrevista i saber-ne de la seua disposició, vam poder comprovar abans de destriar els candidats finals quins d'ells parlaven millor el castellà.

Finalment, hem utilitzat per a l'estudi vuit entrevistes semiestructurades. El guió seguia un ordre purament cronològic. La idea era la creació d'un fil argumental a partir de tres etapes fonamentals a partir de les quals reconstruir posteriorment les seues trajectòries migratòries: la gènesi del projecte migratori, com van arribar a Espanya i com accediren al sistema de protecció; la seua estada al centre d'acollida fins que van complir la majoria d'edat; i la seua vida actual ja fora del sistema de protecció. Aquestes etapes han configurat el guió general de les entrevistes, que abastava els següents àmbits:

Figura 1. Guió entrevistes

Més enllà del fet d'haver compartit experiències com ara la tutela o la derivació al centre d'acollida, les biografies de les persones entrevistades són molt diverses. En el nostre interès d'apropar la persona lectora d'aquest document al treball de camp, aportem a continuació un resum biogràfic de les persones que, finalment, foren entrevistades³⁸:

E-1: Regió de Beni Mellal. Migra amb 14 anys. És el cinquè fill d'una família de cinc germans (tres xiques i dos xics). Residia en el nucli familiar. Era estudiant al Marroc i conciliava els estudis amb el treball agrari al costat del pare. La mare s'ocupava de les tasques domèstiques. Dos oncles migrats residien a Espanya. Fou tutelat a València dos anys i tres mesos. Durant llargs períodes ha compaginat treball i estudis. Actualment, estudia a la Universitat. Amb permís de residència i treball. Té 25 anys.

E-2: Regió de Beni Mellal. Migra amb 15 anys. És el segon de quatre fills (dues xiques i dos xics). El pare és agricultor i la mare mestressa de casa. El seu oncle i alguns cosins migrats resideixen a Espanya. Era estudiant al Marroc, malgrat que conciliava els estudis amb el treball al camp. Fou tutelat a València durant dos anys i nou mesos. Actualment, treballa en una fàbrica. Té 22 anys. Amb permís de residència i treball.

E-3: Regió de Beni Mellal. Migra amb 13 anys. És el quart d'una família de quatre fills (una xica i tres xics). Els seus pares es van separar. Residia habitualment amb la mare que s'ocupava de les tasques domèstiques. El pare és mestre. Estudiava a l'escola. El seu germà havia migrat a Espanya i continuava sota tutela a València en el moment que ell inicia la migració. Va romandre tres anys i quatre mesos en tutela i un any en guarda (ja era major d'edat) en un pis d'emancipació. Actualment, treballa en una fàbrica. Té 20 anys. Amb targeta de llarga duració: permís de residència i treball.

E-4: Regió de Gharb-Chrarda-Beni Hssen. Migra amb 13 anys. És el primer d'una família amb cinc fills. Residia al domicili familiar, estudiava i conciliava l'estudi amb el treball en una botigueta propietat de la família. La mare era mestressa de casa i el pare també feia de taxista amb la furgoneta. La família tenia amics migrats a València. Va romandre sota tutela administrativa tres anys i dos mesos i després un any i sis mesos de guarda (ja era major d'edat). Actualment, viu en un habitatge d'emancipació. Cursa un Grau Mitjà. Amb targeta de llarga duració: permís de residència i autorització de treball. Té 20 anys.

---

³⁸ Numerem els entrevistats i evitem el seu nom per tal de protegir el seu anonimat.

E-5: Regió de Beni Mellal. Migra amb 14 anys. És el tercer d'una família de quatre fills (dues xiques i dos xics). La mare s'ocupa de les feines domèstiques i el pare és agricultor. Estudiava a l'escola al Marroc i ajudava en el camp al seu pare. No hi havia cap familiar ni amic a Espanya. Fou tutelat durant dos anys i un mes per l'Administració valenciana i en guarda durant 4 mesos, quan ja era major d'edat. Actualment, continua en un pis d'emancipació i realitza un curs formatiu en un centre de dia. Amb permís de residència. Té 19 anys.

E-6: Regió de Beni Mellal. Migra amb 15 anys. És el primer d'una família de quatre fills (una xica i tres xics). El pare és agricultor i la mare, mestressa de casa. Estudiava a l'escola. Alguns dels seus familiars migraren a Itàlia. Fou tutelat per l'Administració valenciana durant dos anys i onze mesos. Va passar a un recurs d'emancipació en arribar a la majoria d'edat. Actualment, no disposa de permís de residència. Té 20 anys.

E-7: Tànger. Migra amb 16 anys. És el sisè d'una família de sis fills. La mare s'ocupa de les feines domèstiques i el pare és paleta. Estudiava a la mesquita. No comptava amb cap familiar ni conegut a Espanya. Fou tutelat per l'Administració valenciana durant un any i sis mesos, va passar un any tancat complint una mesura judicial i finalment, va romandre en guarda un any i un mes en assolir la majoria d'edat. Actualment, disposa de pis d'emancipació i permís de residència (a 6 mesos de caducar). Té 20 anys.

E-8: Regió de Gharb-Chrarda-Beni Hssen. Migra amb 12 anys. És el segon d'una família de cinc fills. Residia al domicili familiar, estudiava i conciliava l'estudi amb una botigueta propietat de la família. La mare s'ocupava de la casa i el pare també feia de taxista amb la furgoneta. El seu germà gran ja es trobava sota tutela de l'Administració valenciana quan ell decideix migrar. Va romandre sota tutela administrativa cinc anys i tres mesos. Actualment, resideix en un pis d'emancipació. Amb permís de residència en tràmit de renovació. Té 18 anys.

En l'apartat dedicat a l'objectivació del meu posicionament epistemològic, he fet insistència en la meua implicació directa en l'objecte d'estudi. S'ha assumit un posicionament que, certament, ha demanat una pressa de consciència constant a propòsit de les prenocions i conjuntures sobre allò observat, deixant que la realitat sorprengués per sí mateixa. Un esforç gens menyspreable. No obstant, val a dir que ha estat aquest mateix posicionament el que m'ha permès apropar-me i extraure les contradiccions subjectives implícites en el procés migratori d'aquests joves. Qüestions que, tal vegada no hagueren estat possible per una investigadora externa. Sens dubte, conèixer les dinàmiques i participar d'elles, ha estat un potencial per poder explorar en l'experiència dels joves, els desajustos entre els discursos i pràctiques en les que han estat immersos. De la mateixa manera que m'han permès analitzar

als seus relats, les contradiccions inherents en la reconstrucció de les seues pròpies histories, sabent-ne de com havien experimentant i experimenten determinats processos. La relació de confiança amb els joves, ha facilitat un marc des d'on explorar, reconstruir, i compartir la seua experiència personal.

**CAPÍTOL 6. MAGNITUD I GESTIÓ DEL
FENOMEN DELS «MENORS
ESTRANGERS NO ACOMPANYATS»
AL PAÍS VALENCIÀ**

L'arribada de «menors estrangers no acompanyats³⁹» al territori espanyol ha passat amb el transcurs dels anys de ser un fenomen puntual a convertir-se en un dels col·lectius de menors d'edat més significatius al sistema de protecció. Malgrat aquesta presència significativa, resulta complex calcular el nombre real de «menors estrangers no acompanyats» al territori espanyol. L'informe d'UNICEF, *Ni ilegals ni invisibles. La realitat jurídica y social de los Menores Extranjeros en España*⁴⁰ (2009), exposava les dificultats i les limitacions observades, així com l'escassa fiabilitat de les dades recopilades per a fer un balanç real. Tres són els motius principals: la no disponibilitat de dades de determinats anys i comunitats autònomes; la sospita que algunes dades presumptament sobre menors acollits en realitat feien referència als ingressos; i la diferència de criteri entre les comunitats autònomes a l'hora d'incloure els «menors estrangers no acompanyats» en llistats estadístics (2009:38).

En aquest sentit i sobre dades més recents, Fuentes (2014) crida l'atenció sobre la diferència entre les dades facilitades per la Secretaria d'Immigració i Emigració del Ministeri d'Ocupació i Seguretat Social a 31 de desembre de 2012, que comptabilitzava un total de 2.319 «menors estrangers no acompanyats» en situació legal de desemparament, acollits i/o tutelats pels Serveis de Protecció de Menors de les diverses comunitats autònomes en Espanya, i les dades del Ministeri d'Interior, que en les mateixes dates i segons el registre de «menors estrangers no acompanyats»⁴¹, parlava de 3.621 (dels quals 482 causaren baixa el gener de 2013, cosa que rebaixava la xifra a 2.779). Existia, per tant, un desfasament entre les xifres que manejaven els dos ministeris de 460 «menors estrangers no acompanyats». Cap dels dos coincidia tampoc amb el registre de la Direcció General de Policia, segons el qual, a 31 de desembre de 2013, hi havia 2.841 menors actius (Fuentes, 2014:107).

6.1. De la magnitud i presència del fenomen al País Valencià.

La història migratòria del País Valencià es desenvolupa durant la dècada dels 2000 en paral·lel a la de la resta de l'Estat espanyol. L'estudi *Sueños de bolsillo* (2009)⁴² situava el territori

³⁹ En els següents apartats mantindrem la denominació «menor estranger no acompanyat», ja que partim de documents elaborats per diverses institucions i informes que utilitzen aquesta terminologia, però també per a facilitar la comprensió del capítol.

⁴⁰ Informe disponible a la pàgina d'UNICEF:

http://www.unicef.es/sites/www.unicef.es/files/informe_infancia_inmigrante_UNICEF_CGAE_2009.pdf

⁴¹ Gestionat per la Direcció General de Policia en coordinació amb la Fiscalia General de l'Estat.

⁴² Aquest informe no ha estat publicat. L'informe arranca amb el finançament d'un projecte d'investigació estatal: *Menores Migrantes No Acompañados en España. Situación actual y nuevas tendencias* del Grupo de Investigación IFAM (Infancia y Familia en Ambientes Multiculturales) de la Fundació Pere Tarrés (Universitat Ramon Llull), com a part del Programa Nacional I+D+I 2006-2009 de l'antic Ministeri d'Educació i Ciència. En aquest projecte, el treball de camp es limitava a les comunitats

valencià com la segona comunitat autònoma amb major percentatge de població estrangera a 1 de gener de 2008, segons les dades del padró d'habitants. Alacant era la província que més estrangers havia rebut per davant de València i Castelló, en darrer lloc. Es confirmava la tendència a l'alça de la població estrangera, que va experimentar un creixement exponencial des dels inicis de la dècada, encara que el període que registra les xifres més elevades se situa entre el 2003 i el 2008.

Dimensionar el fenomen de la migració de joves menors d'edat d'origen marroquí no resulta senzill. Per això, hem de concretar que ens centrarem en aquells joves que han estat visibilitzats, és a dir, que han entrat al circuit de protecció de menors en el període comprés entre el 2004 i el 2013. Òbviament, els que han quedat fora del sistema, per la raó que siga, o han migrat sense passar pel circuit no són comptabilitzats. A banda, existeix una dificultat afegida a l'hora de quantificar el fenomen: les dades estadístiques que recull la Direcció General del Menor⁴³ de la Generalitat Valenciana sobre «menors estrangers no acompanyats», malgrat que recullen la procedència dels menors, abasten la totalitat d'ingressos de menors de nacionalitat estrangera, de manera que no hi ha dades concretes i diferenciades sobre els que són «no acompanyats» i els que han estat acollits al sistema de protecció sota qualsevol altra circumstància. Aquesta és una variable important que cal tenir en compte, ja que implica que les xifres són superiors a les reals, tal com es manifestava a l'abans esmentat informe d'UNICEF (2009). Tanmateix, aquesta circumstància canvia a partir de l'any 2011. D'ençà, en les dades estadístiques que aporta la Direcció General del Menor es desglossa el nombre de menors «no acompanyats» del total de menors estrangers.

Quan el 2009 vam tractar de quantificar el fenomen a la província de València en el marc del programa educatiu i investigador de Doctorat, fou necessari revisar detingudament els expedients als centres de recepció de menors recolzant-nos alhora en les memòries dels centres i registre d'usuaris per a poder identificar els casos concrets de «menors estrangers no acompanyats» d'origen marroquí. Les mateixes dificultats manifestava l'equip d'investigació de l'informe abans esmentat, *Sueños de Bolsillo*, en el seu intent de dimensionar el fenomen dels «menors migrants no acompanyats⁴⁴» a nivell autonòmic entre els anys 2006 i 2008, ja que van haver de fer un buidat d'expedients d'alguns centres per tal d'extraure dades reals:

---

de Madrid i Catalunya, però es va fer l'esforç d'ampliar-lo al País Valencià, gràcies al suport logístic i econòmic que va brindar la Direcció General de Família de la Conselleria de Benestar Social.

⁴³ Direcció General de Família, Menor i Adopcions (Conselleria de Benestar Social).

⁴⁴ Terme utilitzat per l'estudi.

«Los datos procedentes de las cifras oficiales de la Conselleria de Benestar Social señalan que en el año 2006 se producen 826 ingresos de menores extranjeros. En cambio, el vaciado de expedientes del año 2006 muestra un total de 333 de MMNA, un número muy inferior a los proporcionados por los datos oficiales de la Conselleria de Benestar Social» (Quiroga, V. et al, 2009:53).

Conseqüència directa d'aquest mode de recopilar dades, durant el període comprés entre el 2006 i el 2008, el País Valencià podia situar-se com una de les primeres comunitats en percentatge de recepció de «menors estrangers no acompanyats». En canvi, tal com reflecteix l'estudi, durant el 2006, ocupava el sisè lloc pel que fa a volum total de «menors estrangers no acompanyats»⁴⁵, per darrere de Catalunya, Madrid, Andalusia, Canàries, Ceuta i el País Basc. Tanmateix, l'any següent, el País Valencià va passar a la segona posició, amb un 14% del volum total d'ingressos per al conjunt del territori estatal. A tall d'exemple, l'estudi apunta que, les dades procedents de les xifres oficials de la Conselleria de Benestar Social assenyalen que l'any 2006 es produeixen 826 ingressos mentre que el buidatge d'expedients revela un total de 333 «menors estrangers no acompanyats»⁴⁶.

Pel que fa a les tres províncies, l'estudi observa particularitats: València i Alacant són les províncies amb més ingressos de menors estrangers, però els percentatges, diuen, no es corresponen amb el nombre de tuteles, ja que són València i Castelló les que més menors han tutelat. Aquest fet, explica l'equip investigador, pot deure's a què el Centre de Recepció de València és la porta d'entrada per a la gran majoria de «menors estrangers» amb edats superiors a 16 anys, mentre que per als d'edat inferior són els centres de "Penyeta Roja" (Castelló) i "Les Palmeres" (València). En el cas d'Alacant, el centre de recepció i acollida *Lucentum* és el que acull, per norma general, tots els menors estrangers que es detecten a la província. Si seguim aquest estudi, el 2007 València es manté com la província amb major nombre de tuteles, notablement per damunt de Castelló i Alacant, on el nombre d'ingressos de «menors estrangers no acompanyats» és força inferior (Quiroga et al., 2009).

Segons el nostre treball de camp, per al cas de la província de València, el Centre de Recepció "València" ha acollit els i les migrants menors d'edat d'edats superiors als 13 anys, mentre que els casos d'edat inferior han estat derivats al Centre de Recepció "Les Palmeres". L'única excepció contemplada era quan es produïa l'arribada de dos germans menors. Aleshores, tots dos eren acollits a "Les Palmeres", ja que es prioritzava el d'edat inferior.

⁴⁵ El terme usat per l'informe és menor migrant no acompanyat.

⁴⁶ En tot cas l'informe recull xifres aproximatives, basades especialment en el buidatge d'expedients dels dos Centres de Recepció que han estat principalment les portes d'entrada al sistema: "Lucentum" i "Valencia".

6.1.1. Aproximació al volum de «menors estrangers no acompanyats» al sistema de protecció del País Valencià.

Determinar la magnitud real del fenomen de «menors estrangers no acompanyats» al territori valencià resulta molt complicat, ja que el model elaborat per l'administració per a recollir les dades es basa en taules molt generals, incompletes i poc concretes (com ha passat també a altres comunitats i en l'àmbit estatal).

Aquesta mateixa circumstància es repeteix quan consultem les memòries dels centres de recepció que ens han estat facilitades i que, en principi, han estat actualitzades. Les memòries del Centre de Recepció "València", per exemple, que és el que major nombre de «menors estrangers no acompanyats» ingressats (i reingressats) ha enregistrat, malgrat disposar d'una informació molt extensa, tampoc distingeix del col·lectiu de menors d'edat d'origen estranger quins són els «no acompanyats».

A continuació exposem el volum total de «menors estrangers» que han estat atesos al sistema de protecció de menors, segons les dades de la Direcció General del Menor. En les següents taules, recollim les dades relatives als actius i altes noves de cada any. Diferenciarem les dades en dos períodes conforme a la manera de recopilar les dades: el període 2004-2010, durant el qual les dades no permeten extraure del total de menors estrangers aquells que són «no acompanyats», i el període 2011-2013, quan ja es fa la distinció.

a) Període 2004-2010:

Taula 1. «Menors estrangers» atesos al sistema de protecció. Totals País Valencià, 2004-2010.

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Actius	*	317	432	547	821	748	809
Altes noves	1037	685	816	821	928	661	572
Total	1037	1002	1248	1368	1749	1409	1381

Font: Extret de les dades facilitades per la Direcció General del Menor. Conselleria de Benestar Social.

(*): No faciliten aquesta dada.

Els actius reflecteixen el nombre de «menors estrangers» a foto fixa de desembre de l'any anterior i les altes noves els ingressos durant l'any. Si ens fixem en les altes noves, el 2005

mostra un descens important d'ingressos respecte a l'any anterior. L'informe *Sueños de Bolsillo* que compara les dades des de l'any 2000, exposa un increment des d'aquest any fins al 2004 d'ingressos de «menors estrangers», que relaciona amb l'aprovació de la Llei d'estrangeria i les iniciatives europees cap a una política comú sobre immigració, sota la lògica del “l'acord de Schengen”, que suposa una sèrie de mesures per crear una política comú de controls i entrades de les fronteres exteriors. Controls sobre la immigració adulta, que repercuteixen en un increment de la immigració de menors d'edat. Seguint esta línia, el descens de 2005, segons l'informe, s'explica com a conseqüència del procés de regularització obert pel govern socialista i l'enduriment de les condicions d'entrada en Espanya, així com pels successius increments pressupostaris per al control de les fronteres exteriors i convenis firmats pel govern espanyol amb els països d'origen de la població immigrant de cara a un millor control de les seues fronteres.

En canvi, com es pot observar a la taula anterior, les xifres experimenten un nou increment que es mantindrà fins el 2009. Òbviament, com que no s'aporta informació diferencial, no podem oferir dades concretes dels «menors estrangers» que han entrat al sistema de protecció en situació de desemparament i dels que han arribat en solitari al territori, tot i que podem intuir-ne l'augment significatiu. Els totals sobre actius i noves altes tampoc apareixen desglossats per sexe ni per província.

En relació amb l'increment a partir del 2005, dues qüestions podrien guardar relació: la diversificació en les formes d'entrada (pasteres, baixos de camions, ús de familiars, etc.) i els trasllats realitzats des de Canàries. A partir del 2006 i ates l'arribada massiva de «menors estrangers no acompanyats» procedents, especialment, de l'oest africà a les costes canàries, es produeix una saturació dels dispositius d'acollida de l'arxipèlag que donarà lloc a acords amb diverses comunitats per traslladar i distribuir els menors. De fet, el Real Decret 1515/2006, de 7 de desembre, regularà la concessió directa d'una subvenció a determinades comunitats autònomes per a l'atenció de «menors estrangers no acompanyats» traslladats des de Canàries⁴⁷, i el País Valencià és una de les comunitats que acull part d'aquests menors⁴⁸.

Ara bé, cal ressaltar que no podem qualificar-les de reals, molts menors migrants dels que ingressen poden no causar alta de tutela per haver estat tutelats anteriorment en una altra

⁴⁷ En el marc del Programa Especial per al trasllat i atenció de «menors estrangers no acompanyats» desplaçats des de la Comunitat Autònoma de Canàries.

⁴⁸ Segons dades del Ministeri d'Ocupació i Seguretat social, per al 2007 el total d'assignació per al País Valencià és de: 22.023.419 euros. Es pot consultar en:
< <http://extranjeros.empleo.gob.es/es/IntegracionRetorno/Fondos/>

comunitat. De la mateixa manera, molts menors que ingressen al sistema de protecció i causen alta de tutela potser no siguen realment atesos en cap dels centres d'acollida perquè poden haver "fugit" a altres comunitats o països o simplement estan fora del Centre. Aquests menors no causen baixa de tutela; de fet, ni tan sols causen baixa residencial.

b) Període 2011-2013:

Taula 2. «Menors estrangers no acompanyats» atesos al sistema de protecció. Totals País Valencià, 2011-2013.

	2011	2012	2013
Actius	227	171	135
Altes noves	80	61	22
Total	307	232	167

Font: Dades extretes de les dades facilitades per la Direcció General del Menor. Elaboració pròpia

Ates que en este període ja apareixen desglossades les dades sobre el nombre de «menors estrangers no acompanyats», podem comprovar com les xifres són significativament inferiors. Mentre el 2010 xifrava 572 altes noves de «menors estrangers» el 2011 xifra 227 actius (que són els comptabilitzats a 31 de desembre de 2010) de «no acompanyats». A la taula es comprova també el descens amb el pas dels tres anys del total d'altes noves per al conjunt de les tres províncies.

Si ens fixem en les dades per al 2013, les xifres oficials segons la Direcció General del Menor són de 167 menors atesos al sistema de protecció. Per aquest any, segons les dades del registre de «menors estrangers no acompanyats» ADEXTTRA, Direcció General de Policia, a 31 de desembre de 2013, el País Valencià compta amb 117 actius (diverses nacionalitats) als serveis de protecció; 10 en la província de Castelló; 3 en Alacant; i 104 en València (Fuentes, 2014:108). Es pot observar d'aquestes xifres, l'alt volum de «menors estrangers no acompanyats» a la província de València, que és també la que més disposa de recursos residencials.

Comprovem les dificultats per extraure el nombre real de «menors estrangers no acompanyats» atesos al sistema de protecció del País Valencià, a través de les dades facilitades per la Direcció General del Menor.

6.1.2. Dels «menors estrangers no acompanyats» d'origen marroquí al sistema de protecció del País Valencià.

A continuació, tractarem de fer una aproximació al volum de menors d'edat d'origen marroquí a través de les dades facilitades per la Direcció General del Menor en el període comprés entre el 2004 i el 2013. D'acord amb l'esquema de l'apartat anterior, diferenciarem dues etapes, en funció de la manera de recollir les dades.

a) Període 2004-2010:

Les dades acumulatives recopilades per la Direcció General del Menor registren aquells menors que es troben en situació de tutela (T), guarda (G) o acolliment residencial (C), diferenciats per sexes: home (H) i dona (D). Seguirem aquesta classificació per a presentar les dades, però ens concentrarem únicament en els menors d'edat d'origen marroquí, exceptuant-ne l'acolliment familiar.

Taula 3. Percentatge de menors d'origen marroquí sobre el total de «menors estrangers» al sistema de protecció, diferenciats per sexe. Període 2004-2010.

	CASTELLÓ							VALÈNCIA							ALACANT						
	M	T	G	C	H	D	%	M	T	G	C	H	D	%	M	T	G	C	H	D	%
2004	24	19	5	21	20	4	27,9	94	46	48	72	92	2	23,11	84	12	72	77	72	12	23,5
2005	13	13	0	16	13	0	19,6	84	45	39	75	79	5	49,4	77	2	75	75	71	6	5,5
2006	27	25	2	25	26	1	25,7	144	97	47	136	142	2	66,8	120	6	114	119	109	11	16,2
2007	42	40	2	41	39	3	57,1	243	167	76	232	242	1	63,9	67	5	62	66	56	11	11,6
2008	21	20	1	15	18	3	40	257	177	80	242	245	12	61,2	54	16	38	52	46	8	16,4
2009	22	19	3	21	20	2	51,3	145	113	32	138	138	7	50,9	50	8	42	50	40	10	12,1
2010	13	13	0	11	11	2	38,2	87	64	23	79	79	8	37,8	59	4	55	58	47	12	10

Font: Dades extretes de les estadístiques de la Direcció General del Menor. Elaboració pròpia.

Si ens fixem en la taula, podem constatar l'increment progressiu del percentatge de menors d'origen marroquí per sobre el total de «menors estrangers» de diverses nacionalitats, una tendència especialment marcada entre el 2006 i el 2009. Observem també un major volum a la

província de València, seguida de Castelló, ambdues amb percentatges significatius respecte la d'Alacant. L'informe *Sueños de Bolsillo*, com ja hem comentat anteriorment, cridava l'atenció sobre la falta de correspondència entre els ingressos i les tuteles segons províncies: mentre que València i Alacant enregistraven més ingressos de menors estrangers, eren València i Castelló les que més menors havien tutelat.

Malgrat el biaix que provoca la manca de concreció, que ens impedeix diferenciar aquells que entren al sistema de protecció perquè han arribat sols al territori d'aquells que ho fan per altres raons, podem fer una aproximació, més o menys vàlida, si atenem a la classificació diferenciada entre tutela i guarda: la Generalitat Valenciana⁴⁹, davant la situació de desemparament del «menor estranger no acompanyat», n'assumeix la tutela pel ministeri de la llei⁵⁰ seguint el Protocol d'actuació (cosa que no ha ocorregut en totes les comunitats autònomes); d'altra banda, l'única mesura de protecció dispensada als «menors estrangers no acompanyats» ha estat l'acolliment residencial (motiu pel qual hem preferit utilitzar aquesta dada i no la de l'acolliment familiar, que també es registra en les dades acumulatives de la Direcció General del Menor, però que tampoc desglossa per sexes els acollits). Tanmateix, en el cas de la guarda per altra circumstància, el procediment també pot comportar una mesura d'acolliment residencial, la qual cosa no ajudaria gaire a la concreció.

L'escassetat de dades ha dificultat força l'aproximació a la presència del fenomen. Observem a la taula anterior, la destacada presència en la província de València. A continuació, contrastarem estes dades oficials amb les dades extretes de les memòries del centres de protecció de la província de València durant el període 2004-2009 en relació amb als menors d'origen marroquí. A continuació, brindarem les dades d'aquests centres en els anys de major afluència, segons la taula anterior, entre el 2005 i el 2009.

---

⁴⁹ A través de les diverses Direccions Territorials de Benestar Social

⁵⁰ La Generalitat també assumirà la guarda en altres circumstàncies: si els titulars de la pàtria potestat o tutors ho sol·liciten perquè no poden fer-se càrrec del menor i sempre que siguen capaços de justificar circumstàncies greus o també si la guarda s'acorda judicialment, segons la Llei 12/2008 de Protecció de la infància de la Generalitat.

Taula 4. Ingressos nous i percentatge de menors d'origen marroquí sobre el total d'ingressos nous, segons sexes, durant el període 2005-2009. Centre de Recepció "València".

Any	2005			2006			2007			2008			2009		
	Total	Marroc	%	Total	Marroc	%	Total	Marroc	%	Total	Marroc	%	Total	Marroc	%
XICS	375	118	31.4	325	126	38.7	381	191	50	314	123	39.1	210	66	31.4
XIQUES	115	0	0	105	1	0.95	116	2	1.7	89	1	1.1	68	2	2.9

Font: Dades extretes de la memòria global del centre de recepció València: 2004-2007. Elaboració pròpia

Hem de tenir en compte que el protocol d'accés al sistema converteix els centres de recepció en les portes d'entrada, de manera que, el que indiquen les dades de la taula és el nombre d'ingressos nous de menors al Centre i els que són d'origen marroquí (a la taula Marroc). Extraïem el percentatge del que representen els menors d'origen marroquí sobre el total d'ingressos nous anuals (que no són el total de menors atesos). Cal assenyalar que en les dades de la memòria d'aquest Centre tampoc es reflecteix la proporció de «no acompanyats» respecte del total de «menors estrangers», així que es van haver de contrastar amb els expedients i entrevistes als i les professionals durant la investigació portada a terme el 2009. En este sentit, les xifres respecte als menors d'origen marroquí feien referència a menors «no acompanyats». Es constata novament un increment progressiu, excepte el 2009 moment que es registra el índex d'ingressos de menors d'origen marroquí més baix. Ara bé, com que no és l'únic centre de recepció, caldria afegir les dades del Centre "Les Palmeres", que acull els «menors estrangers no acompanyats» per sota dels 13 anys. A continuació, presentem les dades facilitades pel Centre.

Taula 5 Ingressos de menors «no acompanyats» d'origen marroquí (homes). Centre de recepció "Les Palmeres", període 2005-2009.

Any	2005	2006	2007	2008	2009
Menors	3	15	26	33	4

Font: Registre d'usuaris del centre de recepció Les Palmeres. Elaboració pròpia.

Arran d'aquesta taula, comprovem un increment en l'arribada de «menors estrangers no acompanyats» d'origen marroquí (homes) de menys de 13 anys, especialment significatiu els anys 2007 i 2008.

Si observem les dades de les diverses taules, en el cas de la província de València, l'ingrés de «menors estrangers no acompanyats» d'origen marroquí (homes) durant el període 2005 - 2009 es concretaria com segueix:

Taula 6. Ingressos de menors «no acompanyats» d'origen marroquí (homes) a la província de València, període 2005-2009. Totals ingressos als Centres de Recepció.

Any	2005	2006	2007	2008	2009
Menors	121	141	214	156	70

Font: Memòries dels Centres i registres d'usuaris. Elaboració pròpia.

b) Període 2011-2013:

A partir de l'any 2011 s'introdueix una modificació en la forma de registrar les dades per la Direcció General del Menor. D'ençà, es desglossa, del total de «menors estrangers», aquells que són «no acompanyats». Seguirem la classificació de les dades acumulatives recopilades que registren aquells menors que es troben en situació de tutela (T), guarda (G) o acolliment residencial (C), diferenciats per sexes: home (H) i dona (D).

Taula 7. Dades desglossades del total de menors estrangers «acompanyats» i «no acompanyats» d'origen marroquí, sobre el total de menors estrangers «acompanyats» i «no acompanyats», segons províncies i sexe, 2011.

	CASTELLÓ						VALÈNCIA						ALACANT					
	M	T	C	H	D	%	M	T	C	H	D	%	M	T	C	H	D	%
NO Acomp.	33	33	32	32	1	84,6	113	112	111	109	4	58,9	24	24	24	22	2	36,9
Acomp.	6	6	4	3	3	13,6	39	16	18	28	11	10,1	33	28	19	18	15	14,2

Font: Extret de les dades estadístiques facilitades per la Direcció General del Menor. Elaboració pròpia.

Si analitzem les dades de la taula, s'observa que el nombre de menors respecte dels «no acompanyats» és molt similar al nombre d'acolliments residencials. Això posa en relleu la relació entre aquesta dada important i la mesura de protecció adoptada. Comprovem també el significatiu percentatge de menors d'origen marroquí «no acompanyats» en relació al total de

«menors estrangers» en aquest període, especialment rellevant en els casos de València i Castelló.

En aquestes dades ja desglossades, detectem l'escassa presència de xiques menors d'edat d'origen marroquí «no acompanyades» al sistema de protecció, comú a les tres províncies, tot i que es una dada significativa si comparem amb dades d'altres comunitats autònomes pel que fa a la presència de les menors als sistemes de protecció. També observem que, després del descens registrat el 2010 en la xifra de menors d'edat marroquins, la seua presència experimenta un nou repunt durant el 2011. Tot seguit, oferim les dades relatives als anys 2012 i 2013.

Taula 8. Dades desglossades dels menors estrangers «acompanyats» i «no acompanyats» d'origen marroquí, sobre el total de menors estrangers «acompanyats» i «no acompanyats», segons províncies i sexe, 2012.

	CASTELLÓ						VALÈNCIA						ALACANT					
	M	T	C	H	D	%	M	T	C	H	D	%	M	T	C	H	D	%
NO Acomp.	21	21	21	20	1	70	85	84	82	79	6	54,14	18	17	18	17	1	40
Acomp.	8	8	6	5	3	15,6	26	10	11	21	5	9,7	24	22	16	13	11	27,5

Font: Extret de les dades estadístiques facilitades per la Direcció General del Menor. Elaboració pròpia.

A partir d'aquest any, s'aprecia un nou descens en el volum de «menors estrangers no acompanyats» comptabilitzats per la Direcció General. Es manté, però, l'alt percentatge de menors d'origen marroquí entre els «no acompanyats».

Taula 9. Dades desglossades dels menors estrangers «acompanyats» i «no acompanyats» d'origen marroquí, sobre el total de menors estrangers «acompanyats» i «no acompanyats», segons províncies i sexe, 2013.

	CASTELLÓ						VALÈNCIA						ALACANT					
	M	T	C	H	D	%	M	T	C	H	D	%	M	T	C	H	D	%
NO Acomp.	13	13	13	13	0	81,2	56	54	51	54	2	49,12	12	12	12	10	2	44,4
Acomp.	9	9	5	2	7	15,7	15	6	7	12	3	6,4	22	19	15	10	12	13,17

Font: Extret de les dades estadístiques facilitades per la Direcció General del Menor. Elaboració pròpia.

Les dades oficials registren un total de 81 menors d'origen marroquí (homes i dones) atesos durant l'any. Si comparem amb les dades del registre de «menors estrangers no acompanyats»

ADEXTTRA de la Direcció General de Policia⁵¹, l'any 2013, Castelló comptava amb 9 menors d'origen marroquí actius i 2 fugits, és a dir, un total d'11 menors; a València, hi havia 59 menors d'origen marroquí actius i 12 fugits, 71 en total; i finalment a Alacant, sols 3 menors d'origen marroquí actius i 3 fugits, el que ens dona 6 menors. És a dir 59 menors atesos i 13 fugits, un total de 72 menors d'origen marroquí (Fuentes, 2014:108). Les dades dels diferents registres no coincideixen ni fan possible ser exactes. Entenem que les dades de la Direcció General al ser acumulatives fan referència a les *altes* noves més els menors actius a final de l'any anterior, mentre que ADEXTTRA registra informació sobre menors ressenyats i identificats, motiu que podria explicar-se la variació de les xifres.

En tot cas, la comparació de les dades facilitades pels diferents registres, revelen que les dades oficials de la Direcció General del Menor, no poden clarificar aquells que estan atesos al sistema de protecció. Per al volum total de «menors estrangers no acompanyats» al País Valencià, el registre ADEXTTRA comptabilitza el 2013, un total de 117 menors actius, xifra que també apareix a la memòria de la Fiscalia General de l'Estat de 2014⁵².

En darrer lloc, malgrat la impossibilitat d'aconseguir dades completament fidels a la realitat dels «menors estrangers no acompanyats al sistema de protecció», sí que podem, no obstant, realitzar una aproximació al fenomen, de la mateixa manera que podem afirmar que el volum de menors d'edat d'origen marroquí respecte del total de «menors estrangers» és ben significatiu. Igualment, es pot concloure que la presència de menors d'edat «no acompanyades» (dones) al sistema de protecció del País Valencià és escassa en relació al volum d'homes.

6.2. Evolució dels recursos i places residencials als serveis de protecció de menors.

Tal com recull l'informe *Sueños de Bolsillo* (2009), adés esmentat, el fenomen de la migració de menors d'edat que arriben sols al territori valencià, arranca en la dècada dels 90, encara que no trobem dades oficials fins l'any 1994. El nombre de migrants menors d'edat detectats pel sistema de protecció és poc rellevant fins l'any 1998, moment que es registra un augment significatiu. De fet, si tenim en compte els recursos disponibles, l'Associació Valenciana d'Ajuda al Refugiat (AVAR) obri justament aquell any el primer pis tutelat dedicat a l'atenció de «

⁵¹ Són dades relatives als «menors estrangers no acompanyats» i menors estrangers en situació legal de desemparament, tutelats i/o acollits pels serveis de protecció de menors (en Fuentes, 2014).

⁵² Es pot consultar a: <file:///C:/Users/usuario/Downloads/MEMFIS14.pdf

menors estrangers no acompanyats». Disposava de 6 places i s'ubicava a la localitat d'Ontinyent.

És a partir de la dècada del 2000 quan aquest fenomen comença a agafar volada. La Conselleria de Benestar Social desenvolupa un marc jurídic de protecció als menors mitjançant el Decret 93/2001 de 22 de maig del Govern valencià pel qual s'aprova el Reglament de Mesures de Protecció Jurídica del Menor a la Comunitat Valenciana. En ell ja se'n parla dels «menors estrangers no acompanyats», específicament en l'article 4.2 sobre els menors que són objecte de protecció, fet que posa en relleu l'entitat del col·lectiu:

«Al menor estranger que es trobe en el territori de la Comunitat Valenciana en situació de risc o desemparament, se li aplicaran les mesures de protecció regulades en aquest reglament, d'acord amb allò que s'ha disposat en la legislació vigent en matèria de protecció jurídica del menor»

Respecte al nombre de centres de protecció adreçats a atendre aquests menors i a les places residencials de què es disposava, ha estat impossible recollir dades exactes. Com a resposta a la nostra sol·licitud, la Direcció General del Menor únicament va facilitar dades genèriques que llancen el teòric nombre de centres d'acollida existents i el nombre de places disponibles, però sense concretar-ne els centres.

Taula 10. Centres residencials i places destinades a «menors estrangers no acompanyats» del País Valencià⁵³.

ANY	Nre. CENTRE I PLACES	CENTRES D'ACOLLIDA	EMANCIPACIÓ	TOTALS
2005	Nre. Cen	5	3	8
	Places	74	12	88
2006	Nre. Cen	8	3	11
	Places	100	15	115
2007	Nre. Cen	10	3	13
	Places	112	29	141
2008	Nre. Cen	10	2	12
	Places	115	11	126
2009	Nre. Cen	10	2	12
	Places	115	11	126
2010	Nre. Cen	10	2	12
	Places	115	11	126
2011	Nre. Cen	10	2	12
	Places	115	11	126

Font: Estadística facilitada per la Direcció General del Menor.

⁵³ Aquestes dades responen a la sol·licitud de dades relatives al volum de places destinades i/o creades per a l'atenció de menors estrangers al País Valencià.

Malgrat les dificultats amb què ens hem enfrontat a l'hora de descriure el total de centres d'acollida i les places destinades i/o creades a l'atenció dels menors, a continuació farem una aproximació a partir de les dades obtingudes durant el treball de camp. Diferenciarem dos períodes: el primer, que anomenarem de creixement, i un altre, de regressió.

6.2.1. Del període de creixement.

L'entrada de «menors estrangers no acompanyats» al sistema de protecció de menors del País Valencià va ser cada cop major durant els primers anys de la dècada del 2000, per la qual cosa cal parlar de la introducció de canvis, de la creació de noves places i de la reorganització de les ja existents per tal d'atendre'ls. Dintre d'aquest període distingim dues etapes:

a) Primera etapa entre els anys 2000 i 2005:

- L'associació AVAR obri un altre pis tutelat amb 6 places més a la capital, València, i a més, amplia amb 2 places més el pis existent en Ontinyent .
- El 2002 s'obri el centre de recepció i acollida LUCENTUM a Alacant amb 27 places per a «menors estrangers no acompanyats».
- La resta de «menors estrangers no acompanyats» són derivats a centres d'acollida de la xarxa genèrica.

Cal assenyalar que, a partir del 2004, el Centre de Recepció "València" comença a rebre cada cop més «menors estrangers no acompanyats». S'enceta així un període bastant llarg durant el qual s'assisteix a la saturació gradual del centre, alhora que sorgeixen conflictes importants en la institució derivats, especialment, per la sobreocupació i per la heterogeneïtat de perfils.

b) Segona etapa entre els anys 2005 i 2012:

El 2005 es produeixen dos canvis significatius a la província de València motivats per la necessitat de donar resposta a la creixent arribada de «menors estrangers no acompanyats» al Centre de Recepció. Fins llavors, la província de Castelló no havia disposat d'un centre de recepció per a menors, de manera que els menors detectats a la província havien de ser derivats a València. Aquesta situació obliga a reorganitzar les places existents dins la xarxa genèrica i així, dos centres d'acollida es dedicaran a l'atenció específica de «menors estrangers no acompanyats»:

- El centre d'Acollida de Menors "La Foia de Bunyol", tot i que ja destinava una part de les seues places a la seua atenció, a partir de l'1 de febrer de 2005 adreça la totalitat de les seues 25 places residencials a aquests menors (província de València). És un centre de titularitat i gestió públiques, dependent de la Conselleria de Benestar Social.
- El centre d'Acollida de Menors "Cabanyal", a partir de l'1 de setembre de 2005, dedica les seues 20 places a l'atenció específica «menors estrangers no acompanyats» (València ciutat). D'ençà, malgrat conservar la seua titularitat pública, serà gestionat per la Fundació Amigó a través d'un conveni amb la Conselleria de Benestar Social.

L'any 2006, com que el número d'arribada de «menors estrangers no acompanyats» continuava creixent, es materialitzen els següents canvis:

- Al maig, el centre d'Acollida de Menors "Cabanyal" amplia la seua capacitat amb 2 places més.
- El mes d'octubre s'inaugura a València un pis tutelat d'atenció específica per a «menors estrangers no acompanyats» amb 4 places. Es tracta d'un pis de titularitat pública, gestionat per la Fundació Amigó gràcies a un conveni amb la Conselleria.
- El novembre, s'obri un altre pis tutelat de 6 places per a «menors estrangers no acompanyats» a Torrent, prop de la ciutat de València, també gestionat per la Fundació Amigó mitjançant conveni.
- En el cas de la província de València, altres Centres d'Acollida de Menors (C.A.M) de la xarxa genèrica, destinaren 2 places residencials per a aquest perfil de menors⁵⁴: C.A.M. Niño Jesús; C.A.M. San Juan Bautista; C.A.M. "Projecte Obert"; pis tutelat La Salle; C.A.M. Salesians; C.A.M. Mislata I i C.A.M. Mislata II; C.A.M. "Villar del Arzobispo"; C.A.M. "L'Horta"; i C.A.M. "Campanar", tots ells ubicats a la província de València.

L'any 2006 s'obri el C.A.M. "Els Llauradors" a Elx, província d'Alacant, també de caràcter específic per a «menors estrangers no acompanyats».

Durant l'any 2007 es mantenen tots els recursos assenyalats, més dos de nous:

- S'obri el Centre de Recepció "Verge del Lledó" a Castelló. A partir d'aquest moment totes les províncies queden proveïdes amb un centre de recepció.

---

⁵⁴ Segons les entrevistes realitzades en el projecte d'investigació del doctorat als professionals del centre de recepció, es destinaven dues places per als «menors estrangers no acompanyats» en la resta de centres genèrics.

- Obertura de dos pisos més per a «menors estrangers no acompanyats», que sumen un total de 9 places, gestionats per l'associació XARXA a través d'un concert amb la Conselleria.

L'any 2008, els canvis responen a l'ampliació de places en centres existents:

- S'amplien amb 2 places els pisos gestionats per l'associació Xarxa. Dos pisos amb capacitat per a 6 persones cadascun.
- El mes de setembre, el C.A.M. "Cabanyal" augmenta amb 3 places més. Assoleix així un total de 25 places exclusivament adreçades a l'atenció del col·lectiu.

El 2009, les variacions en el nombre de places residencials es concreta com segueix:

- 2 places més destinades al col·lectiu amb l'obertura del C.A.M. "Hogar Champagnat", gestionat per la Congregació dels Germans Maristes, a través de concert amb l'administració. Aquest centre disposa d'un total de 12 places i s'ubica a Torrent, província de València.

És difícil realitzar un recompte exacte de la xifra total de places destinades a aquest col·lectiu, atès que no hem trobat dades concretes sobre les derivacions que s'han pogut produir cap a la xarxa genèrica, ni tampoc de la totalitat de centres i pisos que han acollit aquests menors. Sols a la província de València, durant els anys 2005 i 2009, les places creades i adaptades, és a dir, no noves, per a l'atenció específica d'aquest col·lectiu sumen aproximadament 105 places residencials.

6.2.2. Del període de regressió.

- L'any 2011 no es tanquen els pisos gestionats per Xarxa, però són assumits per la Fundació Diagrama. Teòricament, l'associació no podia afrontar els costos de gestió dels pisos, atès que en aquesta època es produeix un retràs significatiu (d'un any) en els pagaments per part de l'Administració autonòmica. Les places d'aquests pisos, a més de passar a mans de Diagrama, es traslladen a Paterna.
- L'agost de 2011 es procedeix al tancament dels pisos gestionats per l'associació AVAR, suposadament com a resultat de la inspecció portada a terme per la Fiscalia de Menors, en detectar irregularitats en el desenvolupament de la gestió del recursos.

En aquest període, la Conselleria de Benestar Social es planteja un ajust dels pressupostos econòmics en l'àmbit residencial del sistema de protecció de menors. De fet, AVAR tenia contracte amb l'Administració fins a desembre de 2011, però segons l'informe fiscal, els pisos foren tancats de manera immediata. Els «menors estrangers no acompanyats» foren derivats a diferents recursos de la xarxa.

- El 2011, el pis tutelat que gestionava la Fundació Amigó a Torrent, esdevé també pis d'emancipació, de manera que es pot derivar a menors d'edat, però la tutela pot mantenir-se més enllà de la majoria d'edat.
- El març de 2012, el C.A.M "Cabanyal" deixa de funcionar com a centre de protecció i d'atenció de caràcter específic per a «menors estrangers no acompanyats» i s'integra en la xarxa de centres per al compliment de mesures judicials de convivència en grup educatiu, en aplicació de la Llei Orgànica 5/2000, del 12 de gener, reguladora de la responsabilitat penal de menors.
- El setembre de 2013, com a conseqüència del reajustament econòmic de la Conselleria de Benestar Social, es tanca el pis tutelat de 4 places que gestionava la Fundació Amigó a València.
- El febrer de 2014, la història es repeteix amb el pis d'emancipació de Torrent, que es tanca en acabar el mes.
- L'any 2013, el C.A.M. "La Foia de Bunyol" comença a rebre menors amb problemes de conducta. Els ingressos d'aquest tipus són constants i van en augment a partir d'aleshores, de forma que els «menors estrangers no acompanyats» i els menors nacionals i d'altres nacionalitats, que són internats per altres circumstàncies, hauran de conviure-hi.

Cal assenyalar també que, durant el 2013, l'Administració autonòmica modifica el model de finançament de la xarxa de centres concertats, que passen del concert a la subvenció econòmica. Aprofitant aquest nova forma de finançament, l'Administració, de manera unilateral i interna, reorganitza els recursos residencials en funció de la tipologia de menors que seran derivats.

Dins d'aquesta nova morfologia de centres, que encara conserva la denominació oficial de Centres d'Acollida de Menors, es distingirà entre centres funcionals i centres d'atenció de caràcter específic. A tall d'exemple, el Centre d'Acollida "La Foia de Bunyol", a partir del febrer

de 2015, destinarà les seues places a l'atenció específica de menors entre 13 i 17 anys amb problemes de conducta. D'ençà, el centre serà gestionat per la Fundació SAMU⁵⁵.

Aquesta nova tipologia implica una reducció de les places residencials, de 25 a 18, residencials, i canvis a l'equip tècnic i educatiu. Actualment, encara atenen «menors estrangers no acompanyats», però molt menys (un 40% del total). No es tracta sols dels menors que hi residien abans del canvi, sinó també dels derivats durant l'exercici 2015.

Com hem comprovat, a partir del 2011, s'experimenta un descens en l'arribada de «menors estrangers no acompanyats» al sistema de protecció. En el cas de la província de València, aquest període, a més, coincideix amb una etapa caracteritzada pel fort reajustament dels serveis de protecció i la reducció de recursos i places que es recolzen en la recessió econòmica i la manca de pressupost de l'Administració valenciana.

6.2.3. El cas del Centre d'Acollida de menors “La Foia de Bunyol”.

Com que al nostre estudi és important el Centre d'Acollida de Menors (d'ara en avant CAM), per l'experiència professional adquirida en ell i per haver configurat la nostra mostra amb alguns dels joves que allà es van atendre i van assolir la majoria d'edat, dedicarem aquest últim apartat a explicar algunes de les dades relatives als menors atesos al Centre, des del 2008 fins al 2013.

Per tal de contextualitzar els lectors i lectores, descriurem breument el CAM: es tracta d'un edifici rectangular que ocupa una superfície de 1.840 m². Es compon de tres plantes de 460m² cadascuna i un pati de 300 m². Malgrat que al llarg del temps ha experimentat diverses reformes, les instal·lacions són antigues i requereixen millores urgents. Aquest edifici va ser construït en els anys posteriors a la Guerra Civil, durant la dècada dels 40⁵⁶. Va ser un dels col·legis creats per l'Auxili Social per tal de prestar atenció a xiquets pobres i orfes. Els xiquets eren internats sota un règim disciplinari sever: rebien formació paramilitar, inspirada en els valors del nacionalcatolicisme, impartida per mestres que utilitzaven pràctiques autoritàries i dures. Eren els fills dels més pobres, dels represaliats de la guerra, del bàndol perdedor⁵⁷. En

⁵⁵ El desembre es convoca el concurs per a la licitació del recurs i SAMU (entitat andalusa) el guanya gràcies a l'oferta econòmica, malgrat que el projecte educatiu rep una qualificació baixa.

⁵⁶ No hem trobat la data exacta de construcció de l'edifici. El nom original fou *El Hogar Rey D. Jaime* i segons les fonts consultades, sembla que era una antiga manufactura de filatures de seda.

⁵⁷ El 2011, es va convocar una reunió amb alguns d'aquells xiquets que van residir a la institució des dels finals dels anys 40 fins a mitjans dels 60. Es van posar en contacte amb la direcció del centre perquè tenien intenció de visitar les instal·lacions. Quan ens vam reunir, ens van mostrar fotografies, ens van

els anys 70, amb l'arribada de la democràcia, la institució fou abolida. Però l'edifici es va mantenir amb el seu propòsit inicial, és a dir, tenir cura dels infants.

Com que és una de les residències comarcals de la xarxa genèrica de l'Administració valenciana, el 2005 va començar a atendre «menors estrangers no acompanyats». El 2008 la gestió del CAM, que era de titularitat pública, ja que depenia de la Generalitat Valenciana, esdevé privada en passar a mans de la Fundació Amigó. Fins al 2013 es va consagrar a l'atenció específica de «menors estrangers no acompanyats».

Aquell mateix any es produeixen els primers ingressos de menors espanyols, menors amb «problemes de conducta», derivats directament des dels nuclis familiars o des d'altres centres d'acollida. Com hem apuntat en l'apartat anterior, s'engega la modificació de la finalitat i dels perfils d'atenció del CAM, fins la seua total definició el 2015.

6.2.3.1. Perfil de menors atesos.

Des del 2005, el CAM, com hem explicat, es dedica específicament a l'atenció de «menors estrangers no acompanyats» d'entre 13 i 17 anys⁵⁸.

El perfil de menors migrants que arriben respon a menors d'edat, homes, procedents d'Àfrica, principalment del Marroc, que han entrat al territori de manera irregular, en principi sense cap referent adult, i que han utilitzat diverses vies per travessar les fronteres.

A continuació exposem el total de menors atesos, on podem comprovar el volum que representen els d'origen marroquí sobre el total.

---

explicar com funcionava i es distribuïa el centre i també ens van parlar de les condicions en què van viure-hi. El diari *Levante-EMV* publicava una notícia entorn d'aquesta reunió sota el titular "Los niños a los que Franco robó su infancia". Es pot consultar en el següent enllaç:
<<http://www.levante-emv.com/comarcas/2011/04/24/ninos-franco-robo-infancia/801367.html>

⁵⁸ El 2009 ingressa un menor de 12 anys. El seu germà major ja era al CAM.

Taula 11. Volum de menors atesos en el període comprés entre l'1 de gener de 2008 i el 31 de desembre de 2013, desglossat segons país de procedència, Centre "La Foia de Bunyol".

Nacionalitat	Volum
Marroc	105
Sàhara	1
Senegal	3
Algèria	10
Espanya	9
Colòmbia	1
Rep. Guinea	1
Nigèria	1
Pakistan	5
Índia	1
Rep. Txetxènia	1
TOTAL	139

Font: Dades extretes del registre d'usuaris del CAM. Elaboració pròpia.

Els «menors estrangers no acompanyats» d'origen marroquí suposen el 75,5 % sobre el total de menors atesos. Pel que fa als menors d'edat procedents del Senegal, arribaren al CAM abans de l'any 2008, derivats del Centre de Recepció. Havien desembarcat a les costes canàries i des d'allà foren distribuïts per la península.

A partir del volum total de menors i mitjançant el coneixement dels expedients, podem concloure que dels 139, 127 són menors «no acompanyats»⁵⁹. Entenem, doncs, que són menors d'edat que no disposen de referents adults que pogueren fer-se càrrec d'ells.

Entre els canvis que es produeixen en el perfil dels menors al llarg d'aquest període, hem de ressenyar:

- Increment del nombre de menors que arriben amb edats inferiors als 16 anys:

⁵⁹ Òbviament d'aquesta xifra es dedueixen els menors d'origen espanyol, com també el menor marroquí la família del qual residia a València, el menor procedent de Txetxènia que es trobava al CAM per problemes familiars, però el pare del qual residia a Espanya i el menor colombià que tenia el seu germà gran al país, però els conflictes familiars impossibilitaven la convivència.

Taula 12. Menors atesos amb edats entre 12 i 15 anys, CAM “La foia de Bunyol”.

Any	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Menors	6	8	5	5	2	0

Font: Dades extretes de les memòries del CAM. Elaboració pròpia.

Aquestes dades fan referència a les edats dels menors atesos, no als ingressos nous per any.

- Països de procedència:

A partir del 2010, augmenta de manera gradual el nombre de menors procedents d'altres zones. Els casos més significatius són els d'Algèria i el Pakistan. El primer ingrés d'un menor d'origen espanyol té lloc l'abril de 2013 i des de llavors, l'entrada d'altres menors espanyols creix de manera gradual durant la resta de l'any. Aquestes derivacions coincideixen amb els moments en què el flux d'entrada de menors estrangers al centre de recepció es redueix, tot i que encara queden menors que hi resideixen. També es produeixen ingressos nous, malgrat que en menor mesura.

Respecte al col·lectiu de menors d'origen marroquí, s'experimenta un increment en el nombre de menors atesos que provenen de zones rurals del país, especialment de la zona de Beni-Mellal. De les dades recopilades en el treball de camp, un 26,6% són originaris de la zona de Beni-Mellal i un 18,8 % de Tànger, mentre que la resta procedeix de diferents regions, ciutats i municipis del país⁶⁰.

6.2.3.2. Algunes concrecions sobre el perfil dels joves migrants menors d'edat d'origen marroquí.

Al llarg d'aquests anys de presència del fenomen, ha existit una tendència per part de professionals i institucions a descriure els migrants menors d'edat com un col·lectiu homogeni, sovint caracteritzat per les connotacions que envolten el terme «estranger». En canvi, cadascun posseïx unes vivències úniques i el seu projecte migratori respon a motius particulars i situacions socials i familiars concretes. Arran de l'experiència amb els joves menors d'edat marroquins que es van atendre al CAM en aquest temps, hem pogut detectar les

⁶⁰ Són dades aproximatives, atès que en alguns expedients no consta documentació.

particularitats relacionades amb la gènesi del projecte migratori, la trajectòria migratòria i la possible «adaptació»⁶¹ del menor a la dinàmica institucional.

Un element distintiu és la zona de procedència dels joves. Es constaten diferències entre els procedents de zones rurals i els de zones urbanes, que tenen a veure amb la realitat socioeconòmica, el diferent grau d'arrelament a la tradició familiar i cultural, els estils de vida, la socialització i l'estructura familiar, entre altres. La majoria dels procedents de zones rurals han estat escolaritzats pràcticament fins al moment d'iniciar el projecte migratori i solen residir amb les famílies. En el CAM, bona part dels joves menors d'edat prové d'entorns rurals.

L'origen del projecte migratori i l'ajuda que rep de la família incideixen en la construcció dels objectius i metes de la migració, així com en la responsabilitat i el manteniment en el temps. Els joves menors d'edat amb projectes migratoris que s'inscriuen en una estratègia de suport familiar (Jiménez, 2003), cosa que no significa necessàriament que la idea siga fruit d'una estratègia familiar, presenten objectius i metes més clares que repercuteixen en la forma d'afrontar les dificultats que encarna el procés migratori. En molts casos, les famílies, incapaces d'aportar una alternativa a la migració, acaben acceptant el projecte i realitzant un esforç econòmic que els facilite creuar la frontera. Així, malgrat que l'entrada a territori espanyol no deixa de comportar riscos, aquests es redueixen⁶². La via utilitzada per a entrar en el país ens proporciona informació sobre quina ha estat la participació dels referents familiars en el projecte migratori del jove menor d'edat.

Ben diferent és el cas d'aquells que han assumit el projecte migratori de manera individual (pels motius que siguen) i que no han comptat amb el recolzament de la família. Les vies que fan servir per a creuar la frontera són més complexes, com ocorre amb els joves que es concentren a Tànger amb el propòsit d'amagar-se als baixos dels camions i autobusos o de viatjar com a polissons als vaixells que salpen cap a Espanya. El temps que triguen a creuar la frontera influeix en la seua experiència migratòria i els mitjans emprats per a travessar les fronteres impliquen un alt risc. El port de Tànger ha estat definit com a lloc estratègic per excel·lència. Hi ha punts clau i tàctiques que els menors han desenvolupat per tal de burlar la vigilància (Quiroga, 2003). Aquests joves són més vulnerables, atès que els objectius i metes, en moltes ocasions, poden haver-se diluït per causa del temps que els ha costat creuar i per les circumstàncies a les quals s'hi han hagut d'enfrontar al seu periple. Molts d'aquests joves

---

⁶¹ Conscients de les limitacions del terme «adaptació», que descarrega tota responsabilitat en el menor, entenem l'adaptació a partir de les diverses circumstàncies que influeixen en la capacitat de participar i afrontar el projecte d'intervenció individual i la dinàmica institucional pròpia del CAM.

⁶² Sovint usen xarxes migratòries, teixides per parents i amics ja assentats als països de destinació.

menors d'edat s'han iniciat en el consum de tòxics per a suportar les pressions de la vida al carrer. Aquesta experiència anterior pot determinar la manera com experimentaran la dinàmica institucional. De fet, molts també han circulat per diferents parts del territori espanyol, fet que els ha permès entrar en contacte amb diverses experiències institucionals i diversos professionals.

Per últim, existeixen joves que provenen d'ambients familiars molt desestructurats, socialitzats al carrer ja a l'origen i que valoren la llibertat i l'autonomia per damunt de tot, cosa que dificulta l'acceptació d'una dinàmica institucional, així com la referència professional adulta. Són joves que s'han enfrontant a situacions d'alt risc i extremadament precàries al país d'origen. En el cas concret del CAM, són molt pocs els que responen a aquest patró.

A més, les expectatives d'alguns joves xoquen en bona mesura amb la realitat que troben a l'arribada. Sens dubte, les circumstàncies abans esmentades reforçaran la capacitat per acarar els reptes de la migració. El suport de la família a l'origen, així com les possibles xarxes socials i familiars dins la societat d'arribada, sumades a la qualitat de la informació que maneaven, són els principals recursos dels què disposen per a superar els inevitables obstacles i sobreposar-se als moments de frustració i ansietat.

Malgrat que aquestes circumstàncies caracteritzen alguns dels joves migrants menors d'edat atesos, hem de tenir en compte que les seues trajectòries migratòries seran determinades per les experiències i, en concret, per l'experiència institucional a l'arribada, de manera que aquestes diferències no són taxatives, sinó que simplement indiquen certes relacions i tendències.

6.3. La gestió del fenomen dels «menors estrangers no acompanyats» al sistema de protecció valencià.

6.3.1. La gestió dels riscos.

« ¿ De qué manera podrían sacar provecho al que ya nada tiene ? ¿Cómo sacar rentabilidad precisamente a los pobres? Sencillamente aplicando ciertas artimañas de administración imaginativa...»
(Martínez Reguera, 2007)

Com ja plantejava fa tres dècades Robert Castel [1981]en *La gestión de los riesgos. De la anti-psiquiatria al post-análisis*:

«El estado se ha desposeído de algunas tareas que son igual o mejor asumidas de otro modo y con menor coste, a la vez que refuerza su monopolio sobre la definición de las grandes opciones imperativas, la planificación del mapa del conjunto de los servicios y el control a posteriori de la conformidad de las realizaciones con los objetivos que él ha propuesto. Existe, así, una relación entre las concentración de nuevas formas de control centralizadas, especialmente a través de sistemas informativos, y el desarrollo de sectores en libertad bajo tutela, es decir invitados a autogestionar las limitaciones que les son impuestas» (Castel, 1984[1981]:218).

Seguim el sociòleg fins al terreny de l'acció social, caracteritzat per un model de gestió de base neoliberal que defineix com «la estrategia que intenta conjugar la planificación centralizadora y la iniciativa privada, el autoritarismo tecnocrático y la convencionalidad de las asociaciones espontáneas de los ciudadanos, la objetividad que se atribuye a los profesionales y los buenos sentimientos que conforman el feudo de los benévolo» (1984:144). Aquesta despossessió parteix d'una reestructuració del camp d'allò social que suposa la redefinició de tres tipus d'interlocutors: l'Estat, el sector privat i els/ les professionals.

En aquesta redefinició, la funció de l'Estat serà la de centralitzar i planificar les dades, racionalitzar la implementació de serveis, fixar normes de funcionament i controlar resultats, alhora que concedirà a altres organitzacions i entitats autonomia per a gestionar-se com a empresa. Les garanties d'un poder centralitzat que reforça i racionalitza les formes tradicionals de control, explica Castel, s'acompanyen d'un gran incentiu a la iniciativa privada. Els mèrits

d'una economia així són triples. En primer lloc, hi ha un principi d'economia, però també l'avantatge d'assegurar iniciatives per a certs serveis que els organismes públics no poden assegurar. Aquestes iniciatives privades són capaces de mobilitzar xarxes de convivència que cobreixen el teixit social i s'escolen pels «intersticios donde los funcionarios, representantes del lejano poder, abstracto y a menudo considerado con reservas, tienen dificultades de hacerse un lugar» (1984:148). En segon lloc, el model de funcionament de les institucions privades garanteix ferramentes de control intern, especialment sobre els i les professionals. I finalment, destaca Castel, els i les professionals, que constitueixen el tercer element del dispositiu, intervenen cada vegada més en qualitat d'especialistes investits d'un saber i d'una competència que els són pròpies i els representen en el mercat de treball, fet que contribueix a reforçar el tecnicisme. Així les coses, als poders públics corresponen les funcions de coordinar el conjunt del dispositiu, eliminar redundàncies i estimular la consecució d'objectius. Però també la detecció sistemàtica d'anomalies i la planificació a llarg termini de les cadenes d'especialistes en el marc d'una gestió massiva de les poblacions «*desviades*».

Una de les tasques de les quals se n'ha desposseït progressivament l'Estat és el benestar, com ocorre amb l'atenció als «menors estrangers no acompanyats» que, en nom de les problemàtiques específiques que planteja, ha estat derivada majoritàriament a entitats privades i organitzacions no governamentals. No obstant això, aquest traspàs cap al mercat i la iniciativa social no es tradueix en una limitació de l'intervencionisme estatal, sinó que es tracta, més aviat, d'un canvi en la direcció. L'Estat s'implica en algunes parcel·les, reforça les maneres tradicionals en altres i relaxa la seua intervenció en aquelles que ja no desperten el seu interès. Com explica Foucault, el procés de desinversió estatal comporta la despreocupació cap a certes qüestions i problemes, que es transfereixen a altres agents polítics, empresarials i socials, però l'autèntic quid rau en l'economització de les formes de govern, que no vol dir, per tant, que governe menys (Foucault, 1985).

Tornem a Castel que defineix el risc no com el resultat de la presència d'un perill concret per a una persona o per a un grup d'individus, sinó com la «relación de datos generales impersonales o factores (de riesgo) que hacen más o menos probable el acontecimiento de conductas indeseables», per la qual cosa, apunta, prevenir és, per sobre tot, vigilar, és a dir, «ponerse en posición de anticipar la emergencia de acontecimientos indeseables [...] en el seno de poblaciones estadísticamente detectadas como portadoras de riesgo» (Castel, 1984:153)

L'Estat de Benestar espanyol ha cedit històricament la gestió del risc, entesa ací com l'assistència als «exclosos», «marginals», «indesitjables», a les famílies i a l'Església catòlica, tot i que en els últims anys, aquestes parcel·les han estat transferides al sector privat empresarial i a les ONG, moltes de les quals provenen de congregacions religioses. Aquestes es converteixen en proveïdores de serveis barats per a una diversitat de categories socials catalogades de risc, en col·laboració amb governs autonòmics i municipals (Gil Araújo, 2006:318). Les ONG configuren un camp de lluita de forces, marcat per la forta competència. En aquest sentit algunes entitats sense ànim de lucre han creat monopolis sobre certs àmbits d'atenció⁶³.

L'atenció dels «menors estrangers no acompanyats» s'ha convertit en un terreny idoni per a l'anàlisi de les polítiques públiques que provoca aquest model de govern. Per això, cal que reflexionem al voltant de les formes concretes que adquireixen aquestes transformacions:

- En primer lloc, encara que els centres d'atenció de caràcter específic per a «menors estrangers no acompanyats» hagen estat gestionats per entitats no governamentals i associacions⁶⁴, és la Conselleria de Benestar Social qui pren les decisions, planifica els serveis necessaris, el nombre de places destinades, els usuaris, estableix les normes de funcionament i controla els documents. Tot això, com veurem en apartats posteriors, fou detallat a l'Ordre de 19 de juny de 2003, motiu pel qual a les entitats gestores i els seus/es professionals se'ls deixa un escàs marge de maniobra per a saltar-se les limitacions imposades: «Las Instituciones sanitarias y sociales son también invitadas a funcionar como empresas competitivas y dinámicas mientras que las limitaciones y los controles se van cerrando en torno a los objetivos que se les asignan» (Castel, 1984:219).

La temporalitat de les licitacions i contractes per a la gestió dels centres i l'escassetat de pressupostos són només dos exemples d'aquestes limitacions que, d'una part, es materialitzen en les retallades pressupostàries i la precarització del servei, i de l'altra, en la labilitat de les condicions laborals dels treballadors/es, amb conseqüències nefastes tant per als i les professionals com per a la qualitat de l'atenció i de les intervencions. En el cas dels menors estrangers, la segregació dintre del sistema de protecció també ha estat víctima de

---

⁶³ Conglomerats d'ONG i empreses que controlen determinats àmbits, com passa actualment en l'àmbit dels i les menors subjectes a mesures judicials. Aquestes entitats exerceixen un monopoli i adopten una posició de força davant d'altres entitats i també davant l'Administració. Imposen no sols les condicions dels menors i el model pedagògic del centre, sinó també les condicions laborals del sector de la intervenció socioeducativa.

⁶⁴ La protecció dels menors estrangers no acompanyats ha tendit a la privatització de la gestió, una característica que comparteixen totes les comunitats autònomes.

l'abaratiment en els costos del servei específic. En un context d'elevada competitivitat, la filosofia empresarial que s'apodera gradualment de les ONG comporta l'eliminació de llocs de treball i l'estimulació del voluntariat, circumstàncies que actualment es poden generalitzar a tot el camp de l'assistència social.

- Sandra Gil Araújo (2006) apunta una altra conseqüència del transvasament de la gestió des de l'àmbit social a de les ONG. Els nous mecanismes de control del saber professional funcionen *a distància*, fora de la maquinària burocràtica que abans enllaçava els professionals amb el mecanisme de govern d'allò social: «Trabajadores sociales, educadores, psicólogos, mediadores, no intervienen tanto para curar o reformar, como para administrar de acuerdo a la lógica de gestión de riesgos» (Gil Araújo, 2006:356). Són riscos que, com destaca, també es traslladen als i les professionals que, a més, hauran de posar els seus recursos, saber i compromís al servei de l'Estat, sense que aquest se'n faça càrrec de les seues responsabilitats laborals.
- Un altre procés que hem pogut analitzar al llarg dels anys ha estat la retirada d'algunes entitats i associacions de l'àmbit de l'atenció residencial de «menors estrangers no acompanyats», com a conseqüència de la demora en els pagaments per part de l'Administració. Un retard que ha impossibilitat que les associacions més petites pogueren assumir els seus propis pagaments (el 2011 la demora era d'un any). Aquest fet condueix a la monopolització dels serveis per part d'un nombre reduït d'entitats i fundacions. A banda, les retallades també afecten directament les condicions dels i les treballadores amb la supressió de convenis laborals o la imposició de convenis propis.

6.3.2. Exemple d'un contracte administratiu de serveis.

Per tal de comprovar la transformació i com aquesta ha provocat l'abaratiment dels costos de la gestió de la infància en risc, hem considerat oportú brindar un exemple de l'últim contracte administratiu de serveis d'adjudicació, per procediment obert, per al Centre d'Acollida de menors "La Foia de Bunyol" publicat l'octubre de 2014. L'objecte del contracte és oferir determinats serveis (tasques organitzatives, assistència i seguiment educatiu) i cobrir despeses d'alimentació, vestuari i calçat, les 24 hores al dia durant dos anys⁶⁵.

---

⁶⁵ Cal destacar que amb aquest contracte el centre deixa de ser un centre d'atenció específica per a «menors estrangers no acompanyats» i s'adreçarà a menors amb problemes conductuals d'entre 12 i 17

Una primera qüestió és la documentació tècnica avaluable, el Projecte Global de Centre⁶⁶. D'altra banda, es troba l'oferta econòmica. Fins al moment, els dos anteriors contractes del centre havien estat formulats atorgant la mateixa puntuació al projecte global presentat i a l'oferta econòmica presentada per l'empresa o entitat. És a dir, cadascuna d'elles constituïa el 50%. En aquesta ocasió, el projecte global serà avaluat amb un màxim de 35 punts i l'oferta econòmica amb un màxim de 65.

- Pressupost màxim de la licitació (IVA inclòs): 1.621.899.75 €
- Import de l'IVA que recau en l'Administració (10%): 162.189.97 €
- Valor estimat del contracte (IVA inclòs): 3.567.385.94 €

Tal com s'explica en les especificacions de la licitació, es valorarà amb la puntuació màxima l'oferta més avantatjosa i la resta es puntuarà de manera decreixent. Així s'obté el percentatge de baixa de cadascuna de les ofertes. Es puntua d'acord amb la següent fórmula:

$$P_i = B_i + P_{\max} - B_{\max}$$

- P_i = Puntuació que s'obtindrà d'una oferta econòmica determinada.
- B_i = Percentatge de baixa de l'esmentada oferta econòmica davant del percentatge de la licitació.
- $P_{\max}$ = Puntuació màxima de l'oferta econòmica (65 punts).
- $B_{\max}$ = Percentatge de baixa de l'oferta més econòmica respecte al pressupost de base de la licitació.

Segons especifica el plec de condicions tècniques, el sistema que determina el preu del contracte no és altre que el preu de cada plaça per dia, que es calcula sumant el cost econòmic del personal i les despeses de vestuari, alimentació i calçat. Cal assenyalar que el preu de la plaça per dia (108,61€, IVA inclòs) és el mateix que el de l'última licitació. En canvi, el número

---

anys, amb una reducció de 7 places i alguns canvis en les figures professionals. Malgrat tot, continuaren derivant al centre «menors estrangers no acompanyats».

⁶⁶ Comprèn els principis socials i educatius globals, els objectius generals, el sistema d'intervenció psicopedagògic, els criteris per a desenrotllar una metodologia de grups educatius, si procedeix, així com les prestacions i recursos disponibles i les normes de funcionament i convivència.

de places residencials es redueix de 25 a 18. La plantilla sí es manté, però amb un augment de la jornada del/a psicòloga, que passa de la mitja jornada a la jornada completa.

Aquestes dades són suficients per a demostrar que el cost total de la gestió del CAM resulta més econòmic a l'Administració i a més, les entitats i empreses que opten al procediment obert tindran l'oportunitat de presentar una oferta econòmica.

Un altre detall significatiu, segons les característiques del contracte, per la plaça no ocupada⁶⁷ s'abonarà a l'entitat adjudicatària el 80% del seu cost corresponent a l'annualitat. A l'anterior contracte s'abonava un 90%.

L'oferta econòmica de l'empresa que finalment va resultar adjudicatària representava el 20% del total del cost de la gestió, fet que li va merèixer un total de 65 punts; en canvi, pel que fa al projecte global només va obtenir 17 dels 35 punts possibles. D'aquest exemple, podem extraure com es procedeix a l'abaratiment del cost de la protecció de la infància per part de l'Administració autonòmica. Però també ens permet reflexionar sobre allò que importa a l'hora d'atendre la infància. La baixa puntuació del projecte global presentat palesa les mancances de partida per a la acció educativa i social que es portarà a terme en el Centre. A més, el tipus d'oferta econòmica presentada suggereix, d'entrada, que l'entitat haurà d'exercir un fort control sobre la gestió⁶⁸ per tal d'ajustar-se a les normes del contracte.

6.4. De la protecció dels «menors estrangers no acompanyats» al País Valencià.

La legislació nacional de Protecció Jurídica de la Infància, en compliment amb la Convenció de Drets de la Infància de les Nacions Unides, reconeix a l'Estat espanyol la competència sobre tots els i les menors que es troben al seu territori, una competència que ha estat descentralitzada i, per tant, delegada a les diverses administracions autonòmiques. Al País Valencià, la Llei 12/2008, de 3 de juliol de 2008, de la Generalitat⁶⁹, de Protecció Integral de la Infància i l'Adolescència constitueix el marc legal de referència en matèria d'infància. Segons s'exposa al seu preàmbul, es contempla la creació de l'Observatori Permanent de la Família i la

---

⁶⁷ Es considera la plaça contractada i no assignada per la Direcció Territorial de Benestar Social, que és la responsable de derivar els menors.

⁶⁸ Generalment, acaba afectant els convenis laborals i condicions de treball dels i les professionals. Les mesures d'ajustament que poden perjudicar-los són, per exemple, la falta de cobertura de baixes o substitucions.

⁶⁹ La primera Llei autonòmica en matèria de protecció social del menor va ser la Llei 7/1994, de 5 de desembre, de la Generalitat.

Infància, que s'encarregarà de l'estudi i la detecció de les necessitats, de les demandes socials i de la promoció d'iniciatives que milloren els nivells de prevenció, atenció i protecció de les famílies i de la infància. També instaura la figura específica del Comissionat del Menor, sota la denominació de Comissionat del Menor - Pare d'Orfes.

L'Observatori de la Família i la Infància, dependent de la Conselleria de Benestar Social, es va posar en funcionament mitjançant el Decret 23/2010 del Consell, va romandre actiu dos anys i va elaborar diversos informes. Però passats dos anys va deixar de funcionar i no va reprendre l'activitat. La figura del Comissionat del Menor no s'ha creat i és el Síndic de Greuges qui ha assumit, entre les seues competències, la defensa dels menors d'edat (Perkins,2014).

En relació a l'estratègia i els plans d'actuació de l'administració en matèria d'infància, la Conselleria de Benestar Social elabora el *II Plan de la Familia y la Infancia de la Comunitat Valenciana* (PIFI), implementat els anys 2007-2010⁷⁰, però que no ha tingut continuïtat. Segons s'exposa al document, el seu repte és la integració de mesures, recursos i programes de recolzament a la família dels distints departaments de l'Administració de la Generalitat, i el de possibilitar que les pròpies famílies i als qui intenten ajudar-les, puguen tenir una visió de conjunt de tot allò que la resta de la societat valenciana, en este cas a través de la Generalitat, possibilita per la superació de les seues dificultats. Aquest document atorga un protagonisme excessiu a la família, que gaudeix d'un paper fonamental al sistema espanyol de benestar social i es considera element bàsic de referència. S'invisibilitza així la infantesa, que no es contempla com un col·lectiu diferenciat. Per tal d'aconseguir els objectius que recull el II PIFI, s'estableixen diferents àrees d'actuació que engloben diferents accions i programes: desenvolupament familiar i qualitat de vida; suport a les famílies i infants amb dificultats socials o familiars; i recolzament a les famílies amb necessitats especials. Cadascuna de les àrees es subdivideix en una sèrie de fitxes, que especifiquen de forma més concreta els objectius que es persegueixen, les accions i programes.

El II PIFI dedica a la infància estrangera «no acompanyada» la seua fitxa nº 22. La descripció que fa del fenomen mereix la nostra atenció:

«Estos adolescentes suelen ser chicos que acuden de forma clandestina sin documentación y se ven abocados a la frustración por no conseguir los objetivos de mejora de las condiciones de vida. La gran mayoría procede de países africanos con una tasa de natalidad alta y elevados índices de familias numerosas. Vienen en busca de trabajo para mejorar la calidad de vida. Muchos se han criado bajo el

---

⁷⁰ Disponible a la pàgina web de la Conselleria de Benestar Social: <<http://www.bsocial.gva.es>

manto de su familia biológica y, por tanto, tienen cierta estabilidad emocional. Otros, en cambio, tienden a implicarse en situaciones de riesgo».

A més de generalitzar un perfil únic i de la referència a la “frustració”, la descripció problematitza el menor i concedeix gran importància al fet de comptar o no amb la família. I per si fóra poc, descarrega en el menor tota la responsabilitat pel que fa a la gestió del seu estat emocional.

Sobre els objectius que planteja:

«1. Facilitar la actuación coordinada de todas las instituciones con competencia en materia de extranjería y protección de menores en el momento que se detecta la presencia de un supuesto menor no acompañado en la Comunitat Valenciana, de cara a garantizar su protección y el respeto de sus derechos.

2. Informar y orientar a los inmigrantes en materia jurídica, laboral y social.

3. Favorecer la integración del alumnado inmigrante.

4. Detectar y formar a los jóvenes inmigrantes para que actúen como corresponsales juveniles cerca de su comunidad.

5. Ofrecer atención y ejercer la tutela de los menores extranjeros no acompañados.

A més estableix una sèrie d'accions i programes:

- Apoyo a la integración social de menores inmigrantes.
- Apoyo a los procesos de reagrupación familiar.
- Atención de menores extranjeros no acompañados en el sistema de protección de menores.
- Desarrollo de protocolos de coordinación de actuaciones entre distintas Conselleries.
- Desarrollo de protocolos para evaluar la salud inicial de los menores extranjeros no acompañados.
- Desarrollo de protocolos que permitan determinar la edad real de los menores extranjeros no acompañados».

Com hem explicat adés, existeix un protocol d'actuació interinstitucional en la detecció dels «menors estrangers no acompanyats» al territori, que determina el que han de fer les institucions competents. Ara bé, no existeix cap programa concret per al col·lectiu, ni cap assistència lletrada externa i independent que s'encarregue de la part jurídica. Els menors entren al sistema de protecció i són els centres i els i les professionals de les institucions els qui n'assumeixen l'assessorament, així com la tramitació dels documents, encara que prèviament

l'equip tècnic haurà de sol·licitar a l'entitat tutelar els certificats necessaris. Pel que respecta a la Conselleria de Benestar Social, des de la Secció del Menor, s'assigna un/a tècnica a cada centre, encarregat de l'evolució, seguiment i coordinació dels "casos" amb el centre. Cadascun dels i les tècniques desenvolupen les seues funcions en coordinació amb més d'un centre d'acollida⁷¹.

De cara a la tramitació de sol·licituds de permisos de residència i renovacions, en el cas de València, els centres d'atenció específica compten amb l'ajuda de la Subdelegació de Govern, que s'encarrega de la coordinació. Els i les treballadores socials d'aquests centres gaudeixen d'un dia d'atenció específic per als casos. Altres centres que dediquen places a aquest perfil de menors disposen actualment d'una tècnica de la Secció del Menor de la Direcció Territorial de Benestar Social, responsable de la tramitació juntament amb la Subdelegació de Govern.

Com tindrem ocasió de comprovar a través dels relats dels joves entrevistats, el protocol de determinació de l'edat, si s'ha dut a terme, es realitza abans d'accedir al sistema de protecció. Sí que és cert, però, que hi ha una diferència respecte a d'altres comunitats pel que fa a la pràctica de la reagrupació familiar. L'amenaça de la repatriació és una constant que viuen molts joves migrants menors d'edat i que els acompanya des del moment que arriben, ja que són registrats per els cossos de seguretat. Com que els joves saben d'aquestes pràctiques, sovint la seua quotidianitat i el treball dels i les educadores es veuen condicionats per aquest coneixement, encara que com ja hem apuntat en capítols anteriors, a València no s'han realitzat aquestes pràctiques. A més a més, altres administracions autonòmiques, com ara la Comunitat de Madrid, han signat convenis de col·laboració per a la construcció de centres al Marroc, amb la intenció de facilitar el retorn dels menors. Són pràctiques que, al capdavall, miren de resoldre el problema de les repatriacions, que no és senzill retornar-los a les famílies. A Catalunya es va engegar el programa de retorn voluntari Catalunya-Magrib el 2007, però aviat la mateixa administració catalana va reconèixer com a fracàs (Empez, 2014).

Respecte a l'experiència del Centre d'Acollida "La Foia de Bunyol", en diverses ocasions es van rebre citacions de la Policia Nacional que requerien la presència d'algun jove per tal de tramitar l'expedient de repatriació, però mai es va anar més enllà.

Finalment, cal hem d'apuntar que la que la Conselleria de Benestar Social compta amb dues Direccions Generals amb competència per al desenvolupament de polítiques de la infància: la

---

⁷¹ Els tècnics gairebé no visiten els centres destinats a la intervenció amb «menors estrangers no acompanyats», de manera que no coneixen personalment els menors. No passa el mateix amb la Fiscalia de Menors que, generalment, visita els centres cada 6 mesos.

Direcció General de Serveis Socials i del Menor, centrada exclusivament en la protecció de la infància, i la Direcció General de Família i Menor, responsable del II PIFI. En aquest sentit l'informe d'UNICEF (2014) *La infancia en la Comunidad Valenciana*⁷² assenyalava:

«La infancia como colectivo social no cuenta con programas específicos desde esta Dirección, ni existe una Dirección General específica que agrupe, englobe y de coherencia al diseño y desarrollo de políticas de aplicación de la Convención sobre Derechos del Niño acorde al peso poblacional que tienen los niños» (UNIFEC, 2014:8).

L'anàlisi discursiva ens permet d'esbrinar el lloc que ocupa la infància dintre dels programes de la Generalitat Valenciana, bé per l'absència de programes específics, bé, en el cas concret dels «menors estrangers no acompanyats», perquè a l'hora d'atendre'ls prima l'estatut d'estranger per sobre el de menor. Malgrat la importància del fenomen, mai s'ha desplegat cap actuació coordinada específica per a l'atenció d'aquests menors dintre del sistema de protecció. En definitiva, es manté una constant tant per a la infància migrant com per a la resta de la infància, que promou l'acolliment residencial i consegüentment, la institucionalització de la infància des d'una perspectiva problemàtica, alhora que s'eliminen recursos d'atenció familiar i s'evita el desenvolupament de polítiques de prevenció eficaces.

6.4.1. Evolució històrica de la mesura d'acolliment residencial.

Lluny de voler aprofundir en l'evolució històrica dels models i funcions de la mesura de protecció d'acolliment residencial, considerem necessari, però, apuntar algunes de les premisses al voltant de la construcció històrica del sistema de protecció actual per tal de facilitar l'anàlisi de l'evolució dels recursos que el sistema públic de serveis socials ha destinat a cobrir les necessitats de la infància desprotegida en el territori espanyol.

Explica Jorge F. Del Valle (2009) que l'acolliment residencial, a diferència del familiar, ha estat una mesura present en l'assistència als xiquets i xiquetes abandonats i desprotegits durant segles i ha configurat la història de la seua atenció «mediante una respuesta única y universal como ha sido la colocación del niño en una institución que pudiera cubrir sus necesidades más elementales en situación del ambiente familiar del que carecía o que era deficitario » (Bravo i Del Valle, 2009: 11).

---

⁷² Disponible en: < <http://www.unicef.es/actualidad-documentacion/publicaciones/la-infancia-en-la-comunidad-valenciana-2014>

Fins a mitjan dècada dels 80, els organismes encarregats de la protecció de la infància van recórrer a la institucionalització dels xiquets i xiquetes desprotegits/es com a únic recurs per a satisfer les seues necessitats i carències. No serà fins l'arribada de la Llei Orgànica de Protecció Jurídica del Menor de 1996 que la mesura d'acolliment residencial perdrà el seu caràcter de resposta única, basada en l'ingrés dels xiquets i xiquetes en grans entorns institucionals durant llargs períodes. Bravo i Del Valle (2009) descriuen el procés de transició de l'acolliment en tres fases.

La primera, la del model institucionalitzador, que correspon a macroinstitucions caracteritzades per ser centres tancats i autosuficients, que atenen amb necessitats molt bàsiques, dispensen una atenció no professional i apleguen perfils molt variats⁷³. Aquest model serà qüestionat a partir dels anys setanta pels nous plantejaments que advocaven per la reducció considerable del nombre i la capacitat d'aquestes institucions. Es propicia així l'aparició de nous recursos.

La segona fase és la del model familiar, que es basa en la creació de llars de tipus familiar, amb pisos integrats en la comunitat, i que promou l'ús de recursos comunitaris. El model dóna peu a la reconstrucció de les grans institucions dins de les quals es consoliden espais diferenciats, amb un nombre més reduït de xiquets i xiquetes. Es tracta d'unitats residencials que encara avui caracteritzen moltes de les institucions. Aquest model partia d'una idea de la protecció consistent a oferir una criança alternativa dels xiquets/es amb la configuració d'espais substitutius de les famílies per a educar-los. La Llei d'Acolliment i Adopció de 1987 i la Llei Orgànica de 1996 prioritzaran les mesures d'intervenció en l'àmbit familiar, fet que motivarà les accions de suport als infants i les famílies per tal d'evitar-ne la separació. De la mateixa manera, en cas de no poder efectuar el retorn a la família, es considerarà com a mesura principal l'acolliment familiar i/o l'adopció.

En darrer lloc, la tercera fase és la del model especialitzat. A partir dels anys 90, l'augment dels conflictes a la llar, especialment per problemes de conducta, units al canvi de perfil dels menors que s'atenia en les residències, obligarà a un replantejament del mateix recurs de protecció. La tendència general en les comunitats autònomes aposta pel desenvolupament d'una xarxa d'acolliment residencial diversificada i especialitzada.

---

⁷³ Per a una descripció detallada de les característiques, consultar Del Valle, Jorge F. i Fuertes, Jesús (2000): *El Acogimiento residencial en la protección a la infancia*. Madrid: Pirámide.

En aquest context sorgeix un nou perfil: els «menors estrangers no acompanyats», nous subjectes de protecció que, sota els auspicis de tractats nacionals i internacionals de protecció de la infància, forcen la resposta de les administracions públiques. Resposta que, de manera generalitzada i tal com ja hem esmentat, comportarà la reorganització i la creació d'algunes places d'acollida per a l'atenció específica d'aquests menors. Un nou teixit institucional que, a l'empareda de criteris d'eficiència i especialització tècnica, generarà un recorregut segregat de la resta de menors dins del sistema de protecció. Tot i que pensat, curiosament, per tal d'afavorir la integració social i laboral en la societat receptora, el sistema motivarà i contribuirà, tanmateix, a l'estigmatització i la guetització dels «menors estrangers no acompanyats».

L'acolliment residencial ha estat l'única mesura adoptada per a aquests menors, fet no exempt de debat entre alguns/es professionals dels centres i de l'entitat tutelar. Les raons que tracten de justificar la inadequació d'altres mesures han al·legat fonamentalment l'edat del menor migrant (generalment superior als 13 anys) i l'origen cultural, motius pels quals no s'ha considerat l'acolliment familiar com a possible alternativa.

6.4.2. Tipologia i condicions materials i de funcionament dels centres de protecció de menors al País Valencià.

L'Ordre de 19 de juny de 2003 de la Conselleria de Benestar Social, que regula la tipologia i les condicions materials i de funcionament dels centres de protecció de menors, els defineix com aquells:

«[...] destinats a acollir, atendre i educar, amb caràcter temporal, els xiquets i adolescents que necessiten una atenció especialitzada per trobar-se en una situació de desprotecció social en els termes establits en la legislació civil vigent».
(Art.8)

Classifica els centres de protecció de menors en centres d'atenció residencial i centres d'atenció diürna. Els centres d'atenció residencial, adreçats als menors d'edat en situació de guarda i/o tutela, prestaran servicis d'allotjament, manutenció, suport educatiu i atenció integral i es classificaran en centres de recepció, centres d'acollida, llars funcionals i centres d'emancipació. Els centres d'atenció diürna es dediquen a l'atenció de menors i adolescents durant el dia, amb l'objectiu de prestar serveis complementaris i de suport a les famílies, i es distingirà, en funció de la seua activitat, entre centres de dia de suport, convivència i educatiu i centres de dia d'inserció sociolaboral (Articles 10, 11 i 12).

Pel que respecta als usuaris, l'article 19 del present cos normatiu expressa que els centres d'acollida:

«[...]acolliran xiquets i adolescents entre 0 i 18 anys. Preferentment s'ordenaran per franges d'edats respectant els grups de coetanis, característiques dels menors, problemàtica d'actuació, objectius prioritaris de la intervenció, necessitats especials, necessitats de tractaments o de formació especial. No obstant això, estes característiques d'ordenació seran flexibles en atenció a grups de germans, recursos existents i sempre que la problemàtica així ho exigisca i el projecte educatiu ho regule».

En el cas dels «menors estrangers no acompanyats», entenem, prima l'estatus d'estranger, atès que s'ha produït una homogeneïtzació de les necessitats i perfils dels menors, que ha resultat en la definició d'un circuit paral·lel.

En referència a les places, sosté la normativa que la capacitat no superarà, preferiblement, les 30 places i que els usuaris s'integraran en grups educatius. Sis menors per grup, excepte en els cas dels menors de tres anys, que seran 4. Efectivament, el màxim de places adreçades a l'atenció de «menors estrangers no acompanyats» és 25, a excepció dels pisos tutelats, on s'hi atén entre 4 i 6 menors. Ara bé, la concurrència d'aquesta reorganització "especialitzada" que, com hem vist, és comuna a la resta del territori espanyol, no ha promogut la inversió ni la construcció de noves instal·lacions o infraestructures de titularitat públic. Simplement s'han limitat a reorganitzar les velles institucions en unitats educatives.

Quant a les prestacions dels centres, la Llei determina que:

«En els centres d'acollida que atenguen menors que requerisquen una atenció especialitzada per raó de la seua problemàtica física, psíquica o sensorial, o una atenció terapèutica, es procurarà si l'interès dels residents ho requerix, que l'assistència sanitària a nivell de consulta i d'infermeria es preste en el mateix centre. Així com l'atenció educativa docent (centres d'acció educativa singular o seccions d'institut de secundària), en estos casos serà imprescindible la coordinació de la programació i metodologia de treball de l'aula amb els servicis territorials corresponents en matèria d'educació» (Art. 21.4)

Hem considerat necessari subratllar aquest punt, atès que existeixen centres per a l'atenció específica de problemes conductuals greus i centres de caràcter terapèutics, per als que, tot i no aparèixer detallats, la normativa preveu les seues prestacions. Aquests centres exerceixen un control ferri, aglutinen menors amb "greus conflictes" conductuals i psicològics i col·loquen els menors en aïllament. Al llarg d'aquests anys, aquests centres s'han qüestionat des de diferents instàncies, ja que, malgrat que formen part del circuit de protecció, constitueixen un

híbrid entre l'objectiu de protecció i el format de reeducació (mesures judicials). També han estat criticats per l'alt grau de medicació que obliguen a prendre als menors i pels professionals encarregats de la vigilància.

De fet, la mateixa Llei dedica una de les disposicions addicionals a les mesures de seguretat, per tal de regular la possibilitat de dotar aquests centres d' «elements constructius de seguretat i contenció, així com incorporar a les seues normes internes de funcionament i convivència, mesures restrictives de mobilitat d'entrada i eixida dels seus usuaris i d'ordenació de mesures de control actives i passives» (Disposició addicional 3).

La institució del Defensor del Pueblo publicarà l'any 2009 l'informe *Centros de Protección de menores con trastornos de conducta y en situación de dificultad social*⁷⁴, arran d'una investigació entorn d'aquesta tipologia de centres. L'informe recull la realitat dels joves ingressats en centres d'acolliment residencial per causa de problemes greus d'inadaptació familiar i social, sovint vinculats a trastorns de conducta. L'estudi insisteix en la urgència de desenvolupar programes que puguen cobrir aspectes que no es tenen en compte en les intervencions amb aquests menors i al·ludeix a les necessitats afectives, educatives, terapèutiques o de promoció i desenvolupament de la seua autonomia. Encara que l'estudi va destapar moltes irregularitats i deficiències en el funcionament d'aquests centres, les seues repercussions han estat escasses. Constata l'existència de centres per a menors en situació de dificultat social tutelats per l'Administració on s'aglutinen perfils molt diversos, de manera que hi conviuen menors amb problemes conductuals amb menors que han comès actes il·lícits i als quals, per la seua edat, inferior a 14 anys, no se'ls poden aplicar els procediments de justícia juvenil, i també amb menors que compleixen mesures de referma, però que requereixen de tractament terapèutic. L'informe denuncia les irregularitats d'aquests centres i d'algunes de les seues pràctiques que vulneren els drets dels menors:

«También hemos recibido quejas de algunos educadores que trabajan o trabajaron en centros para menores con problemas de conducta denunciando las irregularidades, e incluso vulneraciones de derechos, que presuntamente se estaban cometiendo en algunos de esos establecimientos, tales como prohibir a los menores la asistencia a un centro educativo, administrarles medicación contra su voluntad y sin la debida prescripción médica, o imponerles como castigo medidas de contención o de aislamiento».

---

⁷⁴ Disponible en: <http://www.defensordelpueblo.es/es/Documentacion/Publicaciones/monografico/Documentacion/centros_menores_problemas_conducta.pdf>

La Llei ordena un mínim de condicions de funcionament per als centres i indica la necessitat de disposar-hi a cadascun d'uns documents mínims. Tot seguit, destacarem els que hem considerat més interessats per al nostre estudi. A través d'aquests documents i requeriments, la Conselleria de Benestar Social racionalitza la implementació de serveis, fixa normes de funcionament i controla els resultats:

- El projecte global del centre conformat pels principis socials i educatius globals, els objectius generals, el sistema d'intervenció psicopedagògica, els criteris per a desenrotllar una metodologia de grups educatius, si és procedent, així com les prestacions i recursos disponibles. S'estructura en tres parts: identitat del centre, projecte tècnic d'actuació i normes de funcionament i convivència.
- La programació anual del centre, que haurà d'elaborar-se cada any i haurà de reunir els objectius, metodologia, calendaris d'activitats, previsió de recursos i sistema d'avaluació previst. La programació s'haurà de remetre, amb caràcter previ a l'inici del curs escolar, als serveis territorials de l'òrgan competent.
- La memòria anual. Tots els centres hauran d'elaborar cada any, en coincidència amb l'any natural i un cop finalitzat, una memòria descriptiva del nivell d'ocupació del centre, així com una avaluació dels aspectes previstos en la programació anual. Aquesta documentació haurà d'enviar-se, en tancar l'exercici, als serveis territorials de l'òrgan competent en matèria de protecció de menors.
- El dossier personal i individual de cada usuari. S'obrirà en cada centre un dossier personal i individual de cadascun dels menors que contindrà la seua documentació administrativa i jurídica, els documents personals de tipus escolar, sanitari i altres semblants, el programa d'intervenció individualitzada del menor i els seus materials tècnics derivats.
- El programa d'intervenció individualitzat de cada usuari (PII) contindrà el disseny del procés educatiu del o la menor, amb una síntesi de l'avaluació de les àrees de funcionament individual i d'adaptació al context, una justificació dels objectius que cal aconseguir i les activitats i recursos necessaris per a fer-ho. Els elements del programa queden subjectes a la temporalització i a un seguiment continu.

El PII recull els objectius i activitats basats en una intervenció centrada en el menor, la família i la institució. Malgrat l'important volum de «menors estrangers no acompanyats» al sistema de

protecció durant els últims 10 anys, no s'ha elaborat cap PII específic. De fet, la tendència ha estat obviar la dimensió familiar, com si no existira⁷⁵.

Finalment, volem destacar una de les disposicions addicionals que fa referència als majors de 18 anys:

«[...]amb caràcter excepcional, podran acollir joves majors de 18 anys que hagen estat fins a la seua majoria d'edat integrats en institucions de protecció i estiga acreditada la falta de recursos propis i familiars del jove i garantida la voluntarietat, compromís, responsabilitat i la seua capacitat d'esforç per a la seua plena inserció sociolaboral»

Òbviament, gran part dels «menors estrangers no acompanyats» manquen als 18 anys de recursos suficients per a desenvolupar la seua autonomia, per la qual cosa difícilment es pot considerar aquesta circumstància una excepcionalitat. Tanmateix, complir 18 anys suposa la fi de la tutela administrativa i l'eixida del centre. Podem afirmar, gràcies a l'experiència acumulada en aquest àmbit, que quan s'ha presentat un informe a la Conselleria de Benestar Social sol·licitant l'allargament de la tutela i prolongant l'estada del jove al centre per les seues especials circumstàncies, s'ha rebut una resposta positiva per part de la Secció del Menor de la Conselleria. Ara bé, es tracta de casos realment excepcionals. Els motius d'aquestes sol·licituds tenien a veure, fonamentalment, amb joves que podien acabar un curs escolar si es quedaven al centre o amb aquells que tenien problemes de salut i havien de passar-hi el període de convalescència.

---

⁷⁵ Ja que no s'ha promogut ni desenvolupat, la tendència a dur a terme una mediació social transnacional.

CAPITOL 7. CAP A RUTES SALVATGES

Des de la segona meitat del segle XX, hem assistit a una profunda transformació en l'estructura de les migracions internacionals. L'augment del volum de migrants, el nombre creixent de països involucrats, la diversificació dels motius de desplaçament i les conseqüències socials, econòmiques i culturals han convertit les migracions en un dels principals assumptes de l'agenda política de la majoria de països del món.

La realitat migratòria espanyola ha estat caracteritzada en les últimes dècades per la transició de país exportador de mà d'obra a país importador, especialment des de la meitat dels 80. En la dècada dels noranta, l'afluència d'immigració a Espanya s'incrementa a causa de l'atracció que exerceix sobre grans quatre pols emissors: el magrebí, el llatinoamericà, l'uropeu oriental i l'asiàtic (Lacomba, 2008). D'ençà, el nombre d'immigrants ha augmentat exponencialment. La desintegració de la URSS i l'apertura de fronteres entre els països que conformaven el bloc han estat determinants en aquesta intensificació dels fluxos cap al sud d'Europa.

En els anys 2000, Espanya es constituirà en escenari d'una nova onada migratòria, sobretot de persones procedents del continent africà, a través de vies alternatives difícilment controlables. Especialment significatives han estat les vies marítimes i terrestres cap als punts fronterers de Ceuta i Melilla. Però també la via marítima alternativa entre diferents punts del continent africà i Europa a través de les Illes Canàries, que evita la travessia pel desert del Sàhara i el pas pel Marroc o les rutes a través de l'Estret de Gibraltar, per mar amb caiuc i pasteres o per terra, amagats en els baixos dels camions que transporten mercaderies.

Aquestes travessies, més arriscades i perilloses per a les persones que migren, revelen les conseqüències del tancament fronterer i de l'emplaçament geogràfic d'Espanya en el continent Europeu, del que funciona com a frontera sud.

7.1. A una banda de l'Estret: la gènesi del somni migratori

7.1.1. Contextos d'origen dels joves migrants.

El Marroc és un país de llarga tradició migratòria cap a Europa. En els últims anys s'han produït algunes transformacions tant pel que fa a les zones o regions d'origen de la migració com a les zones de destinació. També han canviat els perfils de les persones magrebines que emigren. Mohammed Berriane (2004) distingeix tres etapes des del punt de vista històric: una primera, fins als anys 70, on té lloc una migració de mà d'obra cap als països que formaren part del sistema colonial, especialment França, Bèlgica i Holanda i Alemanya; una segona etapa, a partir dels 70, caracteritzada per les restriccions imposades a la migració en direcció a Europa i

projectes migratoris inicialment temporals i amb vistes al retorn, que solien encetar els homes i que culminaven amb la reagrupació familiar; i una tercera fase, des del 1990 definida per la dispersió i l'organització espacial pròpia de la diàspora marroquina, que va permetre la migració successiva dels membres d'una mateixa família o comunitat d'origen (Berriane, 2004).

Respecte al perfil de les persones migrants, Mercedes Jiménez (2005) assenyala també diverses fases: una primera fase «masculina», d'homes que marxaven a Europa en busca de treball durant els anys 60 i 70; una segona fase de reagrupació familiar, dels 70 en avant; una tercera de "feminització de la migració" a partir del 1985; i una quarta protagonitzada pels menors d'edat, a mitjan dècada dels 90 (Jiménez, 2005:116).

Pel que fa a la migració de menors d'edat, diferents estudis desenvolupats durant aquests anys de presència del fenomen han identificat les regions de procedència dels i les joves, entre les quals destaquen: Tetuan, Larraix, Xauen, Al Hoceima i Nador i ciutats com Casablanca, Fes, Marràqueix i Tànger. Tot i que les primeres investigacions sobre la migració de menors d'edat d'origen marroquí a Espanya es van concentrar en les regions del nord i nord-oest del Marroc, darrerament hem pogut comprovar com la procedència dels joves s'ha diversificat progressivament i ara hi ha joves que provenen de qualsevol regió, tant de les grans ciutats com de les àrees rurals i els pobles més petits i recòndits del país veí.

A tall d'exemple, en *Buscarse La Vida* (2003), Jiménez en feia una anàlisi detallada i dibuixava el panorama socioeconòmic dels contextos migratoris dels migrants menors d'edat. L'autora se centrava en la regió de Tànger-Tetuan, especialment de la primera urbs i de la seua àrea metropolitana. D'idèntica forma, Violeta Quiroga (2003) es fixava en aquesta regió quan investigava el fenomen a Catalunya.

L'any 2009 vaig viatjar a Catalunya per a visitar diferents centres d'atenció (CRAE) de la ciutat de Barcelona que es dedicaven específicament a aquest col·lectiu. Una de les primeres coses que em va sobtar va ser el gran nombre de joves atesos originaris de Tànger. De fet, en un dels centres que vaig visitar en aquella ocasió, amb 30 places residencials, un 95 % dels joves acollits eren d'allà. La realitat en el nostre cas, els centres d'acollida de caràcter específic a València, era ben distinta⁷⁶. Tot i que els primers anys, entre el 2005 i el 2007, molts dels joves migrants que vam atendre venien de les grans ciutats i regions del nord, Tànger especialment,

---

⁷⁶ Ací parlem de l'experiència dels centres d'acollida "Cabanyal" i la "Foia de Bunyol", que han estat els centres que han rebut més menors d'origen marroquí a València. És cert que això no s'ha de correspondre obligatòriament amb la realitat d'altres recursos i pisos tutelats.

amb el pas del temps va augmentar el nombre de joves que arribaven de contextos rurals, sobretot de la regió de Tadmora-Azilal, i més concretament de la província de Beni Mellal.

Encara que no ens detindrem a descriure les característiques de totes les zones d'origen dels joves objecte d'estudi –perquè seria una tasca més que àrdua–, atès que, com hem dit, avui podem trobar joves de molt diverses zones del país veí, a continuació explicarem una mica la situació de Tànger i Beni Mellal, per ser les dues regions de les quals emigren bona part dels arribats a la província de València i també per la seua significació en l'estratègia i l'itinerari migratori que han revelat les entrevistes. Descriurem la regió de Beni Mellal i la de Tànger per ser els dos grans focus emissors al llarg d'aquests anys. Per últim i de manera breu, farem menció a Casablanca, ja que al costat de les altres dues zones, gaudeix d'una significació important. Totes tres constitueixen punts estratègics en les rutes i itineraris dissenyats per a creuar la frontera.

- **Tànger.**

L'enclavament geogràfic de Tànger, ciutat fronterera a cavall de dos països i dos continents, separada d'Espanya per tan sols 14 kilòmetres, la converteix, a ella i a la seua regió, en una de les principals portes d'eixida per als i les joves que emigren a Espanya.

Situada a l'extrem nord-oest del Marroc, pertany a la regió Tànger-Tetuan de la qual n'és capital des del 1997. La regió Tànger-Tetuan es divideix en cinc prefectures i províncies⁷⁷ amb una elevada densitat de població: «La densidad media es de 176 hab/km², siendo la wilaya de Tànger (525 hab/km²) y la provincia de Chef Chauen (100 hab/km²) los casos más extremos» (Empez, 2014: 114).

A més, recentment, s'ha convertit en la destinació preferent per als protagonistes de l'èxode rural que ha redefinit la realitat nacional del Marroc, en provocar un creixement desordenat de les ciutats, com ocorre a Casablanca i Rabat. Una expansió accelerada que ha comportant l'augment dels problemes d'habitatge i sostenibilitat, en disparar l'aparició de suburbis. Contrasta el 25 % de les famílies tangerines que no disposen de connexió a la xarxa elèctrica, amb les zones residencials d'alt nivell, les urbanitzacions de xalets i apartaments que funcionen com a segona residència en la costa i els habitatges de nova construcció a la ciutat amb preus similars als d'Espanya.

---

⁷⁷ Tànger, Asilah i Fahs Beni Makada, Tetuan, Chefchaouen i Larraix.

Tànger, en tant que ciutat fronterera i la seua regió, són espais privilegiats que han viscut el progressiu procés de deslocalització dels límits exteriors de la Unió Europea. Aquesta frontera deslocalitzada esdevenia visible al port de Tànger. Fou el port internacional més important del nord del Marroc fins que es va construir l'actual Tànger Med a 30 kilòmetres de la ciutat. Fins el 2010, el port de Tànger, pel seu dinamisme, ha estat una de les principals zones utilitzades per la migració irregular per a creuar la frontera, tant de persones adultes com de menors d'edat.

Entre els estudis que aborden la migració de joves menors d'edat marroquins en diverses comunitats autònomes, Mercedes Jiménez (2003), per al cas d'Andalusia, identificava Tànger com el punt de procedència del major nombre de xiquets, adolescents i joves (2003:63). De la mateixa manera, per al cas de Catalunya, que ha estat una de les primeres comunitats receptores d'aquests joves, Núria Empez (2014) també assenyalava que Tànger era la regió d'origen de la majoria de menors no acompanyats⁷⁸ arribats: «con diferencia el lugar de donde provienen la mayoría de los MNA en la provincia de Barcelona» (2014:114). Gràcies a la literatura publicada sobre els joves marroquins menors d'edat que migren sols, podem concloure que Tànger és el punt d'origen més destacat.

- **Beni Mellal.**

La província de Beni Mellal pertany a la regió Tadla-Azilal, enclavada al centre del país. L'homònima capital de la província es troba entre l'Atlas mitjà i la plana de Tadla. La província consta de 7 municipis i 31 comunes, de caràcter eminentment rural. Empez (2014) assenyalava que les ciutats que integren aquesta província han estat construïdes per persones provinents d'àrees encara més rurals, com són els *douares*⁷⁹ de les muntanyes pròximes (Empez, 2014:118).

Sobre l'evolució dels fluxos migratoris cap a Europa, apunta Sofía Laíz, a la seua tesi doctoral *Moviendo Ficha* (2014)⁸⁰, que Beni Mellal encapçala a finals dels anys 90 les regions d'eixida dels fluxos migratoris, cosa que guarda relació amb la demanda de mà d'obra agrícola per part de països com Itàlia, França i Espanya. La província de Beni Mellal, que era la província rural per excel·lència, va esdevenir una de les principals regions emissores de migrants. Els efectes de la sequera van motivar també l'emigració cap a l'estranger en busca de treball. Fou a

⁷⁸ A la seua Tesi Doctoral, Empez usa el terme Menors no acompanyats (MNA)

⁷⁹ *Douares* és una paraula àrab que significa "llogarets".

⁸⁰ L'objectiu principal d'aquesta investigació s'adreça a l'estudi dels processos de mobilitat social intergeneracional de las famílies i dels joves migrants d'origen argentí i marroquí assentats a Galícia.

principis dels 90 quan es va registrar la major quantitat de fluxos d'eixida, «lo que parece guardar relación con el impacto social generado por las migraciones hacia Europa. El efecto contagio encendió rápidamente la mecha de la movilidad social a partir de la movilidad geográfica internacional» (Laíz, 2014:127).

Foto: Zouair (Beni Mellal)⁸¹

Foto: Zouair (Beni Mellal)

L'any 2010 vaig visitar alguns dels poblets de Beni Mellal, com ara Zouair. En aquell moment, vuit dels joves menors d'edat marroquins que ateníem al Centre eren d'aquell *douar*, com també alguns que ja havien assolit la majoria d'edat. De fet, a un d'ells ens el vam trobar allí, perquè havia tornat per tal d'ajudar el seu pare a cuidar el bestiar. Altres joves residents al Centre en aquell moment procedien d'altres poblets del voltant. La majoria d'aquests *douares* no han estat urbanitzats. En el cas de Zouair, els carrers estaven sense asfaltar la qual cosa dificultava l'accés amb el cotxe, les cases eren humils i no totes disposaven de llum ni d'aigua corrent. El camí fins a la ciutat més propera, Beni Mellal, resultava penós, com a conseqüència de l'estat precari de camins i carreteres. No hi havia cap tipus d'infraestructura esportiva, ni cap locutori, ni cap altre lloc que s'assemblara a un possible espai d'encontre per als joves.

- **Casablanca.**

És una ciutat situada al nord-oest del Marroc, capital de la regió del Gran Casablanca. Ubicada a la costa de l'oceà Atlàntic, es considera el cor econòmic i comercial del Marroc, a 80km de Rabat, que n'és la capital administrativa. Casablanca és la major ciutat de l'àrea del Magreb. La seua població registrava el 2014 un total de 4.270.750 d'habitants. La ciutat també ha experimentat un creixement desproporcionat i complex com Tànger, en haver acollit gran part de la població migrada d'altres regions del país i també aquelles persones que tracten de migrar a Espanya.

---

⁸¹ Fotografies realitzades per l'autora de la tesi.

El port de Casablanca, Port Lyautey, és un dels ports artificials més grans del món i un dels més importants al continent africà, fet que va propiciar l'extraordinari desenvolupament de la ciutat a partir del segle XX.

Aquesta ciutat també té una importància cabdal per a la regió de Beni Mellal, històricament molt dependent de Casablanca a nivell comercial, un dels factors que explica la seua falta d'autonomia econòmica.

Foto: Casablanca

7.1.2. Els perquè.

Contestar a la pregunta de per què migra un jove menor d'edat marroquí és una tasca espinosa i molt més controvertida del que sembla. Espinosa perquè cada jove, malgrat l'existència de factors comuns al context d'origen que en motiven el projecte migratori, arrossega amb ell una realitat personal, familiar i social que s'imbrica en la gènesi de la seua acció migratòria. I controvertida perquè, quan tractem de respondre, correm el risc d'engegar un discurs homogeneïtzador que acabe invisibilitzant les seues realitats personals i consegüentment, les seues necessitats i expectatives.

Tanmateix, per a descriure el fenomen, mirarem d'abordar i comprendre quins són els factors específics que motiven les decisions migratòries. Partim del coneixement proporcionat per l'experiència professional amb aquests joves i de la revisió de bona part de la literatura generada al respecte, i tractarem d'extraure aquests i altres factors i motius de les narratives dels joves i la seua reconstrucció de la gènesi del projecte migratori.

7.1.2.1. El fracàs escolar.

La gran majoria dels joves migrants menors d'edat que entren al sistema de protecció no té un alt nivell d'estudis. Generalment confessen, sobretot els que arriben de les zones rurals del país, haver anat a l'escola fins el moment de la migració, senyal que tots ells han estat escolaritzats o que almenys han finalitzat la primària. En tot cas, la majoria d'ells concilien l'escola amb la cooperació amb el treball familiar.

Yo tenía 12 años, estudiaba también, teníamos una tienda, estudiábamos, yo y mis hermanos (E-4).

Tenía 13 años estudiaba en el colegio en Zouair, y día a día trabajaba en el campo, en el campo de mi abuela (E-3).

El sistema educatiu del Marroc es troba en plena transformació. El 1999 el Parlament aprovà la Carta Nacional de l'Educació i de la Formació com a instrument de treball bàsic per a la renovació del sistema educatiu. Des d'aquesta data, es va generalitzar l'escolarització preescolar (no obligatòria) entre els 4 i els 6 anys; la primària des dels 6 als 12; i la secundària des dels 12 als 13 anys. A més, es marcava el final de l'ensenyament obligatori a l'edat de 15 anys.

Tanmateix, el Marroc no ha aconseguit generalitzar l'ensenyament a tota la població, ni solucionar els baixos índexs d'escolarització a les zones rurals i zones urbanes deprimides, ni molt menys impulsar-ne la femenina. El sistema escolar es caracteritza per preservar una estructura conservadora i per l'escassetat de mitjans, recursos i infraestructures adequades. L'estratificació social instaura una doble xarxa escolar on l'origen socioeconòmic de les famílies determina l'accés als centres escolars privats, tan nacionals com estrangers, amb més garanties. A banda, existeix una segregació espacial, com ocorre a Tànger, amb apreciables diferències entre les escoles del centre de la ciutat i les de la perifèria (Empez, 2014). La falta de centres educatius també afecta de manera evident les parts rurals del país.

No me gustaba tanto estudiar. Porque allí se pega...te pegan los profesores sino estudias, por eso no quise seguir estudiando, no me gustaba tanto estudiar allí (E-3).

Bueno algunos profesores bien, otros no. Algunos profesores venían a explicar, algunos venían, se ponían así de rodillas y se ponían un libro, y los alumnos que les... (E-8)

La taxa d'analfabetisme és força elevada al Marroc. Les narratives del mateixos joves revelen la manca d'estudis dels pares i mares, així com també la falta d'escoles a les zones rurals, fet que podem deduir quan escoltem el seu relat sobre la distància que separa l'escola del domicili familiar. Aquesta distància es converteix en un factor que impulsa la desmotivació i l'abandonament escolar per part dels xics i que també afecta l'escolaritat de les xiques.

Foto: Ahl Souss (Beni Mellal)

Aquell primer viatge a Beni Mellal el vaig fer acompanyada per un dels joves que havíem atès al centre d'acollida. Allà, a la vora del riu que es veu a la imatge de dalt, m'explicava la distància que havia de recórrer des del seu poble, Ahl Souss, fins a l'escola. Aquesta distància variava en funció de l'estació de l'any i el cabal del riu. Quan el riu no portava massa aigua podien creuar per un pont de pedra i aleshores tardaven 40 minuts en arribar, però quan baixava cabalós el pont quedava cobert i havien de prendre una ruta alternativa. Llavors trigaven gairebé dues hores en arribar-hi.

Per al cas de Beni Mellal, Sofía Laíz (2014) es recolza en un estudi recent sobre la relació entre el sistema educatiu de la regió i la migració dels menors d'edat (AMSED)⁸². L'estudi afirma que existeix una relació directa entre les condicions educatives que es brinden a la joventut local en els seus pobles i el desig de projecció i d'un futur professional en destinacions estrangeres. El sistema educatiu, malgrat que no siga l'únic factor explicatiu, sí aconsegueix un rol fonamental en les trajectòries dels joves de la regió.

En les narratives dels joves entrevistats, es pot comprovar que molts d'ells, malgrat assistir a l'escola, amb 10 i 11 anys ja havien de treballar amb la família, cosa que, en algun cas, es revela com un factor de desmotivació envers els estudis.

---

⁸² Estudi realitzat per l'Associació AMSED, Marroc (2013): «Evaluation de l'impact des politiques éducatives dans les migrations des jeunes du Maroc, une proposition de la prévention et l'intervention auprès des jeunes migrants en situation de risque».

Pues yo me dedicaba a estudiar y a ayudarle a mi padre en el campo y no tenía casi tiempo de jugar. Cuando no tenía clase tenía que ir al campo a ayudarle a mi padre [...] Empecé a trabajar con mi padre a los 10 años y a las 14 años es cuando me vine para acá. Estaba harto de la situación, tener que trabajar y estudiar, te exigían que sacaras buena nota, si no te amenazaban de sacarte del colegio para ir a trabajar en el campo y yo no quería. Pero como trabajaba y estudiaba no tenía muchas ganas ni muchas fuerzas para estudiar (E-1).

Sí, bueno, medio día. Y medio día le ayudaba en el campo, y bueno y cosas de casa más o menos, y eso. Eso ya desde que tenía diez años o así lo hacía con mi padre y mi madre, y cuando tenía catorce, salieron las cosas de gente que venía a España y tal, y bueno, también me entraron ganas de ir (E-5).

Aquesta conciliació entre treball i estudi, a més, s'emmarca en un espai on els joves gaudeixen de poca llibertat:

Tenía 12 años, cuidaba nuestra tienda, bueno y estaba agobiado ahí porque mis padres no me dejan, no me dejaban al aire libre, no me dejaban ir por ahí solo y tal, y todos mis colegas se habían venido aquí y a Francia (E-8).

L'escola no es percep como un mitjà de promoció social, ni per part dels xiquets i xiquetes, ni tampoc per part de les famílies. Aquesta apreciació és important atès que materialitza l'escassa estimulació i interès per l'ensenyament escolar que la societat marroquina transmet d'una generació a l'altra. L'escola i el seu abandonament no suposa cap obstacle per a la migració, ni per als joves menors d'edat, ni com hem comprovat per a les famílies.

7.1.2.2. Mercat de treball i ocupació juvenil.

Fins l'any 2003 al Marroc, l'edat mitjana legal per a treballar s'havia fixat en 12 anys, malgrat haver ratificat el Conveni de Nacions Unides sobre els Drets de la Infància el 1993 i altres acords vigents. A partir de març del 2003, l'edat mínima per a treballar legalment es va establir en els 15 anys. L'existència d'aquesta normativa no ha impedit, però, el treball infantil, que és motivat per altres raons (a més de l'absència d'un ensenyament adequat, amb el consegüent abandonament i fracàs escolar), com ara la realitat socioeconòmica de les famílies.

La incorporació dels xiquets i xiquetes a la vida laboral es caracteritza per la precarietat en les condicions i els salaris. Unes condicions pèssimes d'entrada i que es relacionen directament per la gran quantitat d'activitats informals i no regulades. El pes de la tradició també és un factor important en la inserció al món laboral. El treball dels infants assoleix un valor especial en tant que preparació a la adultesa. En les zones rurals els menuts solen ajudar el pare, especialment en les feines agrícoles.

Trabajaba con mi padre en el campo, iba al cole medio día y medio día le ayudaba en el campo y bueno, y cosas de casa más o menos. Bueno eso ya desde que tenía 10 años o por ahí lo hacía con mi padre y madre (E-5).

Amb el treball de camp realitzat a la regió de Beni Mellal, Sofía Laíz (2014) va comprovar que el mercat de treball local es reparteix entre els sectors de l'agricultura, el comerç i més recentment la construcció, «lo que supone unas limitaciones importantes a la hora de encontrar un empleo, especialmente para la población joven con aspiraciones profesionales» (2014:132). Una inserció sociolaboral deficitària i la bretxa que separa el sistema educatiu de les possibilitats d'ocupació dels joves al seu entorn són elements decisius a l'hora de determinar, primer, l'abandonament de l'escola i segon, la cerca d'alternatives fora del context local.

Finalment, a l'anàlisi de les entrevistes trobem algunes condicions precàries i falta de serveis bàsics que viuen els joves i famílies:

Si ibas al médico y para que te atiendan tienes que tirar un día...el normal, el de urgencias [...] En el mismo pueblo. El normal el de urgencias [...] Urgencias pero para que te abran, para que te operan tienes que irte a setenta y ocho kilómetros (E-8).

7.1.2.3. La migració com a referent social.

Al fracàs del sistema educatiu, la inserció laboral deficient i les magres possibilitats d'ocupació juvenil, cal afegir la situació de precarietat del sistema de protecció de la infància al Marroc. Les situacions de pobresa en què viuen la majoria de les famílies, tant en zones rurals com urbanes, la falta d'accés a la sanitat i les condicions d'habitatge generen un context d'inseguretat i incertesa que tendeixen a incitar i condicionar l'afany migratori dels joves marroquins.

Un altre factor de rellevància en la gènesi del projecte migratori dels joves menors d'edat marroquins és la potència que el fet de la migració té dins de l'imaginari col·lectiu com alternativa de promoció social. El pes de la tradició migratòria al Marroc i el vincle entre mobilitat social i mobilitat geogràfica cap a Europa exerceixen una atracció poderosa en els joves i en el disseny de les seues esperances en un futur millor que passa per viatjar lluny de la seua terra natal.

Tots ells tenen algun referent familiar, veïns/es, iguals, que han marxat a l'estranger. Aquests precedents, aquestes històries circulen i calen profundament en els més joves, modelen les seues expectatives de futur.

Yo estaba estudiando y esas cosas y tenía tres amigos, ¿vale? Pero eran de los mejores amigos... y ellos, su familia, tenían dinero y esas cosas, y sus hijos han venido para que estudien en Francia, bueno dos de ellos, uno se quedó ahí, y yo desde ahí empecé a pensar. Bueno no teníamos tanto dinero para ir a otro país a estudiar para llegar a un futuro [...] empecé a pensar... sí que sé que mucha gente venía a España... pregunté y todo y me dijeron que ahí a los menores también les ayudan y esas cosas... (E-2).

La migració dels més joves no queda exempta de conseqüències: afecta la quotidianitat dels qui es queden, com podem testimonien algunes narracions:

Pues mira, yo tenía 15 años, los acababa de cumplir. Estaba estudiando 2º de la ESO en Marruecos, y había mucha gente del pueblo que decía, porque era un pueblo pequeño, no era entonces tan grande, y conocía a gente, pero en cuanto me di cuenta, vi que ya no estaban mis amigos ni nada... Ya no podía ni salir ya ni nada... Y también tenía que salir a buscarme la vida (E-6).

[...] que mis amigos han venido todos mis amigos de allí, y yo como que, me sentó mal verme solo y ver todos mis amigos que están en España, y por eso decidí venir (E-3).

Alguns, fins i tot, tenen algun germà que ha migrat i ha entrat en el sistema de protecció espanyol:

Sí, me había contao mi hermano de centros y tal pero él siempre me ha contao que aquí no hay nada bien, cosas aquí, que no me coman la cabeza de que España está bien y que te regalan el dinero pero yo pasaba de sus... yo llevaba mi idea de que aquí hay mucho trabajo y tal... (E-8)

Els mitjans de comunicació també són un factor que s'ha de tenir en compte en aquesta construcció simbòlica de la migració. Els mitjans llancen imatges i idees sobre un altre món ple d'oportunitats. A través de les antenes parabòliques que dibuixen el paisatge, els canals internacionals i les produccions cinematogràfiques fan nàixer el desig i alenen les esperances dels més joves. Aquest imaginari, farcit de béns de consum, de «modernitat» i de «progrés», col·lideix amb l'absència d'alternatives en l'àmbit local.

La idea de venir a España ha surgido de nuestros vecinos, que venían con coches, cosas, ahí pues te dan ganas a ti también de ir, para tú también traer esas cosas (E-4).

Tanmateix, com assenyalen Konrad i Santonja (2005), la imatge de la migració n'és ben repleta d'atribucions contràries i sentiments ambivalents, «El migrante, por extensión el que quiere serlo, también es convertido públicamente en un iluso, en una persona embaucada, en un tonto sin criterio. Se ha gestado con ello el mito de un tipo social que da pena o despierta desprecio» (Konrad i Santonja, 2005:31). Un exemple és el terme “Harraga”, citat anteriorment, que travessat per l'eix de classe social, designa els joves més pobres que arriquen la seua vida per migrar.

En els espais fronterers, com és el cas de Tànger, molts joves menors d'edat transiten per la ciutat a diari amb la clara intenció de migrar. S'aprofiten dels camions i autobusos que realitzen el trajecte entre Espanya i el Marroc⁸³. Dominen les estratègies, saben quines són les mesures de seguretat i els espais on poden amagar-se. La migració representa en aquest context una via d'escapatòria, fins i tot, per a menors d'edat que viuen sota una autoritat familiar forta i privats de llibertat personal, com detectem en la narrativa d'un jove tangerí:

[...] o sea tenía cosas así con mis padres y tal... tenía que ir a la mezquita siempre y tal, y yo estaba harto y tal, con mis padres... Porque me apretaban mucho y tal, ¿sabes? Y yo estaba yendo todas las semanas. Y un día pues salí a dar un paseo por ahí y he visto fábricas por ahí y tal, ¿sabes? Y habían un montón de camiones, encima habían chavales de mi barrio y tal, siempre escuchaba que intentaban venir p'acá pero no sabía dónde, ¿no? y como esta mezquita estaba ahí al lao salí un día a dar un paseo por la mañana y estaban ahí los chavales y digo “pues mira”... (E-7)

7.1.3. El projecte, estratègies i rutes migratòries.

7.1.3.1. El projecte migratori: reubicació de la família.

Quan parlem de projecte migratori, ens referim al ventall de motius i expectatives de la persona migrant. Comença a generar-se des del moment que sorgeix la idea de marxar i a poc a poc, cobra forma fins que es pren la decisió. Experimentarà modificacions en funció de les possibilitats i de les circumstàncies, «una proyección de intenciones, percepciones, deseos, sentimientos de un futuro a medio o largo plazo [...] El proyecto del migrante es un proyecto de vida, de cambio de entorno y sobretudo del mismo actor» (Chattou, 1998; en Konrad i Santonja, 2005:34).

⁸³ En una de les meues estades a Tànger, vaig poder comprovar l'estratègia d'un grup de joves que tractaven d'amagar-se als baixos del camió d'un autobús a la porta de l'hotel. Els joves, molt menuts, vestien tots igual amb roba obscura i esperaven el moment adequat per introduir-se.

La implicació de les famílies amb el projecte migratori dels seus fills/es és diversa: alguns projectes migratoris que involucren joves menors d'edat són fruit d'una estratègia familiar conjunta; altres, accepten i legitimen la decisió dels seus fills/es, com demostra el fet que immediatament s'apliquen a la tasca d'aconseguir els recursos necessaris per a la seua consecució; uns altres, no obstant, rebutgen la decisió, la ignoren i, fins i tot, la criminalitzen. A més, els vincles entre famílies i les relacions generacionals poden variar.

Al llarg d'aquests anys, molts dels joves migrants han narrat la seua història: com van prendre la decisió de marxar i les anècdotes que esquitxaren el seu viatge. Òbviament, la implicació de les famílies en el projecte migratori dels fills determina en bona mesura l'estratègia i els recursos que es desplegaran per a dissenyar la ruta, el millor itinerari possible per tal d'aconseguir creuar la frontera. Al treball de camp d'aquesta investigació, hem pogut constatar la diversitat de reaccions i d'implicació de les famílies:

Un día le comenté a mis padres y me han dicho que no, que todavía eres joven, y no te podemos dejar. Han entrao un poco miedo y no me han dejao. Y yo he dicho que sólo comento, que no pienso ir ni ná. Bueno, yo ayudo a mi padre en el campo, el fin de semana si me da un poco de pasta y tal. Y yo estaba ahí guardando poco a poco y bueno... Un día unos colegas me han dicho que España está, yo que sé, está bien y esas cosas de que está muy bien y que te vas...Y me fui un finde sin decir nada a mi familia, he cogido el bus y me fui a Tánger (E-5).

En altres casos, es pot albirar una estratègia familiar o un projecte dels pares i mares que s'impliquen en la cerca d'un futur per als seus fills:

Un día escuché a mi madre y padre hablando de esto de que tal, si me mandaban a España. Entonces cuando lo escuché, me entró la idea y ahí fue cuando se me acabaron las ganas de estudiar porque solo pensaba en venirme a España. Pero lo curioso es que mis padres hablaron conmigo, me gustó la idea, la acepté, entonces empezaron a hacer intentos para mandarme a España pero cuando intentaba irme, iba con miedo y sin ganas, me sentía triste porque no quería dejar mi familia. Me llevaba siempre un tío mío a la gente ésta que te lleva a España (E-1).

Les famílies troben escasses alternatives per a dissuadir els seus fills de la intenció de migrar, com es pot rescatar d'algunes de les entrevistes. També s'hi palesa la idea que poden contribuir a la millora de la situació sociofamiliar:

Mis padres, al principio, no querían que me fuera, porque me decían: "España ya no es como antes. No tienes que ir, quédate con nosotros". Pero yo les dije que ya no pinto nada, que no había gente [...] Mi padre me dijo: "Te compro un taxi y te quedas en Marruecos". Pero yo le dije: "Papá, es que quiero buscarme la vida yo",

y ayudar... Porque mi padre me ha dado todo lo que he necesitado cuando era pequeño (E-6).

Davant la negativa dels pares i mares, altres membres de la família participen del projecte dels menors:

Hablé una o dos veces con mi madre y se enfadaron conmigo, ¿vale? No querían que volviera a hablar sobre esto, querían que me quedara ahí y estas cosas, que para ellos mejor quedarme allí a su lado... y yo lo estuve pasando mal tiempo y hasta que tuve la idea de irme a Italia, quería irme a Italia ya. Y con mi tío y eso, pues si me entendía mucho, y el sí que me quería ayudar y esas cosas [...] y él es el que me ayudó... (E-2)

La naturalització i l'etnocentrisme entorn dels vincles familiars han estat evidents al llarg d'aquests anys, sobretot durant els primers anys de presència del fenomen, a través dels discursos i les pràctiques dels diferents agents que han construït el fenomen dels «menors estrangers no acompanyats». Són discursos que criminalitzen les famílies, a les quals se'ls retrau el fet d'haver enviat els seus fills a l'estranger a tan curta edat i haver-los sotmès a un risc tan gran, i que trasllueixen una manca absoluta de coneixement de la realitat dels joves. Apareixen impregnats d'un marcat etnocentrisme i en molts casos, han estat reproduïts dins de l'àmbit quotidià dels joves, especialment per figures com les dels educadors i educadores i d'altres professionals que han interactuat amb el col·lectiu als centres de protecció i als diferents recursos socioeducatius.

7.1.3.2. Estratègies i rutes migratòries.

Davant la decisió dels menors d'edat de migrar, la reacció de la família sol ser sovint l'acceptació, ni que siga, implícitament. La seua capacitat per ajudar-los i posar en funcionament els recursos necessaris determinarà l'estratègia i la ruta migratòria del candidat. En altres casos, com ja hem comprovat, la família es mantindrà al marge de la planificació i l'organització, absent de tot el procés.

Les quatre portes de l'itinerari migratori utilitzades pels joves migrants menors d'edat, tant de les zones urbanes del nord com de les zones rurals de l'interior, són: el port de Tànger i Ceuta, en la regió nord-oest; els ports de Nador i Melilla, a la regió nord-est; el port de Casablanca, en la regió centre-atlànica; i Tarfaya, en la zona sud-atlànica (Jiménez, 2005). Aquestes quatre zones constitueixen centres neuràlgics del comerç internacional, amb un dens tràfic aeri, terrestre i marítim. Tarfaya, malgrat no ser un port internacional, s'ha consolidat com un dels punt d'eixida preferents per a les pasteres que salpen cap a les illes Canàries.

Les vies utilitzades són diverses i requereixen d'algunes disposicions i condicions. La seua elecció té a veure amb el poder adquisitiu i els recursos a l'abast. L'existència de contactes, amistats o coneguts és fonamental. La majoria dels joves que migren provenen de famílies sense recursos econòmics i el cost de la migració dels fills excedeix les seues possibilitats.

Estábamos en Tetuán porque yo venía en un coche, pero allí me enseñaron como tenía que poner, como tenía que estar. Porque claro era un coche, es que no recuerdo de qué marca, entonces yo tenía que ponerme debajo de las sillas, pero no debajo, entre las sillas... y ponían una manta encima mío, y claro, el hombre era muy listo, tenía hijo también con él, en la sillita y venía otra chica también conmigo, otra pequeña, y estaban dos sillitas ahí... Entonces cuando llegaba la policía el hijo se empezaba a hacer, "tengo hambre, tengo que hacer, esto, esto". Entonces molestaba para que la policía le dijera: "Pasa, pasa". Y claro, aquí ya habíamos pasado, pasamos al barco, la primera vez que subía en barco, y pues nada, tardamos como media hora y llegamos a Algeciras (E-4).

Al port de Tànger, la situació dels joves menors d'edat que tracten de creuar la frontera és força complexa. Molts d'ells ho intenten ara i adés. En el cas dels que s'han desplaçat des de l'interior o d'altres regions del país, a més, potser es tracta dels primers instants de la seua vida al carrer. Tot dependrà del temps, dels intents frustrats i del control que assolisquen de la informació (horaris dels vaixells, perills, coneixements sobre camions, maniobres, etc.). En molts casos també, és allà on entren en contacte per primera vegada amb les drogues, com ocorre amb els inhalants, bé per a sobreviure al carrer, bé per a pal·liar la por quan arriba el moment decisiu.

Y me fui un finde sin decir nada a mi familia, cogí el bus y me fui a Tánger. Y bueno desde allí me he ido, yo que sé, al lado de los barcos y eso. La primera vez me escondí en un camión y me pillaron, la segunda también, y bueno como me han conocido me ha quedado conmigo un policía y me ha pagado el billete de vuelta a casa, me ha dicho: "Vuelve que seguro que tus padres están preocupados y no sé qué tal...". Y bueno, yo también he dicho: "Vale, ya me voy", me he quedado ahí en la estación y de repente, bueno he subido por la puerta de adelante y he salido por la de detrás del bus y el tío pues, no me ha visto claro... he vuelto ahí, he vuelto a subir en un camión y me llegué a Algeciras. [...] Casi un mes, en la calle, bajo del puente. Tenía algo de dinero pero no suficiente de vivir un mes en la calle. También hay mucha gente que puede ayudar por ahí [...] Eso está lleno por ahí, y más lo que fuman eso [...] Es muy duro pero bueno, al final lo conseguí (E-5).

Els joves s'amaguen als baixos dels camions tot i no saber-ne el destí:

[...] y me subo en ese y me llevo hasta el puerto de... ¿sabes cuál es, no? El puerto nuevo, no es de Tánger, el otro. Entonces cuando llego al parking, yo estuve allí un día...también, porque sabía la cosa como va. Estaba ahí un día, y me baje en este

parque, entonces este camión tenía un sitio muy raro, ósea se meten y te ven, entonces yo me baje, al bajar, habían todo los camiones ahí, todos los camiones ósea, yo que sé, todos los camiones ahí aparcados juntos y tal, y baje, y al bajar me vino uno que estaba todo coloco y todo sucio y tal [ríe] y me dice: “¿tú sabes las cabezas [cabinas] que van a España?” Y digo “pos no...yo no sé nada de eso yo me meto pero a saber dónde me lleva” (E-7).

Als riscos evidents d'aquesta via per creuar la frontera, cal afegir el control policial i el tracte que poden rebre de ser detectats. Els joves disposen d' informació per tractar de superar els diversos controls, informació que circula entre uns i altres.

En Tánger, porque saben casi todo. Hombre, si te metes en el centro del camión a lo mejor te puede pillar el láser, o los seguridad de la puerta del barco, porque allí pasan con perros y yo qué sé [...] Una vez me pillaron nada más el barco quería subir, me han pillado ahí. He pasado el láser pero no me pilló, pero me pillaron los perros, pero bueno (E-5).

Tot i el tracte que en ocasions reben per part de la policia marroquí en ser detectats, els joves ho tornen a intentar.

Sí, estaba con las esposas, y me pegaron una vez. Y ya está, desde ahí no me han pillado (E-5).

Els preus de la travessia en pastera, ferris i demés embarcacions impliquen un gran desembors, que òbviament sotmetrà la família a deutes llargs i costosos. Quan parlem de les travessies en ferri, com és natural, no ens referim a joves menors d'edat que viatgen amagats, en qualitat de polissons o dessota els camions i autobusos, sinó amb papers falsos i una família *falsa*, que suposadament l'ha proveït de la documentació legal per a viatjar a Espanya. Sols cal canviar les fotos dels passaports.

Mi tío me llevaba a la gente esa... me quedaba con ellos una semana en su casa. Ellos veían cómo estaba la cosa, porque imagino que ellos, supongo, tienen mano en la frontera para que pudieran sacar de Marruecos. Entonces ellos van viendo como la frontera y entonces cuando ven que es conveniente te llevan a hacer el intento. Hice dos intentos: uno fue que llegué hasta el barco y vieron que había otro control, que el control que no era su control, con quien tenían pactos entonces tuvieron que devolvernos a casa. Y la segunda vez sí que había la gente con quien trataban. Entonces crucé sin problemas. En el ferry me llevaron hasta Gandía. (E-1)

En aquest últim relat, en paraules del jove, la travessia va costar a la família cinc mil euros. En altres supòsits, l'existència d'algun conegut o una amiatat pot reduir el preu de la migració:

Pues... por cuánto, yo desde el principio no sabía cuánto le costaba, ¿vale? Pero luego me dijo sobre unos setecientos y ochocientos pavos. Eso, porque a él conocían esa gente ¿vale? (E-2).

7.2. A l'altra banda de l'Estret: l'arribada a Espanya

7.2.1. Els primers passos al territori: itineraris dissenyats i itineraris espontanis.

7.2.1.1. Itineraris planificats.

Alguns dels joves que aconsegueixen aplegar, dissenyen també un itinerari al territori espanyol que forma part d'eixa estratègia gestada a l'origen. Els recursos i la informació dintre del camp social transnacional es materialitzen mitjançant familiars, amics, veïns i iguals. La informació que circula pels canals migratoris i que els joves fan servir, determina rutes que els permeten penetrar finalment en el sistema de protecció de certes regions. Migrar no és un acte individual; existeix tota una xarxa de informació a l'espai col·lectiu que és capital per a poder engegar les estratègies i traçar les rutes, així com també per a redissenyar-les una vegada han accedit al país de destí.

Al llarg dels darrers anys de treball etnogràfic que ha acompanyat aquesta investigació, hem pogut constatar que molts dels joves acollit als centres d'acollida, especialment els qui procedien de la regió de Beni Mellal, comptaven amb algun familiar (generalment, germans majors, cosins o un oncle) o amb amics i veïns de la família que ja residien al país, sobretot a la regió de Múrcia. Aquests referents han rebut als joves en arribar a Espanya en canvi, els joves no es queden en la comunitat murciana. Comprovem la informació que circula en referència a les possibilitats en determinats territoris, que revela al temps les diverses pràctiques administratives i recursos per atendre als joves.

Porque mi tío no me recomendó los centros de Murcia, me dijo que son diferentes de los de Valencia que son más buenos (E-3).

En període de vacances, resulta senzill resseguir la pista d'aquests referents, atès que els joves sol·liciten permís per a passar uns dies amb els familiars. Al principi, solien presentar-los com simples amics de la família. Ocultaven els autèntics llaços que els unien fins que, amb el temps, reunien la confiança necessària per a revelar el parentesc. Un altre indicador era que molts

dels joves que foren atesos, en assolir la majoria d'edat, marxaven cap a la regió de Múrcia⁸⁴ de seguida, alguns el mateix dia en què eixien del centre. Com que els acompanyàvem a l'estació d'autobusos i els pagàvem el viatge era fàcil esbrinar on es dirigien. Altres, han romàs un temps per València, però si no han trobat feina, han marxat cap a Múrcia.

El disseny d'itineraris dins la societat de destí també guarda relació amb la lògica de la història dels fluxos migratoris procedents del Marroc. A finals dels anys 80 i principis dels 90, s'incrementa la immigració a Espanya des de zones no tradicionals com el centre i el sud del Marroc, que anteriorment solien escollir l'opció de França. La desigual distribució de la població marroquina en el territori espanyol respon principalment a la seua imbricació en el mercat laboral i la seua concentració en determinats sectors, majoritàriament l'agricultura, la construcció i l'hostaleria (Lacomba, 2004). Si ens fixem en la població marroquina per comunitats autònomes, les dades de l'INE mostren un creixement continuat durant la dècada dels 2000. Per volum de població, Múrcia i el País Valencià ocupaven la quarta i cinquena posició, respectivament, seguides per Catalunya, Andalusia i Madrid.

taula 13. Creixement del volum de residents de població marroquina, País Valencià i Múrcia durant el període 2002 i 2012.

Any	P. Valencià	Múrcia	Ordre segons el volum respecte a les altres CC.AA	
			P. Valencià	Múrcia
2002	23.640	23.928	5 ^a	4 ^a
2005	45.111	44.781	4 ^o	5 ^a
2009	73.130	63.481	4 ^a	5 ^a
2012	77.637	73.069	4 ^a	5 ^a

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'INE.

Les dades fan referència homes i dones. Com podem veure, a partir del 2005 el País Valencià va passar a la quarta posició en volum de residents d'origen marroquí per comparació amb la resta de CC.AA.

⁸⁴ Durant el curs 2009-2010 vaig poder realitzar una visita a la ciutat de Múrcia per a conèixer el protocol d'actuació amb menors estrangers no acompanyats, així com la realitat del col·lectiu en el sistema de protecció d'aquella comunitat. En aquell moment, el centre de recepció local comptava amb 12 places i sols dues eren ocupades per menors d'origen marroquí.

Llego con una familia en el coche [...] Ellos van hacia Málaga. Y allí me llevaron hasta Murcia. Desde Murcia me quedo con mi prima, ¿vale? Me quedo con mi prima 15 días y luego me he ido con mi primo, en un pueblo que se llama San Javier. Y me quedé con él unos 12 días, y luego que, bueno, él me hablaba, que tiene un amigo que le habló de que tiene un hermano en Monteolivete⁸⁵. Y ese hermano por casualidad yo lo conocía una vez. Lo he visto muchas veces en Marruecos, estudiábamos en el mismo colegio, no era muy amigo ni nada pero desde la vista sí que nos conocemos. He hablado con su hermano para que me pueda recoger desde la estación de autobús y esas cosas, de Valencia. He cogido el autobús desde Murcia sobre las 7 de la tarde, ¿vale? Hemos llegado aquí a las 11 y me ha recogido el chaval y me ha llevado a la policía. Ah no, perdona, no fuimos a la comisaria, me quedo con él... y al día siguiente me llevó a un sitio que no me acuerdo, creo que está al lado estación de tren... a un sitio donde ayudan los... la gente, a los inmigrantes y eso... le dijo a la gente que me había encontrado que no tenía ni familia ni nada, y esa gente, bueno, me han hecho un par de preguntas, de cuántos años tengo y esas cosas, ¿vale? Y vino la policía, me ha recogido... (E-2)

Un dels joves que arriba a València relata:

Yo voy, llamo a mi hermano, no me contesta. Luego fui a una familia, bueno a una familia que tengo, me aguantaron cuatro días. Entonces hablé con un colega mío que tenía, bueno me he hecho un amigo ahí en Ruzafa y es el que llamó a la policía y me llevaron a Alboya⁸⁶ (E-8).

En altres casos, quan el projecte migratori es gesta com a estratègia familiar o quan aquesta s'implica en la decisió del jove, la primera idea no és que entre en el sistema de protecció, sinó que vinga a Espanya a través del que Empez (2014) denomina «acolliment transnacional». Sota aquesta fórmula recull aquells casos en què la família biològica sol·licita a un altra persona ubicada en el país receptor, i que normalment és un familiar, que se'n faça responsable. Aquesta és una pràctica força estesa als països d'Àfrica (Empez, 2014:126), però col·loca molts joves menors d'edat en una situació vulnerable, ja que en poques ocasions viatgen documentats. Com que són immigrants irregulars, no poden accedir i gaudir dels recursos sanitaris, socials, etc., que sí reben els migrants menors d'edat que accedeixen als centres de protecció. I, a més, molt sovint acaben al carrer, com a conseqüència dels problemes de convivència. Les seues històries són equiparables a les dels *petit bonnes*, a les quals al·ludíem en el capítol 3.

⁸⁵ "Monteolivete" : Centre de Recepció " València".

⁸⁶ Quan els joves parlen d'Alboraya, es refereixen al Centre de Recepció "Les Palmeres", ubicat al poble d'Alboraya.

En el ferry me llevaron hasta Gandía. Que tenía un tío mío allí. Se negaba a que yo viniera a España porque decía que yo era muy pequeño, que no se quería hacer cargo de mí. Ha tenido cerca adolescentes muy difíciles, menores que vivían con sus familiares que se han ido por el mal camino, entonces por la experiencia no aceptó. Él es el hermano de mi padre. Pero al final aceptó y vino a recogerme en Gandía. Viví en Gandía un año. Cocinaba, limpiaba la casa todos los días. Cocinaba para mi tío para que se llevase el almuerzo, luego cuando volviese haya comida. Un año entero. También me apunté a la Cruz Roja para aprender un poco de español. Y al cabo de un año estaba harto. Pensaba que no había venido a España para limpiar y cocinar. Y como en Marruecos me habían hablado que existía un centro de menores que ayudaba a los chicos a tener sus papeles, la residencia y también ayudarles a que busquen trabajo y formación. Entonces tenía la otra opción, estaba esperando a ver si mi tío iba a hacer algo, me metía a estudiar un curso formativo. Pero como vi que no, que no hacía nada entonces decidí optar por la otra opción que era un centro de menores. Pero tenía miedo, no sé, como era pequeño prefería estar con mi tío que ir a otro sitio desconocido. Pero vino un primo mío, era más grande que yo. Yo en este momento tenía 15 años y él tendría 15 y 4 meses por ahí. Entonces cuando vino le convencí de irnos los dos juntos a un centro (E-1).

7.2.1.2. Itineraris espontanis.

Altres joves migrants que no compten amb recursos i referents ubicats al territori espanyol intenten accedir-hi en funció de la informació que posseïxen sobre el sistema de protecció. En molts casos, el control policial en determina la trajectòria. Molts d'ells que són localitzats en Andalusia i entren en el sistema de protecció allà, acaben marxant en busca d'una ruta distinta, impulsats pel desig de posar distància entre ells i el Marroc. També cal subratllar que les pràctiques de determinades administracions i centres d'acollida condicionen l'itinerari dels joves migrants. La informació disponible sobre les facilitats i riscos per aconseguir la documentació que poden trobar en unes o altres regions i centres d'acollida circula entre els xavals, una informació que esdevé indispensable quan cal elegir una destinació.

Me pasé dos semanas, y como no hay casi españoles, que sólo son extranjeros, y los educadores también son marroquíes y tal por ahí, bueno, hablo con ellos y me dicen que casi no salen, salen una vez a la semana, y digo: "Si es así, ¿por qué vengo?", y bueno, unos de Tánger que me dicen que si quiero salir de ahí, puedo ayudar también a los que quieren salir, si quiero ir con ellos, y un finde salimos, cogimos el bus y fuimos a Andalucía. De Algeciras a Lorca (E-5).

Com hem explicat, l'actuació d'institucions i administracions pot determinar la mobilitat dels joves. Aquesta mobilitat pot exposar-los a riscos, com ocorre quan es traslladen amagats en els baixos dels camions. Un dels joves narra com es llancen a viatjar sense un rumb concret, ja que el rumb no és altre que qualsevol de les rutes que cobreixen els camions que surten d'Algeciras:

Y estaba allí una semana como en Marruecos, o sea tirao, metiendo pal puerto, a ver si puedo intentar algo, a ver si puedo subir en algún camión y que me suba p'arriba. Entonces ya estaba allí bastante tiempo y entonces cogí un camión y me llevó hasta Palencia [...] Sí, me metí abajo otra vez, sí. Y estuve con un amigo y me llevo hasta Palencia y entonces hemos bajao, ósea tenía un montón de hambre y tal, es que no sabíamos ni qué día es ni nada, porque casi dos días por ahí, en el camión, ¿sabes? Paraba y dormía el chaval o algo y, luego sube y coge el camino. Y hasta un parque al lao de la salida de Portugal, al lao de Palencia o por ahí. Entonces me bajé yo, me bajé, me pegó el sol, y digo: "No voy bien, me pasa algo". Me vuelvo p'atrás y ya está, me perdí la vista y me caí, me caí y no pude... (E-7)

Els joves migrants menors d'edat no són benvinguts en les institucions de protecció, com posen en relleu les narratives d'alguns joves. En el cas d'aquest jove que arriba a Palència, una zona no massa freqüentada per aquest perfil de migrants, detalla les circumstàncies amb què es van trobar en arribar al centre de menors:

Sí. Entonces nosotros decimos que no lo conocemos de nada y ya está, el chaval se va pá Portugal, nosotros nos quedamos ahí en la comisaria unos días, no, unos días no, un rato así. Nos llevaron para el centro, a un centro de menores, a un centro de menores que eran todos españoles, todo español, sí, eran todos españoles pero nosotros hemos estao... tal. Pues nos pasamos unos días, pero hemos tenido problemas con el director, o sea nos decían así, directamente, o sea vamos: "Aquí no podemos estar vosotros, porque no, aquí somos todos españoles". Entonces nosotros aun así lo tragamos porque dijimos: "Da igual", porque lo trato como de tonto, me dice eso lo trato como de tonto y no lo hago caso, ¿sabes? Y allí nunca me han dado paga ni nada, aunque a los chavales le daban paga y tal, y a los chavales que estaban, nosotros con ellos, estábamos súper a gusto, aunque éramos extranjeros, estaban contentos y tal, menos el director. Hasta un día que nos echó, que nos dijo: "Tienes que irte de aquí sí o sí y ya está". Entonces nos pilló el billete, nos pilló el billete y nos mandó a Bilbao (E-7).

7.3. Arribada al País Valencià.

7.3.1. “Sóc menor”.

Tal com hem testimoniats durant els anys de treball amb joves migrants menors d'edat que arriben sols, els d'origen marroquí⁸⁷, solen presentar-se en les comissaries, habitualment acompanyats per algú que controla la informació sobre el que han de fer, per tal d'accedir al sistema de protecció. No ocorre igual a Barcelona, com reflecteixen les investigacions de Quiroga (2004) i Empez (2011), ni tampoc en Andalusia, on molts joves migrants menors d'edat són detectats més fàcilment pel carrer.

Entonces cuando vino mi primo le convencí de irnos los dos juntos a un centro. Un día por lo mañana nos levantamos, hicimos el pan porque había que cocinar e hicimos la masa del pan. Y dijimos de ir a la policía y le decimos que no tenemos donde vivir, no sé qué, no sé cuántos. Y nosotros pensábamos que al decirle esto a la policía ellos iban a decirnos: “Pues, traeros la ropa y os llevamos a un centro de menores”. Por eso hicimos la masa del pan. Pero no, cuando fuimos a la policía nos detuvieron como si fuéramos no sé... nos trataron bien, pero nos detuvieron como si fuéramos delincuentes (E-1).

Me dejó aquí en Valencia y nada fui a la policía, y de ahí... sí fui a la policía y les hablé en francés, porque ahí sí que sabían francés. Entonces había un policía y sí que me entendía, y nada, estaba ahí esperando... (E-4)

Evidentment, hi ha excepcions. També hem trobat joves que van ser detectats al carrer o pels cossos de seguretat.

Me quedo ahí, ¿y dónde voy ahora? Me he quedao ahí sentao en la estación, y todo el mundo me mira y se va y viene... y viene la policía y me empieza a hablar y yo no tengo ni idea de quién soy, ni cómo me llamo ni ná, como no me entero de ná [...] y me llevan a Abastos, a la comisaría esa (E-5).

7.3.2. Determinació de l'edat i entrada en el sistema de protecció.

Resulta oportú indicar arribats a aquest punt que l'accés al sistema de protecció es realitza a través del sistema policial, tant per als casos en què els joves es presenten tots sols com quan són derivats pels serveis socials o altres entitats. Seran les forces i cossos de seguretat

---

⁸⁷ Òbviament, no és el cas dels menors que provenen d'altres països d'Àfrica, com els que arriben amb pasteres que normalment són detectats per la Guàrdia Civil costanera.

(concretament, la Policia Nacional), les que s'encarregaran d'iniciar el protocol d'actuació i escortar el menor d'edat mentre dure el procés. L'acompanyaran a la Fiscalia de Menors i a l'hospital per tal de determinar-ne l'edat⁸⁸, realitzaran la ressenya i la identificació de l'estranger i finalment, procediran al seu trasllat al centre de recepció que depèn de la Conselleria de Benestar Social, tal com estableix el Protocol d'actuació Interinstitucional del País Valencià.

Com assenyalàvem al capítol tercer, aquests joves tenen uns trets que s'imposen per la força. Se'ls pot identificar de seguida com a àrabs –marroquins. La facilitat per a percebre aquests trets a simple vista els desacredita ràpidament, sobretot quan entren en contacte amb els dispositius de control. A més, si resulta que són menors d'edat que han vingut sols i no compten amb cap referent al país, immediatament reben l'etiqueta d'immigrant irregular, o el que és el mateix, il·legal i per tant, són desacreditables.

Els estereotips i prejudicis que s'aprecien en les pràctiques responen a un imaginari col·lectiu que els associa amb la criminalitat i la perillositat, com observem en alguns relats que descriuen el primer contacte amb la policia:

Salieron y me dijeron que les seguí, y nada fui con ellos y me llevaron a hacer las fotos, a hacer las huellas, un policía detrás y otro delante, como si fuera un delincuente... (E-4)

Allò que esperen i imaginem els joves en moltes ocasions xoca amb una realitat força diferent:

Y dijimos de ir a la policía y le decimos que no tenemos donde vivir, no sé qué, no sé cuántos. Y nosotros pensábamos que al decirle esto a la policía, ellos iban a decirnos: "Pues traeros la ropa y os llevamos a un centro de menores". Por eso hicimos la masa del pan. Pero no, cuando fuimos a la policía nos detuvieron como si fuéramos no sé... nos trataron bien, pero nos detuvieron como si fuéramos delincuentes [...] Nos detuvieron y justo en este momento en el que llegamos nosotros a la policía hubo robo en el pueblo. Entonces nos tuvieron que meter a nosotros los dos con otros tres personas en esta sala en el que tú no ves del otro lado del cristal, pero la gente te ve. Tienes un número para que te identifiquen las personas a quienes les robaron. Luego, al ver que no habíamos sido nosotros, llamaron a una intérprete árabe que nos traducía. Yo casi no sabía hablar español porque como en casa no hablaba casi nada, hablaba árabe con mi tío, con la gente que vivía con él. Nos metieron en una habitación, no una celda, que tenía un techo y estaba sin ventana. Nos detuvieron ahí desde las 12 de la mañana hasta las 12 de la noche que luego nos trasladaron a Valencia, en un centro de recepción (E-1).

⁸⁸ Normalment es realitza una prova osteomètrica: consisteix en una radiografia del braç esquerre que determina, amb cert marge d'error, la minoria i majoria d'edat de la persona.

Aquest cas en concret va ocórrer en una comissaria de Gandia i fou traslladat al Centre de recepció de València.

Entre les diferents accions que criminalitzen els joves, penja l'amenaça de la repatriació des dels primers contactes amb els cossos de seguretat:

Sí, me hicieron las pruebas antes de llevarme al centro. Bueno nos hicieron la prueba a los dos. De mí sí dudaban. Porque me veían como mayor, me decían: "Tú, mayor, directamente en el avión". Pero resultó que no, que era menor. Pero mi aspecto les transmitía que yo era mayor (E-1).

Són pràctiques institucionalitzades, ja que com hem pogut corroborar al llarg d'aquests anys, el procediment de determinació de l'edat es du a terme fonamentalment amb l'objectiu de desacreditar la minoria d'edat del migrant, com evidencia el fet que es realitzen les proves fins i tot quan és flagrant que no han complit encara els divuit anys.

Él llama a la policía y me llevaron a Alboraya [...] Me hicieron las pruebas, todo... (E-8)

Aquesta darrera cita pertany a un jove que va arribar amb 12 anys. La seua minoria d'edat es podia constatar a simple vista, però el van sotmetre a les proves de tota manera. Quan van confirmar que sols comptava 12 anys, com ell mateix explica, el van derivar al Centre de Recepció d'Alboraia, que és el centre de recepció per a menors de 13 anys. A més de les proves, relaten els joves entrevistats que se'ls assigna un número i se'ls obri expedient, se'ls fotografia i s'enregistren les empremtes dactilars. Són fitxats.

Els joves són ben conscients que han d'amagar la presència més o menys pròxima d'algun referent o familiar, atès que els despullaria automàticament de la seua condició de *menor estranger no acompanyat* i impediria el seu accés al sistema de protecció. De la mateixa manera, han de camuflar la seua estratègia migratòria, raó per la qual assimilen els trets que permeten la seua categorització. La majoria de joves expliquen una història semblant: arribaren en els baixos d'un camió o en pastera. Així, eviten delatar i posar en un compromís les persones que els han ajudat en la seua travessia.

Ha venido la policía, te hacen un par de preguntas, cómo venías y eso, te llevan al hospital [...] Yo conté que venía debajo de un camión, que era una mentira, que es para que no entremos a problemas. "¿De dónde sacaste los papeles falsos? Porque es un delito, ¿sabes? Es un delito". Bueno, les dije que venía debajo de un camión y bueno, esa es la idea que de momento todo el mundo sabía. Eres la única, bueno, eres la segunda que sabe que vine con papeles falsos (E-2).

Els joves solen reconstruir les seues històries en funció del que es pot confessar o fan èmfasi en aquelles parts que no els causaran problemes. Aquestes històries reconstruïdes manifesten la lògica de control a la qual saben molt bé que s'hi exposen. Molts d'ells mantindran aquesta particular versió dels fets fins i tot al centre d'acollida, cosa que evidencia que, des del punt de vista dels joves, els centres i els i les professionals que s'hi adscriuen representen també mecanismes de control.

Un cop sotmesos a les proves, i sols si són acreditats com a menors d'edat, són traslladats al Centre de recepció, on finalment produeix l'entrada al sistema de protecció. Com ja hem apuntat en capítols anteriors, en el cas del País Valencià, el Centre que, en termes de volum, ha constituït la porta d'entrada per excel·lència al sistema ha estat el Centre de Recepció de València, ubicat al barri de Monteolivete.

La policía me llevó al hospital y esas cosas, te hacen los análisis, la prueba también, y de las muelas también. Y sí, te llevan otra vez a la comisaría, te hacen fotos y esas cosas, y luego me llevaron a Monteolivete (E-2).

Les proves molars no són tan habituals i únicament es realitzen en el supòsit que les proves d'estimació de maduresa òssia resulten insuficients per determinar l'edat.

7.4. Joves menors d'edat, autonomia i somnis en les rutes transnacionals.

En la introducció del present capítol explicàvem la realitat espanyola inserida en el panorama migratori internacional. Així emmarcada, sostenim que la migració dels joves menors d'edat respon a un tipus d'agent migratori que ha d'estudiar-se per ell mateix i diferenciat de la migració adulta, perquè com hem vist té unes característiques que li són pròpies: «Estamos ante un nuevo tipo de agente migratorio que sigue trayectorias geográficas de las migraciones adultas pero tiene su propia dinámica y naturaleza» (Suárez i Jiménez, 2011:21). Una migració que s'inscriu en un context, el Marroc, on entren en joc factors demogràfics, culturals, socials, jurídics, polítics i econòmics que afavoreixen la situació d'exclusió en què viuen bona part dels menors d'edat objectiu de la nostra recerca i les seues famílies.

La migració d'aquests joves s'explica, fonamentalment, per un sistema educatiu en crisi, una inserció sociolaboral deficitària i unes garanties i condicions laborals precàries que constrenyen les seues expectatives de futur. A més a més, la manca de provisió de recursos socials bàsics que pateix la majoria de la població i l'absència d'una política de protecció de la

infància i joventut que garantisca efectivament els seus drets, nodreixen un fenomen estructural que és el motor que impulsa la fugida dels joves amb l'esperança d'una vida millor.

Els joves menors d'edat fan ús del seus propis recursos en funció de la seua conjuntura, fet que es materialitza en la diversitat d'estratègies d'entrada que fan servir i en les xarxes que els sustenten. Instrumentalitzen la informació que circula en el camp transnacional i cobra especial significació l'existència de les xarxes d'iguals que faciliten i redueixen els riscos i costos del projecte migratori. També s'aprofiten de la seua condició de dependència (Jiménez, 2011), ja que aquesta migració apareix íntimament vinculada a les formes de governabilitat de la infància en Europa –i en Espanya– i a la territorialitat dels sistemes de protecció. Ara bé, que disposen d'alguns recursos no vol dir que el seu viatge quede exempt de la incertesa i la vulnerabilitat intrínseques a aquests processos de mobilitat forçosa.

A les narratives dels joves sobre la seua pròpia experiència s'hi albira un rerefons d'autonomia. Com hem comentat, aquesta autonomia no obsta perquè la família conega i participe en el projecte migratori del jove. Però, fins i tot, en aquells casos en què el projecte es gesta dintre del context familiar o en què la família acaba aparcant les seues reticències –el suport que els brinden dependrà de les seues possibilitats–, el protagonisme del jove menor d'edat en la presa de decisió és decididament indiscutible. La decisió ha de tenir en compte una sèrie de recursos propis que es despleguen en el camp social transnacional i uns objectius particulars i diferents als d'altres membres de la família; és una «toma de decisión por parte de los niños que se realiza en función de unas circunstancias que le atañen a él, unos recursos propios e intransferibles y objetivos distinguibles» (Jiménez, 2011:84).

El psicòleg nord-americà Stanley Hall (1904) caracteritzava l'adolescència com una etapa de tempestat i estímul, una etapa de turbulència emocional que com que es recolza en una base biològica, esdevé un estat inevitable del desenvolupament humà, cosa que justificaria les obligacions que se n'esperen d'una fase que considerava intermèdia entre el «*salvajismo*» y «*civilización*». Així racionalitzava Hall l'emergència de la joventut als països occidentals, com una etapa de semidependència, una consideració que es va mantenir fins a les darreries del segle XX en connexió amb l'impacte social de la segona revolució industrial i l'expulsió dels joves del mercat de treball (Hall, 1904; Feixa, 1999:16-17).

En aquest sentit, i en la línia de Feixa (1999), des d'una perspectiva antropològica, aquestes fases, etapes o categories són una construcció cultural relativa en el temps i l'espai, atès que cada societat ha organitzat, i organitza, de forma diferent la transició de la infantesa a la vida adulta. Malgrat que es tracta d'un procés de base biològica, el més important és la percepció

social respecte d'aquests canvis i les seues repercussions en la comunitat. Els continguts que se'ls assignen i que configuren aquestes categories depenen dels valors i rituals que s'associen a aquests grups d'edat. Per a què existisca la joventut o la categoria d'adolescència, han d'existir comportaments i institucions que diferencien els joves dels altres grups d'edat, així com certes imatges culturals: valors, atributs i rituals que es vinculen específicament amb els joves, categories socials a les quals corresponen un determinat conjunt d'obligacions i de drets (1999:18). Xiquets/es, adolescents/es i joves són categories d'edat que són limitades per eixos d'estratificació social com la classe, el gènere i l'ètnia.

Tot partint d'aquesta idea de la construcció social i cultural de la infància, l'adolescència i la joventut i considerant que el trànsit d'una condició a altra es produirà de forma ritual, sostenim que la migració dels joves menors d'edat compleix una funció de ritual de pas a la vida adulta. En un context on aquesta transició s'ha realitzat tradicionalment mitjançant la inserció en el mercat de treball i on actualment no existeix una estructura idònia que garantisca les oportunitats necessàries per a accedir-hi, la migració es converteix en la transició a l'adulthood, mentre que alhora, la frontera geogràfica esdevé simbòlicament la frontera entre dues edats. La travessia els obliga a ser responsables d'ells mateixos i del seu futur, tot i que saben perfectament que és la seua minoria d'edat i la dependència inherent, la raó que els permetrà quedar-se a Espanya.

En arribar a Espanya, seran tractats com adolescents, en concret, adolescents en risc. Aquesta construcció psicològica i occidental del concepte d'adolescència, que la configura com a classe d'edat natural, legitima el control i vigilància de qualsevol desviació de la norma, atès una sèrie de pressupòsits sobre el que han de fer i del comportament esperat dels adolescents. A més esta concepció de l'adolescència -turbulenta, irracional, passional- problematitza i estigmatitza a estos joves, s'instal·la als discursos que tracten d'explicar la seua migració sense atendre als factors que hi ha darrere, al temps que ignoren les diferències de classe i edat.

Assenyala Suárez (2006) que la mobilitat dels joves, les seues rutes i rituals transnacionals és producte de l'impacte específic del capitalisme postfordista sobre les estructures de gènere i generació i de les distorsions produïdes pels sistemes culturals edataris en els països en vies de desenvolupament: «La proletarización de jóvenes adultos, mujeres y menores trastoca en su esencia el sistema de dependencia en el que se basaba no solo la producción doméstica, sino la autoridad política y los principales mecanismos de cohesión social» (Suárez, 2006:30). Aquests joves reaccionen davant d'un context que els ofereix poques oportunitats i així inverteixen la jerarquia social i familiar, «invierten el orden social y se convierten en los

proveedores, poniendo en tela de juicio no solo al Estado, también a los adultos, a sus familias» (Jiménez, 2011: 219).

Els joves migrants s'ubiquen, i ubiquen les seues expectatives i recursos, en l'espai social ampli a través de la creació i la participació en xarxes de solidaritat transnacionals que no és limiten sols a les disposicions en l'entorn d'origen. Participen d'aquests camps socials on adquireixen especial rellevància l'accés a la informació, el suport i els recursos, així com els vincles que es generen més enllà de les fronteres i que s'estenen no sols als que es traslladen, sinó també als que es queden. Com hem pogut confirmar, un cop creuada la frontera, les trajectòries i rutes són dissenyades a partir dels referents que es posseïxen al territori espanyol, però també de la informació i dels recursos que circulen dins del camp social i que contribueixen a reduir els riscos i costos del projecte migratori. El dinamisme i la mobilitat que han definit els itineraris d'aquests joves a l'Estat espanyol se'n deriven de les experiències prèvies dels seus iguals, situats en diferents parts de la xarxa i és per això que podem afirmar que les trajectòries i rutes dissenyades pels joves d'edat al territori espanyol depenen de factors com ara: la tradició migratòria de la regió d'on provenen, l'existència de referents ubicats en aquestes zones, ja siguin amics, veïns o familiars, les pràctiques de les diferents administracions autonòmiques, els recursos d'atenció disponibles, la qualitat dels projectes educatius i la manera d'entendre la migració conforme a la informació que circula pels camps socials en què s'integren.

Considerem fonamental entendre la migració dels joves menors d'edat com una forma de resistència davant dels contextos de marginació social als quals s'hi veuen abocats. Migren perquè persegueixen uns somnis, tenen uns objectius específics, entre ells: «conseguir papeles en el caso de España, tener una aventura y acceder a los espacios privilegiados de los jóvenes que están al otro lado de la frontera, acceder a formas de capitalización traducibles en un consumo inmediato, etc.» (Suárez i Jiménez, 2011:22).

Aquests somnis que descriuen i que, a vegades, es palesen a través de les anècdotes compartides, els configuren com a nous actors del canvi social global. Representen models de resistència que van més enllà de la mera adaptació al món, noves formes de viure la infància, l'adolescència i la joventut: «Soñar no es sólo un acto político necesario, sino también una connotación de la forma histórico-social de estar siendo mujeres y hombres» (Freire, 1993:116).

Ara bé, opinem que és inadequada l'aproximació a aquestes migracions des d'aquella perspectiva que les relaciona amb "l'esperit aventurer" i l'ànsia de ser "ciutadans del món", ja que com ocorre als processos de mobilitat juvenil que es produeixen a altres països com a

resultat de la globalització del capital i de les empreses, hi ha que analitzar el lloc que ocupa la lògica del capital humà en aquestes trajectòries i processos de migració juvenil. Aquests processos globals que han empentat els joves menors d'edat a migrar mostren una de les moltes cares de la divisió internacional de treball i deixa constància de les desigualtats socials que operen en el sistema d'estratificació mundial, un tema que tindrem oportunitat de comentar posteriorment.

Finalment, joves menors d'edat que migren ho fan per la pressió a què els sotmeten les forces d'expulsió, però de primeres no són benvinguts al nou context en el qual esperaven prosperar. Són criminalitzats i desacreditats fins i tot abans d'accedir al sistema de protecció. En tot cas, no podem generalitzar aquestes pràctiques i és obvi que existeix un sentiment ambivalent cap als joves migrants en aquesta societat. Hauran de generar estratègies per a resistir també en un medi amb profundes contradiccions, amb posicions polaritzades entre la protecció i expulsió. Així doncs, l'evolució dels seus projectes migratoris dependrà, en bona mesura, de la seua experiència en el sistema de protecció.

CAPÍTOL 8. “FUERTE APACHE”

El títol d'aquest capítol, respon al de la pel·lícula dirigida per Jaume Mateu Adrover (2006) que tracta d'abordar la realitat dels centres de menors, la problemàtica que afecta als educadors/es i la derivada de la falta de recursos. Segons el personatge de l'educador, al Centre arriben els casos de joves més complicats i que han fracassat en altres institucions d'este tipus (D'ací el símil amb *Fuerte Apache*, com últim reducte). Un dels elements centrals es l'arribada al Centre de dos joves migrants menors d'edat. Hem escollit el títol per similitud de la problemàtica que aborda la pel·lícula en referència als centres de menors i la relació amb el contingut d'aquest capítol.

8.1. La porta d'entrada al sistema de protecció: “Manolo Centro”.

Ja hem assenyalat al capítol anterior que l'accés dels joves migrants al sistema de protecció es realitza a través del sistema policial. Després de realitzar el procediment de determinació de l'edat, registre i identificació, els cossos de seguretat s'encarregaran de traslladar el jove als serveis de protecció. També hem apuntat que el Centre de Recepció “València” ha estat la principal porta d'entrada d'aquests joves. Ja fa anys, els propis joves el van batejar amb el nom de “Manolo Centro”, que no és altre que el de la persona que va ocupar el càrrec de director fins al 2013. Habitualment es nomenat com: Centre “Monteolivete”, respon al nom del barri on està ubicat⁸⁹.

Va ser el juliol de 2005 quan vaig començar a tenir contacte amb aquests joves, arran de la meua incorporació al Centre de Recepció per a fer una substitució com a Tècnica Mitjana Especialista en Menors (TMEM). En aquells moments, hi havia sobreocupació al Centre; la majoria eren joves migrants menors d'edat procedents del continent africà i més concretament, de Ghana⁹⁰, almenys pel que feia al col·lectiu d'homes, atès que el Centre és de caràcter mixt. Immediatament després, en termes de volum, hi havia els joves migrants d'origen marroquí. En aquella època, a la província de València, ja estava funcionant el Centre d'Acollida “La Foia de Bunyol” com a centre de caràcter específic per a joves migrants menors d'edat, així com els pisos d'AVAR.

La situació dels joves procedents de Ghana havia avivat un polèmic debat entre l'Administració, la Fiscalia de Menors i professionals que treballen al context residencial de protecció. Es tractava de joves que portaven un passaport presumptament vàlid que els

⁸⁹ Cal assenyalar perquè en algunes entrevistes els joves faran referència a ell com “Monteolivete”.

⁹⁰ Segons les dades de la Memòria global del Centre, l'any 2004 es van registrar 41 ingressos nous, tots homes procedents de Ghana, i 33 l'any següent.

acreditava com a menors d'edat, però la seua fesomia i la complexitat física qüestionava aquesta condició⁹¹. Aquest fet va motivar l'adopció de pautes més concretes en coincidència amb la primera aplicació del Protocol d'Actuació Interinstitucional al País Valencià. També el Grup de Menors del Cos Nacional de Policia (GRUME) va començar a realitzar una ressenya identificativa de tots els joves migrants menors d'edat que arribaven sols, ressenya que incloïa una fotografia, les empremtes dactilars i les dades referents als possibles documents o narratives dels joves. Bona part dels joves provinents de Ghana havien arribat a Espanya per mar, a bord de pasteres que els desembarcaven a les costes de Canàries, des d'on posteriorment eren traslladats a la península i distribuïts entre les comunitats autònomes. Altres, no obstant, havien arribat a les costes d'Alacant en vaixells, com a polissons. En canvi, els joves d'origen marroquí havien utilitzat també altres vies terrestres per arribar al territori espanyol i, molts, havien estat per altres comunitats autònomes abans d'aplegar a València.

A tall d'anècdota, una de les primeres coses que em va sobtar quan vaig entrar al Centre va ser que molts joves d'origen marroquí dormien amb la roba que vestien habitualment. Aquest fet va despertar la meua curiositat i vaig tractar de trobar-li una explicació. La primera resposta que vaig rebre ho atribuïa a un tret de caràcter cultural, una explicació simplista del tipus "ells són així". L'explicació d'altres educadores, el director i més endavant dels mateixos joves, era un altra de ben diferent. Alguns joves venien d'altres comunitats on s'havien realitzat repatriacions. Circulava la informació que la policia havia irromput als Centres i que s'havia emportat els joves en plena nit⁹². L'explicació calia buscar-la, doncs, en l'amenaça de la repatriació que planava sobre la quotidianitat dels joves. Aquest fet palesava, a més, la relació entre la mobilitat dels joves –que s'havia erigit en característica dels joves migrants menors d'edat – i les pràctiques diverses de cada administració. A banda, cal afegir que el Centre no

⁹¹ S'havien realitzat les proves de determinació de l'edat. L'estudi radiogràfic del canell (El mètode de *Atlas de Greulich y Pyle* és la principal referència internacional per determinar l'edat òssia). Atès que les proves no solen oferir mai una edat exacta sinó que fixen una forquilla, quant els extrems es xifraven entre 17 i 19 anys, es presumia que la seua edat era l'establerta pel límit inferior. (Instrucció 2/2001 de la Fiscalia General de l'Estat).

⁹² Són fets verídics que van ocórrer en altres comunitats, com és el cas de Madrid i Catalunya. El 2005, la policia havia entrat a diversos Centres d'acollida en plena nit i s'havien realitzat trasllats forçosos de joves per ser repatriats. L'advocat Ignacio de la Mata va anar articulant un discurs jurídic en defensa dels drets dels menors d'edat estrangers i va aconseguir el 2006 paralitzar repatriacions sense garanties que estaven patint els joves, fins i tot trobant-se ja embarcats a l'avió, a través de l'adopció de mesures cautelarríssimes. Aquest advocat va aconseguir que es debatés la qüestió de si els menors, suposant determinades condicions de maduresa, han de ser escoltats i han de disposar dels mitjans adequats, principalment una defensa jurídica independent, que els permetin fer valer els seus interessos i sotmetre les decisions que sobre ells es prenguin a la revisió jurisdiccional. Davant el Tribunal Constitucional aconseguí diverses sentències favorables que es van traduir en millores legislatives aprovades en les Corts Generals. Mort el 19 de setembre de 2012, ha rebut diversos premis per la seua encomiable tasca en defensa dels menors estrangers.

disposava de tanta roba i pijames com se'n necessitaven aleshores. La quantitat d'ingressos (i reingressos) era tan gran que hi havia habitacions on dormien fins a quatre o cinc joves, motiu pel qual calia col·locar matalassos al sòl per a què pogueren dormir.

Malgrat que a València no havien hagut episodis de repatriacions de joves atesos als Centres, l'amenaça de la repatriació destaca per sobre les informacions que circulaven entre els joves, com es pot comprovar en el discurs d'alguns dels joves entrevistats:

Cuando estuve en Monteolivete no, porque decíamos que podían “un día nos cogen a todos y nos mandan a Marruecos”. En Buñol ya no, porque en Buñol no... eran ya las cosas claras, ya estás estudiando, ya estás haciendo cosas, ya te están informando de cosas, ya tienes... ya tienes los papeles, porque ya tenían el resguardo y en Buñol me ayudaron ya a tenerlos ya. Entonces no había ese miedo (E-4).

Durant aquest estiu, també vaig poder analitzar la presència dels joves menors d'edat d'origen romanès i la seua particularitat. Molts d'ells es dedicaven a la mendicitat i/o participaven en petites afanades a diversos establiments comercials. Fins i tot, se'ls havia pogut veure pels carrers de la ciutat participant en algunes estafes. Quan se'ls detectava, eren detinguts i derivats al Centre de Recepció. En menys de 48 hores solia aparèixer algun adult amb els seus passaports i els recollia. Aquesta circumstància feia que els joves entraren i eixiren, ara i adés, del Centre i posava en relleu l'existència de xarxes de tràfic de menors d'edat i la seua explotació i instrumentalització per part de persones adultes⁹³.

La saturació del Centre va continuar durant els anys posteriors. Foren uns anys complexos per als joves que eren allà, per a la mateixa institució i per al seu personal professional. De fet, el volum de joves menors d'edat que s'hi atenia, especialment migrants que havien arribat sols al territori, així com la falta de places residencials i de mesures de protecció que permetera la seua derivació, foren situacions repetidament denunciades tant pels professionals del Centre com per la Fiscalia de Menors⁹⁴.

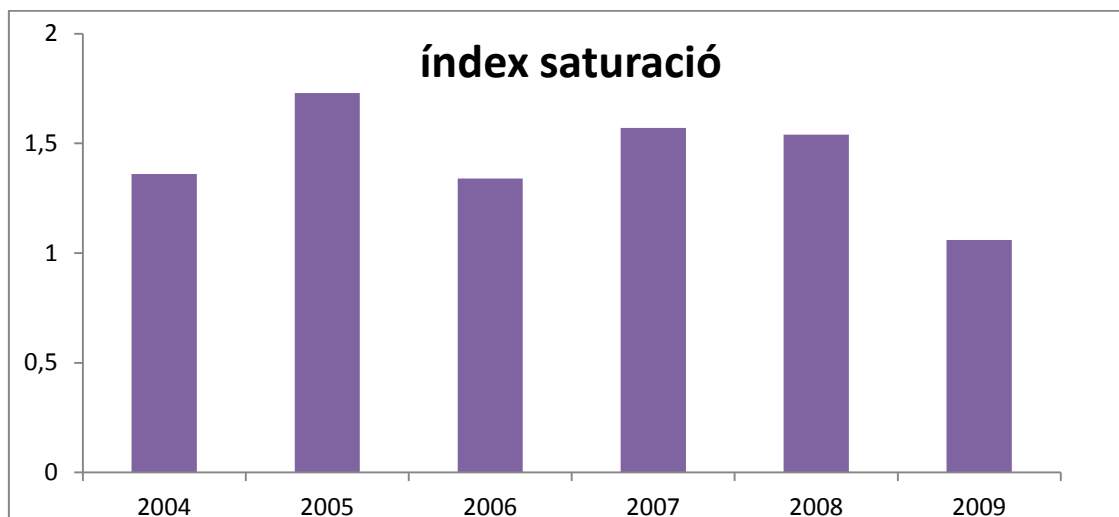
Concretament aquesta complexa realitat en el període comprès entre els anys 2004 i 2009, resseguint el volum d'ingressos i reingressos al Centre. En la següent taula constatem la

⁹³ La Fiscalia de València va iniciar investigació sobre aquests fets. (Las Provincias.es, 22/09/2007. Notícia disponible a <http://www.lasprovincias.es/valencia/prensa/20070922/tema_dia/fiscalia-investiga-mafia-dirige_20070922.html>

⁹⁴ El novembre de 2007 el diari *El País* publicava les paraules de qui en aquell moment era la fiscal coordinadora de menors, Teresa Gisbert: "es un gueto, es un centro de recepción que está funcionando como centro de extranjería de menores". Durant la inspecció del centre, la fiscal havia comprovat que hi havia 74 menors interns, 70 estrangers i 4 espanyols. Notícia disponible a <<http://www.prodeni.org/centrosdemenores/CM%20Monteolivete-gueto.htm>>

sobreocupació del Centre a través de les dades que fan referència a l'índex de saturació registrat en les successives memòries:

Gràfica 1. Índex de saturació del Centre de Recepció, mitjana anual.

Font: dades extretes de les Memòries Globals, 2004-2007 i 2008-2009 del Centre de Recepció. Elaboració pròpia.

Per a obtenir l'índex de saturació, hem tingut en compte els i les joves menors d'edat als quals es va atendre cada mes: la suma dels ingressos nous i els reingressos (totals), més els ingressos i reingressos del mes anterior, xifra a la qual es dedueixen les baixes produïdes. Quan el nombre d'atesos supera el nombre de places disponibles al Centre, és a dir, el 100% de la capacitat, l'índex se situa per damunt de l'1. Cal afegir que, per als anys de 2004 a 2007, les places del Centre ascendien a 48, mentre que per als anys 2008 i 2009 eren 56. Aquest índex contempla els ingressos totals al Centre, no sols els ingressos de joves migrants menors d'edat que arriben sols.

Aquesta circumstància es manifesta en alguns dels relats dels joves entrevistats. Dos dels que van ingressar el 2008 narren:

En Monteolivete, pues, no estaba tan bien porque había muchísima gente. En una habitación de dos dormían, pues, siete personas [...] Cuatro en literas y dos en el suelo. Y había gente hasta que dormía en el comedor y en la sala de tele (E-4).

Ha llegado hasta ciento diez personas (E-2).

Aquesta era la situació que es vivia al Centre des de l'any 2005. De fet, entre els anys 2006 i 2007, els mitjans de comunicació se'n feren ressò, especialment la premsa. Algunes d'aquestes notícies van contribuir a intensificar la imatge d'una allau de joves migrants menors d'edat,

cosa que contribuïa a una imatge negativa dels joves, i en algunes, fins i tot, es va acusar l'equip directiu i educatiu de les condicions en què mantenien els joves ingressats⁹⁵.

Com ja hem indicat, la complexa realitat que es va viure al Centre en aquest període no sols es devia al nombre de joves migrants menors d'edat que atenia –tot i que és cert que, en determinats moments, el Centre de Recepció va estar ocupat quasi en la seua totalitat per este perfil– i per això, farem algunes concrecions al respecte. Al llarg de la investigació que vaig dur a terme durant el 2009 per al programa de Doctorat, vaig poder determinar, tot partint de l'experiència dels i les professionals, les diverses circumstàncies que afectaven al Centre que resumim a continuació: a) l'heterogeneïtat de perfils: a més dels joves migrants menors d'edat, al Centre havia augmentat la presència de altres menors d'edat que, per haver comès algunes infraccions, havien estat destinats allà com a mesura de caràcter cautelar, encara que la normativa vigent sobre les funcions del Centre en delimita la impossibilitat. Tanmateix, molts que havien estat detinguts per algun tipus de falta eren derivats al Centre fins que es localitzava els familiars. També hi havia perfils de llarg recorregut institucional, amb problemes de conducta que procedien d'altres Centres on no s'havia pogut materialitzar una adaptació del jove. Altre perfil corresponia als menors d'edat amb patologies psíquiques greus, per als quals no hi havia plaça als Centres destinats a l'efecte. Altres provenien de famílies amb problemes de violència familiar i/o maltractament i abusos de tot tipus; b) l'interval d'edats: com que hi havia un alt nombre d'acollits/des amb edats compreses entre els 13 i 18, es desencadenaven certes problemàtiques que provocaven una pluralitat d'intervencions educatives; c) l'alt índex de consum de tòxics i inhalants: convivien diferents conductes addictives, molt generalitzades en els joves menors d'edat d'origen espanyol, amb altres de més freqüents en els joves migrants, com és el cas del dissolvent. El seu consum, especialment estès en els joves d'origen marroquí, complicava l'atenció. El consum de dissolvent sol comportar un intens grau de violència i és difícil de detectar. Tot això, s'uneix a la facilitat d'accés al producte⁹⁶, amb efectes molt perniciosos tant en el pla psicològic com en l'orgànic; d) la ubicació del Centre: situat en la frontera entre una zona amb certes característiques d'empobriment i una de nova construcció amb un alt nivell socioeconòmic, el seu emplaçament ha rebut constants crítiques i ha generat conflictes, a més de l'estigmatització, fonamentalment pel perfil dels ingressos infractors als que s'hi atenia anys enrere, quan

⁹⁵ Entre alguns dels titulars que vaig recopilar llavors hi havia: “Colapso en el centro de menores”, *Levante-EMV*, 28/03/2006; “El centro de menores de Monteolivete acoge el doble de internos de los que caben”, *Las Provincias*, 20/11/2007. “30 menores de un internado público de Valencia duermen en el suelo”, *20 minutos*, 19/11/2007.

⁹⁶ Força habitual entre joves que han passat molt de temps al carrer al Marroc o en zones de pas a la frontera, com és el cas de Tànger.

encara s'ubicava a Godella. L'escassa acceptació veïnal del Centre ha obligat els i les professionals a fer grans esforços per tal de pal·liar aquesta visió que estigmatitzava els menors d'edat ingressats. La ubicació del Centre a la ciutat també determinava el desig de molts joves migrants, que buscaven ser-hi derivats. Això va provocar que, durant uns anys, alguns no s'adaptaren a altres Centres amb intenció que els retornaren al de Recepció⁹⁷; e) la infraestructura: l'equipament del Centre era - i és - antic i escassament funcional. Com que el volum d'ingressos era tan gran, no disposava d'espai suficient per a garantir una atenció adequada.

Aquesta pluralitat de perfils, que matisa les distintes necessitats d'intervenció, va provocar durant una època forts conflictes i problemes de convivència al Centre. A més del gran nombre de joves menors d'edat, que exigia un augment dels recursos humans, hi havia també la variable de la diversitat de procedència dels residents, de la qual se'n derivaven un bon grapat de problemes de convivència interètnica, sense oblidar-nos-en dels comunicatius. A banda, molts dels joves atesos s'hi involucraven i esdevenien protagonistes de baralles, altercats i infraccions.

Sí, sí. Y habían allá abajo en el sótano también, que estaba allí que estas cosas que habían camas y que dormía la gente. Porque ese centro de Monteolivete era el que reside la gente y estas cosas, y en 2008 sí que venía mucha gente al centro y estas cosas. Y siempre entra gente, sale gente en ese mismo día. Por eso había mucha violencia, ¿sabes? Porque habían muchas razas ahí, ¿vale? Habían gente de... Sí. Y... pues eso, había mucha violencia, ¿sabes? Entre árabes, los afganistanes, pakistanís, eran españoles también... los de países de África, de todos los sitios, ¿sabes? Por eso había mucha violencia ahí, porque si te hablas con alguien aunque te entendiera lo que le has dicho, se cree que le estás hablando mal y pasaban las cosas (E-2).

8.1.1. No se'ls esperava.

L'anàlisi de la normativa vigent, en aquest cas al País València, respecte a la protecció de la infància, el funcionament dels Centres i l'actuació amb els joves migrants menors d'edat, ens mostra que als circuits de protecció no s'esperava aquests «menors», la qual cosa es va traduir en una certa "incomoditat", tant per a l'Administració com per a les institucions i, fins i tot, sovint també per als agents més propers als joves migrants, les educadores i els educadors. Aquesta "incomoditat" es materialitza en les pràctiques administratives, amb l'etiquetatge i en

⁹⁷ En nombroses ocasions educadors/res del Centre de Recepció trucaven al Centre d'Acollida per informar que els joves estaven pels voltants del Centre de Recepció.

les intervencions, però també en els discursos dels i les professionals. En aquest sentit, relata un jove que va arribar al Centre de Recepció el 2006, en al·lusió als comentaris d'educadors/es:

[...] luego nos trasladaron a Valencia, en un centro de recepción. Y ahí, nada más entrar, nos querían echar. Bueno, nos decían que en Bilbao los centros eran mejores (E-1).

Pel que fa a les funcions del Centre de Recepció, la normativa vigent⁹⁸ especifica en el seu article 13.2.:

“Es procurará que l'estada del menor en este centro de recepción siga el más curta possible, limitada a l'estudi referit, no podent en tot cas superar el termini màxim de quaranta-cinc dies. En este estudi es prioritzaran les accions dirigides a inserir el menor en la seua família d'origen. Si no n'hi ha, si les circumstàncies del menor ho desaconsellaren, es derivarà al recurs més adequat, ja siga l'acolliment amb família extensa o educadora, accedint finalment, excepte major interès, a l'acolliment residencial”

La funció del Centre de Recepció consisteix a realitzar l'exploració, valoració i diagnòstic de la situació del «menor» amb la finalitat d'elaborar el informe de derivació al recurs que es considere més idoni. Amb els joves migrants –no amb els únics menors d'edat ingressats- el temps marcat per la normativa no s'ha respectat, la qual cosa ha estat generalment explicada –de part dels discursos oficials- per la situació de desbordament patida pel sistema de protecció valencià arrel el volum d'ingressos d'estos joves migrants. Òbviament, el període entre el 2005 i 2009 concentra un significant volum d'ingressos d'estos joves al Centre de Recepció i els dos Centres d'Acollida de caràcter específic així com els pisos on es derivaven a estos joves, estaven al màxim de la seua ocupació. Malgrat que els anys posteriors es van derivar alguns joves a altres centres d'acollida de la xarxa genèrica i es va crear algunes poques places més, la creació d'un circuit paral·lel no responia a les necessitats dels joves ni tampoc les necessitats del Centre de Recepció⁹⁹. Per al cas dels joves migrants, la mesura d'acolliment residencial no era l'últim recurs com assenyala l'article 13.2, sinó l'únic.

Sí, en Monteolivete. Me quedé en Monteolivete, bueno, un año (E-2).

⁹⁸ Ens referim a l'Ordre de 19 de juny de 2003, de la Conselleria de Benestar Social, per la qual es regulen la tipologia i les condicions materials i de funcionament dels Centres de Protecció de Menors.

⁹⁹ Malgrat que l'equip tècnic i educatiu sol·licita els trasllats en funció del diagnòstic, és la Conselleria de Benestar la que pren les decisions i qui ordena les derivacions.

Y nada, pues era la gente grande y nosotros los pequeños, y ya sabes nos llevábamos todas las estrellas del centro. Y nada, hasta que pasó casi nueve meses y ahí ya llegaron el resguardo de los papeles. Y ahí ya, pues ya les dije que me cambiaran y me han cambiado a Buñol (E-4).

8.1.2. “Portarse bien”.

Els joves migrants engeguen estratègies d’adaptació una vegada apleguen al Centre d’Acollida. En la majoria de casos, la presència d’altres joves migrants que han entrat en idèntiques circumstàncies facilita tota la informació necessària per adaptar-s’hi i traure el major profit tant del Centre com del personal, malgrat que, per a alguns, la imatge del Centre sovint dista de les seues expectatives prèvies.

Sí, me acuerdo que eran las 4 de la mañana. Me acuerdo que quería hacer lo primero rezar, ¿sabes? Me acuerdo de todo. Me quedé allí durmiendo. Y cuando me desperté, vi a todo el mundo alrededor mío. Y vi a uno que era de mi pueblo... porque cuando yo estaba allí me dormí, y cuando me desperté eran las 10 de la mañana o así y ya estaba allí todo el mundo, porque cuando uno no sabe adónde ir... Pero el centro no me lo imaginaba así, porque cuando yo estaba en Marruecos pensaba que... era un centro mejor, ¿sabes? Cuando veía a la gente que bajaba y hablaba pensaba que... Pensaba otras cosas (E-6).

Encara que el personal professional és l’encarregat de transmetre les normes de funcionament en primera instància, els joves desenvolupen al seu torn un corpus de sabers útils per als nousvinguts de forma que puguen adaptar-s’hi. A més, en moltes ocasions, a causa de la problemàtica lingüística (el personal no disposa de les competències lingüístiques mínimes en àrab i la majoria dels joves tampoc comprenen gairebé el castellà), l’equip educatiu es val d’alguns dels joves de major antiguitat perquè comuniquen la informació bàsica als altres en la seua llengua materna.

El tipus d’informació que facilitaven els joves que havien viscut més temps al Centre als que arribaven nous es pot esbrinar novament a partir de les narracions dels joves entrevistats:

Sí, cómo te tenías que portar en el centro, porque decían que hay normas y no sé qué. Y bueno, yo intenté seguir las normas, y portarme lo máximo posible muy bien. Pasé cuatro meses y luego me han mandao a Buñol (E-5).

Sí, sí, te animan, ¿sabes? Porque te ven así agobiao y te animan muchas cosas, qué es lo que tienes hacer y estas cosas (E-2).

Generalment, es recorria als joves que més confiança despertaven entre els i les professionals, fet que ajudava a configurar i a reproduir-hi diferents estatus entre els joves basat en la antiguitat, el domini d'informació i confiança de l'equip tècnic i educatiu:

Bueno, y habían chicos que te querían joder para hacer reír de ti, ¿sabes? [...] Sí, con bromas. Porque ellos creen que están bromeando, pero te están jodiendo, ¿sabes? [...] Es que eso, por ejemplo, no sé, habían chicos que te podían ayudar y eso, y habían otros que: "si necesitas algo...", bueno que primero te digan cómo se llama esa cosa para que te vayas a pedirla, y te digan una palabrota y tú lo vas a decir... Bueno, y los educadores tampoco eran tontos, ¿sabes? Que sabían que alguien te ha dicho esas cosas. Bueno, y... (E-2)

Al llarg d'aquests anys de treball dins del sistema de protecció, hem pogut testimoniar com es dilata el temps d'estada dels joves al Centre de Recepció, cosa que es confirma a través de les entrevistes realitzades en el treball de camp. Una dilatació que ja hem apuntat provocada per la resposta que s'ha donat al fenomen. Tanmateix, hem d'incidir en el fet que, en ocasions, fins i tot si hi havia places disponibles, la derivació mai no arribava. Malgrat que és la Conselleria de Benestar Social qui organitza i ordena les places disponibles i trasllats, cal assenyalar que la demanda i pressió de derivació per part del Centre de Recepció sobre algun cas concret –com passa a altres centres- recau sobre casos de joves considerats més «problemàtics». En canvi, respecte a les estàncies llargues de joves al Centre, els casos solen coincidir amb joves que estan integrats en algun recurs educatiu de la zona, malgrat que aquest motiu no és vàlid com a justificació, i joves molt adaptats a la dinàmica del Centre i que no constitueixen un «problema» per a l'equip educatiu¹⁰⁰.

En les narratives dels mateixos joves trobem aquesta definició del seu comportament al Centre i constatem com es produeix una assimilació de la perspectiva institucional. Entre les seues estratègies, apreciem l'esforç per a distanciar-se dels conflictes i d'aquells joves que no s'adapten a la dinàmica institucional.

Y, bueno, que había buenos... que hemos pasado buenos momentos y malos momentos. Que habían chicos que siempre con problemas, y viene la policía y estas cosas y... que dan mala imagen. Y habían chicos que eran buenos y que daban buena imagen, y yo he estado con los chavales que daban siempre la buena imagen, que nunca he tenido problemas con los educadores, ni con la policía... Hasta ahora que nunca he tenido ninguna problema con nadie (E-2).

---

¹⁰⁰ Ha existit algun cas que ha estat tres anys al Centre de Recepció.

Com reflecteix aquest discurs, els joves són ben conscients que les problemàtiques i els conflictes en què es veuen involucrats altres joves marroquins perjudiquen la imatge del col·lectiu en la seua totalitat. Conscients dels estereotips i l'estigma social atribuïts als marroquins en esta societat, alguns s'esforcen per tractar de combatre'ls individualment. També, actuen en funció d'allò que consideren esperen els i les professionals d'ells, per tal d'obtenir millors beneficis.

Teòricament, un cop elaborats els informes pertinents, els joves han de ser derivats als recursos més adequats segons la seua realitat i necessitats específiques. La participació del jove en aquesta decisió és ben exigua en bona part dels casos.

Pues el cambio con la recepción es... tú estás jugando al fútbol o al fútbol y de repente te dicen "recoge tu ropa que te van a llevar a otro sitio". Y había mucha gente que no le gustaba por ejemplo Buñol. Cuando veían al exdirector que se llamaba XXXX, toda la gente se asustaba y decían "ya viene el bigote, ya vienen a llevarnos". Y un día estábamos jugando al fútbol y nos dijeron a mí y a mi primo, que no nos querían separar, nos dijeron de recoger nuestra ropa y que íbamos a Buñol (E-1).

Els joves no formen part de la decisió malgrat que, com assenyala el preàmbul de la Llei de protecció de la infància¹⁰¹, es promou amb aquesta llei el reconeixement de la capacitat dels xiquets i adolescents per participar activament de la societat, potenciant la promoció i lliure manifestació de la seua opinió, i la valoració i atenció de la mateixa com element per discriminar, orientar i, al seu cas, fonamentar, les decisions que per a la seua atenció, protecció i promoció puguen adoptar-se.

En canvi algun dels joves entrevistats explica que va prendre part en la decisió:

Y cuando cumplí los dieciséis años, que me llamó el director de Monteolivete, que era XXXXX, y con lo buen comportamiento que tenía con ellos y eso, me decía que ha llegado el momento para que me llevaran a otro centro. Y creo que era yo el primero que le han dicho que tenía que elegir el centro el que quiera, eso me han dicho, que puedo elegir el centro que yo quiera. Que querían escuchar del centro, que me lo ofrecería y él me llevaría donde yo quiera. Bueno y lo de Buñol escuchaba mucho bien, que buen centro y... (E-2)

Malgrat que en alguna ocasió l'equip educatiu pugua tenir en compte l'opinió del jove, les opcions en este cas, estaven limitades als dos centres de caràcter específic o als pisos d'AVAR. En algunes ocasions, són els propis joves els qui expressen obertament el seu desig de canviar de Centre:

¹⁰¹ Llei 12/2008, de 3 de juliol, de protecció integral de la infància i adolescència de la CV.

Pues me... les dije que me cambiaran al centro de Cabañal pa estar con mi hermano, pa estar ahí los dos juntos (E-3).

En les històries dels joves entrevistats, ens adonem que, mentre són al Centre de Recepció, mantenen la convicció que el seu comportament determinarà el lloc on se'ls derivarà i quan.

No, bueno, antes de que me mandaran a Buñol, estaba pensando que me mandaran a APIP¹⁰², pero un día no me acuerdo qué he hecho, y yo qué sé, vino el jefe de allí, ¿cómo se llama? XXXXX. Se había enfadado conmigo y me dijo que me iba a mandar a Buñol, y no sé qué, y eso (E-5).

La proposta de derivació, malgrat haver-hi alguna excepció en la qual el jove ha participat –o pensa haver-ho fet–, prové de part de l'equip educatiu del Centre, determinat per la demanda de la Conselleria de Benestar Social, que sol·licita fer trasllat quan existeixen places als Centres d'Acollida. Els joves disposen d'àmplia informació sobre els Centres, especialment d'aquells de caràcter específic. Esta informació circula entre els joves i determina alguns desitjos, en funció de les seues expectatives. Sobre la informació que facilitaven altres joves sobre els recursos, expliquen dos dels joves entrevistats, respecte al Centre de Bunyol:

Decían que ahí hacen buena comida, te tratan bien, está bien el centro. Por lo cual el Cabanyal no, había mucha gente, pues, mucha gente mala salían allá a robar y yo, pues, no quería estar con esa gente (E-4).

Sí, sí... dicen que hay pocos chicos también allí. Porque se escuchan, ¿sabes?, sobre los centros y estas cosas. Y yo he dicho que quería el de Buñol, ¿vale? Era el día de mi cumpleaños, que yo he cumplido los dieciséis, que aún me acuerdo y me llevaron a Buñol (E-2).

La distància entre el municipi de Bunyol i la ciutat ha suposat sempre un inconvenient per als joves perquè topava amb els atractius i interessos individuals que havien conegut en la ciutat. El magnetisme que exerceix la ciutat augmenta com més temps passen al Centre de Recepció.

Sí, me dijeron que iba a ir a Buñol, pero yo quería ir al Cabañal. Porque conocía más gente en el Cabañal, más cerca la mezquita y todo... (E-6)

En les entrevistes realitzades durant el treball de camp, percebem que, en general, els joves s'han sentit ben tractats als Centres de recepció ("València" - i "Les Palmeres"). Destaquen, com a valor positiu, la llibertat, especialment pel que fa als horaris d'entrada i sortida i l'absència d'una dinàmica d'activitats pautada, cosa que esbrinem en preguntar sobre les diferències que detecten entre el Centre de Recepció "València" i el Centre d'Acollida "La foia de Bunyol".

---

¹⁰² Explica que vol fer un curs de castellà. L'entitat APIP imparteix cursos d'immersió a llengua.

8.2. La derivació al Centre d'Acollida de Menors "La Foia de Bunyol".

En els següents apartats, centrarem la nostra anàlisi en el Centre d'Acollida de Menors "La Foia de Bunyol". Aquest Centre d'acollida, des de 2005 s'ha dedicat a l'atenció específica dels joves migrants menors d'edat que han arribat sense referent adult a la província de València. En la majoria de casos, els joves han estat derivats des dels centres de recepció però també han estat derivats de centres de la xarxa de justícia juvenil i d'altres centres d'acollida¹⁰³.

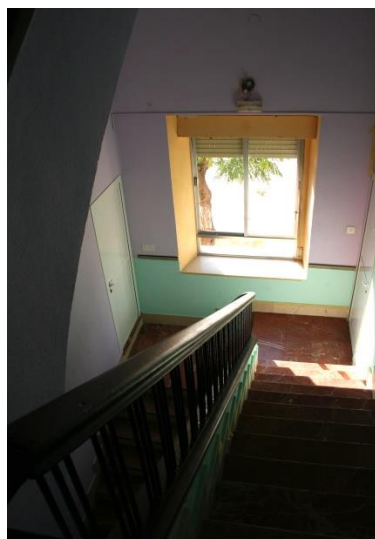

Foto: CAM "La Foia de Bunyol"

Des de gener de 2008 (fins gener de 2015), aquest Centre, de titularitat autonòmica, ha estat gestionat per la Fundació Amigó¹⁰⁴, amb un projecte educatiu adreçat a joves migrants menors d'edat entre 13 i 17 anys (fins al compliment de la majoria d'edat). Centrarem l'anàlisi del Centre d'Acollida "La Foia de Bunyol" (d'ara en avant, CAM) en el període comprés entre el 2008 i 2013.

8.2.1. Dispositius de protecció versus dispositius de control.

Michel Foucault, que és un dels pensadors contemporanis més citats en els últims anys, esdevé punt de referència a l'hora d'analitzar els dispositius de poder que l'Estat aplica sobre les especialitats i els subjectes. La seua postura és ben coneguda. Foucault (1968) es distancia de les ciències humanes per la seua convicció pertinaç que l'esser humà i tot el que té a veure amb la seua naturalesa han de constituir l'objecte central de qualsevol reflexió. Per a Foucault,

¹⁰³ De la xarxa de centres de justícia juvenil al finalitzar la mesura i dels centres d'acollida quan els joves no s'han «ajustat» a la dinàmica del Centre (Generalment conflictes amb l'equip educatiu).

¹⁰⁴ La Fundació Amigó és una ONGD que s'identifica i inspira en l'obra de Luis Amigó. Persegueix la transformació social i individual de les persones excloses i vulnerables. Actua especialment en el camp de la infància i joventut amb dificultats i les seues famílies. La seua acció es basa en la defensa dels drets humans i de la família a partir de la intervenció socioeducativa i psicosocial. La seua metodologia beu de la Pedagogia Amigoniana que, a grans trets, es troba al centre dels seus plantejaments: la visió optimista de la persona com a individu capaç de millorar la seua qualitat de vida; la necessitat que els i les xiquets i xiquetes siguen els protagonistes del propi procés de formació; i l'educació individualitzada que pugua garantir el desenvolupament del/a jove amb la màxima llibertat i normalitat. El suport metodològic es plasma en la realitat educador/a-educand/a, a través de quatre recursos fonamentals: interacció-proximitat, ambient-familiaritat, activitats-ocupació i avaluació-estímul

es tracta més aviat d'una intervenció que configura uns discursos hegemònics i determina i ordena que siguin acceptables. En les seues indagacions, descriu com el cos s'ha vist involucrat en relacions de poder i dominació, subordinat a minuciosos dispositius i disciplines, en una societat que empra tècniques i procediments per a formar els individus d'una determinada manera: «A estos métodos que permiten el control minucioso de las operaciones del cuerpo, que garantizan la sujeción constante de sus fuerzas y les imponen una relación de docilidad-utilidad, es a lo que se puede llamar disciplinas» (Foucault, 2002:83). Segons el filòsof francès, l'objecte d'aquestes disciplines no és altre que crear homes dòcils, que es puguen conduir fàcilment. La disciplina no s'identifica amb una institució en concret; és un tipus de poder, una modalitat a l'hora d'exercir-lo, que requereix d'instruments, procediments, nivells d'aplicació i mètodes, que en terminologia de l'autor són les «tecnologies de poder» (Foucault, 2002). Aquest poder es practica sobre els cossos amb tècniques rigoroses de vigilància, sanció, exàmens, aplicades des de distintes institucions mitjançant discursos amb els quals s'ensenya les persones el deuen pensar i com han d'actuar, controlant, modelant i seleccionant individus.

Ja hem fet referència anteriorment a Robert Castel [1981] qui assenyala, pel que caracteritza al terreny de l'acció social, el model de gestió de base neoliberal que defineix com la estratègia de conjugar la planificació centralitzadora i la iniciativa privada, l'autoritarisme tecnocràtic i la convencionalitat de les associacions espontànies de la ciutadania, l'objectivitat atribuïda als i les professionals així com els bons sentiments que conformen el camp. Seguint al sociòleg francès, s'esdevé una desposseïció d'algunes funcions per part de l'Estat que parteix de la reestructuració del camp d'allò social que suposa la redefinició de tres tipus d'interlocutors: L'Estat, el sector privat i els/les professionals. En esta redefinició, la funció de l'Estat serà la de centralitzar i planificar, racionalitzar i controlar deixant en altres organitzacions i entitats, autonomia per gestionar-se com empresa.

Per la seua part, Erving Goffman (2009) [1961] estudia les institucions totals, tot i que s'atura en un cas particular: els hospitals psiquiàtrics. Segons aquest sociòleg, moltes institucions totals semblen funcionar sense altre objectiu que servir de dipòsit d'interès, malgrat que públicament presenten un perfil d'organització racional, dissenyada estrictament i a consciència com una màquina efectiva, amb finalitats admeses i aprovades, capaç de reformar els seus objectes d'atenció.

Partint de Foucault, Castel i Goffman com a referents teòrics, trobem que darrera els discursos oficials es troba tota una voluntat de poder i control de les poblacions, i dintre d'estos

discursos ubiquem l'anàlisi dels centres d'acollida, dispositius que més enllà del seu objectiu i funcions (al nostre cas la protecció dels joves migrants menors d'edat i la seua integració social), serveixen per controlar i vigilar, influir i corregir els comportaments d'aquells considerats «desviats».

8.2.2. Els efectes perversos de la institucionalització.

Com hem indicat en el marc teòric d'aquest treball, malgrat que Goffman centra el seu assaig en un tipus d'institució total, l'hospital psiquiàtric, al seu estudi fa referència a les institucions totals en general, cosa que li permet enumerar algunes de les diferències, delimitar una categoria d'institució total i sostenir que l'esmentada categoria és natural i fecunda. El seu treball atén principalment el món de l'intern amb la intenció d'exposar una versió sociològica de l'estructura del *jo*. Partint de l'anàlisi de Goffman, explorarem les similituds entre les institucions totals que ell estudia i el centre d'acollida que ens ocupa. Ens recolzarem en el seu anàlisi, tant a l'hora d'abordar la perspectiva dels interns, en el nostre cas els joves, com a l'hora d'abordar la del personal, els educadors i educadores, a més de l'equip tècnic i directiu del CAM.

Tot i que les institucions d'avui disten, en part, de les que va estudiar Goffman i que el CAM, almenys el que volem analitzar, posseïx molts trets que el diferencien d'altres institucions¹⁰⁵, recuperem l'anàlisi de Goffman per tal de descriure algunes de les característiques que configuren en bona mesura els condicionats i limitacions que es troben des de l'àmbit de la protecció de menors i el tipus de dispositius creats per dur a terme les seues funcions - explícites- i les tasques que s'esdevenen.

Com apunta Goffman, «la institución total es un híbrido social, en parte comunidad residencial y en parte organización formal: de ahí su interés sociológico» (Goffman, 2009:27). Els joves resideixen al CAM i de fet, encara que acudeixen a recursos formatius i laborals externs, la major part de la seua vida diària transcorre dintre de la institució:

Llegaba al centro a las cinco y veinte o así, de cinco y media a seis: merienda, de seis a siete taller de castellano, taller de castellano o taller de deporte, cada día es una cosa. Luego ya... tiempo libre, un poco tiempo ya hasta ocho y media, ocho y media cenar... (E-8)

¹⁰⁵ Especialment d'aquelles que incorporen també l'activitat formativa: centres "conductuals", centres de caràcter terapèutic, centre de mesures judicials i, fins i tot, el centre de recepció, que integra un CAES.

Si ens cenyim a les característiques centrals de les institucions totals que cita Goffman, al CAM s'hi desenvolupen la majoria d'aspectes de la vida dels joves acollits. Totes les activitats quotidianes apareixen programades i dissenyades (dutxa, menjar, descans, etc.), imposades per un sistema de normes formals explícites i supervisades per un grup de professionals, en aquest cas l'equip educatiu, tècnic i directiu. Els joves realitzen les activitats formatives i/o laborals fora del CAM. La ubicació del CAM, a 44 km de la ciutat (Goffman indica com a tret característic de les institucions totals la seua llunyania respecte dels nuclis urbans), té com a conseqüència que molts joves hagen de traslladar-se en tren cap a la ciutat diàriament i en altres casos que l'equip educatiu haja d'organitzar els trasllats amb furgoneta cap als recursos que no gaudeixen de bona comunicació. Aquesta circumstància genera una dependència dels joves i fa necessària una organització estricta de trajectes, horaris i personal. La distància del CAM de molts dels recursos ubicats a València obliga molts joves a agafar el tren, sovint a hores tan intempestives com les 6 del matí¹⁰⁶. Aquests horaris, a més, s'han de compaginar amb els de la resta de companys, novament amb repercussions sobre la convivència.

Es que en una habitación... pues es que estás acostumbrado ya, a estar con gente, y estar ahí de "charreta" con otra persona y tal. Sí que estaba cómodo, a veces he tenido compañeros, pues que estaban con la luz encendida; a veces vienen, entraban cuando... Por ejemplo yo mañana me tengo que levantarme a las seis, pues él estaba viendo la tele hasta las doce que es la hora que se cierra la tele. Entonces llegaba ahí todo el mundo, y a veces al entrar y molesta un poco y ya está (E-4).

Amb el programa d'intervenció individual (PII), es dissenyarà el pla educatiu per al joves en funció de les seues necessitats, edat i adaptació al context, disseny que realitzarà l'equip educatiu. L'equip podrà tenir en compte les preferències del joves, però la decisió sempre tindrà a veure amb allò que l'equip considera el més oportú i dependrà tant dels recursos disponibles en el moment com de l'edat dels joves.

Aún me acuerdo que pasé una semana ahí... no sé, no llega ni una semana y viniste tú, que eres la directora, que yo estoy sentado en la ventana y me has dicho si tengo pasaporte y te he dicho que sí, y me has dicho que el lunes me van a llevar a un sitio que está en Buñol, eso del ayuntamiento, para hacer un cur... Bueno, un curso sobre de jardinería, de forestal y esas cosas, ¿te acuerdas? Era la primera semana y me llevaron allí a estudiar, ¿vale? Y aprendes muchas cosas de allí; encima te ayudan, te pagan también (E-2).

¹⁰⁶ Per a poder assistir als recursos formatius i complir amb els horaris habituals, els joves residents al CAM han d'agafar el tren entre les 6 i les 7 del matí. En molts casos, s'han discriminat alguns recursos disponibles per la falta de connexió mitjançant transport públic.

Els esforços per manejar la vida diària de 25 joves, de pas, possibiliten la racionalització d'alguns dels processos que tenen lloc a la institució: «El futuro interno llega al establecimiento con una concepción de sí mismo que ciertas disposiciones sociales estables de su medio habitual hicieron posible. Apenas entra, se le despoja inmediatamente del apoyo que estas le brindan» (2009:29). A aquestes desposicions Goffman les anomena *mortificaciones del yo*.

L'entrada del jove al CAM delimita una sèrie de processos, dits de «preparación o programación», però són tants els aspectes de la vida dels joves als quals s'ha de parar esment en el CAM, que aquests processos esdevenen complexos i densos. De fet, la primera part del procés es produeix en el moment de l'entrada, quan, generalment, l'equip directiu i educatiu instrueixen el jove sobre les normes de convivència i funcionament del CAM. El jove arribarà al CAM amb un expedient informatiu sobre la seua situació, dades, conducta en el passat, etc., que quedarà en mans del personal. D'altra banda, l'entrada al CAM comporta la convivència amb un altre grup de joves i de personal, cosa que deriva en una relació social forçada¹⁰⁷.

Eh... pues a nadie le va a gustar que viva con muchas normas, ni con muchos chicos, cada uno quiere vivir solo, estar él con su familia, por lo cual nosotros al decir: "Ya que he dejado a mi familia, pues voy a aguantar". Ya que estoy con una gente que me ayudan y tal, pues ahí estoy con ellos (E-4).

No sols la vida diària i la rutina són pautades al CAM, sinó també els espais i els temps. Per exemple, els temps per usar la sala de televisió o el de sojorn en el menjador. A més, generalment molts d'aquests espais no són accessibles sense la supervisió dels professionals. De fet, si hi ha cap tret que defineix l'educador/a d'un centre és el clauer que duu penjant, atès que la majoria d'espais romanen tancats i l'accés és controlat pel personal. Aquesta estructura exerceix un control total sobre els joves i la seua mobilitat dins del CAM, on «[...] el interno casi nunca está completamente solo; siempre hay alguien que puede verlo y oírlo, siquiera se trate de sus compañeros de internado» (2009:38).

Me sentía controlado (...). En mi habitación también me sentía muy controlado (E-8).

Continuem amb Goffman i quan parla d'allò que en diu atacs contra el estatus de l'intern com actor, identifica unes categories de regimentació, que determinen la submissió dels joves a reglaments i judicis que abasten, fins i tot, segments tan minúsculs de la seua línia d'acció com la forma de vestir, la higiene, la manera de menjar o d'arranjar l'armari. Un procés de control

¹⁰⁷En Goffman (2009), *exhibición contaminadora*.

social que, tot i que vigent en la societat, s'esdevé especialment minuciós i restrictiu en el context institucional. A més, tota la informació relacionada amb el comportament i la conducta del jove es reflecteix al Diari de Camp¹⁰⁸, que és l'instrument responsable de transmetre la informació entre el personal, de manera que l'educador/a que comence el seu torn se n'assabentarà de seguida de tot el que ha passat.

Aquestes regles s'acompanyaran d'una sèrie d'activitats regulades conjuntament amb altres companys. Les relacions s'estructuren de manera jeràrquica i així, els professionals sempre es troben en possessió del dret a disciplinar els joves.

Las cosas nuevas de allí, pues eran las normas, era cada cosa en su horario. Si, por ejemplo, la comida tiene su horario, la limpieza tienes que limpiarte el fin de semana tus cuartos y estas cosas... (E-2)

Assenyala Goffman que «en las instituciones sociales mantenerse al margen de conflictos probablemente requiera un esfuerzo consciente y sostenido. El interno tal vez tenga que renunciar a ciertos niveles de sociabilidad con sus compañeros para evitar posibles incidentes» (2009:55). Alguns dels joves han evitat la relació fora del CAM amb alguns dels companys, en els seus moments de temps lliure, per tal d'evitar allò que entenen com a “problemes”:

Bueno, con los del centro cuando salía con ellos, no... solo iban a problemas, con los del cole bien. Tenía un amigo mío, que era más o menos de mi edad, es del cole, ese es con quien me juntaba mucho... (E-8)

Ahora que la institució desposseïx el jove de certs rols, aquest rebrà una instrucció formal i informal d'allò Goffman anomena sistema de privilegis i que proporciona un marc de referència per a la reorganització personal. Consta de tres elements bàsics: normes de la casa a les quals el jove ha d'ajustar la seua conducta; recompenses i privilegis, que generalment equivalen a l'absència de privacions; i càstigs, definits com la conseqüència de no complir les normes o regles. En el cas del CAM parlem d'una economia de fitxes¹⁰⁹, que registra els comportaments i les conductes dels joves durant tot el dia.

¹⁰⁸ Eina metodològica per al seguiment i coordinació dels professionals. Aquesta eina està relacionada amb els torns que estructuraven el treball dels equips educatius.

¹⁰⁹ L'economia de fitxes és un aparat d'esforços, premis i càstigs, un suport metodològic de caràcter conductista. Un sistema d'avaluació que s'aplica a tres categories bàsiques de la vida i de la dinàmica educativa del jove i que tenen a veure amb el seu propi procés de socialització i progressiva responsabilització, la seua interacció amb els companys i la seua implicació en el procés integral: conducta, higiene i activitats. Aquest mètode ha estat tradicionalment utilitzat per la Pedagogia Amigoniana per a donar compte de comportaments i actituds i sistematitzar la intervenció de cara a la modificació conductual. S'usa com a mitjà perquè el joves internalitze determinants coneixements, habilitat i destreses, segons experiències anteriors. És a dir, com a mitjà orientat a propiciar un

Pues yo lo he vivido bien pero... esa reaccionar... por ejemplo, a ver por ejemplo, te dicen que tienes que estar porque hay una clase, pues si saltas la norma tienes una falta, entonces si no saltas, la he saltao un par de veces y me han puesto una falta porque me la tenían que poner porque la he saltao y las otras veces pues he ido pa clase bien. Porque hay gente que saltaba siempre y tenía siempre problemas con los educadores, o sea porque no venía a clase, por una tontería y estar por ahí a bañarse no sé dónde, y ya tenía problemas con los educadores porque no venían a clase. Y también por la noche, también a veces, a lo mejor tardabas un poquillo y tenemos que entrar a las once o algo, y los educadores pos te tenían que poner una falta, pues cuando llega la semana te joden y te quitan la paga (E-7).

Relacionat amb el sistema de privilegis, Goffman esmenta certs mecanismes importants en la vida de la institució com és l'argot institucional, que serveix als joves i professionals com a vehicle per a descriure esdeveniments importants del seu món particular. Juntament amb l'argot institucional, els joves s'inicien en el coneixement de l'estratificació interna i jurisdiccions pròpies, «un acervo de tradiciones comunes acerca del establecimiento, y alguna información comparativa sobre la vida en otras instituciones totales similares» (2009:65).

Bueno, yo creo que estaba muy bien con todos, pero sí que me enfadaba a veces con ellos, y bueno, las faltas graves y muy graves, eso es normal, porque a veces tengo la culpa y a veces no la tengo y me lo hacen igual, pero bueno...(E-5)

Tant els joves com els i les professionals, tenen una consciència clara sobre el que significa ficar-se en un embolic, un procés pel qual el jove es compromet en una activitat prohibida que pot alterar el seu estatus de privilegi. Els embolics acompleixen una funció social dins de les institucions totals, generen mobilitat al si del sistema de privilegis i vehiculen un flux d'informació permanent sobre el sistema, els joves i l'equip educatiu. La manera com els i les professionals exerceixen la normativa apareix íntimament relacionada amb la distinció que fan els propis joves entre les diverses educadores i educadors del CAM, com es pot comprovar a través de les paraules dels joves entrevistats:

Pues lo que pienso yo, pues... que te hablan de mala forma, a lo mejor. A lo mejor te pueden hablar de mala forma entonces cuando te hablan de mala forma tú ya... ¿sabes? A lo mejor te animas a decir: "Esta me está hablando de mala forma o algo", ¿sabes? Entonces ya te discutes con ella y como tiene un par de razón, tiene un trozo de razón que, por ejemplo, pues, no has entrao en clase. Entonces ella no te viene porque... ella no te viene a cogerte y meterte a despacho y te empieza a hablar, bien, bien, y te come la cabeza pa' la próxima vez, ya puedes venir pa' clase perfectamente. Ella no, a lo mejor has venido pa' clase y: "¡Que no has venido a clase!" Entonces el chaval este se enchufa y tal. Entonces hay ahí una

---

aprenentatge significatiu. La convivència d'aquests dos models mediatitza així la pràctica educativa (Marco, 2010:159).

chispa ahí, un contacto mal, ¿sabes? Y entonces ya se queda la gente mal ahí... ya tienes mala forma con el educador, ya te ponen una falta, entonces ya lo miras de otra forma, ya no te estás llevando bien con él (E-7).

El context institucional genera, en terminologia de Goffman «ajustes secundarios», certes pràctiques que, sense desafiar directament els professionals, permeten als joves obtenir satisfaccions prohibides, és a dir, que «proporcionan al interno la importante comprobación de seguir siendo el hombre que fue, y de conservar cierto dominio sobre su medio» (2009:66).

Un dels joves entrevistats narra una anècdota molt adient:

Algunas, algunas... pero no había muchas. Porque... porque, por ejemplo, por las noches si quieres escapar es que es imposible. ¿Cuándo te escapas? Porque está eso muy alto para que te escapes por la noche. Pero habían otras cosas. Por ejemplo, cuando tenían hambre bajaban al comedor o saltaban por detrás y bajaban a comer o a cenar. Entonces tampoco había mucho en la cocina, pero se hacían un té o algo...y ya está. Lo limpiaban todo y... (E-4)

La presència d'aquestes pràctiques evidencia algun tipus de codi i de control social informal entre els joves. Són pràctiques que es construeixen en un clima de fraternitat i solidaritat, en un món que és només seu, tot i que dintre de la institució. Es palesa així l'escissió entre el món dels joves i el dels i les educadores. Tanmateix, aquesta tendència cap a la solidaritat sol ser instrumentalitzada pels joves. No es tradueix en vincles d'amistat reals entre ells.

Eran compañeros (...). Ahí en el centro quien te dice... amigos, nada, aunque es tu amigo y tal, llegará un momento que te va a engañar (E-8).

Per altra banda, en moltes ocasions, les conseqüències del conflicte provocat per algun o alguns joves de manera anònima afecten tots els joves residents.

Por ejemplo, habían tres o cuatro chicos que no sé si tienen alguna problema con los educadores o lo que sea porque lo han pillao fumando en el centro o lo que sea, pues que se enfada y se va a los baños a romperlos y estas cosas. Y como que eran tan peligrosos que habían niños que les tienen miedo de eso. Y cuando empezaron los educadores a preguntar quién hizo esto, que los niños le tienen miedo de decir que ha sido ése y se quedaban las cosas así y que castigan a todos por culpa de tres personas (E-2).

Malgrat que podríem estendre'ns amb l'anàlisi del CAM i desvelar més lògiques internes que evidencien la seua condició d'institució total, volem abordar, en últim lloc, dos trets definitoris dels quals parla Goffman, un cop més des de la perspectiva del món de l'intern:

«Las Instituciones no reemplazan la peculiar cultura propia del que ingresa, por algo ya formado; confrontamos algo más restringido que una aculturación o

asimilación. Si algún cambio cultural ocurre efectivamente, derivará tal vez de la eliminación de ciertas oportunidades de comportamiento y la impotencia de mantenerse al día con los cambios sociales recientes al exterior. Por ello, si la estadía del interno es larga, puede ocurrir lo que se denomina «desculturación» o sea, un «desentrenamiento» que lo incapacita temporariamente para encarar ciertos aspectos de la vida diaria en el exterior, si vuelve a él y en el momento de hacerlo” (2009:28).

Aquest procés de desculturació dependrà, com indica Goffman, de la permeabilitat de la institució, és a dir, del grau de connexió entre les normes socials que regeixen fora de la institució i les que regeixen a l'interior. En el cas dels joves, no és produeix una desculturació en aquests termes, però traslladen aquest desentrenament a altres àmbits i esferes de la vida diària. Els joves sota tutela passen a residir en una organització que satisfarà totes les seues necessitats bàsiques, podran desvincular-se dels tràmits que suposa la regularització documental, se'ls facilitarà l'accés a la sanitat, etc. Esforços tots que recauran sobre l'equip professional del CAM. A més, en aquest tipus de Centres residencials són relegats de tasques quotidianes, que poden resultar tedioses, com ara la cuina, fer la bugaderia o les compres, etc. L'equip educatiu també s'encarrega d'organitzar les seues activitats recreatives i de lleure. Aquests motius fan que els joves, la majoria dels quals passen molt de temps en aquesta situació de dependència i control al CAM, arriben als 18 anys amb un desentrenament que és fruit de la «infantilització» propiciada pel context institucional i que hauran de superar quan se'ls atorguen l'autonomia i la llibertat.

Per a concloure, un últim aspecte que destaca Goffman és que el personal disposa d'una formidable palanca de poder que li permet d'atenuar l'estigma dels interns quan abandonen la institució, fet davant del qual, en ocasions, els interns han de fingir entusiasme. En el cas que ens ocupa, el desig i necessitat dels joves de comptar amb el permís de residència es converteix en un element clau. Com que per damunt de tot anhelan aconseguir la documentació, molts estimaran oportú adaptar-se a la dinàmica institucional, moguts pel temor de no obtenir-los si no ho fan¹¹⁰. A més, en eixir del CAM, ja adults, necessitaran informes favorables per tal de renovar la seua residència, ja que la Llei d'estrangeria considera rellevants els informes positius que presenten les entitats públiques competents, com ara els

---

¹¹⁰ Per sol·licitar la residència, s'ha de realitzar un informe favorable del recurs de protecció per a Delegació de govern. De la mateixa manera, quan algun jove comet alguna falta o delictes, la Fiscalia sol·licita informe al CAM, abans de determinar la mesura adequada per al jove. El CAM té la funció d'informar del comportament i adaptació del jove, la qual cosa pot determinar la mesura establerta.

centres d'acollida. També necessitaran de bons informes per accedir a certs recursos, com són els recursos d'emancipació¹¹¹.

8.2.3. Condicionants en l'evolució del Projecte Educatiu.

L'evolució del Projecte Educatiu i de la pròpia dinàmica del CAM per a acomplir el seu objectiu últim, és a dir, «propiciar el procés maduratiu personal i l'autonomia del menor de manera que actualitze totes les capacitats, amb el propòsit d'assolir un desenvolupament ple i la seua inserció social, cultural i laboral en la societat receptora»¹¹², ha estat condicionada al llarg d'aquests anys per diversos àmbits i factors, com són la segregació institucional, el perfil dels joves, l'àmbit jurídic i l'impacte de la crisi econòmica.

- Àmbit institucional: segregació i estigmatització.

A l'apartat anterior hem enumerat, partint de la consideració del CAM com a institució total i de la seua anàlisi en aquest sentit, alguns dels elements que fan del context institucional un context ambigu per tal de dur a terme una tasca socioeducativa adient, capaç de respondre adequadament a la realitat del jove i a les seues fretures. La institució es configura, així les coses, com una màquina burocràtica i racional que persegueix la consecució únicament dels seus objectius, fet que comporta enormes limitacions a l'hora de satisfer les necessitats individuals de cada jove.

Al llarg d'aquests anys de presència del fenomen al sistema de protecció, les argumentacions, per bé que racionalitzades, que han promogut l'especialització dels equips tècnics i educatius per a l'atenció d'aquest perfil joves migrants, han contribuït a la seua segregació i estigmatització. La segregació en institucions destinades a ells ha suposat una discriminació institucional de facto, que ha condicionat la interacció d'aquests joves amb la resta de la comunitat i ha potenciat la construcció social de la diferència, atès que la interacció de la societat amb els col·lectius que considera aliens és determinada per la discriminació, és a dir, per un tracte distint i una participació social desavantatjosa (Rubio i Soria, 2003). Una segregació institucional que, sens dubte, legitima la violència simbòlica desplegada sobre els menors des d'una dominació que s'exerceix i justifica en nom de la diferència i que ha trobat en la nacionalitat la major eficàcia simbòlica (Bourdieu, 2000).

¹¹¹ Quan parlem en esta tesi de recursos d'emancipació, fem referència a projectes que garanteixen l'habitatge. Alguns dels diversos recursos, disposaran a més, d'un projecte educatiu.

¹¹² Segons exposa el Projecte Global del CAM.

Apunta Goffman (2009) que «la visión que un grupo tiene del mundo tiende a sostener a sus miembros, y presuntamente les proporciona una definición de su propia situación que los autojustifica, y una visión prejuiciada de los que no pertenecen al grupo» (Goffman, 2009:12). La forma com es veuen els joves a ells mateixos repercuteix no sols en les seues relacions socials, sinó que, massa sovint, tendeix a despertar el sentiment comú de ser víctimes de la injustícia del món. Aquest sentiment alena comportaments plens de rancúnia que marquen l'evolució d'allò que Goffman denomina «carrera moral» de l'individu i que deriva en conflictes dins del context residencial entre els dos grans grups que s'hi apleguen: els joves i els/les professionals.

Tajfel (1981) defineix la identitat social d'una persona com la conseqüència de pertànyer a un grup o categoria social (Tajfel, 1981). Aquest autoconcepte conté un alt component valoratiu i emocional i afavoreix l'aparició de comportaments intergrupals. Quan afirmem que la derivació dels joves a recursos de caràcter específic genera una discriminació institucional, ho fem perquè intuïm el risc que la seua socialització es realitze de manera endogrupal, cosa que obriria un abisme difícil de tancar per la categoria social que assumeixen els joves. Al llarg d'aquests anys, les seues relacions socials s'han reduït majoritàriament als companys del CAM, amb qui han compartit no sols bona part dels seus moments a la residència, sinó també el seu temps d'esbarjo. És un tret característic que els joves passen el seu temps lliure junts, en grup, als espais de la contornada del CAM o, fins i tot, a la mateixa porta. També és cert que un poble, com és Bunyol, no pot oferir-los els mateixos atractius que la ciutat. Els joves comparteixen també un idioma matern que els fa sentir-se més segurs al grup d'iguals.

Un altre aspecte significatiu al CAM i que guarda relació amb el perfil dels joves és la configuració de grups entre els joves marroquins conforme a la zona d'origen. Dels 105 joves d'origen marroquí atesos al CAM, 29 joves (28%) procedien de la zona de Beni Mellal; d'entre ells, 21 eren del mateix Douare, Zouair¹¹³. Aquesta circumstància no sols s'ha pogut constatar per les característiques comunes (ambient socioeconòmic i familiar, caràcter, pràctiques), sinó també pel tipus de relacions grupals que estableixen al CAM.

Un dels joves entrevistats, procedent de Zouair, explicava:

Hombre, ¿qué te voy a decir? En mi pueblo ya casi no quedan chicos, en mi pueblo ya te digo que casi no quedan. Hombre, porque todos los que están allí han

¹¹³ Aquesta xifra s'ha extret de l'exploració dels expedients, però podria ser superior atès que alguns expedients no aporten informació d'aquest tipus.

venido, me imagino, porque todos los que ves por ahí son de Beni Mellal, pero bueno (E-5).

Altre jove entrevistat, originari d'altra zona del Marroc, descriu els joves procedents de Beni Mellal al·ludint al seu caràcter:

Era muy tranquila... son tranquilos, bueno los que conozco yo, los que estaban conmigo, conozco... son tranquilos, van a sus rollos [...] Porque se juntan mucho, se ríen, tal (E-8).

La categoria social és assumida per la resta de la societat, s'associa els joves a la institució, són considerats "xiquets amb problemes" o "xiquets del Centre", o el que és el mateix, xiquets "roïns" i "pobres"¹¹⁴. En concret en el cas de Bunyol, com a conseqüència de la llarga trajectòria d'aquesta institució, encara és corrent entre la gent del poble referir-se a aquests joves com "los niños del Hogar"¹¹⁵.

Abans que el CAM fóra gestionat per la Fundació Amigó, va haver-hi grans problemes entre els joves autòctons del municipi i els joves d'origen marroquí del centre. Un dels joves entrevistats, que va viure la transició en la gestió del CAM, rememora els incidents:

Pues un día estábamos jugando en los recreativos de Buñol. Una zona donde se juntan los chicos del pueblo. Y estábamos jugando y de repente vemos a un marroquí que estaban pegando los chicos del pueblo. Entonces todos fuimos a ver y la gente pues salía de los bares, no sé qué, y pegaban a los chicos que eran tres, cuatro, no me acuerdo muy bien. Y les estaban separando. Y de repente, veo un chaval que estaba en el suelo, que le pegaban. Entonces yo me metí, intentaba asustarles para que se alejaran y cogirme al chico. Y cuando lo cogí de repente no me acuerdo de nada. Porque luego los chicos me dijeron que me pegaron aquí atrás y me desmayé, desmayé, me caí al suelo. Y no recordaba nada. Luego cuando me levanté y me fui corriendo al centro y avisar de que, de lo que estaba sucediendo. Luego vino la policía y nos, y nos separaron. Y pues, cuando me levanté, pues tenía la mano rota. No sé, no sé verdaderamente lo que pasó (E-1).

La segregació institucional també s'ha traslladat a altres esferes, especialment a l'àmbit formatiu, als recursos formatius i prelaborals, fins a dibuixar un itinerari educatiu paral·lel. Molts joves, apart de residir junts al CAM, han assistit en grup als recursos formatius, circumstància habitual no sols en l'ensenyament obligatori reglat, sinó també en els diversos recursos formatius als que han accedit. Les iniciatives de formació mixta (formació i ocupació) en el marc de les Administracions Públiques valencianes com, per exemple, els tallers de

---

¹¹⁴ Al llarg d'aquests anys, qualsevol jove amb trets àrabs o de nacionalitat marroquina del municipi s'associava al CAM.

¹¹⁵ Nom que rebia la institució abans dels anys 70.

formació i inserció laboral (TFIL), s'han destinat gairebé sempre als col·lectius en situació de risc i, en determinats períodes, s'ha donat prioritat al estos joves migrants. A sobre, l'escàs ventall de recursos formatius i prelaborals disponibles també ha suposat que el col·lectiu que més s'ha beneficiat de les iniciatives educatives promogudes per diverses entitats haja estat justament el dels joves migrants.

Un altre aspecte que cal subratllar de la rutina institucional és el constant flux d'entrada i d'eixida de joves que repercuteix en l'estabilitat de l'ambient i del context residencial i naturalitza els processos educatius i la rutina institucional. Aquesta característica de la institució en condiona els objectius i l'evolució del projecte educatiu, però també el tipus de relacions que s'estableix entre els joves i entre aquests i els/les professionals. Aquesta rutina canviant també s'estén als i les professionals, amb els subsegüents efectes sobre el tipus de vincles que es construeixen entre joves i educadors/es.

L'ambient institucional de convivència també és condicionat per la seua infraestructura particular. Concretament, aquest CAM –encara que podríem dir-ho de la majoria de centres d'acollida que han estat destinats a l'atenció d'aquests joves– presenta dèficits d'habitabilitat. Tot i que un dels objectius del projecte educatiu del CAM ha estat la creació d'un espai agradable i acollidor -dins de les seues escasses possibilitats- no deixa de ser un edifici construït fa més de mig segle i, malgrat algunes reformes, té carències¹¹⁶.

El centro era un mirar sin tocar [...] Un mirar sin tocar, que no, que era... bueno, ahora me han dicho que está bien, pero antes era, estaba viejo necesitaba... reforma (E-8).¹¹⁷

- Canvis al perfil:

Pel que fa al fenomen de la migració de joves menors d'edat que arriben a la província de València, a partir del 2006 es produeix un canvi en els perfils que es concreta especialment en l'edat. En el cas dels joves d'origen marroquí, augmenta el nombre d'arribada amb edats inferiors a 16 anys i també el d'aquells que arriben d'altres zones del Marroc, zones rurals de

¹¹⁶ Es tracta d'un edifici funcional, que s'assembla ben poc a un habitatge. Junt a les instal·lacions, cal assenyalar els equipaments: La Furgoneta del CAM és de l'any 1998. Malgrat les diverses recomanacions dels informes de la Fiscalia de Menors arrel de la supervisió del CAM, la Conselleria de Benestar Social no ha renovat el vehicle en el període que concretem a l'anàlisi.

¹¹⁷ Finalment es realitzaren algunes reformes que s'havien exigit durant anys. Aquesta reforma va coincidir amb un canvi en el perfil dels menors d'edat que s'hi atendien, menors amb problemes de conducta. Actualment la majoria són espanyols. Curiosament, el Centre de "Cabanyal" també va ser reformat en el moment que deixava de ser de caràcter específic per a joves migrants i s'incorporava a la xarxa de Centres de justícia juvenil.

l'interior. Uns canvis que es mantenen en els anys posteriors¹¹⁸. Altres canvis observats guarden relació amb l'increment de la xifra de joves procedents d'altres països, en cas del CAM objecte del nostre estudi, Algèria i Pakistan majoritàriament. L'edat d'aquests joves allargarà, efectivament, el seu temps dins del sistema institucional, conduirà a l'escolarització de molts d'ells i ampliarà l'interval d'edats al CAM, fet que, òbviament, obligarà a certes modificacions en l'organització de la convivència i la dinàmica del CAM¹¹⁹. Tot plegat, exigirà canvis en el projecte educatiu, per tal de donar resposta a la variada gamma de necessitats i realitats dels diversos joves.

A la convivència de diferents cultures d'origen, idiomes i vivències prèvies dels joves, hem d'afegir els conflictes provocats entre ells per aquestes diferències, que forçaran la definició de noves estratègies d'intervenció socioeducativa.

Les paraules d'un dels joves entrevistats, que ingressà al CAM amb 12 anys, palesen algunes de les pautes de relació entre els joves residents de diferents edats:

Habían ahí... compañeros que eran mayores y yo era joven. No sé, siempre les gustaba mandar, iban de hombres y eso... (E-8).

A més, encara que la majoria dels joves saben quina és l'edat d'escolarització i quina la laboral a Espanya abans d'arribar, la integració en el sistema educatiu reglat els resulta complexa. La immersió lingüística és una barrera, però no l'única.

Al principio me ha costado muchísimo, porque en el colegio dentro solo se hablaba castellano y yo no me enteraba de nada (E-8).

En molts instituts, com ara l'IES "La Hoya de Buñol", fins que l'alumne no assoleix un coneixement més adequat de la llengua, fins que no es pot mesurar el nivell acadèmic d'origen i fer front a l'obstacle que constitueix, es deixa als joves en mans dels professors del Departament d'orientació. La derivació dels joves amb el personal de pedagogia terapèutica (PT), suposa que ja no comparteixen ni el ritme general de la classe ni el mateix espai. Això té un efecte clarament desmotivador en molts joves.

Nos metieron pero cuando nos metieron, no nos metieron en una clase normal, donde hay chicos y chicas, había yo y mi primo y había creo que dos gitanos. Es como clase, no es una clase normal, sino una clase pues para enseñar a gente que

¹¹⁸ Hem de tenir en compte que aquests joves arriben al CAM derivats dels Centres de Recepció, cosa que considerem guarda relació amb una possible selecció prèvia dels perfils derivats al CAM. No obstant això, no tractarem de confirmar aquest supòsit en aquest treball.

¹¹⁹ Diferents horaris, espais, tipus d'activitats, entre altres, en funció de les edats.

por ejemplo no hable español, gente que, no sé, que tiene un bajo nivel en matemáticas, en lengua. Entonces ahí pues no me gustó ya, la clase (E-1).

Els joves escolaritzats conviuen al CAM amb altres joves amb edats superiors, els ritmes i dinàmiques quotidianes dels quals són diferents i que, fins i tot, treballen i gaudeixen de remuneració. Això provoca tensions amb els més menuts, que anhelan la incorporació al món laboral i disposar de major autonomia i llibertat¹²⁰.

Tant per l'experiència obtinguda al llarg d'aquests anys de treball, hem pogut constatar que l'escolarització no resulta, generalment, rendible per als joves, ja que quan apleguen a Espanya, el que volen no és altra cosa que incorporar-se a la vida laboral. És molt possible que aquest fet tinga a veure amb la distància que existeix al seu país d'origen entre els estudis reglats i el mercat laboral, però també cal buscar els motius en el capital escolar familiar, ja que la majoria de joves atesos, com testimonien els entrevistats, confessen no tenir cap parent que haja tingut una trajectòria acadèmica significativa i que els pugui servir com a model. De fet, la majoria dels joves explica que els seus pares i mares només han cursat els estudis mínims.¹²¹ Altra raó, òbviament, esdevindrà de la falta de recursos i de les carències del model escolar actual per a incloure a estos joves. Ara bé, també hem pogut comprovar com aquestes expectatives formatives canvien en el temps i responen a les estratègies que posen en marxa els joves davant la realitat del mercat laboral, trobant major interès per la formació entre els joves, que pugui garantir major possibilitats d'inserció laboral.

- L'àmbit jurídic:

Com ja hem exposat, la minoria d'edat d'aquests joves migrants que arriben sols els permet d'accedir al sistema de protecció i, per tant, de regularitzar la seua situació a Espanya. Ara bé, l'ambivalència entre la protecció i la restricció de la seua categoria jurídica no sols condiciona l'estabilitat emocional i la inclusió social dels joves, sinó que, a més, limita i determina la tasca socioeducativa dels i les professionals i organitzacions.

Al llarg d'aquests anys de presència del fenomen, les diverses modificacions de la normativa en matèria d'estrangeria han afectat la realitat dels joves, tant durant el seu temps sota tutela com en el moment que assolien la majoria d'edat. En complir 18 anys, els joves han d'abandonar el CAM i açò, per a molts, significa l'eixida sense documentació legal que els garantisca el dret de residir en Espanya. Aquesta circumstància s'ha agreujat amb el pas dels

---

¹²⁰ Als més majors se'ls reserva i reconeix una posició de major llibertat que no s'estima per als més menuts.

¹²¹ Dels 130 joves migrants atesos al CAM sols un va manifestar la intenció de cursar estudis superiors. Aquest jove, concretament, tenia familiars amb estudis universitaris al seu país d'origen.

anys, especialment per l'impacte de la crisi econòmica. Les directrius per part de la Delegació de Govern han adoptat un caràcter cada vegada més estricte i han restringit la possibilitat de sol·licitar la residència mitjançant una interpretació més severa de la legislació (article 196 del RD 557/2011¹²²), de forma que han de transcórrer nou mesos des que el jove passa a disposició dels serveis de protecció per a poder tramitar-la. Açò vol dir que aquells joves que han estat tutelats menys de nou mesos, malgrat haver rebut assistència durant la minoria d'edat, hauran d'eixir del CAM sense permís de residència. A més, alguns dels joves derivats al CAM des dels centres de la xarxa de justícia juvenil, han finalitzat el compliment de les seues mesures penals gairebé quan ja són quasi majors d'edat i llavors han sigut traslladats al CAM sense la seua documentació regularitzada i amb un marge molt escàs per a poder fer-ho.

Un dels joves entrevistats, després de passar un any en un dels Centres de Mesures Judicials explica:

Entonces de ahí, pues mira, ha estado seis meses, he estado casi todo año, ¿sabes?, pidiendo cosas así, pa' que me hicieran los papeles, pidiendo partes para hablar con ellos, pues con la psicóloga o yo que sé, con el que trabajaba ahí con los papeles y tal... Pues yo como, como, yo que sé, no me sentía que tenía capacidad ni nada, porque no tengo a nadie que lo conozco, ni nadie que pueda llamar, contactos no tenía nadie, pues a mí me comían la cabeza, pues "tú, pórtate bien" y tal, y sólo el comportamiento, yo pensé que con el comportamiento vas a traer todo, lo que me decían ellos, ¿eh? Por lo que veía. Ya está. He estado ahí tiempo, yo quería hacerme los papeles, pos me decían cosas así. Siempre yo pido un parte para hablar con ella y tal, y me decían: "Más adelante", y tal. Me sacaron pasaporte y ya no... y ya no me sacaron nada. El NIE no me lo han hecho ahí. Tenían que hacérmelo, he estado bastante tiempo, pero me han sacao el pasaporte nada más, no me han dicho nada de eso. Entonces yo cuando salgo no me han dado el paro ni nada de eso porque no tenía el NIE hecho (E-7).

Després d'acomplir una mesura judicial, que siga superior a sis mesos, els joves tenen dret a rebre un subsidi. S'han d'inscriure al SERVEF en un termini de quinze dies, però han d'estar en possessió d'un NIE i aleshores, passat un mes des de l'acompliment de la mesura, podran sol·licitar el subsidi. Ara bé, si no s'ha tramitat el NIE amb anterioritat, no disposen de temps material per a tramitar la petició del subsidi i això fa que molts no pugen aprofitar-se d'aquest ajut econòmic. Aquesta circumstància s'agreuja quan els joves apleguen a la majoria d'edat tot

¹²² «Una vez haya quedado acreditada la imposibilidad de repatriación del menor, y en todo caso transcurridos nueve meses desde que el menor haya sido puesto a disposición de los servicios competentes de protección de menores, se procederá a otorgarle la autorización de residencia a la que se refiere el artículo 35.7 de la Ley Orgánica 4/2000, de 11 de enero».

just després de completar la mesura. En aquests casos, el subsidi facilitaria la independència econòmica dels joves que abandonen el sistema de protecció. En canvi, molts s'han trobat un cop fora del sistema sense cap recurs econòmic i amb importants mancances per a enfrontar-se a la vida autònoma, com a conseqüència d'haver passat un llarg període a un Centre de Mesures Judicials, on l'aïllament social és sever. Aquesta circumstància de derivació de joves sense resoldre el seu NIE o renovar-lo, s'ha donat de fet sempre dels mateixos centres de mesures judicials, tanmateix cal assenyalar que no és pràctica comú de tots estos centres de la xarxa de justícia juvenil ni entitats que els gestionen¹²³.

- L'impacte de la crisi:

Durant els primers anys d'intervenció amb els joves migrants¹²⁴ va resultar relativament fàcil la seua integració formativa i laboral i en conseqüència, també la seua regularització documental i l'eixida del CAM quan ja eren majors d'edat, amb la garantia d'un mínim de condicions econòmiques que els permeteren desenvolupar la seua autonomia. Aquella primera època va coincidir amb l'última fase d'un període de fluxos migratoris significatius en tot l'Estat espanyol. Els sectors de baixa productivitat requerien de mà d'obra poc qualificada i flexible, en un moment de creixement on, a més, l'oferta de mà d'obra nacional era escassa, especialment als sectors que no requerien de qualificació.

A la narració d'un dels joves, que va arribar el 2008, apreciem que llavors eren majors les possibilitats laborals. A més, comprovem com l'expectativa laboral influïa en el projecte migratori i en les seues pròpies estratègies:

Entonces, como en ese tiempo había más trabajo, yo, como tenía catorce años, quería poner los dieciséis en los papeles de Marruecos. Poner dieciséis años y así puedo trabajar ya, y tener pasta, y no sé qué, y no sé cuántos... Y mi madre, pues no quiso. Dijo: "No, quédate con tus años, o sea, entras al colegio, estudias..." Porque mi madre, pues, sabe más porque mi madre estudió. Y le hice caso (E-4).

També en aquell període, i en un context caracteritzat per l'ocupació generalitzada, la joventut autòctona gairebé no s'hi acollia a les ofertes dels programes públics d'ocupació i formació, com ara les Escoles Taller, un recurs que resultava més que idoni per a aquests joves, atès que els donava una formació específica i un temps d'ocupació pública als ajuntaments que gestionaven aquests programes. Això facilitava la regularització de la seua situació

¹²³ La gestió dels centres de mesures judicials està totalment en mans d'entitats privades.

¹²⁴ Ací ampliem el període del nostre estudi fins al setembre de 2005 que va ser quan la Fundació Amigó començà a gestionar el CAM "Cabanyal", destinat a joves migrants. Aquesta època quedaria, per tant, compresa entre els anys 2005 i 2010.

documental. Si explorem les memòries del CAM, en comprovem l'impacte: mentre a l'any 2008 es registren 15 joves a l'Escola Taller, el 2010 sols 3 joves hi continuen durant el primer semestre de l'any. En el segon no hi quedava cap, tendència que es mantindrà d'ací en avant.

La crisi colpeja directament i indirecta els joves migrants des de diversos fronts: els sectors on eren contractats amb major facilitat són els sectors més sacsejats per la recessió; la falta d'ocupació que pateix la població en general es tradueix en una competència ferotge pels llocs de treball, però també per l'oferta formativa i prelaboral, entre els joves migrants i els col·lectius que abans no veien la necessitat d'aprofitar aquests recursos. La resposta ha estat automàtica: ha augmentat la complexitat en les proves d'accés, s'ha produït una intensificació dels criteris de selecció i s'ha reduït el finançament als recursos educatius i a la inserció social, amagrint les oportunitats d'inserció social i laboral dels joves. Cal vincular aquest context directament amb l'enduriment de les condicions i els criteris per a la renovació de la documentació en condicions de legalitat, fet que desemmascara una política migratòria centrada en els fluxos. Però també amb una situació de crisi econòmica que ha promogut polítiques migratòries restrictives, amb discursos que parlen clarament d'imposar limitacions estrictes a l'entrada d'*immigrants* i que nodreixen una visió amenaçadora del fenomen que cala força en l'imaginari col·lectiu i fomenta les pràctiques i actituds estigmatitzadores.

La crisi ha suposat retallades en els recursos socials i formatius per a aquests joves i ha coartat les seues expectatives i, fins i tot, la possibilitat de satisfer les seues necessitats. A més a més, el discurs de la crisi i la seua permeabilitat en la població afecta de manera determinant aquests joves i genera tensions per causa de l'ansietat i la frustració davant el temor de no poder acomplir els seus objectius. Tensions que han tingut com a conseqüència problemàtiques intensament viscudes dins del context residencial i que es compliquen, molt especialment, quan s'aproxima el moment de complir 18 anys.

8.2.4. Educadores i educadors socials: agents socioeducatius o agents de control?

Els educadors i educadores socials, així com altres professionals dels equips tècnics i educatius presents a les institucions, acompanyen aquests joves en el seu pas pels centres d'acollida. És un acompanyament mediatitzat per l'espai de convivència i que propicia un coneixement més íntim i global de la realitat particular de cada jove. A l'apartat anterior hem esmentat els elements principals que han determinat l'evolució del projecte educatiu i que fan del context institucional un context ambigu per a portar a terme els objectius de la institució protectora. És en aquest context i sota aquestes circumstàncies, on es desenvolupa l'activitat diària i

l'acció socioeducativa dels i les professionals. El CAM, en tant que institució total, també absorbeix part del temps i de l'interès dels i les professionals. Com ha resultat, apareix un nou món propi, segons Goffman: el del personal¹²⁵.

Un dels primers aspectes que destaca Goffman en analitzar els trets de les institucions totals és l'escissió bàsica entre els dos grups existents: «manejados: internos» i «supervisores: personal». Cada grup tendeix a representar a l'altre mitjançant estereotips rígids i hostils. La mobilitat social entre ambdós estrats és summament restringida: «El personal tiende a sentirse superior y justo; los internos a sentirse inferiores, débiles, censurables y culpables» (2009:23).

[...] además, allí más en el centro, porque en el centro había algunas educadoras que se hacían que ellos mandaban allí, que nadie mandaba más, y eso (E-8).

Goffman subratlla un primer element sobre el treball del personal: que el seu treball, i en conseqüència el seu món, comprèn únicament i exclusiva els éssers humans. Al marge de com es comporte el jove en el context residencial, la institució i les accions dels i les professionals hauran de centrar-se en velar pel jove, tot respectant els seus drets com a persona. Les obligacions de l'equip tècnic i educatiu són ben precises; el seu compliment serà supervisat pels superiors immediats dintre de la institució i de l'entitat per a la qual treballen, per la Conselleria de Benestar Social a qui pertany el recurs i pels diversos organismes de control de la societat (especialment, la Fiscalia de Menors i els cossos de seguretat). En el cas dels joves migrants, no existeix el control, com ocorre en altres perfils de joves menors d'edat, per part dels familiars, cosa que, sens dubte, ha estat un factor clau en les accions i pràctiques adoptades en matèria de protecció. El nombre de joves residents i la multiplicitat d'aspectes que cal tenir en compte, segons explica Goffman, «enfrentan al personal con algunas de las disyuntivas clásicas que deben encarar cuantos gobiernan a los hombres» (2009:88). El manteniment de certes normes, malgrat que busquen el benefici dels propis joves, possiblement obligarà a sacrificar unes altres. Per exemple, si un jove s'autolesiona o agredeix un company, potser siga necessari que els i les professionals hagen de centrar el seus esforços en evitar aquests danys mitjançant la intensificació de la vigilància.

L'existència d'un sistema de normes i privilegis, on els i les professionals detenen la capacitat de supervisió i la vigilància del compliment, resulta imprescindible a l'hora d'analitzar la distància que separa professionals i joves. En el cas que estudiem, l'equip directiu del CAM va considerar oportú incorporar a l'equip educatiu un dels joves que havia estat intern al CAM

¹²⁵ Quan parlem d'educadors i educadores, fem referència també d'altres figures de l'equip educatiu: psicòloga, treballador/a social, equip directiu, etc. També cal assenyalar, que els joves solen concretar les diverses figures amb la paraula educador/a.

durant la seua minoria d'edat. Un dels objectius d'aquesta aposta era afavorir un clima de confiança entre els joves i millorar la seua percepció dels professionals i del rol educatiu. En el relat d'aquest jove entrevistat durant el treball de camp, testimoniem com l'autoritat que se'n deriva de la tasca educativa subordina la percepció i la relació que s'estableix entre els dos grups:

Ellos lo aceptaron y yo qué sé, a principio, pues como me... no sé la palabra exacta. Tuve con ellos, al principio, un buen trato. No sé, me respetaban, veían como uno de ellos, que, por ejemplo, que me daban al principio, me respetaban más que a un educador español o que no sea marroquí. No sé por qué es. Creo que es al pensar que soy uno de ellos, no sé. Pero cuando... y también se esperaban pues que no les iba a castigar, que no [ríe], que les iba a permitir ciertas cosas. Pero no, pues no, al final se dieron cuenta que no, que no es así, entonces ya el trato cambió. Pero solo cambia en el momento en el que ellos pues actúan mal, o están enfadados, pero luego siempre, pues están no sé, te tratan bien. No sé. En los malos momentos te ven... pero [ríe], luego yo también les exigía mucho, porque no acertaban pues conductas o ciertas cosas. Piensa que si tú dejas tu familia, tu hogar, yo qué sé, tu gente para venir a España, pues aprovéchalo, yo qué sé. Entonces no, me superaba la verdad (E-1).

Les normes de tractament que un jove té dret a esperar poden ser incompatibles amb les normes que altres legítimament desitgen i per això, sorgeixen problemes de tipus governatiu. Si la porta del Centre està oberta perquè els més majors gaudisquen de llibertat per a eixir-hi i entrar-hi, caldrà intensificar el control dels més menuts que no disposen d'aquesta prerrogativa. Sobre el personal recau l'obligació de preservar certes normes d'humanitat en el tracte amb els joves, malgrat que «un conjunto adicional de problemas característicos se encuentra en el conflicto permanente entre las normas humanitarias, por un lado, y la eficiencia institucional por otro» (2009:89). Així, per exemple, per a evitar que els joves puguen emprar qualsevol instrument amb l'ànim de lesionar-se¹²⁶ o agredir un company se'ls limitarà la possibilitat de tenir determinats objectes a l'habitació i amb aquesta intenció, es realitzaran registres sempre que el personal ho considere pertinent. Quelcom de semblant ocorre amb el tema del menjar. Malgrat que no s'ha cuinat ni servit porc, alguns joves, uns pocs, però els més religiosos, han patit quan hi havia carn en el menú¹²⁷.

¹²⁶ Malgrat que no ha estat habitual, en moments de forta frustració, alguns joves han desenvolupat conductes autolítiques, sobretot en joves amb trajectòries complexes. Empez (2013) també parla d'estes conductes entre el col·lectiu de joves marroquins.

¹²⁷ Aquest tema ha protagonitzat alguns conflictes i debats entre joves i professionals. La dieta del CAM ha eliminat el porc, però no ha incorporat carn *halal*, a excepció de la mortadel·la. A l'hora d'intervenir-hi per a trobar una solució, l'equip educatiu s'ha recolzat en el capítol 5 de l'Alcorà, «La mesa servida»,

Pues del centro de Buñol, la verdad, la comida. Porque te obligan a comer la carne. Eso es lo que cambiaría. Porque no sé por qué, conozco muchos centros, conozco muchas cosas y no te obligan. Eres libre, vamos, comes lo que quieras. Y sí... Lo entiendo, porque el centro lo hace para que estés más fuerte, tienes que comer carne. Pero también tienen que entender la religión... Vamos, que tienen que pensarlo un poco. La cosa es que allí, el centro me ha gustado, pero solo es el comer: si no comes eso primero, no comes postre después y demás. Pero la única cosa en el centro que no me ha gustado (E-6).

Un altre aspecte important del treball amb éssers humans, que també recalca Goffman, són els vincles que es poden crear entre professionals i joves, malgrat que s’hi esforcen per mantenir la distància social. Aquesta distància variarà en funció de característiques i ideals personals del/la professional, però també d’allò que cada entitat i organització considera “professional” en la figura dels i les educadors i com s’acota la relació als límits del que s’entén adequat, cosa que es justifica i racionalitza a través dels objectius institucionals¹²⁸.

Així doncs, la “professionalitat” constitueix una de les ferramentes que constreixen la tasca de l’educador/a. Resulta complex desenvolupar una de les tasques més rellevants dels centres d’acollida, és a dir, la criança i molts aspectes de l’educació, des d’una distància disfressada de professionalitat. La majoria d’educadores i educadors, es mantenen en transit entre ambdues postures, la qual cosa determina també el seu estat emocional en diferents períodes viscuts al CAM. No obstant, en algunes entitats i institucions les pautes i directrius marcades determinen en gran mesura l’estat emocional amb que educadores i educadors s’enfronten a la seua tasca professional quotidiana.

A les entrevistes realitzades en aquest treball de camp, sobretot a l’hora de rastrejar quina ha estat l’experiència amb els educadors i educadores, els joves no parlen de les bones intervencions, però en les seues històries s’esbrinen experiències que recorden bé perquè contenen allò que valoraven de la convivència amb els professionals:

Bueno las educadoras eran más... más cariñosas conmigo... algunas venían a darme un beso por la noche cuando era joven, me daban un beso de buenas noches. Eso a mí me... Cuando me lo daban, dormía a gusto. [...] Claro yo me ido de mi casa con 12 años, no he recibido tanto cariño de mi madre, por eso... (E-8)

---

que en el seu punt 3 enuncia: «Si alguien se ve compelido durante un hambre, sin intención de pecar, Allah es indulgente, misericordioso».

¹²⁸ A la Pedagogia Amigoniana, el paper de l’educador i educadora és fonamental en l’acció socioeducativa. L’educador/a s’entén des de la referència, basada en la relació entre educants/es- i educands/s, una relació que es percep com un instrument per ell mateix, necessari per tal d’aconseguir les finalitats socioeducatives.

Sí, claro, porque cuando tienes alguna problema y tal y tienes confianza con los educadores y tal, y te ven triste y te preguntan... Entonces cuando te preguntan, tú ya apaga, y... ¿sabes? Empiezas, pues te sientes como tienes al lado a alguien, al lado tuya, como de tu familia o algo....y te hablan con una cosa: “¿Qué pasa, carinyet?”, y tal. Y tal... Tú ya te abres y tú empiezas a contar, a contarle cosas y tal, entonces te sientes mejor, ¿sabes? Por eso es bueno tener contactos buenos con los educadores y tal, porque te pueden ayudar en cualquier momento (E-7).

Els joves subratllen, de manera positiva, la proximitat i destaquen components que tenen a veure amb la qualitat humana. En canvi, quan parlen de professionals que no els agraden, tots coincideixen a ressaltar-ne el caràcter autoritari i distant.

Por ejemplo, pues: “Hay que hacer esto”. Pues, en ese momento, tú dices... Pues no te ve que lo haces en ese momento, por ejemplo, te decía: “Pues nada, luego lo haces”. Y había otros que te decían de hacerlo en ese momento y tienes que hacerlo en ese momento. Por ejemplo. Cosas así (E-4).

Hombre, pues, respeto, que hay gente que te respeta a ti mismo, que hay que te tratan como una persona más, no como un inmigrante, y bueno, no pensar que te pueden mandar, que bueno, que están contigo como compañeros, como amigos, como yo qué sé, que no están ahí porque ellos trabajan para que tú haces eso y haces eso (E-5).

En alguna de les entrevistes, es pot albirar el rerefons dels objectius institucionals que persegueix els educadors/es, tal com ho veuen els joves:

Los educadores te ayudan, pero no sé si para que hagas todo bien o todo bien para ti, porque conozco a unos que te dan consejos y te ayudan en todo. Pero conozco a otros que se ríen de ti, ¿sabes? Hablan de ti o te dicen algo a tus espaldas, vamos... (E-6)

Aquests aspectes determinen el context en què es desenvolupa la tasca diària dels educadors i educadores dins d'un clima moral especial: «Corre por cuenta del personal enfrentar la hostilidad y las protestas de los internos, a quienes generalmente no puede oponer otro argumento que las perspectivas racionales auspiciadas por la institución» (2009:93). Cada objectiu formal establert desencadena, segons Goffman, una doctrina. La pedagogia del projecte educatiu promou la interpretació del que hauria de ser un comportament moral adequat del jove –correcte- i conté supòsits previs sobre el caràcter dels éssers humans. Com assenyala el sociòleg, «tiende a desarrollar una especie de teoría de la naturaleza humana» (2009:97). Aquesta teoria corre el risc de racionalitzar les relacions, de crear una imatge estereotipada dels joves i justificar una determinada manera de tractar-los. Aquests processos

es generalitzen com a resultat de la “rutinització” del treball socioeducatiu i la naturalització de la dinàmica institucional i, al final, els joves els assumeixen i interioritzen.

Yo... mal. Yo con los educadores me relacionaba, bueno... con algunos bien, con otros mal. Algunos me entendían y otros no. Otros, bueno, yo, por ejemplo, como estaba aprendiendo castellano siempre hacía bromas con los educadores... Así, y algunos dicen, se lo tomaban bien y algunos no... y así... bueno, yo era un poco malote, ¿sabes? [...] No malote, que no me callaba... La última palabra la tenía que tener yo (E-8).

Malgrat la bona voluntat i els esforços dels educadors i educadores, els joves són reticents a deixar-se influir. És una reacció que té a veure amb aquest context institucional i la racionalització de les relacions que s’hi estableixen, així com amb la posició social que ocupen els joves en aquestes relacions. Tanmateix, considerem oportú emfasitzar que també pesen les diferències de classe i ètnia. Al capdavant, són xiquets (sense capacitat adquisitiva i dependents) que conviuen amb educadors i educadores que tenen les seues vides fora del CAM, que arriben amb els seus cotxes, amb els seus mòbils d’última generació, amb títols acadèmics que avalen la seua feina i amb privilegis que ells no tenen, principalment ser de pell blanca i nacionals del país que els acull. Martínez Reguera (2007) al·ludeix a aquesta distància social entre educadors/es i joves en una de les seues obres, *Con los niños no se juega*:

«De hecho, después de todas nuestras intervenciones, ellos suelen seguir siendo pobres, siendo además objeto de sospecha y vigilancia; sus vidas llenan nuestros informes. Y se saben rodeados por una enorme población de clase media que sólo parece que consiga salir adelante, en la medida en que se aplique con tesón subvencionado a investigarles e informar y controlarles y castigar» (2007:24).

No és la nostra intenció aprofundir en els factors que determinen el treball dels educadors i educadores dintre del marc institucional, però sí, almenys, recopilar alguns elements fonamentals de cara a motivar la reflexió i a explicitar les circumstàncies en què es realitza el treball amb «material humà», juntament amb les limitacions que presenta la institució com a context per a la criança, i també en relació també al rerefons de les funcions dels dispositius de protecció. A més, cal subratllar la complexitat d’aquesta tasca en un moment com l’actual, on la professió s’ha quedat desprestigiada social i institucionalment¹²⁹.

Aquesta particularitat del treball amb essers humans, es troba present al relat del jove migrant que va passar a desenvolupar el rol d’educador al CAM:

¹²⁹ Ens referim a les funcions dels i les professionals, però també a les condicions salarials, drets i obligacions; a la pressió que exerceixen algunes empreses i entitats per a enderrocar convenis laborals, així com a les condicions en què ha de treballar aquest cos professional en recursos d’assistència social de gestió privada.

Pues la subdirectora y el director, pues me hablaron de si yo quería, si quería pues trabajar en el centro. Yo, pues, le dije: "¡Sí!". Me interesaba. Pero tampoco estaba, yo qué sé, estaba inconsciente también del trabajo que hacían los educadores. Cuando era menor, pues yo veía que los educadores, pues, el educador era el mejor trabajo del mundo, porque era, yo qué sé, que no... no cuesta mucho, no hace mucho esfuerzo, no sé. Y entonces, dije que sí, a la primera dije que sí. [...] Malos momentos, uff. Cuando entré, pues, mi forma de ver el trabajo de educador cambió, uff, 180 grados. Empecé a ver que es un trabajo muy, muy, muy difícil. Porque es un trabajo emocional, psicológico, por ejemplo: en un trabajo normal, pues yo que sé, un trabajo, la construcción, un trabajo que requiere un esfuerzo físico, pues tú terminas y vas a casa y descansas. Pero de educador, estás sometido a la presión de lo que has hecho, yo qué sé, estás sometido a una presión casi todo el día. Si, por ejemplo, trabajas en el centro, has tenido unas actuaciones o luego cuando vas a tu casa a pues, repiensas, yo qué sé, uff. Piensas en todo lo que has hecho, si lo has hecho bien, si deberías, si deberías hacerlo de otra forma. No sé. Y luego pues, ríe] esto te, uff, te... quema mucho la verdad. Yo, hubo un momento, pues que... que iba al centro y pues iba a trabajar, iba a cerrar e ibas pensando, ¿qué va a pasar hoy? No sé, eran sensaciones muy... (E-1)

8.2.5. Els reptes de la protecció dels joves migrants: la proposta del projecte educatiu del CAM.

La complexa realitat que acompanya a estos joves en la societat de destí i les limitacions del sistema de protecció per atendre les seues necessitats, s'han incorporat al debat i a la reflexió de l'equip tècnic i educatiu del CAM al llarg dels anys. El coneixement de les diferents situacions que han d'afrontar els joves una vegada fora del CAM ha estat un factor determinant en les successives modificacions del projecte educatiu. En aquest apartat, ens ocuparem d'algunes propostes del projecte davant dels reptes que comporta l'atenció d'aquests joves des del sistema de protecció. Aquestes propostes que indicarem es vinculen a la reflexió dels mateixos joves al voltant de la seua experiència al CAM, tot partint de la idea que allò que recorden, proporciona informació significativa sobre la institució. Alguns dels elements clau que analitzarem a continuació i que es poden resseguir en les entrevistes són el paper d'educadors i educadores, la seguretat i confiança que despertaven en els joves, l'ambient residencial, el seu protagonisme al projecte educatiu i les activitats i la seua valoració al respecte. Finalment, dedicarem un apartat independent a la mediació social transnacional.

És cert que propiciar un clima de convivència adequat i normalitzat és una tasca força àrdua en un context institucional. No obstant això, s'intenta fomentar la quotidianitat en la convivència mitjançant un disseny pedagògic que potencie un marc afectiu i relacional¹³⁰ i un acompanyament educatiu basat en la referència i l'empatia, en el lligam entre educadors/es i joves entès com a instrument educatiu.

Un dels joves entrevistats defineix així la relació amb educadors i educadores:

Pues te enseña, cómo sobrevivir, te enseña... te enseña cómo sobrevivir y... es que no sé explicarlo (E-3).

Generalment, parlem d'educadors i educadores, però aquest tipus de relació s'amplia en aquest projecte a tots els i les professionals del CAM. Dels relats dels joves se n'extrau el seu coneixement de l'organització i el tipus de jerarquia entre professionals del CAM, així com el contacte que mantenen i el grau de presència de les diferents figures professionals, com és el cas de l'equip directiu, a la vida quotidiana del CAM¹³¹:

Sí, al final, ellos, creo que son ellos más responsables de que tengamos todo eso, ¿no? Porque eso se valora entre ellos, porque cada miércoles tienen una reunión, entonces ahí, pues, nosotros pedíamos cosas a los educadores, entonces los educadores lo apuntaban, entonces ellos ya lo hablaban en la reunión. Entonces en esa reunión, pues, lo valoraban entre ellos todo. Entonces ya si... si... si ese chico puede hacer eso, lo otro, lo otro. [...] Pero si alguna vez queremos hablar con los directores directamente, tienes que hablar con un educador, que el educador está ahí contigo, que le cuentas lo que pasa, de por qué quieres hablar con el director (E-4).

Poco. Bueno, hablaba, sí que hablaba con (director) y con (subdirectora), sí que hablamos, pero me parece bien porque... [...] Sí, a mí me parece que muy bien. Hombre, si a los educadores les viene difícil o algo, le puedes comentar al director o a la directora, es normal, porque por eso están en el centro (E-5).

Sí, comían con nosotros. Nos servían la comida también. [...] Y... claro, es que ellos también, pues, tienen sus trabajos, tienen que estar pendiente de veinte chicos, entonces no van a estar con este, con el otro, con el otro... Entonces, cuando hay un momento, por ejemplo a la hora de la comida, pues, estaban ahí con nosotros comiendo... Estaban con nosotros (E-2).

¹³⁰ Entenem la vida quotidiana com la totalitat d'activitats que caracteritzen les reproduccions singulars, productores permanents de la possibilitat de reproducció social (Heller, 1985). Quan parlem de la vida quotidiana del CAM ho fem en relació amb les vivències diàries que tenen lloc allà i que són plenes de significats.

¹³¹ En algunes Centres d'Acollida els joves no tenen contacte habitual amb els/les directores, institucions caracteritzades per una forta jerarquia de rols i competències..

Una de les primeres qüestions necessàries per tal de poder dur a terme l'acció socioeducativa és proporcionar informació i tractar que els joves participen en la tramitació de la seua documentació, amb l'objectiu de reduir l'ansietat que genera en alguns d'ells la incertesa¹³². D'altra banda, també cal potenciar el seu coneixement dels processos i tràmits que en un futur hauran de saber gestionar en solitari. En les entrevistes, mirem d'esbrinar quin era el grau de seguretat dels joves respecte a la tramitació de la seua residència quan es trobaven encara al CAM:

Si me sentía seguro, sí. [...] He tenido información, sí. [...] Me explicaban todo, sí (E-3).

Pues, las dos cosas a la vez. Preocupación y no preocupado a la vez [...] Sí, ¿hablas de residencia, no? Sí, me explicaron y tal, bueno, es que no sé, no tengo palabras para decirte lo que... No tan preocupado, pero al mismo tiempo sí, un poco sí (E-5).

En Buñol ya no, porque en Buñol no... eran ya las cosas claras. Ya estás estudiando, ya estás haciendo cosas, ya te están informando de cosas, ya tienes... ya tienes los papeles, ya tenía el resguardo y en Buñol es donde me ayudaron a tenerlos ya. Entonces no había ese... ese miedo (E-4).

Per altra banda, malgrat la rigidesa del context institucional, s'intenta potenciar que els joves es troben còmodes als seus espais i puguen personalitzar-los.

Sí... no sé, pues, la habitación... a mí tampoco me gustaban sus posters [ríe] Tenía los míos que me gustaban, pues sí que los colgaba y los tenía. Y también había a veces, que, pues pintabas la habitación a nuestro gusto, ¿no? Y está bien (E-4).

Bueno, yo vivía porque estábamos sólo dos compañeros en el cuarto, bueno, los findes se venía a Valencia no sé con quién, y bueno, estaba muy a gusto en el cuarto y nadie me molestaba (E-5).

Davant l'arribada de joves amb edats inferiors, que determina un major temps d'estada del jove al CAM i per tant, la possibilitat d'establir un projecte educatiu individual a més llarg termini, un dels objectius del projecte ha estat ampliar els horitzons educatius dels joves, potenciant la seua inserció en la formació reglada. La falta d'ofertes d'ocupació i l'alta competència pels escassos recursos, també ha determinat les estratègies d'alguns joves, confluint amb els objectius respecte a la formació de l'equip educatiu.

Hem tractat d'abordar el grau de protagonisme experimentat pels joves en el seu procés educatiu. En este sentit, un dels joves que ha accedit a estudis de Grau Mitjà, exposa:

¹³² Participació limitada al CAM. Les gestions amb la Delegació de Govern, segueixen un procediment estricte, en el que el professional del CAM es reuneix amb la tècnica de l'oficina d'estrangeria en horaris i de la forma ordenada segons criteris d'esta última.

Sí, eso, yo hice lo que quería. Además los educadores te traen una hoja o dos hojas de todos los oficios que hay y te dicen: "Elige lo que quieres hacer". Porque a mí me vinieron una vez, me dijeron: "¿Qué quieres hacer? ¿Qué es lo que más te gusta? (E-4).

Respecte a les activitats, tot i mantenir les de caràcter esportiu i de competència lingüística - en castellà-, també es van realitzar algunes modificacions. Entre les més significatives, per exemple, l'organització i la planificació del projecte d'immersió lingüística per nivells, amb un disseny pedagògic coherent i progressiu, per tal d'evitar que els joves amb una major competència es desmotivaren quan participaven en aquestes activitats¹³³. Molts joves que passen llargs períodes complint mesures als Centres de justícia juvenil, tenen un millor nivell del castellà:

Pues, las clases de castellano, pues... yo creo que me han parecido más o menos muy básicas, ¿sabes? Muy básicas, porque, no sé por qué, estaba yo en el cerrado hablando de una cosa y tal, hablando más o menos así, animado hablando. Entonces ya cuando me bajan el nivel de estudiar y tal, ya me sentía... yo que sé, en plan así aburrido. Quieres más, sabes que puedes aprender algo más, no algo que lo sabes, pero es igual, porque estamos ahí en la clase, todos tienen los mismos deberes, ¿sabes? Pero hay muchas cosas que he aprendido que no sabía, ¿sabes? Y bien (E-7).

Aquestes activitats enfocades a la immersió lingüística es planificaven de manera transversal per tal d'aprofundir en temàtiques d'interès per als joves i per al seu futur. Es fomentava l'expressió oral i s'apostava per una metodologia pràctica. A més, els objectius transversals han buscat cobrir alguns coneixements sobre àmbits que no abasta la formació laboral i que molts rebut de manera única, com ara la temàtica sexual i les conductes preventives o la drogodependència, entre altres.

Sí, al fin y al cabo, pues yo, no sé, como me va estudiar, pues había también de estudios, porque había nivel uno, dos, tres, cuatro... No sé, estábamos en un nivel tres, pues yo y otros chicos, porque saben aún más cosas, más español, más... nos enterábamos más. Pero ya nos enseñaban cosas que la gente no había valorado en ese momento, porque nos hablaban de muchas cosas. Por ejemplo de... de las enfermedades. Nos hacían vídeos de diversas cosas y también, por ejemplo, las actividades que hacíamos, pues era jugar a fútbol ese día, es nuestro día, ¿no? Y jugar a futbol ahí con todos ahí, pues, era súper bien. Y, otra, pues, taller de castellano... Otros talleres de... ¿Cómo se dice eso? Otros talleres de... repaso, y ahí había también, pues, veíamos alguna película el día que no teníamos clase y todo eso. Y los fines de semana íbamos... en verano, ¿eh?, íbamos a la Albufera... (E-4)

¹³³ S'ha de tenir en compte que augmenta el nombre de menors que teòricament passaran més de dos anys al CAM.

El projecte també aplega activitats de reforç escolar on s'ajuda a fer els deures i adquirir els coneixements que establien els cursos que realitzaven. Si tenim en compte l'edat cada vegada inferior amb què arribaven els joves i la possibilitat de traçar projectes formatius més amplis, ens adonem de la necessitat de proveir un espai que permeta de reforçar acadèmicament els joves¹³⁴. Quant a l'esport, es prioritzava la Lliga Master¹³⁵, que facilitava l'eixida del CAM cada dimarts per a jugar partits de futbol amb altres entitats i altres joves, en altres espais. Aquest projecte esportiu possibilitava l'educació en valors i afavoria la creació de vincles entre diversos contextos relacionals. Entre altres modificacions, es va evitar que el futbol fóra l'única activitat esportiva i per això, es va fomentar la pràctica d'esports com l'atletisme, el pàdel o el frontennis.

Pues a mí me encantó, la verdad, porque gracias a ellos ahora sé hablar en español, porque hay gente que no sabe. La verdad, lo agradezco, porque he aprendido muchas cosas: sé escribir, sé hablar... Lo que más me ha encantado ha sido el deporte, cuando nos hemos ido a jugar contra otros equipos, otros centros y todo. Eso es lo que más me ha gustado... porque te sientes que cambias un poco de aires... (E-6)

En el moment que canvia el perfil i els nouvinguts són cada cop més menuts, el CAM s'organitzen les dues unitats educatives (grups educatius) conforme a l'edat. Per als més majors (a partir de 16 anys) es van dissenyar una sèrie d'activitats que conformaven un projecte sobre emancipació amb continguts considerats necessaris per al seu futur (economia domèstica, inserció laboral, recursos comunitaris, tràmits documentals o cuina, entre altres). Per a realitzar moltes d'aquestes activitats calia eixir del CAM.

Sí, en el taller de mantenimiento con XXXX, estábamos ahí haciendo cosas y tal. Y por la tarde sí que hacíamos también escuela... Y también aprendíamos con XXXX, aprendíamos un montón de cosas. Aprendíamos el carnet de conducir, para facilitarlo; y como estábamos ahí preparando para mayores de edad y tal, nos enseñaban a hacer compras y cosas así. Muchas veces fuimos con XXXX a Mercadona enseñando donde están las cosas y tal, para que de mayores, pues, saber manejarnos un poco, no te metes en Mercadona y te pierdes, ¿sabes? (E-7).

Si la infància en general ha estat pensada en funció del seu paper futur, en el cas dels joves migrants l'autonomia que han d'assolir un cop arriba la majoria d'edat, determina el cos

¹³⁴ Ens referim a evitar la determinació de formació bàsica i potenciar la finalització de l'ESO i l'accés a un Grau Mitjà. Les xifres no enganyen: del total de menors atesos, migrants, sols 5 van acabar un Grau Mitjà i només un va accedir a la formació superior universitària.

¹³⁵ Es tracta d'un campionat de futbol sala on participen diverses entitats (públiques i privades). El projecte aposta per l'extensió de l'educació també al temps lliure, en tant que element integrador essencial que facilita les relacions socials, així com el coneixement i la interacció amb l'entorn proper i els recursos municipals.

d'activitats del projecte educatiu, però també el tipus d'objectius i responsabilitats que han d'assumir els joves en la dinàmica del CAM¹³⁶.

[...] la limpieza. Tienes que limpiarte el fin de semana tus cuartos y estas cosas... Bueno, te enseñan a ser responsable de ti mismo también, es como si fueran mayor y te están enseñando qué es lo que tienes que hacer. Eran buena gente, que saben portarse, los educadores, los directores... y todo. Y siempre si hay algún problema, bueno, lo mejor que me gusta es porque todos los chavales, cada uno tiene un educador que es suyo, ¿vale? Si tiene alguna problema y eso, tiene que hablar con su educador, es como si fuera su padre ¿vale?... Bueno. Y le ayudan mucho. Y sobre los papeles y eso, ayudan bastante mejor (E-2).

El cap de setmana els joves havien de col·laborar en la neteja de certs espais, la seua habitació i espais comuns del grup educatiu, amb l'objectiu de fomentar la participació i l'assumpció gradual de responsabilitats¹³⁷. En l'anterior fragment, el jove explica que cada un compta amb un/a educador/a referent. En realitat, cada jove tenia dos tutors/es que l'ajuden a canalitzar les seues necessitats en el treball de l'equip educatiu. Aquests tutors/es s'encarreguen del PII de cadascun dels seus joves tutoritzats.

Un dels elements que han ocupat espai de reflexió i debat de l'equip educatiu, ha girat també al voltant de la necessitat d'incloure activitats que se centraren en el moment present de la vida dels joves. En definitiva, el projecte educatiu havia de preveure activitats que foren d'interès per a d'ells i per al seu moment de vida, activitats lúdiques que els ajudaren a créixer i a divertir-se. Aquestes activitats lúdiques i culturals s'han organitzat generalment els caps de setmana i els períodes de vacances.

A les entrevistes realitzades en el treball de camp, trobem altres activitats i experiències que han resultat significatives per als joves:

Sí. Algunas actividades, sí. Por ejemplo, los talleres de verano, estupendos. En invierno... bueno, el taller que había por la tarde me era difícil porque salía a las dos, tenía que descansar, y... (E-8)

Pues sí. También veíamos ahí películas. Bueno no películas, películas, pero veíamos cosas así como películas y luego nos poníamos a hablar de la película, y a sacar cosas buenas de la película que habéis visto y tal. Eso también lo hacíamos (E-7).

¹³⁶ Objectius i activitats diverses segons els grups educatius. grup

¹³⁷ Si analitzem els diversos objectius que configuren el pas d'un grup educatiu a altre, trobem els diferents criteris pedagògics que determinen el grau de responsabilitat atribuït a les diverses categories d'edat.

Es programaven cicles de cine i documentals on es discutia i reflexionava sobre temàtiques d'interès i/o actualitat amb la intenció de fomentar una millor comprensió i expressió oral en castellà dels joves mitjançant el debat¹³⁸.

Sí, me acuerdo de una excursión que me encantó. Cuando nos fuimos a un pueblo que no sé dónde está... De acampada. Sí me acuerdo de allí. Lo mejor que me ha pasado en Buñol. No sé, no me acuerdo del nombre del pueblo... Porque la gente ya había ido antes, pero yo como nunca había ido, me gustó (E-6).

Aquest jove fa menció a una acampada que va tenir lloc l'estiu de 2012 a Benitandus¹³⁹. Fou la primera vegada que es realitzava una eixida de tres dies amb els joves. Tant els joves com educadors/es se'n recorden bé, atès que fou una experiència enriquidora, motiu pel qual es va repetir l'estiu 2013¹⁴⁰.

Altres activitats i aspectes del CAM que els joves han destacat de manera positiva són les relacionades amb els seus trets culturals i identitaris. Són activitats que tenen a veure amb el calendari festiu del seu país d'origen i el respecte pels seus pràctiques i costums:

Desde que podemos tener una mezquita en el centro, que celebremos la fiesta del cordero, que no hay faltas de respeto entre religiones. Eso los educadores no lo soportaban... ¿me entiendes? Cosas así (E-8).

Sí, eso sí. Porque en el centro tenemos también mezquita, tenemos la fiesta del cordero... Feliz. Allí nos dan bien, la verdad. Nunca me han dicho: "¿tú por qué rezas?" y tal. La verdad es que bien. Tienen dos mezquitas, te ayudan a limpiar... Bien, doy las gracias porque allí te respetan, vamos. Cuando toca Ramadán hacemos Ramadán... Vale la pena (E-6).

Des del inici del projecte, una de les sales del CAM va ser reconvertida en sala de culte per tal que els joves practicaren la seua fe en un espai adient.

A mí, de comida, no me ha parecido mal. La comida es la comida. Lo que pasa que como hay que comen cerdo, en el centro no me dan cerdo, se respeta. Es una cosa

---

¹³⁸ El fet de conviure amb joves amb la mateixa llengua materna en el context residencial, ha limitat la posta en pràctica del castellà que els joves han anat assolint. Aquestes activitats de debat tenien per objectiu principal potenciar millor capacitat de comprensió i expressió oral.

¹³⁹ La Fundació Amigó disposa d'una casa, completament equipada i habilitada, propietat de la Congregació dels Terciaris Caputxins.

¹⁴⁰ Aquesta experiència, va resultar de gran interès per observar al grup de joves fora del context residencial. Els i les educadores (malgrat l'evident supervisió), deixaren de costat el rol habitual i els joves assumiren la responsabilitat de l'organització de les tasques durant l'acampada pel seu compte, fet que deixa palesa de la influència de l'estructura de la institució en les relacions i comportaments tan dels joves com d'educadors i educadores.

muy bien que han hecho, porque ellos son españoles y nos respetan y comen como nosotros, comida que no lleva cerdo, y eso me parece muy bien¹⁴¹(E-5).

L'anàlisi de les entrevistes del treball de camp, en general, ens permet comprovar que allò que empenya els joves a *adaptar-se* a la rutina institucional i al projecte educatiu és, fonamentalment, el valor instrumental que li atorguen de cara a la consecució del que és el seu objectiu prioritari: aconseguir els papers. És cert que la trajectòria de cada jove al context institucional dependrà de l'edat d'arribada i de l'experiència que li brinda el projecte educatiu, però a partir dels diversos relats es poden resumir en tres els avantatges de l'experiència al CAM, a part de l'obtenció de la documentació: l'accés a recursos formatius i laborals, la relació educativa i l'adquisició de diverses habilitats per a la vida autònoma.

No, la verdad es que no, porque yo entré al centro con la idea de que iba a salir con los papeles. Si no, no hubiera entrado al centro. La único era la lengua, que no sabía hablar, pero si llego y no me dan los papeles, me quedo en Murcia o en otra ciudad trabajando, ganando dinero como hace todo el mundo, ahora mis amigos. Y cuando ya tenga tres años de empadronamiento, ya tendría contrato y todo... Pero ahora he salido sin nada, como he venido (E-6).

Las cosas buenas: te enseñan muchas cosas, te enseñan a...te enseñan a estudiar, te enseñan, te dan clases de castellano... (E-3)

També comprovem que la reconstrucció i avaluació de l'experiència viscuda al CAM, està, en part, influïda pel moment present i la situació del jove en el moment de l'entrevista. En aquest últim relat, el jove malgrat haver tingut permís de residència durant la seua minoria d'edat, la Delegació de Govern va desestimar-ne la renovació quan va eixir del CAM als 18 anys, encara que comptava amb informes favorables i residia a un habitatge d'emancipació.

Foto: Activitat Esportiva, curs 2008-2009

---

¹⁴¹ Des de l'1 de gener de 2008 fins al 2013, moment en què ingressa el primer menor espanyol, no es va cuinar amb porc. Quan el nombre de menors espanyols va augmentar al CAM, es van preparar menús diferents.

8.2.5.1. La mirada transnacional en la intervenció socioeducativa: la mediació social transnacional.

Uns dels reptes que han hagut d'afrontar les institucions i entitats dedicades a l'atenció d'aquests joves al territori d'acollida, ha estat, sens dubte, el treball en xarxa amb els recursos comunitaris. Aquesta modalitat ha beneficiat una acció socioeducativa integral que ha afavorit la superació de moltes de les dificultats que implica el treball amb aquests joves. Però aquesta tasca requereix també d'un important esforç per tal de tendir ponts amb el país d'origen dels joves. Els joves han abandonat les seues famílies i massa sovint se'ls atén sense pensar en els vincles que porten a la motxilla –fet que critica la Dra. Amina Bargach quan parla de l'ús del terme «no acompanyats»– i el sacrifici que han fet en marxar a viure lluny dels seus. La necessitat d'establir vincles entre l'origen i la destinació és el repte principal de la protecció dels joves migrants, però no és una pràctica institucionalitzada i la majoria de projectes educatius no la contempen encara. La mediació social transnacional és producte d'una mirada transnacional i holística dels processos migratoris d'estos joves.

En les entrevistes, quan demanaven què era el més dur de la migració, la resposta solia ser en la majoria dels casos l'enyor de la família:

Sí, sí, porque a los catorce años y... Bueno, y he tenido la suerte de verlos en dos años, ¿vale? Pero hay gente que no ha visto a su familia, pues que vienen desde los doce, trece años y no ha visto a su familia, pues... en siete u ocho años. Imagínatelo, que vienes de los doce años y ya tienes veinte años y no has visto a tu familia. Ni siquiera... porque la familia aún no lo conoce hasta que tenga los catorce años y empiezas a sentir... pero tú te sales desde los doce años. Es muy difícil, ¿sabes? (E-2).

Estaría trabajando... trabajar y tenerme dinero, y luego, pues, ver algo y montarme un negocio, porque me gustaría estar allí con mis padres. El tiempo todo que he perdido, me gustaría estar allí con ellos, porque ha tenido mucho tiempo que no he estado con ellos. No he tenido ese cariño de los padres, por decirlo de alguna manera también. Y, pues eso, tener mi negocio y estar allá con mi familia y seguir pa' delante (E-4).

Tampoc és la nostra intenció idealitzar les famílies ni els vincles que les uneixen, ja que també hi ha joves que han migrat per escapar d'un context familiar dolent i, fins i tot, en ocasions, el treball amb la família des del CAM ha estat contraproductent.

Un dels joves entrevistats desvela que el motiu principal del seu projecte migratori era escapar de la seua família i confessa que un dels seus temors és tornar al Marroc:

Sí. Porque si estaría en Marruecos ahora, pues no lo sé qué haría mi padre conmigo. La primera semana hay que subir p'acá, ¿eh? [ríe]. Porque seguramente esta semana mi padre se iba a preguntar por mí en la mezquita y si se enterar ya pues... ¡Madre mía! No lo puedo imaginar, es que no lo imagino, porque me ha hecho cosas muy fuertes... Entonces, ¿sabes?, no podría imaginarme qué me iba a hacer, ¿sabes? No podía, te lo juro. Porque a mi padre se le puede ir la cabeza y de un golpe dejarme ahí seco, ¿sabes? Pero yo no... intentaba irme, intentaba irme (E-7).

Un dels aspectes prioritaris que fa necessari el treball transnacional és l'obtenció de la documentació. Per tal de tramitar el passaport i el NIE, calen certs documents que les famílies han de fer arribar al CAM. Al llarg dels anys, s'ha denunciat des de diferents plataformes la falta de coneixement per part de moltes institucions de l'esforç que suposa per a les famílies aconseguir la documentació, no sols pels desplaçaments a què obliga, sinó també pel cost econòmic. A més, aquests documents caduquen als tres mesos i per tant, s'han de fer servir tan prompte arriben. Generalment, les famílies no posen obstacles a l'hora d'enviar la documentació, però hi ha casos en què o no hi ha familiars o els recursos de la família són insuficients¹⁴², o la família no està d'acord amb la migració del jove. Llavors aquest tràmit pot ser problemàtic.

Encara que gran part dels joves atesos al CAM han mantingut contacte telefònic estable amb les seues famílies, trobem les excepcions d'aquells joves procedents de les grans ciutats, especialment de Tànger, que abans de migrar ja havien passat molt de temps al carrer o distanciats del context familiar. En el cas dels joves de la zona de Beni Mellal que s'han atès al CAM, aquests residien abans de migrar amb les seues famílies i s'observen uns vincles generalment molt més sòlids. Ser conscients d'aquests vincles, parar esment a l'estat emocional dels joves respecte a la família (converses, preocupacions, etc.) i tenir informació sobre com va migrar el jove i quina és la implicació familiar en el seu projecte migratori¹⁴³, permet enfortir el projecte educatiu individual amb cada jove i ajustar-lo a les seues necessitats i expectatives. I això és clau a l'hora de superar moments de frustració i ansietat.

¹⁴² En moltes ocasions suposa traslladar-se a la ciutat per a tramitar-los. També suposen despeses per a la família.

¹⁴³ Al llarg d'una dècada de treball amb joves migrants, hem pogut constatar la relació entre la seua manera d'acabar i "adaptar-se" als projectes educatius i el projecte migratori inicial, a través de tres criteris: lloc d'on provenen i context familiar; motiu principal de la migració i grau d'implicació de la família; connexió entre les expectatives de què disposen els joves i la realitat amb què s'enfronten quan apleguen a destinació (Marco, 2010).

E: Algunos profesionales del centro han tenido relación con tu familia, habían estado en tu casa, habían hablado con tu padre... Eso, ¿cómo lo viviste? ¿Qué sensación te daba eso?

Que en Marruecos tenía una familia y aquí otra. [...] Sí, dentro del centro, aunque no han estado en mi casa, solo han estado sus compañeros, siempre he sido yo como... yo lo que he visto, lo que pienso... Siempre he sido como un hijo para ellos.

E: Y a tu familia, ¿crees que le daba tranquilidad?

Sí, mucha tranquilidad (E-8).

El projecte educatiu també contempla la necessitat de potenciar i facilitar el manteniment dels vincles amb familiars residents a l'Estat espanyol. Estos familiars i/o amics de la família, conformen una xarxa social significativa, no només quan són al Centre, sinó sobretot quan marxen:

Bueno, si necesitas que ir a un sitio que te dan la autorización que te vayas; si tienes familias y te quieres ir a pasar, bueno, hay familias que te quieres ir con alguna a pasar el fin de semana, que te dan la autorización también; que quieres viajar a un sitio, igual te pueden ayudar... Pero a esa persona donde te querías ir, primero tenías que tener que enviar la fotocopia de su DNI [NIE] para que ellos sepan que tú vas ahí y te enviaban la del DNI firmada y estas cosas de... para que si era responsable de él ¿vale? (E-2)¹⁴⁴

De fet, al procés de recerca i selecció dels candidats per a les entrevistes d'aquesta investigació, hem comprovat que molts dels que no han aconseguit treball a València o no han pogut renovar la residència, han marxat als pobles on disposaven de referents familiars, com ara molts ubicats en la comunitat de Múrcia.

Alguns dels joves residents al CAM, saben que algun familiar ha intentat creuar la frontera, en canvi no saben si han arribat i si han accedit algú centre d'acollida en altra comunitat autònoma. La incertesa que genera, influeix en l'estat emocional dels joves i es converteix en un factor de risc per a la seua pròpia evolució personal. En alguns casos en els que els joves han manifestat estes circumstàncies, la connexió amb professionals ubicats en altres comunitats, permet localitzar fàcilment als joves. De fet, en un dels casos es va localitzar un germà menut que estava en un centre de caràcter conductual a la província d'Almeria. Després de localitzar-lo, no sols es va poder posar en contacte telefònic als joves ubicats en les diverses

---

¹⁴⁴L'autorització per tal de passar temps amb els familiars té un significat simbòlic important. La instrumentalització dels vincles familiars, de la qual el jove n'és conscient, posa de manifest les formes de govern. El jove valora que el coneixement sobre l'existència d'aquesta xarxa no pose en perill la seua estada al CAM sota tutela.

comunitats, sinó que es va establir un seguiment d'entrevistes via skipe, per tal de que els joves pogueren veure's quinzenalment i mantenir el contacte.

Gràcies al treball en xarxa amb l'Associació Alkhaima (Tànger), s'ha facilitat el contacte amb algunes famílies a l'altra banda de l'Estret¹⁴⁵. Fins i tot s'han produït converses via Skype amb elles, quan la família allà o el jove ací, han travessat moments delicats¹⁴⁶. També en aquests anys, alguns professionals del CAM hem visitat algunes famílies, cosa que ens ha permès conèixer la realitat a l'origen i ha facilitat la presència i implicació de la família en el projecte d'intervenció dissenyat per al jove.

La intervenció transnacional duta a terme per diferents entitats al territori espanyol i al Marroc s'ha centrat principalment en tres accions: 1. El treball amb els joves i les seues famílies de manera sincrònica; 2. El treball en xarxa i la creació de xarxes transnacionals de protecció; 3. La formació dels professionals. En relació al tercer punt, des del CAM es van organitzar tres jornades formatives sobre intervenció socioeducativa amb joves migrants celebrades a la Universitat de València¹⁴⁷. Reuniren professionals i entitats de diversos àmbits d'intervenció amb menors i/o en defensa dels drets de la infància.

Foto: Casablanca, 2010.

---

¹⁴⁵ Al nostre cas, generalment, és el CAM qui sol·licita la mediació a l'associació, però també les famílies acudeixen a Alkhaima i els i les professionals tracten de localitzar els joves en Espanya.

¹⁴⁶ La família acudeix a l'associació ubicada a Tànger i connecta amb el jove des d'allí.

¹⁴⁷ Jornades realitzades a través de la Càtedra Amigó de la Universitat de València, en col·laboració amb la Facultat de Filosofia i Ciències de l'Educació, el Col·legi Oficial d'Educadores i Educadors Socials de València, el Col·legi Oficial de Treball Social de València i l'Associació Alkhaima (2010;2011;2012).

8.2.5.2. El cas d'un jove migrant «no acompanyat» ni en destí ni en origen.

Un dels casos enigmàtics als quals va fer front el CAM a través de la mediació transnacional fou el d'un jove migrant menor d'edat orfe de pare i mare i sense familiars al Marroc. El jove havia emigrat a Espanya amb 13 anys, en els baixos d'un camió i va arribar a València, on quedà sota la tutela de l'administració¹⁴⁸. Com que no tenia familiars al país d'origen que pogueren proporcionar la seua partida de naixement i tampoc no figurava al registre civil, no es podia tramitar el seu permís de residència a Espanya¹⁴⁹, ni tampoc el passaport ni la carta d'identitat marroquina. L'absència de documents que n'acrediten la identitat implica conseqüències greus: impossibilita el seu accés a determinats recursos i a més, en complir 18 anys, no podrà residir legalment a Espanya. El cas i tot el procediment fou recollit a l'informe publicat per l'entitat Alkhaima l'any 2014¹⁵⁰: *La défense du droit à l'identité des mineurs marocains en Europe et des mineurs étrangers au Maroc (Cas Type nº 1)*¹⁵¹. En les següents línies, detallem breument la tasca que es va realitzar en aquest sentit a partir d'un protocol creat expressament i que assentava les bases de la col·laboració entre el CAM, l'associació Alkhaima i la Unitat de Protecció de la infància (UPE) de Tànger¹⁵².

Estudiat el cas, es presenta a l'Audiència amb el Ministeri Públic i el Tribunal de Justícia de Família per a discutir els elements necessaris i mirar de resoldre la situació. Una situació complexa, atès que el jove no disposava de document d'identitat i per tant, no es podia firmar un poder notarial. Els documents que necessitava havien de presentar-se davant un Tribunal marroquí¹⁵³, traduïts per un traductor jurat i legalitzats al Consolat Marroquí de València. El Consolat, tanmateix, no pot legalitzar el material sense l'aportació d'un document d'identitat marroquí. Després de consultar diversos advocats, es pren la decisió que el CAM, que deté la tutela legal del jove, faça un poder per a l'advocada del Marroc.

¹⁴⁸ Segons va narrar-me el propi jove en una ocasió, arriba als baixos del camió fins Moncada. No sabia on estava, i la gent li va orientar cap a la ciutat. Camina fins arribar a la ciutat de València. Al parc de Benicalap troba uns joves d'origen marroquí que li faciliten roba neta i menjar i l'informen d'on estava la comissaria.

¹⁴⁹ És a dir, la seua minoria d'edat. La tutela garantia la seua entrada en el sistema de protecció, però no permetia la regularització documental.

¹⁵⁰ L'informe presenta una sèrie de pràctiques funcionals en relació a la defensa del dret a la identitat dels menors i joves marroquins a Europa i dels menors estrangers al Marroc.

¹⁵¹ Disponible en:

<http://picum.org/picum.org/uploads/file_/La_defense_du_droit_mineurs_marocains_Association_Al_Khaima_1.pdf

¹⁵² L'actuació s'engega amb la derivació del cas des del CAM a l'Associació Alkhaima, que s'encarrega d'establir-ne el protocol.

¹⁵³ A l'informe (Annex), es detalla la documentació.

Un funcionari del Consolat realitza una entrevista al jove per a comprovar que va nàixer al Marroc i que la seua nacionalitat és marroquina, amb resultat satisfactori. Els documents recollits foren legalitzats i traduïts. Mentrestant, l'Associació Alkhaima i l'UPE van aplegar els documents necessaris al Marroc. Finalment, es presenta tot l'expedient al Tribunal de Família de Tànger juntament amb una sol·licitud de registre del jove a l'estat civil marroquí¹⁵⁴. Dos mesos i mig després, el jutge dicta una sentència favorable a la seua inscripció i ordena al cap de l'Oficina d'Estadístiques Vitals de la ciutat que pot procedir-hi. L'Associació Alkhaima va anar al barri d'adjudicació, on va sol·licitar l'extracte de certificat de naixement i una còpia de l'escriptura del naixement del menor, documents que foren enviats al CAM per tal de tramitar l'autorització de residència del jove¹⁵⁵, que fou favorable.

Aquest treball conjunt a escala transnacional entre diverses institucions públiques i la societat civil, no sols ha permès la regularització documental del jove a Espanya sinó que, constitueix la primera sentència favorable d'inscripció en el registre civil marroquí d'un jove que no es troba al territori marroquí, marcant les pautes d'actuació en endavant. Ara bé, de no haver-se realitzat este treball iniciativa del CAM, el jove hagués estat tutelat per l'administració valenciana durant 4 anys i set mesos, amb les necessitats bàsiques cobertes, en canvi en eixir del sistema de protecció a l'arribada de la majoria d'edat no hagués tingut la residència ni cap document d'identitat. El jove hagués quedat desemparat tant a Espanya com a Marroc, on no té cap familiar.

8.3. El desencant de la institució protectora.

La protecció dels joves migrants, tal com ja hem exposat, acaba quan assoleixen la majoria d'edat, fet que comporta l'eixida del CAM i per tant, l'inici de la vida autònoma. El temps del que diposa cada jove de minoria d'edat, serà determinant, ates que és el temps en què hauran d'assolir aptituds, habilitats i competències que els ajuden en la seua emancipació, ja que en arribar la majoria d'edat, legalment, se'ls pressuposa capacitat plena per a decidir i actuar com adults responsables dels seus actes. El temps de minoria d'edat, serà determinant per aconseguir el permís de residència, en eixir del CAM, la condició d'estranger, a més, exigirà un seguit de requisits per a poder desenvolupar la seua vida en condicions de legalitat al territori, un imperatiu que exercirà un fort control sobre les seues vides.

---

¹⁵⁴ En el procés, un professional de l'Associació Alkhaima es va traslladar fins a València i va realitzar una entrevista enregistrada en vídeo com a justificant davant el jutge marroquí que el menor existia.

¹⁵⁵ Quan va arribar la documentació, comptava ja 18 anys, però seguia sota tutela de l'Administració valenciana i residia en un pis d'emancipació, dirigit des del CAM.

Esta realitat, determina la construcció del projecte educatiu dels centres d'acollida que atenen a estos joves, modelant un tipus d'intervenció socioeducativa, especialment orientat a que els joves puguen assolir les habilitats, aptituds i recursos necessaris per poder facilitar la seua inserció social i laboral.

Comprovem l'èmfasi paternalista de la protecció d'aquests joves, que té lloc en un marc institucional regit per una sèrie de criteris normatius i pedagògics que modelen la intervenció socioeducativa. La vulnerabilitat i la necessitat de protecció atribuïdes als menors d'edat, justifiquen l'autoritat i el poder dels adults/, dels o les professionals, de prendre les decisions i establir allò més correcte per cada jove. El criteri fonamental de la protecció «l'interès superior del menor», roman impregnat d'una visió aduicèntrica, en accedir al sistema de protecció, seran els diversos professionals dels Centres i els tècnics de la Direcció Territorial de Benestar Social, qui decidiran el recurs més apropiat per al jove que, en este cas, quedaran limitats als centres d'acollida destinats per a atendre als joves migrants.

Les funcions de protecció d'estos joves que li competeixen a l'Estat, al nostre cas a la Generalitat Valenciana, són derivades a les entitats que gestionen els recursos i porten a cap els projectes educatius, ates que els centres d'acollida de caràcter específic, han estat gestionats per entitats privades (com ha passat a tot el territori espanyol). L'acció protectora es limita a garantir els drets que aquestes persones tenen mentre són menors d'edat i els dispositius creats per tal efecte no sols proporcionen els mecanismes per controlar i vigilar-los sinó que a més, reproduïxen una concepció de la infància de dependència i preparació per al futur. La supervisió i control descentralitzat per part de l'Estat, determina la perspectiva summament instrumental, guiada per l'eficàcia i l'eficiència en l'acompliment dels objectius institucionals per part de les organitzacions que gestionen els centres d'acollida.

El procés de transformació que han experimentant les nostres societats ha propiciat el sorgiment d'una estructura i una població caracteritzades per la multiculturalitat i la multiètnicitat. No obstant, algunes institucions romanen al marge dels canvis que s'han produït en aquesta nova realitat heterogènia i globalitzada, com passa amb la institució protectora. La suposada «integració social» dels joves migrants en la societat de destí, que es considera finalitat principal de l'actuació protectora¹⁵⁶, es duu a terme mitjançant un recorregut institucional segregat, i respon a una ideologia assimilacionista dels processos d'integració, on la responsabilitat d'adaptació recau, en última instància, en els mateixos joves. En el decurs del procés, la funció de les institucions i agents educatius es limita a proporcionar

---

¹⁵⁶ Segons l'article 63 de la Llei 12/2008, autonòmica, de Protecció de la Infància i adolescència.

el context per a la socialització d'aquests joves migrants, una socialització orientada a facilitar l'assimilació i que exagera, com a criteri d'integració, el pes del factor cultural alhora que deixa de banda el criteri social (Malgesini i Giménez, 2000), conforme a una lògica homogeneïtzadora.

La falta d'una supervisió tant del projectes educatius que porten a cap les institucions, com l'absència d'un protocol de seguiment dels joves a l'eixida dels centres d'acollida, fa palesa del lloc que ocupa la infància tant en la societat com a l'àmbit de la política social. Si bé es cert, comprovem l'existència de projectes educatius i pràctiques pedagògiques que tracten de fer front a estes lògiques i d'anar més enllà dels objectius merament instrumentals que racionalitzen la pràctica socioeducativa. No obstant, l'anàlisi de l'experiència del CAM, ens permet comprovar les limitacions i condicionants que determinen el compliment dels objectius i fins del projecte educatiu, atès que la protecció d'aquests joves, necessita del desenvolupament paral·lel de polítiques i accions a l'àmbit jurídic, educatiu, socials, etc., que faciliten la inclusió dels joves migrants a la societat de destí. La necessitat d'inserció laboral condiona les trajectòries formatives dels joves, però el temps de formació és curt. La majoria d'edat i la falta de recursos d'emancipació determinen, per una banda, el caràcter bàsic de la formació. Això situa als joves migrants en clar desavantatge enfront d'altres joves dins d'un context definit per l'escassa oferta laboral i una alta competència pels recursos, on les credencials educatives esdevenen coartada per a justificar l'accés a posicions socials privilegiades (Collins, 1989). Aquest fet tendeix a una inserció laboral mínima, en sectors poc qualificats i treballs, generalment, menys estables i amb pitjors condicions. I d'altra banda, la manca de recursos d'emancipació per a tots els joves un cop abandonen el CAM desemboca en processos de selecció en els quals sols els més «aptes», o els millor «adaptats», i que disposen d'informes positius, optaran als escassos recursos existents.

Dins de la teoria sociològica clàssica, trobem Max Weber (1969) i la seua anàlisi de la modernitat, la crítica a la racionalització i les seues conseqüències, que explica a través de la metàfora de la «jaula de hierro». Amb ella, mostra la seua preocupació per la burocratització progressiva del món i el domini de la raó instrumental, que podria derivar cap a un món despersonalitzat en què tot depèn del control tècnic de la naturalesa; un món buit d'esperit, dominat per la ciència, burocratitzat i desencantat fins a l'extrem de posar en risc la llibertat dels éssers humans. És des d'aquesta pèrdua de sentit, causada per la fractura de formes de significació col·lectives i l'absència de marcs valoratius que permeten interpretar el món i la nostra existència en ell, que entenem la caducitat del model de protecció de la infància.

El sistema de protecció de menors, organitzat burocràticament, es construeix com una vasta estructura que regula la vida a través d'un ordenament jerarquitzat i racional de criteris d'aplicació de poder i autoritat, que promou formes d'existència racionalitzades (Weber, 1944) a partir de normes, regles i protocols d'actuació que arrosseguen cap als marges institucionals els valors socioeducatius i l'impuls emancipatori sobre el qual hauria de fonamentar-se la tasca protectora dels centres d'acollida de menors. En aquest univers hiperrregulat que ja inquietava Weber, els joves migrants menors d'edat es converteixen en un número d'expedient i els i les professionals es veuen constrets dintre d'aquesta «jaula de hierro», que restringeix l'art de l'acció social i educativa i els converteix en còmplices del sistema. Des d'aquesta perspectiva, sostenim que els problemes de convivència, les discriminacions i les males pràctiques institucionals, l'afebliment dels projectes migratoris dels joves, els problemes derivats del consum de tòxics, les fugides dels joves i la progressiva feblesa dels equips professionals són tots producte i manifestació directa de la pèrdua de sentit de la institució protectora, que ha quedat obsoleta respecte als nous subjectes de protecció, dinàmiques i realitats socials.

L'acció protectora limitada a la minoria d'edat i la condició d'estranger que determina la seua vida fora del CAM, sotmet als joves a tractar d'adaptar-se a la dinàmica institucional i als criteris i orientacions dels i les professionals, en tant que faciliten l'accés a certs recursos que poden millorar les seues possibilitats d'assolir l'èxit del projecte migratori. A l'analitzar el CAM com una institució total, hem pogut comprovar, entre altres coses, com constreny i determina el context institucional les relacions pedagògiques i les funcions de criança que acompanyen o -haurien d'acompanyar- a la intervenció socioeducativa.

També, hem pogut rescatar algunes de les pràctiques i experiències significatives dels joves al CAM que, guarden relació amb la intenció del projecte i equip educatiu de dotar de sentit la institució protectora i tractar d'adequar-se a la realitat dels joves i les seues necessitats, accions lligades a la forma de mirar els joves i els seus processos migratoris. Considerem que els elements analitzats en aquest capítol, descriuen un currículum institucional ocult que determina la posició d'aquests joves en la societat de destí, a més d'evidenciar les lògiques de control subjacents i tendents a reproduir les desigualtats socials. Però també, promouen la reflexió entorn als reptes que suposa la protecció d'aquests joves migrants i la reflexió crítica sobre la tasca dels i les professionals de la intervenció socioeducativa amb i per a aquests joves i la seua inclusió social.

CAPÍTOL 9. JOVES A LA DERIVA

9.1. L'arribada dels 18 anys.

Com hem explicat, complir 18 anys suposa l'eixida del CAM. L'inici de l'edat adulta significa la caducitat dels drets dels qual gaudien els joves sota la garantia jurídica de menor d'edat. Alguns d'ells seran derivats a les possibles places d'emancipació als recursos que gestionen diverses entitats; altres, potser amb contracte laboral, buscaran un pis per a compartir; alguns es trobaran al carrer. La situació documental als 18 anys exercirà un fort influx sobre les seues vides i les seues d'estratègies. Deixaran de ser «menors estrangers no acompanyats» per a convertir-se en sols migrants o, com n'és el cas de moltes institucions i bona part de la societat, en «immigrants».

Òbviament, amb l'arribada dels 18 anys, segons els recursos de què disposen (treball, familiars, pis d'emancipació, permís de residència, etc.), la seua manera de viure el moment serà diversa.

Pues ahí es más tensión, porque piensas que... a ver que... es como la lotería, ¿no? A ver si vas a ir a un piso o vas a ir a la calle. Porque claro, hay a veces los pisos están muy llenos, o... o la gente, pues, no te hace ilusión. Tienes que hacer una entrevista y todo eso, pues a veces, pues, te cogen y a veces no. Porque hay gente que está saliendo del piso, que está en la calle. Y, claro, pues a mí me hicieron una propuesta de seis meses, pues, tienes que cumplir unas cosas: pues, bajar todos los fines de semana a la cocina, si aprendes a cocinar así si vas a un piso y estás solo, pues, aprendes a cocinar y a hacer, luego, más tareas... limpiar la habitación. Cosas de casa: limpiar habitación, los baños... Cada vez te tocaba en una sala. Y... y hasta que cumplí los dieciocho, pues, tuve suerte y me trajeron aquí a Torrente, porque había plazas [...] Sí, sí, el miedo... sí que tienes ese miedo de decir: "Yo, si salgo a la calle, ¿dónde voy?" Porque, claro, tú no tienes nada en la cuenta, ni... estás trabajando, ni nada, pues entonces, ¿dónde vas a ir? Por eso, pues, intentas hacer lo mejor, hablar con los educadores y a ver qué te dicen. Porque claro, los educadores... si yo llevo tanto tiempo con ellos, cuatro años, entonces no te van a llamar para tirar a la calle. Y, al final, pues, lo han entendido y se han reunido y lo hablaron entre ellos y fue, entonces, tuve suerte y... me trajeron a Torrente (E-4)¹⁵⁷

La preparació de cara a afrontar la sortida del CAM, com s'extrau del discurs anterior, comença mesos abans. El projecte educatiu tracta d'apaivagar alguns dels efectes que comporta la vida en el context institucional, com la manca d'entrenament en certes responsabilitats i tasques i així, es mira de potenciar l'adquisició de determinats hàbits¹⁵⁸ que seran necessaris arribat el

¹⁵⁷ Malgrat que el jove interpreta que l'equip educatiu pren les decisions, finalment les propostes per a la cerca de recursos es realitzen en els 3 últims mesos d'estada del jove, com a conseqüència de la seua escassa disponibilitat. Alguns joves participen intensament en la busca, però altres, la majoria, en deleguen la responsabilitat.

moment de l'emancipació, tant si tenen possibilitats de viure pel seu compte com si tenen possibilitats d'accedir a un recurs d'emancipació. No obstant, la sensació de por i incertesa és un element present als discursos de tots els joves quan evoquen el moment:

Claro, ese momento, claro. Porque no sabía qué voy a hacer, no sabía, porque tenía un montón de miedo, no sabía, porque realmente estás bien y solo tienes, por ejemplo, solo tienes ese centro, que puedes, por ejemplo, allí es donde estudias, allí es donde comes, allí donde... todo. Y si llega este momento, llega este día, y te dicen, por una desgracia, te dicen: "Tú no has estado bien, tienes que estar en la calle". Entonces, pues... un golpe en el corazón [ríe], ¿sabes? No sabes qué va a pasar, como te digan: "¡Pom!..." (E-7).

Esta narració revela dos factors que cal considerar amb deteniment. Per una banda, comprovem com per efecte de la institucionalització es crea un context que alberga gran part de la seua quotidianitat i del qual en són dependents, fet que guarda especial relació amb la incertesa que els provoca l'arribada dels 18 anys; per altra banda, el pes de la decisió sobre la derivació del jove en el moment de l'eixida i el problema de l'escassetesa de recursos d'emancipació recauen, a ulls dels joves, bàsicament sobre l'equip educatiu¹⁵⁹.

La incertesa sobre el futur immediat genera una forta tensió que es materialitza en els seus comportaments i estat emocional en els últims moments d'estada al CAM:

Sí, en marzo cumplía los 18 años. Bueno me dijeron, me dijeron de escribir una carta de querer ampliar pues sí, el período hasta que termine por lo menos el curso. Entonces la escribí, y me aceptaron. Entonces me quedé hasta que terminó el curso, creo que era julio, o junio, no me acuerdo. Pero no estaba consciente que me tenía que ir. No sé, yo pensaba como que iba a seguir todo el tiempo, no estaba consciente la verdad. Y un día, pues, estaba un día, a finales de julio, cuando terminó el curso. Y volví de Gandía al centro y de repente me dice un educador de que me tenía que ir ya. Entonces era, pues, no me esperaba, no esperaba esto, tuve una reacción mal. Me enfadé mucho. Y, uf, no sé, pero yo qué sé. Era la realidad, pero no sé, se ve que yo no estaba del todo consciente de esta realidad (E-1)¹⁶⁰.

---

¹⁵⁹ La frustració per les limitacions de recursos d'emancipació, així com les condicions d'eixida d'alguns joves del CAM, també han afectat els i les professionals, als qui els joves consideren responsables o culpables de la situació. Alguns joves participen en la recerca activament, altres mostren una actitud passiva.

¹⁶⁰ En aquest cas, es va realitzar una ampliació de tutela perquè pogués acabar el curs a l'institut de Bunyol.

La intensitat emocional que comporta l'eixida del CAM, palesa l'enorme dependència i inseguretat que resulta d'un període llarg d'institucionalització. Com veiem en aquest exemple, malgrat que el jove gaudia de contracte laboral i recursos econòmics al moment d'eixida del CAM.

Altres joves viuen de manera positiva els darrers moments al CAM, anhelan l'arribada del moment perquè anhelan intensament la llibertat:

Bien, siempre estaba feliz [...] Sí, también los educadores me han dejado un poco suelto [...] Sí... que ya no... que yo tampoco, me he hecho un poco mayor, ya no discutía mucho... Los educadores, por ejemplo, por la tarde, si algún día no tengo ganas de hacer el taller a esa hora puedo hacerlo más tarde, ¿me entiendes o no? (E-8).

La sortida del CAM implica un canvi de posició dels joves en la societat. La majoria d'edat constitueix un nou ritual de pas, l'inici d'una nova etapa plenament autònoma que suposarà la responsabilitat total i absoluta sobre la seua vida i les seues estratègies de supervivència. Ara bé, no sols aquest ritual cobra importància per la caducitat dels drets que garantia la tutela. També han de trencar, per segona vegada, el vincle amb uns espais que eren força significatius per a ells.

Bueno... era todo, ¿sabes? Porque estás ya acostumbrado, ya... te acostumbras, que te sientes como que estás con familia, la verdad, ¿eh? Sientes que estás con familia. Y luego te sales a otra vida... ¡Es como si te acabas de venir a España! Sí, otra vez a empezar de cero. La verdad que lo echo de menos, ¿eh? (E-2).

9.2. L'emancipació.

La Federació d'Entitats amb Projectes i Pisos Assistits (FEPA) defineix l'emancipació en relació amb els «joves extutelats» com:

«La transició d'una situació de protecció a una situació d'autonomia, moment en el qual entren en joc el desplegament de les diferents competències assolides i es posen de manifest les dificultats i les mancances personals. Es tracta d'un camí únic i personal en què factors com la família, l'origen, els recursos disponibles i les pròpies capacitats hi juguen un paper decisiu» (Villa, 2015:13)

Els factors de risc que han d'enfrontar els joves migrants en finalitzar el temps de tutela són diversos. Principalment determinant serà el temps que hagen passat al CAM, fet que es vincula amb la seua situació documental, però també els estudis que hagen realitzat, amb les

competències i habilitats que hagen sigut capaços d'assolir mitjançant el projecte educatiu i els recursos que hagen tingut a l'abast. Generalment, el fet de no disposar recursos econòmics propis ni d'una xarxa familiar són factors de risc comuns –malgrat que no els únics– a tots ells. Per això és necessari que aquests joves pugen accedir a recursos que possibiliten el desenvolupament del seu procés d'emancipació en condicions de qualitat.

Al llarg d'aquests anys de presència del fenomen, s'ha qüestionat des de múltiples instàncies la manca de recursos d'emancipació que es posen a disposició dels joves una vegada ixen del sistema de protecció. Aquesta carència no sols comporta el risc d'exclusió i marginació social, sinó que, a més, condiciona els processos de selecció que porten a terme les institucions implicades, les que deriven i les que reben els joves. L'entrada a un recurs d'emancipació requerirà d'informes socials del jove que donen compte de la seua biografia i de la seua trajectòria al CAM. És un fet constatable que la majoria dels esmentats recursos a penes disposen de professionals i a sobre, s'ubiquen en comunitats veïnals. Tot això fa, que es configure un ideal de candidat, on es valorarà especialment el grau «d'adaptació previsible» del jove a les normes i responsabilitats que acompanyen l'habitatge¹⁶¹.

¿Cuándo se está acercando? Pues... las normas que tenían ahí, pues si eres un buen chico y tal, pues a los 18 años, pues no te vas a quedar en la calle, no te vas a quedar en la calle porque eres un buen niño y te portas bien y no mereces eso, ¿no? Entonces, a mí antes de llegar los 18 años me llevaron a un piso, a un piso de acogida también, pero era de menor, para aprender cosas para cuando prepararte pa' mayor. Pues me llevaron a un piso ahí, a una casica bien, me lo pase bien ahí, aprendí un montón de cosas, aprendí ahí a hacer de todo, comida, a hacer muchas cosas (E-7).

L'anàlisi de la seua resposta ens proporciona informació sobre els esquemes cognitius mitjançant els quals els joves carregen de sentit la seua experiència en la institució. L'*habitus*¹⁶², produït en unes determinades condicions socials, funciona ajustant-se a les

¹⁶¹ Una vegada més, la prioritat dels fins i interessos institucionals deixa fora els joves que mostren més mancances o requereixen de major atenció. Aquesta circumstància té a veure amb la falta de professionals que pugen custodiar el pis i dur a terme la intervenció, com també amb l'escassa predisposició de les comunitats veïnals a acollir aquests pisos, per causa dels estereotips i estigmes atribuïts als joves en general i als joves migrants d'origen marroquí en particular.

¹⁶² L'*habitus* es defineix com un sistema de principis generadors de pràctiques, apreciacions i percepcions (Bourdieu, 1988). És un sistema incorporat al llarg de la història i la trajectòria social de l'individu, mitjançant la socialització i familiarització pràctica amb espais i de praxis que són produïdes d'acord amb esquemes generatius en els quals s'inscriuen les divisions i categories del món social de grup on es troba l'individu. El concepte d'*habitus* és indissociable del de «racionalitat pràctica»: “Los padres no enseñan a sus hijos a ser «racionales» -a maximizar sus costes y beneficios- sino «razonables»: a comportarse como conviene a la situación” (Martín Criado, 1998:76).

condicions de les quals n'és producte. Així doncs, els joves emmotllen el seu comportament i la visió que tenen d'ells mateixos a l'ideal construït i desitjat per les lògiques institucionals.

La FEPA, federació de caràcter estatal, inicia una recopilació d'informació sobre els diversos projectes i recursos d'emancipació que ofereixen les administracions públiques en cadascuna de les comunitats autònomes, conscients que l'existència de recursos per a joves en procés d'emancipació diferia significativament d'una a l'altra. Amb la informació recopilada s'elabora un primer document (actualment continua en evolució) el 2013: *Primera Aproximación a los Servicios de emancipación en los distintos territorios*¹⁶³. Pel que fa al País Valencià, s'hi assenyala l'existència d'un decret que fa referència als pisos d'emancipació per a majors de 18 anys, malgrat que per falta de recursos econòmics el decret no ha estat desenvolupat. Quant als projectes i serveis d'emancipació reconeguts per l'Administració valenciana, sols esmenta un pis de 6 places per a joves estrangers (de 18 a 23 anys)¹⁶⁴ i un pis per a xiques extutelades, sobretot víctimes de violència. El document, que sols parla de la província de València, únicament recull l'existència de 4 pisos d'emancipació gestionats per diverses entitats.

Sobre aquestes dades, cal destacar que existeixen més pisos d'emancipació que fa anys que funcionen a la província, però efectivament no depenen de la Generalitat Valenciana¹⁶⁵. El 2014 i 2015, la Conselleria de Benestar Social va convocar unes ajudes econòmiques adreçades a programes de prevenció, protecció i inserció de menors en situació de risc o amb mesures jurídiques de protecció¹⁶⁶. Un dels objectes de la citada ordre són els programes d'emancipació i autonomia personal de joves extutelats que hagen arribat a la majoria d'edat. Així, l'Ordre 28/2014 de 17 de desembre exposa:

“En esta línea i conscients que molts dels menors del sistema de protecció, al complir la seua majoria d'edat, no tenen estructures familiars que puguen continuar prestant el suport necessari per a la seua inserció i autonomia personal, s'impulsa el suport de programes d'emancipació d'estos jóvens quan existisca un compromís i capacitat d'esforç per a la seua plena inserció sociolaboral i autonomia personal”.

¹⁶³ Es pot consultar en el següent enllaç: <<http://www.fepa18.org/wp-content/uploads/2014/04/LA-EMANCIPACION-EN-ESPA%C3%91A-DIC13.pdf>>

¹⁶⁴ Aquest pis es va tancar a finals de febrer de 2014. El pis estava destinat per a joves entre 16 i 23 anys.

¹⁶⁵ No hi ha cap informació recopilada i publicada sobre els recursos existents.

¹⁶⁶ ORDRE 25/2013, de 23 de desembre i ORDRE 28/2014, de 17 de desembre de la Conselleria de Benestar Social. Ambdues ordres aproven les bases reguladores per a la concessió d'ajudes mitjançant procediment de concurrència competitiva, amb la intenció d'impulsar la iniciativa i donar suport a les entitats sense ànim de lucre que desenvolupen els seus projectes en aquest àmbit. Segons l'Ordre 28/2014, per a l'exercici 2015, el crèdit total màxim estimat per al pagament de les ajudes d'aquesta línia de projectes d'emancipació, en l'esborrany de pressupostos de la Generalitat per a l'any 2015, representava 214.070 euros.

Una vegada més, comprovem com es relega al Tercer Sector l'atenció a les necessitats de la joventut. La Conselleria impulsa la iniciativa privada de projectes per a joves *extutelats*, però el suport econòmic que brinda sol ser, per regla general, mínim. Aquest tipus de gestió té conseqüències directes sobre el model de recursos, que corren el risc de convertir-se en recursos de caràcter merament assistencial, sense capacitat suficient per a donar resposta a necessitats com ara la inserció laboral, ja que manquen de personal i de finançament per tal de definir i ajudar els joves en els seus itineraris d'inserció laboral individuals¹⁶⁷.

Els recursos d'emancipació que compten amb les figures d'educadors i educadores socials proporcionen un marc de suport idoni per als joves, ja que aquests sí poden acompanyar-los i buscar solucions per a les carències que dificulten el seu procés de «desinstitucionalització». Aquesta presència de referents educatius fa que alguns joves s'hagen integrat fàcilment als pisos i que el canvi no haja estat en absolut traumàtic:

La verdad, para mí no cambió nada. Porque yo he seguido con educadores, he seguido aportando igual que antes, y haciendo lo mismo que hacía antes, estudiar, y hacer lo que tenía que hacer en el centro, en el piso, limpiar igual, para mí no fue ningún cambio. Bueno, un poco de libertad sí, que podía salir un poco más, si allí salía una hora, en el piso salía una hora y media, dos... (E-5)

Tots els discursos dels joves entrevistats comparteixen el caràcter simbòlic que assoleix la llibertat en aquest moment de transició. En alguns casos, el rebuig cap a la posició de dependència de l'autoritat adulta (que defineix la seua situació al si família i al CAM mentre són menors) és tant significativa que alguns joves no són capaços de viure en recursos d'emancipació on es reproduísca aquest model.

---

¹⁶⁷ Exposem unes dades en valors aproximatius per poder avaluar el tipus d'ajuda. Les ajudes concedides a les diverses entitats per a la gestió dels pisos d'emancipació es situen al voltant de 11.000€ per recurs. Segons hem pogut detallar, el cost d'alimentació i transport anual per 4 places és de: 9.300€ euros, aproximadament. Les despeses fixes (electricitat, aigua i Adsl) ascendeixen a 1.200 euros. És a dir, 10.500€. A estes despeses cal afegir el cost anual d'almenys un/a (mínim) professional (a jornada completa) = 30.000€. Més despeses derivades d'activitats, material escolar, taxes i gestió documental, així com la gestió administrativa del recurs. Un càlcul aproximatiu del cost del projecte anual és de 41.500€, dels quals la Conselleria subvenciona el 23%. A continuació, contrastem aquests valors amb l'última licitació (contracte administratiu de servici de gestió) d'un pis d'emancipació de la Generalitat, tancat el 28 de febrer de 2014. Aquest pis, era de titularitat pròpia de la Generalitat Valenciana depenent de la Conselleria de Benestar Social i de gestió educativa delegada a una entitat privada. Amb 6 places residencials i quatre educadors/es, el pressupost màxim de la licitació (iva inclòs) per a 8 mesos, era de: 112.266,00€ (Nº Expedient CNMY 13/03-3/72, 26 abril de 2013). Restem el cost dels professionals, que aproximadament per a 8 mesos és de 80.000€. Això suposa 32.266€ per a les despeses fixes i alimentació, transport, activitats, etc., per a 8 mesos. Podem comprovar l'estalvi econòmic que comporta per a l'Administració potenciar la iniciativa privada per a la gestió d'aquests tipus de recursos.

Es que el dueño que lo llevaba era un hombre que... siempre quería saber dónde estabas, con quién andas, con quién vas, te trataba como si tuvieras ocho años y... eso a mí no... Ya he tenido bastante con lo del centro, que tenía horarios para entrar y eso... y por eso no me gustaba a mí ese piso. Y ahora me he cambiado a uno que, un poco libertad¹⁶⁸ (E-8).

Y me llevaron a un piso, ¿vale? A un piso que te... era que te dan seis meses y que me fui al piso y... Sí, que era en Jesús, creo. Y llego el primer día y me estaban haciendo una entrevista los del piso, y no me gusta porque yo sale desde el centro, que tenía dieciocho años, que quería buscarme un futuro, un trabajo y cosas que hacer. Y lo del piso había muchas normas que tienes que tres días a la semana ayudarles a comprarle la comida a la gente, y en dos semanas no sé qué otras normas habían de la limpieza y otras cosas, ¿vale? Que te obligaban a hacer otras cosas y te decían si no lo haces te van a perder el piso y yo he dicho: "Vale, que yo he salido del centro para buscarme una buena vida, un trabajo o lo que sea y así no voy a seguir". Y me han dicho: "Pues no hay otra cosa". Y la he dado las llaves en el día siguiente, que van dos días que me han dado ese piso, y he dicho que me voy a buscarme la vida y me he ido a Murcia, ¿vale? Me he ido a Murcia y me he quedado allí dos semanas buscando trabajo (E-2).

En les entrevistes realitzades en el transcurs del treball de camp i també a través d'algunes converses que hem mantingut amb alguns joves durant el procés de selecció, hem constatat l'existència d'alguns projectes d'emancipació molt deficitaris, no sols pel que fa a les condicions de l'habitatge, sinó també per l'exigu suport que proporcionen, per exemple en l'assessorament i seguiment de tràmits documentals, essencials en el cas dels joves migrants¹⁶⁹.

Que es una chatarra, vamos... Las cosas como son. Un futuro así... uf. Ya te he dicho que fue un error. He aprendido [...] Pues que no hay ventanas, no hay lavadora. Estamos todo el año con el frío, lavamos con las manos. No hay donde cocinar, la nevera está rota... No hay persianas... [...] Sí, nos hacen la compra. ¿Allí qué te van a dar? ¿De comer? Dormir, nada más. Ni siquiera te preguntan [...] Te dejan ahí... Yo quiero cambiarme de piso. Voy a ver si encuentro un piso. Desde que he estado en ese piso no me ha salido nada bien. Estoy mirando a ver si encuentro una entrevista con alguien o algo. Porque en ese piso ni siquiera duermo, ¡ni siquiera como! No me da la gana comer allí. Salgo a comer con unos

¹⁶⁸ Aquest jove entra amb 12 anys al CAM i passa 6 anys dins del context institucional.

¹⁶⁹ Diguem essencial perquè el fet que els joves s'inscrisquen en algun projecte d'emancipació possibilita la renovació del seu permís de residència, atès que la Delegació de Govern exigeix la justificació de mitjans de vida. En el cas de les residències temporals no lucratives (les més habituals), els joves han de justificar el 40% del IPREM, entre altres requisits. Els informes socials de les entitats que gestionen aquests projectes són especialment rellevants, tal com estipula l'actual Llei d'Estrangeria. A més, generalment, els joves necessiten assessorament per als diversos tràmits i documentació que han de realitzar. Com que no existeix cap servei d'assessorament, acudeixen al CAM per tal de rebre l'ajuda dels professionals que coneixen. Advertim que no hi ha cap supervisió d'aquests habitatges d'emancipació.

*amigos o por ahí... ¿Dónde vas a cocinar allí? Con tantos problemas que vienes...
Es una casa... Mejor una casa del banco que esa. Mal (E-6).*

Fixem-nos ara en la política de joventut. El 2014, l'Ajuntament de València elabora el Pla de Joventut (2014-2018), que consta de 9 objectius, 53 mesures i 214 accions i que s'adreça a la població d'entre 3 i 35 anys d'edat. Entre els objectius estratègics, el que fa 9 versa sobre la política d'habitatge. Entre les mesures que proposa, hi ha l'afavoriment de les condicions òptimes per a l'accés de la població jove a l'habitatge, el recolzament a les persones emancipades en precarietat i l'establiment de fórmules de cooperació pública-privada. Segons assenyalava el Pla, aquestes mesures i les consegüents accions entraran en vigor durant el període 2016-2018. El Pla persegueix la implicació d'altres entitats públiques i privades que es corresponsabilitzen del desenvolupament dels objectius a través de l'«adhesió»¹⁷⁰. És a dir, projectes que ja funcionen i que són finançats per altres entitats s'adhereixen al Pla, sense que implique cap tipus de compromís afegit.

Actualment no hi ha cap base de dades que recopile la informació sobre els recursos existents, de manera que la responsabilitat de buscar aquells que són disponibles recau en els equips tècnics i educatius dels centres d'acollida o en les mateixes persones necessitades. El 2015, i amb les entitats subvencionades per tal de portar a terme projectes d'emancipació, la Conselleria de Benestar Social tracta d'impulsar la coordinació de les diverses entitats amb la Secció del Menor, així com amb els centres d'acollida per a distribuir de la millor manera les places disponibles¹⁷¹.

9.3. Joventut migrant, formació i inserció laboral.

Indica Martín Criado en la seua interessant obra *Producir la juventud* (1998) que parlar de joventut és un despropòsit teòric, ja que «bajo el nombre se recubren situaciones que sólo tienen en común eso: el nombre» (1998:88). Segons els seus plantejaments de partida, la joventut no forma un grup social, que agrupe la identitat de totes les persones incloses en un arc d'edat. El concepte aplega subjectes i situacions que sols tenen en comú l'edat. Sota d'aquesta prenoció que és la joventut, s'hi inscriuen diverses condicions materials i socials d'existència associades a les diferents posicions en l'estructura social, en les relacions de producció i en la distribució de les distintes espècies de capital (Martín Criado, 1998). A partir

¹⁷⁰ El Pla de Joventut es pot consultar a l'enllaç: <<http://www.juventud-valencia.es>>

¹⁷¹ La coordinació es limita a la derivació. S'ha creat la figura d'una Tècnica de la Secció del Menor per tal de parar esment a les necessitats dels centres d'acollida i controlar les places existents als pisos gestionats per les diverses entitats, però açò no vol dir que la Conselleria tinga cap potestat sobre els joves. La tutela administrativa cessa tan aviat compleixen 18 anys.

d'aquesta premissa, volem apropar-nos a la relació entre els joves migrants¹⁷², amb la seua particular estructura de capital i trajectòria social, el sistema escolar i el mercat laboral.

Malgrat que l'objectiu d'aquesta investigació no és analitzar l'estructura del sistema escolar ni del mercat de treball, entenem que la seua estructura de condicions afecta les diferents posicions socials. Per tant, s'han de tenir en compte com a condicions generals de producció de les estratègies que adopten els agents, en aquest cas els menors d'edat migrants.

Si comencem pel sistema escolar, la majoria de joves migrants menors d'edat arriben amb edats superiors als 16 anys, raó per la qual ja no accediran a l'escolarització obligatòria. En els casos en què han estat escolaritzats, concorren elements que n'obstaculitzen l'èxit: els joves manifesten dificultats a l'escola, no sols per la competència lingüística, sinó també pels continguts. Aquests són dos dels motius fonamentals pels quals, segons alguns autors¹⁷³, es produeix una segregació dintre del sistema escolar: l'escola privilegia uns continguts – «cultura»– vinculats amb el llenguatge distintiu de les classes mitjanes-altes i, alhora, les expectatives d'aconseguir un títol escolar guarden estreta relació amb la posició social, per causa de l'*habitus* (Martín Criado, 1998:128).

Com hem pogut testimoniar, la majoria dels joves migrants provenen de famílies de recursos molt limitats, la majoria amb escassos estudis. En un intent d'aproximació a la relació entre l'origen social (capital familiar i posició social) i l'èxit escolar, trobem que l'únic jove migrant que ha finalitzat l'escolarització i ha accedit a estudis superiors té la referència del seu germà major, que va cursar estudis universitaris al Marroc:

Cosa que también al principio no tenía. Por ejemplo, telecomunicaciones no tenía la idea de qué es, pero siempre tenía mi hermano como un, una referencia entonces él también, porque mi padre siempre: "Mira tu hermano". Me comparaban, yo qué sé, "Mira tu hermano". Entonces decidí, pues, ser como él, yo qué sé... Como él lleva bien sus estudios, pues yo dije, pues voy a hacer lo que él hace (E-1)¹⁷⁴.

Si analitzem el relat de la seua experiència podem valorar la importància de les estratègies que va engegar el jove i els recursos disponibles que han determinat la seua trajectòria. Ell va comptar amb treball remunerat mentre va ser menor d'edat i també a l'eixida del CAM, fet que li va permetre acabar els seus estudis de Batxillerat, no sols gràcies als recursos

¹⁷² Al·ludim a joves migrants tutelats per l'Administració abans d'arribar a la majoria d'edat. Ara se'ls anomena joves extutelats.

¹⁷³ Postulats essencials en la sociologia de l'educació (Bourdieu i Passeron, 1967;1977).

¹⁷⁴ En el curs 2014-2015, cursa tercer del Grau d'Enginyeria de Tecnologies i Serveis de Telecomunicació.

econòmics, sinó a l'estabilitat documental de què disposava. Després va realitzar un Grau Superior a Còrdova, on residia amb un familiar directe. Finalment, les relacions socials construïdes durant la seua etapa al CAM li van brindar suport per a cursar estudis universitaris i a més, va obtenir una beca¹⁷⁵. Com explica ell mateix, hi ha un fet clau que ha marcat la seua trajectòria:

Pero también yo vine, como te dije, pues viví un año con mi tío. Entonces ya estaba casi más o menos acostumbrado a esta vida. Luego hubo un tiempo que mi tío se fue a Marruecos y me dejó, me dejó, pues, solo no, pero con gente, pero sin él, digo. Y porque había muerto mi abuelo y se fue a Marruecos. Entonces también tuve una experiencia de estar como solo, de... y eso creo que me ayudó mucho a, a aprovechar el centro este, a aprovechar todo lo que se me ofrecía el centro, pues... aprovechar la presencia de los educadores para que me ayudaran a mejorar [ríe], yo qué sé. En mis estudios, en mi..., no sé, en el idioma. No sé, yo creo que salí preparado (E-1)¹⁷⁶.

La narració de l'experiència d'aquest jove ens permet destacar aspectes significatius del procés d'integració que en altres narracions estan absents. En concret revela la presència de referents educatius com element clau que li ha proporcionat l'estabilitat i els recursos necessaris per a afrontar la seua trajectòria en vistes a una inclusió social futura i a un desenvolupament de la seua autonomia.

Les expectatives formatives que alberguen els joves en arribar són específiques. Aspiren a una capacitació laboral en determinades especialitats¹⁷⁷ que els permeta accedir ràpidament al mercat de treball. Especial incidència té en les seues estratègies la limitació del temps de tutela i, per tant, d'estada al CAM. Els joves menors d'edat que migren disposen d'informació suficient, coneixen la legislació i saben que no podran treballar fins als 16 anys. De la mateixa

¹⁷⁵ En el cas concret dels joves migrants, el paper de les relacions de solidaritat informal alhora d'evitar les zones d'exclusió és significatiu. Sovint, les relacions socials creades amb alguns/es professionals dels recursos per on han passat esdevenen agents de protecció social claus. Tampoc pot passar desapercebut a l'anàlisi el procés de socialització durant la seua tutela, en companyia de professionals, majoritàriament persones joves entre 25 i 40 anys, amb estudis superiors, que són referents i agents de socialització fonamentals.

¹⁷⁶ Recordem que aquest jove, abans d'entrar al sistema de protecció, va passar un any amb el seu oncle a un poble de València. Finalment, va decidir marxar i intentar accedir al sistema de protecció.

¹⁷⁷ El treball al CAM ha permès assistir a canvis en les preferències per la especialitat en funció del mercat laboral. En els últims dos anys, molts joves han mostrat interès per la cuina i la gastronomia, quan fa sis anys cap jove d'origen marroquí mostrava predisposició per aquesta opció formativa. Aquest fet guardava relació amb l'existència d'estereotips sobre els rols de gènere i també amb elements culturals derivats de les normes religioses al voltant del consum de carn. La gradual inclinació per la cuina i la restauració també té a veure amb la influència que exerceix la producció mediàtica actual, que ha posat la cuina de moda. De fet, des del 2012, s'han disparat les matrícules en Hostaleria i Graus de Formació Professional de cuina i gastronomia, ja que han detectat un alt índex d'inserció laboral en aquest àmbit: Notícia del 22/10/ 2014 disponible a: <<http://www.abc.es/madrid/20141022/abcp-boom-chef-llega-aulas-20141021.html>>

manera, saben que els atendran fins als 18 anys, moment en què hauran de trobar els recursos econòmics que els investisquen d'autonomia. Aquestes condicions donen peu a les diverses estratègies en funció també de les expectatives dels joves¹⁷⁸.

E: ¿Tú vienes aquí a trabajar?

Sí, bueno, a estudiar, un poquito, y a trabajar (E-8).

La mitjana de joves migrants menors d'edat atesos apleguen amb més de 16 anys, per la qual cosa molts no són escolaritzats. En els darrers cinc anys, les opcions formatives s'han concentrat, especialment, en els *Programes de Qualificació Professional Inicial (PQPI)*¹⁷⁹.

Pues empecé a estudiar castellano igual que en Monteolivete porque hacen talleres, y ese mismo año, o 2012, me apunté a un curso de metal. Estaba estudiando aquí en Valencia y al mismo tiempo estudiaba castellano en Buñol también [...] Aquí en Valencia un PCPI de soldador [...] Y así vamos hasta que acabó. El siguiente año igual, me apunté en otro de carpintería, y bueno, todo bien (E-5).

Respecte a la incidència de l'estructura del mercat laboral, cal destacar els efectes de la crisi, ja que la mancança de recursos i opcions ha influït en l'augment de l'interès d'aquests joves cap a la formació i la seua voluntat de millorar les seues possibilitats de treballar. Ara bé, també és cert que la falta de recursos socials disponibles en limita les oportunitats de formació a la sortida del CAM i en funció de les condicions amb què s'enfronten, les seues estratègies posteriors seran d'un signe o d'un altre:

Sí, pero no lo sé... porque donde estoy yo ahora... me lo tengo que pensar estos dos meses, porque es... porque en el piso donde estoy, nos han dicho que solo es un año estar ahí. Si solo es un año, mejor hago peluquería seis meses y... Pero yo lo que quiero es mecánica. Mecánica son dos años, el piso es un año, entonces luego no tengo... de seguir... no tengo como seguir... (E-8).

Altres exemples de discurs sobre la trajectòria formativa dels joves, ens mostra com les expectatives d'inserció laboral poden acabar adaptant-se a les possibilitats i reorientacions cap a itineraris formatius. En el relat que a continuació transcrivim s'exposa tot un itinerari formatiu on el jove va passant d'uns recursos a altres, sempre dintre de l'àmbit de la formació per al treball. Un relat que evidència un canvi pel que respecte a les seues expectatives inicials

¹⁷⁸ Com hem exposat al capítol anterior, mitjançant el relat d'un jove entrevistat, pot succeir que alguns menors d'edat falsifiquen la seua edat per tal d'accedir al mercat de treball.

¹⁷⁹ En el curs 2009-2010, es van establir els PCPI en substitució dels Programes de Garantia Social (PGS). Adreçats a un alumnat major de 15 anys que no ha obtingut el títol de Graduat en ESO, tenen com a objectiu atorgar competències professionals pròpies d'una qualificació de nivell 1. Amb l'arribada de la LOMCE, els PCPI desapareixen reemplaçats per la nova FP Bàsica (PQPI).

d'inserció ràpida en el mercat de treball. Malgrat aquestes expectatives inicials, el jove actualment és a punt de concloure un Grau Mitjà de Cuina i Gastronomia:

He entrado a clase de segundo de la E.S.O [...] Sí, en el instituto. Y... pasé dos años estudiando y luego... luego, cuando cumplí los dieciséis años me fui a hacer un PQPI [...] Un PQP de un año que era de albañil, entonces pasé un año allí yendo desde Buñol hasta Mislata, porque es donde es el sitio. Me daban el dinero para el tren, todo, todo, para el metro, pa' todo eso. Y pasé un año estudiando en el PQPI ese de albañil. Y luego me pasé, y hice otro curso, un TFC y ahí era de seis meses: tres meses de formación y otros tres meses de práctica, de los cuales, esos tres meses me hizo un contrato como peón, y ahí me pagaron, en esos tres meses. Y luego saqué la prueba de acceso, después de que me costó tres veces [ríe] o cuatro, repitiendo y... como yo quería, pues, hacer. "Gente en situación en dependencia", entonces no había de eso y al final probé un sitio de electricidad e hice un año en electricidad, pero a mí electricidad no me ha gustado porque... no me gusta, es de estos... muchos números y esas cosas. Luego me llevaron a un curso de teleasistencia, ahí sí que pasé tres meses, no, cinco y un mes de práctica como operador. Luego, pues, después del verano he vuelto a entrar a enviar la solicitud para estar, para entrar en ese grado medio de gente en situación de dependencia y al final, pues, tampoco había entrado. Y en septiembre, no, octubre, pues un día que me levanté y dije: "Voy a ir a los institutos y voy a ver qué tienen ahí, a ver qué hay", porque no quería estar todo el año aquí sin hacer nada y directamente fui. Fui a la Ciudad del Aprendiz, entré allí y les pregunté qué les quedaba y me dijeron: "Pon aquí todos tus datos y pon lo que quieres hacer..." [ríe]. Y yo, pues, puse cocina, así, porque mi madre siempre me decía que haga cocina porque mi tío es cocinero, en la Marina. Entonces me dijo: "Tú haz cocina que es mejor y tal", porque yo de pequeño venía con la idea de hacer cocina, con dieciséis años, porque yo quería hacer cocina. Entonces, pues, la gente dice: "Es que vas a cocinar cerdo, vas a comer cerdo... tienes que hacer estas cosas..." [...] "Es que tú vas a cocinar cerdo, y eso no está bien, que es haram y tal". Y, claro, con esa edad, pues, me daba un poco de miedo y me rechazó, claro. Y, claro, y... y cuando me he ido ahí, me he puesto toda la información, he puesto cocina, pasé tres días y me llamaron, me dice: "Estás ingresado". Y yo: "¿Cómo?" [ríe]. "Sábado estás allí, por la mañana" [ríe]. Y nada, fui y lo entregué... Cogí la hoja esa de todos los documentos y las rellené para la plaza y ya fui a clase. Y me compré la ropa, el director me regaló una mochila de cuchillos y todo eso... (E-4)

S'observen alguns factors de caràcter «cultural» que influencien l'elecció d'una determinada branca d'estudis, així com la referència familiar i la seua participació en el projecte migratori del jove. Ara bé, si comparem aquesta trajectòria personal amb la disposició de recursos de protecció trobem que aquest jove va viure la seua minoria d'edat al CAM (3 anys i 2 mesos). En aquesta etapa va estudiar a l'institut (fins als 16 anys), després es va inscriure al PCPI i al TFC i va realitzar el Curs de Teleassistència. També es presenta en diverses ocasions a les provés

d'accés per al Grau Mitjà. En complir els 18 anys, és traslladat a un recurs d'emancipació sota la titularitat de la Conselleria de Benestar Social¹⁸⁰ i és en aquest període quan accedeix i comença la formació de Grau Mitjà¹⁸¹.

Aquesta trajectòria ens serveix com a exemple per a sostenir que una intervenció de protecció integral dels joves migrants, no limitada únicament a la seua minoria d'edat, proporciona una estructura de condicions i oportunitats educatives determinants per al seu futur. L'escassetat de recursos i una política social centrada en la categoria jurídica de menor han construït per a ells dues tipologies socials: primer, la de «menors estranger no acompanyat» i després la de «joves estrangers extutelats», naturalitzades a través de definicions i connotacions que homogeneïzen els joves i que expliquen, entre altres coses, que els migrants menors d'edat vénen a treballar i a enviar diners a les seues famílies i que no tenen interès pels estudis. Aquests discursos hegemònics calen en l'àmbit de la intervenció socioeducativa, de forma que els projectes que es dissenyen no s'ajusten a les seues necessitats i, fins i tot, constrenyen les seues possibilitats educatives i per tant, oportunitats socials.

Respecte a les argumentacions que al llarg d'aquests anys de presència del fenomen s'han elaborat sobre la suposada «pressió» de les famílies perquè els joves migrants menors d'edat els hi envien diners, el treball de camp ens permet rebutjar aquesta idea. Quan demanem als joves per les expectatives de les seues famílies mentre residien al CAM, responen:

No, mi familia no. Mi familia siempre me decía: “¿Te falta algo?”. Y yo les decía que no me faltaba nada, que en el centro estamos bien, estamos estudiando, estamos aprendiendo... Y me decían: “Vale, hijo, tú no te acerques a las personas que hacen las cosas mal, tú sigue tu camino y ya está”, y estaban contentos. Pero en cuanto he salido del centro, ya no duermen. Ellos ni siquiera duermen y eso me jode más... Yo hago lo que sea por mi madre y ella me dice: “No vamos a dormir hasta que estés bien”. Esas son las palabras que me hacen llorar... (E-6)

Pues... que estudiara, porque allí en Marruecos no estudiaba... que no fumara, que no haga problemas... (E-5)

¹⁸⁰ Fem referència al pis d'emancipació esmentat en apartats anteriors, que actualment no existeix. Es tractava d'un pis d'emancipació on els joves majors d'edat continuaven en condició de guarda i on el temps d'estada s'ampliava fins als 23 anys. Al recurs hi havia un equip educatiu, dirigit, primer, des del centre d'acollida de menors “Cabanyal” i a partir d'abril de 2012, des del centre d'acollida “La Foia de Bunyol”. Tots tres recursos els gestionava la Fundació Amigó.

¹⁸¹ Malgrat no ser necessari, volem subratllar que formar part d'un recurs de protecció no sols els proporciona uns mitjans de vida, finançament per als estudis i desplaçaments, sinó que, a més, gaudeixen de la companyia de professionals que els ofereixen suport escolar. En aquest cas particular, és significativa l'ajuda rebuda de part dels professionals del CAM de cara a superar les proves d'accés i igualment important fou la intervenció adreçada a reforçar la trajectòria formativa.

No, la verdad es que no, pero cuando estuve en los centros y eso, nunca me han dicho algo. Ellos me dirán si me hace falta algo, ¿sabes? Porque saben que estoy en un centro de menores y estas cosas [...] Sí, sí que me apoyan, y mucho. La única cosa de que no querían que me metiera era en las drogas, en las drogas... No querían que me metiera en las drogas. Tuve suerte que no me metí y... nada (E-2).

Lo que me pedían era que me portara bien con los demás, con los educadores, y me pedían que tuviera los papeles. Y ya está (E-5).

És cert que molts joves migren amb la idea en ment d'ajudar les seues famílies, però això no significa que ho facen ni tampoc que les seues famílies ho esperen. Podem afirmar que són recolzats per les famílies i que la seua importància en el desenvolupament del projecte migratori dels joves és cabdal, com també ho és la preocupació que demostren pel fet que els seus fills estudien, que no busquen problemes per conductes delictives i addictives, que siguin capaços d'efectuar una integració adequada en la societat de destí¹⁸².

Les possibilitats d'inserció laboral defineixen les estratègies dels joves migrants en assolir la majoria d'edat. El següent fragment ens permet d'analitzar el control sever que imposa la regulació en matèria d'estrangeria i les estratègies i recursos que desenvolupen els joves per tal de fer front a aquests condicionants.

Y me ha llamado un amigo desde Alicante, desde un sitio que se llama Torrevieja, ¿vale? Y dice que era un trabajo de media jornada, si quería venir, pero es ilegal, ¿vale? Bueno, que trabajar sin... papeles. Yo he dicho: "Vale, mejor que..." y me he ido a trabajar en los mercadillos, que era de media jornada, hasta las dos, bueno, que estaba bien y todo. Ganaba unos seiscientos pавos al mes y he estado bien y todo, ¿sabes? Porque era un buen pueblo y se podía conocer más gente, y conocí más gente, ¿vale? Que trabajé en ese trabajo tres meses, durante todo el verano, ¿vale? Y me he ido a Marruecos, me he ido de vacaciones, que era la segunda vez que me he ido a Marruecos. Sí, la segunda. Bueno, que me he ido a Marruecos y me he quedado allí veintidós días y he vuelto, ¿vale? Y he vuelto al mismo trabajo, de los mercadillos y esas cosas. Y luego, llego la... [Suspira]. Mal momento de los papeles para renovarlos, ¿vale? Para renovar los papeles necesito un contrato que sea de un año y que sea de jornada completa y que será más de ochocientos pавos al mes y que había un rollo, era muy difícil de conseguirlo. Empecé a buscar que alguien te da un contrato que alguna empresa y eso... Y sí que encontré, pero te piden dinero por ella, ¿sabes? Y no sabes si ese contrato te va a valer para renovar los papeles y estas cosas y no tienes otra opción. La única opción que hay es que traen el contrato o te lo quitan los papeles. Y empecé...

¹⁸² Tant de les converses mantingudes al Marroc amb algunes famílies com de l'anàlisi de les entrevistes, extraiem un sentiment comú: el temor que els fills siguin rebutjats a la societat de destinació. De la mateixa manera, percebem la constant preocupació que puguen iniciar-se en conductes addictives. Responen a patrons de criança des de la distància, també vinculats a un ideal sobre la societat europea i els riscos que assumeixen els joves.

bueno, a buscar a saco porque digo, es que los papeles para conseguirlos es que... Es una putada, ¿sabes? Que necesitas mucho tiempo y además dinero para conseguirlos. Y he vuelto así a la empresa donde hacía las prácticas y he dicho: "Bueno, voy a pedirles el favor a ver si me lo pudieran hacer". Y llegué allí, y hablé con ellos y había poca faena, que me querían ayudar y había poca faena y esas cosas, y me han dicho que me lo iban a hacer lo de media jornada, ¿vale? Y me han hecho un contrato de media jornada y estas cosas, y me lo han dado, que lo he mandado a la gestoría para que ellos me renovaran los papeles y eso, y le han dicho que no hace falta para que se gasten el dinero en las tasas y estas cosas, que ese contrato no vale para renovar los papeles, ¿vale? Y luego me han dicho que me lo van a hacer y me lo van a pagar (E-2)¹⁸³.

La necessitat de recursos econòmics, la falta d'ofertes laborals, la política de contractació i el dens procés burocràtic en la tramitació de permisos i renovacions tenen, en conjunció amb altres factors, una especial incidència pel que fa a la inserció dels joves migrants en l'economia submergida i en motiven l'exclusió social.

Avui dia, la manca d'oportunitats laborals i de recursos d'emancipació se situen en la base de l'exclusió social d'aquests joves, fonamentalment amb dues conseqüències sobre les seues trajectòries, tal com he pogut comprovar:

a) Després d'eixir del sistema de protecció, molts joves migrants han marxat cap a altres països, especialment del centre i nord d'Europa, on novament han entrat circuits que els fan altament vulnerables.

Sí, porque hay gente que están... Se van a Francia, se van a Alemania porque hay algunos que les deniegan y les dicen: "Tienes veintidós días para que... en Valencia, en España, y tienes que salir". Entonces la gente, pues, le dice a la otra que se vaya a otro, a otra, a otro... país. Y otros, pues, han estado encerrados, han robado... Entonces, al fin y al cabo, los devuelven a Marruecos. Pero hay gente que aunque los devuelvan a Marruecos, vuelve porque eso ya lo tiene conocido. Como la gente del norte porque ellos siempre están en el puerto y conocen todo eso. Pero ahora ya más difícil, ya no viene mucha gente como antes. Y la gente, pues, hay gente en Alemania que se han ido allí, a Alemania o a Inglaterra, pero están ahí sin papeles. Allí no pueden hacerles papeles ni nada, porque como están registrados aquí en España, pues no se les puede hacer los papeles ahí (E-4)¹⁸⁴.

¹⁸³ Tal com apunta, havia realitzat pràctiques formatives no laborals en l'empresa. Es tracta de pràctiques realitzades mentre es trobava al CAM. De fet, es buscaven des del CAM mitjançant un conveni entre la Fundació Amigó i l'empresa. Aquesta estratègia ha possibilitat la inserció laboral d'alguns joves, en transformar el contracte de pràctiques en contracte laboral.

¹⁸⁴ Comprovem la influència i el control que exerceixen sobre les seues vides les experiències d'altres joves migrants. Especialment rellevant és la repatriació. Molts joves migrants menors d'edat que foren

b) Altres han perdut la seua residència legal davant les dures condicions que imposa l'actual Llei d'Estrangeria¹⁸⁵, amb els consegüents riscos. En el cas d'aquells joves que no han disposat dels requisits per renovar la seua residència inicial i que per tant romanen en condició d'il·legalitat, especialment sever és el requeriment d'una oferta laboral d'un any per tal d'adquirir el dret a sol·licitar el permís de residència temporal, per «arraigo social»¹⁸⁶. Aquestes dificultats queden ben reflectides en el relat que fa un dels joves entrevistats, que no ha aconseguit renovar la seua residència després de complir els 18, exposa les complicacions i com la Delegació de Govern va denegar l'oferta laboral presentada per una empresa:

Sí, uno me dijo que me iba a ayudar, pero la empresa no tiene suficiente dinero. Pero es que me he ido también a Lorca, y en Lorca tampoco quieren, pero he ido... Es que eso aquí en España no entiendo por qué las cosas van mal si dices mentiras... Por ejemplo, que te digan que te hacen contrato y... es que no sé, va así, o empiezan con mentiras y te dan... Cuando intentas hacer las cosas bien, buscas un trabajo, una faena o buscas algo, te lo han denegado, pero si vas y lo haces como mal, no sé, te hacen lo que quieras, vamos... Ellos van así (E-6).

En aquesta narració veiem reflectida l'arbitrarietat de les directrius i criteris que estableix la Delegació de Govern a l'hora de concedir els permisos. Després d'haver passat més de dos anys tutelat, la seua situació actual és extremadament precària. Quan han transcorregut tres anys sense haver assolit la residència legal, tracta d'aconseguir una oferta laboral per tal de sol·licitar una residència temporal per circumstàncies excepcionals, «arraigo social»:

Porque conozco gente que... A mí me ha dicho la gente que es muy fuerte que me haya pasado todo... Sin dinero, ni siquiera un euro en el bolsillo... Tienes que llamar a tu familia cada semana... ¿De dónde voy a sacar dinero, eh?... Pero gracias a esto llamo a un amigo: "Oye, mira, necesito 5 euros. ¿Me los puedes dar?" Hay gente que ni siquiera le llamo, me pasan la recarga, y llamo a la familia. Pero sin eso, ya estaría robando, ya estaría en la cárcel... Porque para pensar: "¿Qué más

---

tutelats, anys després van perdre el permís de residència, foren traslladats al CIE i posteriorment repatriats al Marroc.

¹⁸⁵ Segons la informació que arriba al CAM a través d'altres joves i segons les dades que hem recopilat a través de la selecció d'entrevistats, constatem que molts joves han marxat a altres comunitats, sobretot Múrcia, on disposen d'una xarxa familiar. Aquests altres tampoc han pogut renovar la seua residència.

¹⁸⁶ Entre els requisits: no tenir antecedents penals (demanen també els antecedents del país d'origen); romandre amb caràcter continuat a Espanya durant un període mínim de 3 anys; disposar de vincles familiars o presentar un informe que acredite la seua «integració social»; comptar amb un contracte de treball signat pel treballador i l'ocupador/a, per un període no inferior a un any. L'empresa o ocupador/a han de figurar a la Seguretat Social i trobar-se al corrent pel que fa al compliment de les seues obligacions tributàries.

da? Voy a robar un bolso, voy a robar...". Pero siempre me dicen las personas que es muy fuerte, que he superado..." No te queda nada para conseguirlo" (E-6)¹⁸⁷.

La manca de documentació legal és un factor de risc, atès que els joves no poden accedir als diversos recursos. Si no poden treballar, es veuen abocats a l'economia submergida i també se'ls empenta cap a l'adopció de conductes delictives per tal de sobreviure, encara que això no significa que tots acaben delinquent. Són força importants les conseqüències per a la salut.

¡Pues rezando! ¿Cómo lo voy a hacer?... Lo he pasado mal, pero llegan momentos que no como, me mareo, porque estoy enfermo de la barriga y todo eso y no puedo... Es que no sé, no me dan pastillas, me tomo algunos medicamentos que estaban malos, como jarabe o algo así... Lo que había en la casa. Me dolía la barriga hasta que tomaba comida y me hacía bien... (E-6)

De tot el que hem dit en aquest apartat, concloem que la seua posició a l'estructura social, les seues trajectòries i les seues disposicions determinen les possibilitats d'accés al mercat de treball. A principis de la dècada dels 2000, el tipus d'inserció i les condicions laborals de la població immigrant van consolidar l'estratificació ètnic-laboral que havia caracteritzat l'estructura productiva i el mercat de treball des de finals dels 90. L'estratificació ètnica es produeix en un triple sentit: delimitació de sectors "propis" dels immigrants; organització productiva i jerarquia de les empreses; i dinàmiques socials que legitimen i reproduïxen aquest estat de les coses (Torres, 2012). L'impacte de la crisi sobre la població immigrant té a veure amb el fet que els sectors amb major concentració de treballadors immigrants són els més sacsejats per la recessió, però també perquè hi ha una major competència amb altres col·lectius pels recursos existents. En aquesta conjuntura, els joves migrants desenvolupen les seues pròpies estratègies i en elles, les eines d'assistència i protecció social esdevenen capitals per a poder ampliar les seues possibilitats d'ocupabilitat.

9.4. Estils de vida i relacions socials.

Assenyala Bourdieu ([1988] 1991) que l'*habitus*¹⁸⁸ és el principi generador de pràctiques des d'un espai donat, pràctiques objectivament «enclables», que originen a la vegada un sistema

¹⁸⁷ La situació a la qual s'hi exposen els joves que no poden regularitzar la seua documentació és extrema. Moltes vegades provoca l'aparició de conductes delictives, el consum de tòxics i, fins i tot, la prostitució masculina, entre altres.

¹⁸⁸ Per *habitus*, Bourdieu entén el conjunt d'esquemes generatius a partir dels quals els subjectes perceben el món i actuen en ell (formes d'obrar, sentir i percebre associades a la posició social). La seua definició és la d'*estructures estructurants estructurades*, socialment estructurades perquè es conformen al llarg de la història de cada agent i suposen la incorporació de l'estructura social, el camp concret de relacions en les quals l'agent ha estat configurat com a tal. Però també estructurants en tant que són estructures a partir de les quals es produeixen els pensaments, percepcions i accions de l'agent. La

de «enclasmiento». Dues capacitats defineixen l'*habitus*: la de produir unes pràctiques i unes obres «enclasables» i la de diferenciar i apreciar aquestes pràctiques i els seus productes (el gust). És en aquesta relació entre ambdues capacitats de l'*habitus* «donde se constituye el mundo social representado, esto es, el espacio de los estilos de vida» (Bourdieu, 1991:170). Com que condicions de vida diferents produeixen *habitus* diferents, és comprensible que les persones que formen part d'un entorn social homogeni tendisquen a compartir estils de vida semblants.

Tal com apuntàvem al capítol anterior, la segregació institucional dels joves migrants menors d'edat ha condicionat enormement la seua identitat. Durant el temps d'estada al CAM, els joves han limitat les seues relacions socials als companys del CAM, amb qui comparteixen llengua, origen cultural i social, condicions que determinen la seua atenció dins del sistema de protecció, arc d'edat, etc. Unes relacions que, a tot estirar, poden incloure, en ocasions, companys dels diferents estudis i cursos realitzats. L'organització de la vida diària des del context residencial, així com també el disseny d'activitats per al temps d'oci des del projecte educatiu, els han proporcionat un conjunt d'experiències, han estructurat els seus espais de temps lliure, de descans, de realització d'activitats, etc. De la mateixa manera, aquesta segregació institucional s'ha transferit als recursos formatius i prelaborals. Així, molts d'ells han estudiat amb companys de la residència, per la qual cosa disposen majoritàriament del mateix tipus de formació (capital escolar). Comparteixen una posició social, no sols respecte als recursos econòmics, sinó també respecte a les relacions socials mobilitzables de cara a l'obtenció de recursos (capital social)¹⁸⁹.

Fruit d'aquest recorregut institucional és el fet que els joves formen grups i passen el seu temps junts fora del CAM¹⁹⁰.

Teníamos... por lo menos nosotros estábamos mucho mejor, de que tienes la comida, que tienes un techo donde poder dormir... Y la gente que duerme debajo de puente y gente que duerme en la calle y estas cosas, pues la verdad es que es una pena, ¿sabes? Que ves que estás mucho mejor que... Pero hay gente que no entiende eso que siempre [resopla], no sé, querían llegar a un nivel que no lo pueden llegar, ¿sabes? Que no tienen un duro y siempre le gustaba tener las

---

funció estructuradora sosté els processos de diferenciació quant a les condicions i necessitats de cada classe (Bourdieu, 1991).

¹⁸⁹ Els esquemes de producció de percepcions, apreciacions i pràctiques dels subjectes depenen de la "trajectòria social": del conjunt de posicions que ocupen en l'estructura social. L'*habitus* ens permet entendre perquè, en la majoria dels casos, els subjectes dissenyen estratègies que contribueixen a la reproducció de la posició social que els correspon per origen de classe¹⁸⁹.

¹⁹⁰ En un cas com el del CAM estudiat, la distància de la ciutat i les limitades possibilitats que ofereix el poble propicia que els joves passen bona part del temps junts en alguns espais habituals per a ells.

marcas donde los... pues va a robar para que se pueda comprar unas zapatillas, no sé. Para que puede... [ríe]Las chicas lo querían [ríe]. Pero eso era una tontería, ¿sabes? (E-2)¹⁹¹

En la seua tesi doctoral (2014), Nuria Empez al·ludeix a una certa estètica dels «menors no acompanyats» que, segons afirma, «suele reforzar los estereotipos sobre este colectivo que los marginaliza; una estética que dificulta su integración. Pero que los identifica a ojos de la sociedad y está presente también por su objeto externo, hablar de ellos como grupo» (Empez, 2014:169). Algunes pràctiques institucionals habituals potencien l'homogeneïtzació dels joves mitjançant l'estètica.

En... En Palmeres, pues... en el centro de Palmeres, allí, pues, a ver, había una habitación y había un montón de ropa, entonces cuando te hacía falta ropa... cuando ellos ven que te hace falta ropa, pues entrabas y te decían: "Toma, ponte esto, lo otro, lo otro,...", o sea, te ponían de arriba hasta abajo. En Buñol, pues, como mucho te daban unas zapatillas, ¿vale? Y un... nada, zapatillas y poco más. Y en Buñol, pues, era... antes era cada tres meses, creo... sí, cada tres meses nos iban a Carrefour y nos dan un propuesto que era de... [...] Sí, que era de ciento y algo, no me acuerdo ahora mismo y... ¡No! A ver, sí, tenía que comprar unas zapatillas, dos pantalones, camisetas y cosas más que te hacen falta porque tienes un presupuesto de dinero y tienes que calcular tú con... tú con... tú con lo que tienes (E-4).

Quan explorem el conjunt de relacions socials que configuren la quotidianitat dels joves entrevistats, trobem que molt sovint els amics són encara aquells que van conèixer al CAM, amb els quals comparteixen un cert estil de vida, amb similars condicions d'existència (generalment tots són en diversos recursos d'emancipació, pateixen escassetesa de recursos econòmics, etc.). D'altra banda, s'observa una diferència en els patrons que configuren els cercles d'amics d'aquells que han ampliat la seua trajectòria acadèmica o han aconseguit un contracte laboral:

Pues... con amigos de clase, con mi primo siempre [ríe], y eso con, yo qué sé, no sé. Con amigos yo qué sé, de clase más (E-1).

Sí tengo... Donde estudio pues se conoces otra gente, otros chicos, otras chicas también... [ríe] que solo chicos... Entonces, pues tengo muchos amigos en Valencia, Madrid, por ejemplo, en Madrid he trabajado también con... El último, pues, trabajé también de churrero entonces conocí a gente también de Madrid, de otras ciudades; y también por redes sociales también conoces a gente. Y, pues, tengo

¹⁹¹ Al llarg dels anys de presència del fenomen de la migració de joves menors d'edat, se n'ha parlat molt sobre el seu interès cap a noves formes de consum. Es tendeix a argumentar que aquest interès és la causa d'alguns actes delictius. Són arguments que també es reproduïxen entre els mateixos joves per a explicar certs comportaments i establir diferències entre uns i altres.

amigos. Que aquí en España... tengo más amigos aquí que en Marruecos [ríe]. En mi pueblo tengo un amigo o dos que me acuerdo de ellos, porque todos los otros, pues se han ido (E-4).

El jove destaca la presència de dones al seu institut. Hem de tenir en compte que la segregació institucional dels joves migrants als centres d'acollida de caràcter específic també s'ha traduït en una segregació per sexes dintre del sistema de protecció. En els centres de protecció, oficialment considerats establiments dedicats a «acollir, atendre i educar¹⁹²», aquesta segregació determina la socialització diferencial dels joves i les limitacions a l'hora d'incloure la coeducació en els projectes educatius.

El dia a dia d'aquests joves, en la mesura que troben un treball, està organitzat i fortament vinculat a aquest lloc de treball, com podem comprovar a continuació, amb el fragment d'una entrevista on es relata el dia a dia d'un jove que disposa de treball i que viu de manera autònoma:

Pues... Yo, en un día normal, que siempre salgo a las siete, que me voy a la fábrica, bueno, a trabajar y esas cosas. Que en esa empresa trabajaremos diez horas, que entramos a las ocho y salimos a las siete de la tarde; y que tenemos media hora de almuerzo y una hora de... de la comida, y luego para merendar también. Y la verdad que en la empresa, pues... para mí es la mejor empresa y los mejores jefes son estos [ríe] para mí. Porque se portan bien y, además, si saben que eres un buen trabajador y estás a responsable de ti mismo y del trabajo y esas cosas pues... ni siquiera viene a preguntar qué es lo que haces o que te levantes a trabajar, porque ellos saben. Porque el trabajo que estoy haciendo yo, aunque no esté el jefe, que puede saber si estabas trabajando o estabas haciendo el primo, porque con las máquinas y estas cosas se puede saber cuántas cosas has fabricado y cuántas cosas has hecho, ¿vale? Y la verdad es que estoy muy contento con ellos. Que trabajamos los cinco días de la semana, desde lunes a viernes, siempre lo mismo... Y el fin de semana es para mí que siempre salgo el sábado y no vuelvo hasta el domingo, o el viernes [ríe] hasta el domingo y... es lo que hay.

P.- Y cuando sales de trabajar, ¿qué haces?

Pues cuando salgo del trabajo nada más me voy a casa a duchar y preparo la cena... y la comida y el almuerzo para el día siguiente, ¿sí? [ríe]. Que eso es un poco difícil [ríe]. Y bueno, y salgo con los amigos a tomarnos un café o lo que sea, cuando hacen algún partido de fútbol nos vamos a verlo... Nada, hasta las once y a casa a descansar (E-2).

¹⁹² Segons la definició que per als centres de protecció de menors aporta l'Ordre de 17 de gener de 2008, de la Conselleria de Benestar Social, per la qual es regulen l'organització i el funcionament dels centres de protecció i l'acolliment residencial i d'estada de dia de menors.[2008/738]

En aquesta narració podem veure com l'ambient laboral condiona la seua experiència d'integració. Aquest jove té actualment 22 anys. Des de fa tres anys, treballa en aquesta empresa, amb un contracte de peó. Al seu relat observem una intensa rutina. La jornada laboral marca la seua setmana (de dilluns a divendres). Incideix en el bon tractament que li dispensen els caps pel seu grau de responsabilitat i d'implicació, el que ell en diu "ser bon treballador". El seu treball, com explica, està sotmès a un control constant en funció de la producció diària. La narrativa del jove revela un accentuat sentiment d'integració, no sols pel treball i per unes relacions laborals satisfactòries, sinó també, com subratlla, pels cercles d'amics d'origen espanyol, tot i que conviu amb un jove amb un origen i trajectòria comuns.

P.- ¿Y tus amigos allí quiénes son?

Bueno, que tengo un amigo que es mi compañero de trabajo, es mi amigo desde el año 2008, desde el centro de menores de Monteolivete. Y luego, que cuando me llevaron a lo de Buñol, después de un mes vino él también [ríe]. Y bueno, ya trabajamos en la misma empresa, así que estamos juntos desde 2008 y vivimos juntos, que compartimos un piso nosotros dos. Bueno, con otro amigo, pero ese ya se ha ido ahora. Sólo estoy yo y ese compañero. Y nada, y la verdad es que estamos bien [...] Bueno, yo en el pueblo tengo, pues, amigos, que tengo dos amigos que eran este mi compañero y otro, ¿vale? Y luego, en Chiva, sí que tengo amigos españoles y amigas españolas. ¿Y en Buñol? Pues lo mismo. Ahora que tengo allí amigas que son españolas y en Valencia un mogollón de amigos [ríe] que son, entre chicas y chicos, que son españoles y marroquíes. Y la mayoría de mis amigos son españoles, la mayoría (E-2).

Afirma Bourdieu (1991) que la identitat social es defineix i s'afirma en la diferència. L'*habitus* aprehèn les diferències de condicions, els estils de vida són producte dels *habitus* que «devienen sistemas de signos socialmente calificados» (1991:171-172). En aquest sentit, es podrien estudiar les pautes de consum, gust i hàbits dels joves migrants per comparació amb altres grups de joves.

No, no es que me gustaría, no me gusta cómo está la gente aquí, con quién voy así, con lo que hay, con quién... no me gusta tanto, no me llega tan bien. Pues me gustaría, lo que pienso, el día que tenga trabajo y tome los papeles y derechos y tal, intentaría buscar una habitación en Valencia, que no conozco a nadie, pues ya de ahí voy conociendo a gente, y el que quiero yo, ¿sabes? Y si no quiero conocerte, no te conozco, ¿sabes? [ríe] Y entonces ya prepararme de nuevo y hacer unos buenos amigos. Y si tienes buenos amigos pues tienes menos gastos, ¿sabes? [ríe] ¿Qué te voy a decir? Tienes menos gastos, si no hacen ellos cosas así... Si ellos salen al bar y se echan de risa y te echas un cigarrillo y estás con ellos, pues son unos amigos de puta madre, no son amigos que te sales y tal y tienes diez euros en el bolsillo y vuelan, ¿sabes? No tiene este dame un euro, dame

este...y vas por ahí perdido y tal, ¿sabes? Pues quiero una clase de amigos otros, ¿sabes? Que sepan tomarse un... o que vayan ahí amigos en el cine y ven cosas, yo que sé que... cambiarme, cambiarme, cambiarme pa' luego ir bien. Por ejemplo, que tenga yo un trabajo y salir voy a estar así en la calle dando vueltas y tal, hasta que me vayan las cosas mal, ¿sabes? Pero intento cambiarme el día que salga de aquí y tenga un trabajo y tal, pues intento cambiarme del todo, ¿sabes? Pa' llevarme la vida porque lo veo muy difícil si sigo por otro camino, lo veo difícil sacarme adelante, y eso (E-7)¹⁹³.

El relat d'aquest jove ens permet traçar algunes claus bàsiques de l'estil de vida d'aquests joves al procés d'emancipació. En concret el relat ens mostra un jove que viu a un pis d'emancipació i a falta d'una ocupació continua el seu procés formatiu. Descriu l'estil de vida que comparteix amb altres joves amb una posició molt semblant, caracteritzada per la manca de treball i de recursos econòmics propis i que influeix en les seues pautes de relació i consum quotidianes. El seu discurs ens permet endinsar-nos en la manera com es construeix la seua subjectivitat i el pes de les lògiques institucionals que limiten els seus horitzons d'inclusió social i laboral. El jove anhela una ocupació que li garantisca mitjans econòmics suficients i l'estabilitat documental necessaris per a canviar d'estil de vida.

L'observació de la vida quotidiana dels joves migrants que resideixen a pisos d'emancipació ens ha permès comprovar que en el seu temps d'esbarjo solen reunir-se en espais públics. Sovint ho fan per a jugar al futbol. Les seues relacions socials es limiten als joves amb condicions socials i econòmiques semblants, igual que passa amb joves del CAM, i especialment amb els seus actuals companys de pis. La falta de recursos econòmics en restringeix les possibilitats tant de moviment com de pràctiques, activitats i pautes de consum. Constatem a més, els joves amb escassa iniciativa, dependents en gran mesura de les directrius dels i les professionals. Considerem que esta falta d'iniciativa deriva en gran mesura dels requisits de contractació imposats per la legislació d'estrangeria, que limita les possibilitats d'una busca de feina activa per part dels joves. També gaudeix de rellevància la informació que circula entre ells al voltant dels àmbits formatius que brinden majors possibilitats laborals i els recursos on s'imparteix l'esmentada formació.

---

¹⁹³ Segons Bourdieu, el gust és l'elecció de destí, però es tracta d'una relació forçada per les condicions d'existència que, en excloure qualsevol altre, no deixa altra opció que el «*gusto de lo necesario*». El gust per necessitat sols pot engendrar un estil de vida que, com a tal, es defineix negativament a causa de la relació de privació que implica per comparació amb altres estils de vida (Bourdieu, [1980]2000:14-15).

9.5. Espanyol o marroquí?

A propòsit d'Amin Maalouf (2009), en la seua suggeridora i serena *reflexió Identidades Asesinas*, volem abordar ara el complex i controvertit concepte d'identitat. No tractarem, ni molt menys, de redefinir el concepte, tasca més que àrdua, sinó més aviat, de fer una modesta lectura a partir del discursos dels joves per tal d'esbrinar com és construeixen i transformen els elements identitaris al llarg de la seua existència i, concretament, a través de la seua experiència migratòria. Prendrem com a punt de partida la noció que la identitat no és estàtica, noció que compartim amb el sociòleg. Malgrat que entre els components de la identitat d'una determinada persona existeix una jerarquia, aquesta no és immutable, varia al llarg del temps i modifica profundament els comportaments: «Lo que hace que yo sea yo, y no otro, es estar en las lindes de dos países, de dos o tres idiomas, de varias tradiciones culturales. Es eso justamente lo que define mi identidad» (Maalouf, 2009:9).

Davant de la pregunta realitzada, els joves repliquen:¹⁹⁴

No, no [ríe] Yo soy más español... Yo creo que ya lo he adoptado. España para mí es un país, como si fuera ya mi país. Pues aquí lo tengo todo: mis amigos, mis estudios, mi trabajo... Todo lo tengo aquí. Entonces, en Marruecos, pues, tengo mi familia, son mis padres, mis hermanos y poco más (E-4).

Sí, me siento, me siento afortunado tal vez, no sé. Porque recojo de las, tengo, cojo lo bueno de las dos, bueno, lo bueno, no sé, lo bueno, no sé si es lo bueno [ríe]. Pero cojo de las dos, de las dos culturas. Soy religioso, pero a la... al mismo tiempo muy libre, no sé. Liberal, no sé. No soy un religioso estricto, soy religioso estricto conmigo, no, por ejemplo, con lo otro. No sé (E-1).

La verdad es que me siento más de aquí que de Marruecos (E-8).

Sí me siento que soy de aquí (E-3).

Un dels components vertebrals de la identitat és la religió. Al Marroc, la religió dominant és l'Islam i els joves migrants menors d'edat que arribaven als centres procedien de famílies musulmanes. Malgrat que la majoria no són practicants estrictes, la religió forma part de la seua vida quotidiana i conserva un rol important en els seus esquemes d'interpretació de la

¹⁹⁴ Som conscients que la pregunta "Espanyol o marroquí?" reflecteix justament allò que denuncia Maalouf: l'existència d'hàbits mentals i d'aquestes expressions tan arrelades en nosaltres i que, segons les seues pròpies paraules, evidencien una concepció estreta, exclusivista, beata i simplista que redueix la identitat a una única pertinença. Això serveix com a base per a la seua tesi principal: «"¡Así se fabrica a los autores de las matanzas!» (2009:14). Tanmateix, formular en aquests termes la pregunta ens permet d'engegar la reflexió dels joves entorn del sentiment de pertinença i per tal d'aprofundir en el tema amb els joves entrevistats ha estat necessari fer-ho així.

realitat. La majoria de joves atesos no realitzen el Salat¹⁹⁵, però mantenen certes pràctiques de manera fefaent, com no menjar porc i observar el mes de Ramadà¹⁹⁶. En el capítol anterior, hem vist com els joves valoren el fet que la institució d'acollida i el projecte educatiu respecten els seus costums i creences bàsiques (el Ramadà, celebracions com la festa del corder, l'absència de porc al menú del centre o l'existència d'una sala consagrada al culte). Molts joves estan convençuts que la religió és un element clau en la identitat de les persones en la societat de destinació.

Mmmm, no, yo no he tenido ninguna problema con eso, ¿vale? Pero cuando vine aquí... Bueno, yo ya lo sabía que España que eran cristianos, ¿vale? Y cuando llegué a los centros y estas cosas, pues te hablabas con los cristianos, ellos te explicaban lo que dice su religión. Porque nuestra religión, ¿vale?, que hay en Marruecos, que estudiaras sobre el cristiano, que nosotros, bueno, en Jesús porque lo creemos en él, pero no lo creemos como si fuera un dios, lo creemos como profeta, ¿vale? Y sabía muchas cosas que... y creemos muchas cosas que vosotros también lo creéis y tal, ¿vale? La única cosa de que no creemos nosotros es que es un dios. Así que... y cuando vine aquí lo sepa todo, casi... no, muchas cosas sobre la religión cristiana y estas cosas. Y cuando he venido aquí, bueno, cuando empecé a hablar español y estas cosas, te sientas con un educador que te explica el suyo y tú le explicarás el tuyo; que llega la Semana Santa y te explica lo que es y por qué lo hacen; y cuando llega el Ramadán... Porque yo lo respeto el suyo y él me respeta el mío, ¿vale? Y cuando llega, por ejemplo, Ramadán tú le explicas por qué lo hacemos; cuando llega la fiesta del cordero, porque la fiesta del cordero sí que lo sabes por qué lo hacemos y estas cosas porque en el cristiano sí que lo saben lo que es... y muchas cosas. No he tenido ninguna problema, la verdad. Bueno, lo que sí que tenía problemas es cuando de... bueno, que no tiene nada que ver con religión, con chicos en el cole, los chicos del pueblo y estas cosas. Cuando te llamaran con cosas de racismo, de violencia que te insultan, pues no sé, que te llamaran, por ejemplo, "moro de mierda" y estas cosas... Eso sí que te sentirás mal, eso, cuando te llamaran así, sí que te sentirás mal (E-2).

El relat palesa com pateixen l'estigma social associat al "moro".

Alguns joves migrants mantenen, tant durant l'estada al centre d'acollida mentre són menors com a l'eixida, aquests costums elementals que hem esmentant¹⁹⁷. En canvi, es mostren més

¹⁹⁵ Rés musulmà.

¹⁹⁶ Sovint hem constatat que molts joves observen el Ramadà per la pressió social del grup de companys de residència i el control moral que exerceixen sobre ells. Això genera tensions i contradiccions que repercuteixen en el seu comportament, a més de les dificultats que comporta la conciliació de la pròpia pràctica amb les altres activitats (formatives, laborals, etc.) que realitzen.

¹⁹⁷ En alguns moments també provoquen tensions al CAM, perquè, encara que no es cuina porc, la carn no és *halal*. El terme *halal* s'empra en referència al conjunt de pràctiques alimentàries permeses per l'Islam. El terme contrari és *haram*.

flexibles quan es tracta d'altres activitats prohibides com ara el consum d'alcohol o les relacions sexuals extramatrimonials.

Yo un día... pero ese día, cuando tenía 16 años... no sé, estaba todo agobiao en el centro y fui y me tomé un par de cervezas. Pensaba que relaja... (E-8).

La "sort" també juga la seua part en les creences dels joves i en la forma d'interpretar la realitat, com testimoniem quan els joves tracten d'explicar la causa d'algunes circumstàncies que han viscut o quan imaginem el seu futur:

Hombre, por mala suerte ibas cuatro semanas bien, y el último día una falta grave. A volver a empezar. Y yo qué sé, y así pasó hasta aquí. Un día hice un esfuerzo y me compré ropa (E-5).

La única cosa de que no querían que me metiera era en las drogas, en las drogas... No querían que me metiera en las drogas. Tuve suerte que no me metí y... nada (E-2).

Sí, sí... que esperar hasta que salga algo o ojalá, hasta el año que viene o cuando Dios quiera (E-7).

Aquesta forma d'interpretar la realitat guarda relació amb les creences religioses, com si el destí l'escriguera Alà. La religió regula estrictament la vida i la moral d'alguns joves, ja que condiciona els patrons educatius i de criança de les seues famílies¹⁹⁸.

Pero yo he seguido la idea que me dijo mi padre: "Hijo, sigue el camino de Alá y no robes, y así no te va a faltar de nada" (E-6).

Òbviament, més enllà de la prohibició religiosa, el consum d'alcohol dels joves en Espanya, així com la percepció social d'aquesta pràctica, difereix força respecte al de la seua societat d'origen. La llibertat que experimenten un cop fora d'aquella societat, molt més restrictiva, incita molts joves a consumir alcohol, encara que molts es limiten a tastar-lo¹⁹⁹.

D'altra banda, la vida quotidiana d'aquests joves transcorre en contextos oberts, en els quals és essencial el tipus de tracte que reben de la gent en general. Es tracta de contextos en què regeixen normes socials i s'articulen percepcions interpersonals que poden facilitar o dificultar la seua experiència d'integració. En les seves narracions sobre això podem trobar referències a

---

¹⁹⁸ En les converses amb algunes famílies al Marroc, també apareix la creença en un destí escrit per Alà, en concret quan mirem d'aprofundir en la forma com les mares i pares viuen la distància amb els fills.

¹⁹⁹ Tant el consum d'alcohol com d'altres drogues, augmenta quan els joves penetren en circuits d'exclusió. Existeix una especial vinculació entre la procedència geogràfica dels joves i les pràctiques de consum, sobretot si comparem els joves que provenen de l'interior rural amb els que provenen de ciutats, com ara Tànger.

una certa satisfacció pel que fa a aquestes normes socials i a les relacions quotidianes. Tot i que també hi hagi gent que els percebi amb algun rebuig.

Sí, la verdad sí, porque yo... La verdad es que yo nunca he molestado a gente y nunca he faltado el respeto. Me siento a gusto. Hablo con los vecinos bien, me respetan, los ayudo... Vamos que, aunque no les conozca, en la calle, a los ojos... Me siento bien. Vamos, que nunca se han acercado a decirme: "¡Oye tú, moro!, ¿qué haces aquí?". Porque no busco esos problemas y cuando veo a la gente la ayudo, hablo... Bien, me siento bien (E-6).

Hombre, la verdad que sí, porque nunca me han hecho algo malo (E-5).

Eh... Bueno, mucha clase de gente, ¿sabes? No todos son iguales. A mí alguno me han tratao, pues que... o sea, se ponen muy contento por ser extranjero y algunos, pues, les dices que eres extranjero y pegan ahí un taco sabes, que no les llega muy bien, ¿sabes? Y eso yo lo siento, por ejemplo, con gente y tal. Dices: "Yo soy marroquí y tal", y ya se echa para atrás, y hace este movimiento que no le ha llegado bien, ¿sabes? [ríe] Pero bien. Yo aunque tenga consciente esa... Intento pasarme porque son una tontería muy grande parece. Entonces me pican mucho, por eso me pasa. Entonces si me llega mucho y me pica y llego a pegarme con ellos pues no me merece la pena. Entonces, pues, una tontería me paso y ya está (E-7)²⁰⁰.

La condició de migrant no sols engloba una categoria de persones separades de la seua terra natal. També ha adquirit un valor exemplar: «El migrante es la víctima primera de la concepción "tribal" de la identidad» (Maalouf,2009:52). En aquest sentit, tractem d'explorar com afecta la seua quotidianitat el control que exerceixen les forces de seguretat, tot partint de la perspectiva que l'estigma "tribal" desacredita i fa *desacreditables* els joves. A les entrevistes els demanem per la freqüència amb què són sotmesos a controls:

Sí, muchísimo. Sí, yendo por la calle tranquilamente y te paran... (E-8)

Un día, el, un día en Andalucía, en Córdoba el día que no me gusta, me sentí como humillado, como, sí, como humillado. Porque un día, como volvía de, de, de renovar la residencia, entré a la estación de autobús a comprar el billete. Yo estaba en la ventanilla para comprar y de repente, veo a tres policías esperando. Y me esperaron hasta que terminé de comprar el billete para, para pedir mi documentación. Entonces, ese es el peor mal momento que creo que, no sé si es trato, es obligación también, pero es, es el peor trato que tuve en toda mi, en toda mi presencia aquí en España. Y me pidieron, pues, la documentación y cuando volví casa, pues, escribí en Facebook. Es que, yo qué sé. No me gustó porque me

²⁰⁰La resposta dels joves davant de qualsevol atac a la seua identitat es troba mediatitzada pel control que exerceix sobre les seues accions el fet de ser immigrant, atès que qualsevol incident pot tenir conseqüències sobre la seua situació documental. Aquesta circumstància no pot passar desapercibuda a la nostra anàlisi.

estaban esperando. Y hay, hay diez mil, diez mil no, mil personas pasando, pero ¿por qué concretamente yo? ¿Por qué yo? ¿Qué? ¿Transmito...? No sé qué les transmití pa' que, pa' que me preguntasen a mí, sabes. Porque pasó mucha gente, y no le dijeron nada, y esperaron a mí, me esperaron a mí y cuando terminé, pues solo a mí. Entonces no entendía por qué solo a mí. Por ser marroquí, o por ser extranjero, no sé. Entonces no me gustó.

E: ¿Y en Valencia?

No, nunca me pasó, la verdad. Yo, pues, según mi experiencia que, bueno, he viajado en tres, he ido a tres países en Europa y para mí el mejor trato es aquí en España. En Italia no me gustó como... su trato conmigo. En Francia, no me gustó tampoco. Creo que es mucho más que en Italia y en España creo que es el mejor. O sea nunca me he, me he sentido ofendido, humillado aquí. No sé. Me gusta yo qué sé. Siempre se lo digo a mis, a mis amigos que el mejor país [ríe] para mí es España. Y, no sé (E-1).

Com podem comprovar amb els relats, els joves han assumit tan profundament la condició d'«immigrant» que, fins i tot, alguns naturalitzen les pràctiques policials.

No, porque pasan, y me piden la documentación y ya está. Porque no tengo nada que me puedan buscar, me piden, les doy y ya está (E-5).

Pues... la verdad que mal. Porque cuando era menor, ¿vale?, que nada más que sales así a la ciudad, pues, te paraban dos o tres veces a la semana... al día, ¿sabes? Igual te paraban este día y al día siguiente te paraban otra vez. Es que... es que hacían su trabajo, pero yo cuando era menor lo llevaba mal porque tú te sales a pasarlo bien y te joden el día y... Sí que lo pasaba mal. Y ahora sí que entiendo por qué lo hacen, ahora no me paraban ya (E-2).

A la llum d'aquesta multiplicitat de pertinences que configuren la seua identitat mirem d'explorar aquells elements que creuen que s'han transformat o que han adquirit en el transcurs de l'experiència migratòria. Especialment rellevant resulta l'aprenentatge que ha resultat l'experiència migratòria. L'aprenentatge implica raonaments i comparacions entre origen i destí que s'integren com elements de canvi.

... no, no me pierdo nada. Ha sido una experiencia muy buena, porque he aprendido muchas cosas, cosas que no hubiera aprendido si estuviera en Marruecos: conocer a otra gente, conocer a otras muchas personas, cómo piensa este, cómo piensa el otro... Mucha aventura, ¿no? Por decirlo de alguna manera. Y ha sido muy buena experiencia. No tuve muchos, muchos tajos... mucha... mucha... muchos... muchas cosas malas porque, pues, tuve personas que me han ayudado, porque hay otras personas que no han tenido esa suerte de que les ayuden en cosas, otro. Entonces yo tuve, eso, que me ayuden (E-4).

Más... más libre, más abierto. Poner sí o sí, intentar entender, yo qué sé, cada cultura, yo qué sé. Creo que el mejor momento en el que me sentí un gran cambio en la forma de cómo pienso y cómo veo las cosas es cuando trabaje como educador. Yo creo que es el tiempo que aprendí mucho porque aprendí mucho de los educadores, la forma de ver la vida, de vivirla día a día [ríe], de respeto, de que... de que el ser humano es... es superior a cualquier cosa, religión, yo qué sé. Una persona, yo qué sé, es más, yo qué sé, más importante que una religión, que una idea, que una cultura, no sé. Valorar el ser humano. No sé. No, uf, no sé, cómo decirlo (E-1).

E: Y si ahora volvieras atrás, ¿vendrías a España?

Con mucho gusto (E-5).

9.6. Expectatives de futur.

Quan parlem de joves migrants, parlem de persones que han abandonat el seu lloc d'origen i els sentiments d'una persona que abandona la seua terra natal no són mai simples. A les entrevistes del treball de camp, els joves han exposat quins són els elements que rebutgen del seu país, elements que arrelen amb força als seus projectes migratoris. Lògicament, aquest rebuig va de la mà d'altres sentiments i de llaços que persisteixen. La separació de la família, la distància els desperten una nostàlgia per la terra que abandonaren, un sentiment fort que els uneix amb altres joves com ells. En els següents relats, els joves comenten algunes característiques del seu país i el que senten al respecte. Els seus discursos denoten certa ambigüitat, fluctuen i citen elements que els agraden més de la societat de destí.

La verdad es que me siento más de aquí que de Marruecos [...] Porque no me gusta cómo... los presidentes y eso, cómo llevan eso [...] A veces veo la tele, o en el Facebook veo cosas de cómo tratan a la gente, y me da mucha rabia [...] Por ejemplo, el otro día he visto un vídeo que... un accidente y la ambulancia tardó cuatro horas y se estaban tomando un café. Eso a mí me afecta muchísimo. Mira, yo me siento que soy más de aquí que de allá, y de allá solo quiero saber de mi familia, no quiero saber nada más.

E: Realmente, ¿por qué crees que los chicos se vienen de tu país?

Porque en nuestro país no hay libertad, sí que hay libertad pero... la gente no está contenta, no se siente bien, con la familia o con él mismo... (E-8)

Alguns joves, malgrat que comptaven menys de 15 anys quan emprengueren el viatge des del seu país, ja havien tingut algun contacte amb el món laboral. Experiències que formen part de la percepció que aquests joves tenen sobre el món del treball i que els permet contrastar amb allò que viuen ara. En següent cas, el jove assenjala alguns d'aquests trets, exposa allò que rebutja de la societat d'origen i compara el diferent tractament que se li va dispensar en les dues experiències laborals, al seu país primer i a Espanya després:

Entonces si trabajas ahí pues, trabajo una semana y ya me voy pa' casa y digo: "No voy a trabajar más", porque te tratan muy mal. Si te llaman y te dicen: "¡Pásame eso!", y tú das otra cosa, ya te llaman "burro", "gilipollas" y todo, cosas así, palabras, porque allí un trabajador no lo tratan muy bien como aquí. No a lo mejor aquí no llegan a tratarte bien, pero no es como en Marruecos. Ahí, por ejemplo, aquí no llegan a tratar bien, pero de otro estilo diferente, en Marruecos pos a lo mejor te dan tortas, te insultan, "Tráeme eso o eso", pues tienes que tener mucho, mucha paciencia, paciencia. Paciencia tienes que tener de sobra pa' que te digan lo que les salga a ellos de la cabeza y tú aguantas, tienes que tener muchísima paciencia [...] Es que en mi país son gente, son gente peligrosa ¿sabes? Y yo, por ejemplo, yo muchas veces hablo con gente así, son comentarios así, es que rapidito puedes tener problemas con una ya te puede hacer alguna cosilla que se te queda pa' toda la vida. Entonces esa gente lo veo imposible estar con ellos, ¿sabes? Entonces, a lo mejor estás bien y tal y tal, pues llega un momento que hay gente que siempre va con navaja y cosas así, pues por una tontería te da, ¿sabes?, por una tontería te da, ¿sabes? Por una tontería te lo juro. Entonces no merece la pena. Entonces a mí eso no me gusta. Estar en la calle ahí no me gusta. Además voy a estar incómodo en mi casa, entonces no me va Marruecos (E-7).

Tot i que, com hem pogut comprovar, els joves no tenen massa definit el seu futur a curt termini, alguns serveixen l'ideal de tornar al Marroc més endavant.

Hombre, con el tiempo creo que sí, pero ahora no (E-5).

Sí, quiero vivir allí, yo qué sé para, a ver si puedo... uf, a ver si puedo, pues, añadir, dar un granito, yo qué sé [ríe]... Para que sé, yo qué sé, para que el pueblo, yo qué sé, para el país, yo qué sé, mejore, no sé. No sé, esa mi idea, contribuir, ayudar (E-1).

Estaría trabajando... trabajar y tenerme dinero, y luego, pues, ver algo y montarme un negocio, porque me gustaría estar allí con mis padres. El tiempo todo que he perdido me gustaría estar allí con ellos, porque ha tenido mucho tiempo que no he estado con ellos. No he tenido ese cariño de los padres, por decirlo de alguna manera también y, pues eso, tener mi negocio y estar allá con mi familia y seguir pa' delante (E-4).

Altres, de moment i per diversos motius, imaginem el seu futur a València:

Pues... la verdad es que aún no lo he pensado y nunca he tenido ganas de pensarlo, de volver así a Marruecos, pero en Marruecos ya no tengo ni amigos ni nada allí. Los únicos de que tengo eran mis padres y mis hermanos, los únicos de que tengo ahora allí. Pero no conozco mucha gente... que tengo hasta, bueno, hasta primos y familiares y eso, ni siquiera lo he visto en la vida [ríe]. Y bueno, estoy a gusto aquí por los amigos y estas cosas. De pensar de volver, no sé, nunca lo he pensado (E-2)²⁰¹.

Porque me gusta una chica. Vamos, que muero por una chica [ríe] y estoy a gusto aquí en Valencia (E-6).

El treball i la incertesa laboral són factors centrals en la incertesa amb què els joves contemplen el seu futur:

Pues mientras haya trabajo, mientras tenga trabajo aquí voy a seguir aquí, hasta... (E-5).

Quiero un trabajo y tranquilidad, me quedaría aquí. No quiero aprender más idiomas (E-8).

Pues mira, yo si encuentro trabajo me quedaría aquí, pero me cambiaría de pueblo (E-7).

Comprovem com la influència sobre les noves rutes iniciades per altres cala en l'imaginari d'aquests joves, la incertesa laboral els fa contemplar esta possibilitat. En canvi, la idea de tornar a migrar suposa començar de zero, cosa que denota el cost, les dificultats que han viscut i que, a més, trenca amb el sentiment de pertinença que experimenten cap a aquest territori i cultura.

Ja hem comentat prèviament en aquest treball que la migració és una construcció simbòlica ambivalent. El relat triomfant d'aquells que retornen a la seua terra, especialment en períodes de vacances, i que s'instaura a l'imaginari social, exerceix un poderós imperatiu sobre les expectatives dels joves. En les entrevistes, apareix l'al·lusió al "fracàs" i com aquest determina les estratègies dels joves, fins i tot quan les oportunitats ací semblen haver-se esgotat.

¿Ahora? La verdad es que si no fuera por la gente o algo... Puede ser que si me lo piden mis padres, sí. Pero puede también que sea un fracaso. Ya sabes también cómo es la gente del pueblo... Cinco años sin ver a tu familia, que has perdido momentos buenos y malos, y luego volver sin nada... Mejor decir que te has quedado en tu país al lado de tu familia. No, me iría a otro país, pero volveré... (E-6)

---

²⁰¹ Aquest jove fa dos anys que treballa en la mateixa empresa.

Hombre, porque no tengo dinero para bajar, y allí en Marruecos, si bajas, pues la gente cree que eres de España y creen que tienes dinero y bueno... que no lo quieres sacar, más o menos... Pero bueno, tienes que entender que yo estaba en el centro y no he trabajado nunca, y bueno... Por eso no, todavía no quería bajar [...] Pues eso es peor porque estás en el centro, pues, menos mal porque sigues menor, porque ahora estás mayor y no tienes trabajos, pues, fíjate, lo que piensan los demás (E-5).

El fet de migrar per ell mateix concedeix els joves un estatus en l'origen, però no deixa de ser un abandonament. Tots desitgen retrobar-se amb la família, però en determinades condicions, tracten de dotar de sentit la seua migració, que també entenen com un "abandó dels seus". Detectem la individualització que defineix els seus processos migratoris:

Ahora sólo quiero los papeles y hacer una vida, porque sé que si digo que tengo los papeles piensan que ya he madurado, que he salido solo, que no me han ayudado... (E-6).

9.7. Un viure transnacional.

Al Marroc, la migració dels joves s'inscriu en contextos on entren en joc factors econòmics, sociodemogràfics, jurídics i socials que generen situacions d'exclusió i marginalitat, com a conseqüència directa de la manca de polítiques efectives que vetlen pels seus drets i els de les famílies. Com hem après gràcies a les seues històries personals, es crea un camp migratori transnacional dins del qual s'articulen els circuits i les rutes nacionals i internacionals que faran servir els joves per tal d'assolir els seus objectius. Les estratègies que dissenyen els joves per a la migració inclouen múltiples xarxes desterritorialitzades que també abasten als qui es queden i en alguns casos les famílies mobilitzen tots els recursos de què disposen tant al país d'origen com al de destinació, com ara parents i amics migrats.

Els joves fan ús i participen de les xarxes que compleixen una funció de suport, d'informació i de reducció del risc a l'espai transnacional. Als seus relats, es pot esbrinar el dinamisme de les xarxes d'informació que manegen, com l'apleguen de mica en mica i la fan circular per tal que altres sàpiguen com han de fer per a creuar la frontera, què han de dir en arribar, quins centres són millors, quines són les normatives vigents, etc. Aquestes xarxes sustenten les estratègies de resistència al control estatal, social i institucional i evidencien vincles més enllà de les fronteres.

L'anàlisi de les entrevistes ens permet comprovar la simultaneïtat de l'experiència migratòria en dos espais nacionals. Els joves mantenen el contacte amb la família al llarg de la seua trajectòria migratòria. Les famílies, generalment, formen part de la seua quotidianitat malgrat la distància i a través d'elles, els joves se n'assabenten del que ocorre al seu país i al seu entorn immediat. Alhora, les famílies també reben informació de la situació dels seus fills, encara que la informació que faciliten uns i altres sovint haja estat prèviament seleccionada²⁰². Hem explicat quins són alguns dels tràmits que han de dur a terme les famílies al país d'origen perquè els joves regularitzen la seua situació al país de destinació. Tal com palesen les entrevistes, ells demostren interès per conèixer els esdeveniments que ocorren al seu país. És una informació que no els deixa indiferents. Els joves també utilitzen la seua posició i proporcionen, alhora, informacions a altres joves que encara viuen al Marroc, però que tenen intenció de migrar. Així, la seua experiència també impactarà en les dinàmiques i estratègies dels qui migren després.

Si, le he dicho a mi primo de Marruecos que aquí hay mucha crisis, si quiere ir a otro país... "Si vienes, te aconsejo que vayas a otro país como Alemania o no sé..." (E-3).

No sé... porque que se quedara allí mejor, porque con su familia y estas cosas y eran... No quería que lo pasara lo mismo que yo a los catorce años si sales de casa y... Qué mejor que quedara con su familia, por lo menos hasta los dieciocho años y ya sales a buscarte la vida, ¿sabes? Lo he dicho que se quedaran allí, porque conocí dos chicos que querían venir y les he dicho que mejor que se quedaran allí y le conté todo, ¿vale? Le conté toda la verdad y aún siguen allí ahora, que están estudiando y tienen buena carrera, y van mejor ahora (E-2).

Malgrat les experiències d'èxit i/o satisfacció amb la trajectòria migratòria, al rerefons de les recomanacions que els joves fan a altres possibles migrants, trobem el sacrifici que han realitzat i la seua valoració personal sobre els costos i les possibilitats d'èxit.

La seua posició que els permet accedir a la informació esdevé un recurs útil per als demés. Alguns joves han ajudat altres joves migrants menors d'edat quan han arribat al territori, ja que el munt de coneixements sobre els recursos i les actuacions necessàries per a accedir els atorguen una posició en l'entramat transnacional:

Sí. Mi tío, que vivía en Córdoba, conoció a un chico que era menor y... iba a mal momento, creo que, iba en un mal camino, creo que vendía drogas. Entonces le

²⁰² Els joves no contenen tot el que ocorre, especialment els mals moments o incidents no satisfactoris. En 2009 visitant unes famílies de Beni Mellal, un dels pares tenia un CD amb fotos que el seu fill els havia enviat. Sortien els joves (per aquell moment al CAM), fotos en les seues habitacions, en la platja, en alguns llocs de la ciutat.

dijo, no le gustó lo que hacía. Entonces le dijo, pues, “Te envío a mi sobrino y que te meta en centro y así aprendes algo, aprendes algo, una formación profesional algo para, y para alejarte de este ambiente”. Acepto, me lo envió mi tío [...] Mi tío pensaba que yo, pues, lo cojo y lo llevo al centro y ya está, ya está dentro. Y yo le dije que sí. Y vino, pues vino a Valencia, pasó una noche conmigo en casa y lo llevé a Valencia. Yo vivía en Buñol, lo llevé a, lo llevé a Valencia y, y pues he ido con él a varias comisarías para que, para que hagan lo mismo proceso que, que conmigo. La primera comisaría, pues, lo echaban, le decían de ir y uno entraba con él y yo me quedaba, pues, alejado de la comisaría y esperaba, y cuando, pues la primera comisaría que entró lo echaron, le decían de ir. Entonces probamos, cuando ahí no querían, pues lo llevé a otra comisaría. Y, y, ahí lo aceptaron, yo me quedé, pues, me quedé sentado un poco alejado de la comisaría para ver y cuando pasa un tiempo dije: “Hostia, hostia, ya no sale, lo cogieron”. Entonces me volví a casa, al día siguiente me llamó y me dijo que, que sí, que ya está. Y pues, la recepción, pues está bien... (E-1)

Alguns joves entrevistats ja han viatjat en alguns períodes de vacances al Marroc.²⁰³

Yo llevaba la idea esa de cómo es Marruecos, ¿no?, de sus cosas, ¿no? De subir a un taxi con cinco personas o seis, de cómo es mi pueblo... Pero han cambiado muchas cosas. También he encontrado a mis amigos, me he encontrado ese... ese ambiente con trece años, que había mucha gente ahí, mis amigos, o sea, tenía más cosas. Entonces, tú te bajas ahí, después de cinco años y saludas a una persona y no sabe ni quién eres: “¿Y este quién es?”. Pero ha sido una cosa muy bonita (E-4).

Pues... era muy diferente. Algunos familiares no me reconocieron porque he venido muy pequeño... (E-3)

Aquells que han obtingut la residència legal a Espanya han pogut viatjar al Marroc. Però si no l'han obtinguda, no poden eixir i tornar a entrar en territori espanyol. Aquesta circumstància també determina la seua quotidianitat.

Alguns joves, fins i tot, han sol·licitat la nacionalitat espanyola, com és el cas de dos dels joves entrevistats. Malgrat que les persones estrangeres que hagen estat tutelades legalment durant dos anys consecutius i compten amb un any de permís de residència, poden tramitar la nacionalitat espanyola per residència, encara no s'ha produït cap cas, si bé és cert que alguns joves menors d'edat han demanat assessorament al respecte²⁰⁴. La realitat és que aquells que

²⁰³ La residència legal a Espanya els permet creuar la frontera legalment sense problemes.

²⁰⁴ Quan en alguna ocasió puntal hem intentat sol·licitar la nacionalitat per a un menor d'edat (concretament, l'any 2012), la Conselleria va obstaculitzar el tràmit recolzant-se en un debat, provocat per l'absència de convenis que regulen la doble nacionalitat entre el Marroc i Espanya. La controvèrsia deriva de la presumpta necessitat de renunciar a la nacionalitat marroquí. Ara bé, com que es tracta

l'han sol·licitada quan ja eren majors d'edat, han ensopegat amb la lentitud dels tràmits. Un dels joves entrevistats va realitzar la sol·licitud el 2012; actualment, continua en procés de tramitació. Tot i que Espanya no reconeix la doble nacionalitat, espanyola i marroquina, tampoc no exigeix que es renuncie a l'originària, ja que, d'un costat, Espanya no té la potestat de decidir sobre les renúncies i, de l'altre, el Marroc ni tan sols contempla la possibilitat de renunciar-hi²⁰⁵. Així doncs, es pot detenir la doble nacionalitat, fet que, d'alguna manera, alena en els joves la predisposició a tramitar-la²⁰⁶.

Quan preguntem als joves per què els interessa obtenir la nacionalitat, responen:

Quiero ser uno de vosotros. Español (E-5).

Para poder moverme por Europa y aprender de otras cocinas y luego no tener problemas con los papeles en el futuro (E-4).

Malgrat disposar de la residència legal, per a gaudir plenament dels drets i deures establerts en la Constitució com a ciutadà, cal estar en possessió de la nacionalitat espanyola. Per aquest motiu, alguns joves, no tots, entre el que compleixen els requisits necessaris intenten sol·licitar-la. Com indica el jove que esmenta com a motivació el fet de poder viatjar lliurement per Europa i així millorar la seua formació, actualment els joves migrants –no europeus, s'entén– no poden accedir a molts projectes comunitaris que promouen la inserció laboral mitjançant l'estada en altres països de la Unió, atès que un requisit indispensable és la nacionalitat espanyola.

Els llaços permanents que conserven amb el seu país d'origen influencien de manera decisiva els joves migrants, tot i que com hem pogut testimoniar la seua identitat també apareix fortament condicionada per la seua experiència vital al si de la societat de recepció. Les seues estratègies actuals i les seues encara incertes expectatives de futur apareixen travessades per l'experiència en ambdós països i a més, com que es relacionen quotidianament amb joves de la mateixa nacionalitat, també conserven certes pràctiques que els identifiquen amb la seua cultura i la seua societat natal²⁰⁷.

---

d'un menor, això sols podria fer-ho el seu representant legal, en aquest cas en particular, el director/a de la Direcció Territorial de Benestar Social. Tanmateix, Espanya no té potestat per a exigir la renúncia.

²⁰⁵ Inerts també en els camps socials transnacionals, els Estats despleguen tota un seguit de polítiques que afecten els qui defineixen com a membres.

²⁰⁷ Hi ha pràctiques que parlen de la seua identitat, per exemple, pràctiques culinàries que entronquen amb la seua cultura i religió, però no podem confirmar si demostren una voluntat conscient de pertinença o són fruit del costum i/o de la pressió de grup. En canvi, sí que trobem al·lusions a cites de

9.8. Joves migrants «extutelats».

Assistim en l'actualitat a la construcció d'una nova categoria per a definir els «menors estrangers no acompanyats» que ja han abandonat el sistema de protecció: «*joves estrangers extutelats*» o «*joves extutelats d'origen estranger*». En els últims anys han augmentat tant en l'àmbit de la intervenció social com en l'acadèmic, el nombre de treballs que investiguen sobre aquest col·lectiu, les seues necessitats i carències, així com sobre les estratègies d'intervenció necessàries per a atendre'ls adequadament.

En relació al nostre treball de camp, resumirem tot seguit alguns trets comuns que es converteixen en factors de risc d'exclusió social per als joves quan surten del sistema de protecció:

- Manca de xarxes socials i familiars de suport estables.

L'anàlisi de les entrevistes realitzades durant el treball de camp posa en relleu com les xarxes socials dels joves es componen, en la majoria d'ocasions, per altres joves del mateix país d'origen que han travessat circumstàncies semblants. Molts han comptat amb l'ajuda dels professionals que han conegut durant el seu període institucional i que, com hem explicat, teixeixen una xarxa de solidaritat informal significativa en les trajectòries dels joves.

- Situació administrativa:

Malgrat que durant el temps de tutela hagen comptat (alguns tampoc) amb autorització de residència, i fins i tot de treball, els joves hauran d'acreditar mitjans de vida per tal de poder renovar les seues autoritzacions. L'atenció des d'un recurs d'emancipació facilita la renovació de la residència²⁰⁸, però no del permís de treball. Així doncs, la falta de recursos d'emancipació es converteix en un factor de risc per als joves migrants. No obstant això, alguns recursos i projectes d'emancipació incorporen programes d'inserció laboral, que afavoreixen l'accés a la formació dels joves i els posa en contacte amb xarxes que poden contribuir a la seua col·locació en el mercat laboral.

La vigent Llei d'estrangeria contempla la possibilitat que els joves que hagen assolit la majoria d'edat sense haver rebut l'autorització de residència inicial, puguem obtenir-la si el Servei de

---

l'Alcorà o al fet de ser musulmà en els seus comptes de WhatsApp, així com fotos amb símbols identitaris als seus perfils en les xarxes socials; accions que apunten i actualitzen la seua identitat.

²⁰⁸ L'informe de l'entitat que gestiona el pis o projecte d'emancipació, garanteix que el jove disposa de mitjans de vida que exigeix la Llei.

Protecció de menors en recomana la concessió. De nou, el pas pel sistema de protecció i un informe favorable poden resultar fites rellevants de cara a culminar la seua trajectòria migratòria amb èxit. En tot cas, com hem dit adés, es tracta de residències no lucratives, que no garanteixen el permís de treball. No obstant, hem de ressenyar que aquells joves que hagen residit legalment a Espanya durant cinc anys consecutius poden sol·licitar el permís de residència de llarga duració. Quan es resol favorablement, es concedeix no sols el permís de residència, sinó també l'autorització laboral. Per la qual cosa, aquells joves migrants que han arribat amb edats inferiors gaudiran de certs avantatges si han estat tutelats i han disposat de residència.

- Situació d'atur:

La taxa d'atur per al conjunt de població amb edats inferiors als 25 anys se situa, des de l'últim semestre de 2014 i primer semestre del 2015, entorn del 51,4%, segons reflecteix l'Enquesta de Població Activa (EPA). Però aquesta precarietat laboral és molt més complicada per als joves migrants, atès que per a rebre el permís de treball hauran d'aconseguir una oferta laboral que es prolongue, com a mínim, un any. I això és força difícil amb el panorama actual. A més a més, el complex procés burocràtic que han de realitzar amb la Delegació de Govern els i les empresàries si volen contractar-los, en limita bastant les possibilitats en un context on abunda l'oferta de mà d'obra nacional.

Com ja em assenyalat, en el supòsit dels joves que han gaudit d'un permís de residència durant més de 5 anys, la residència de llarga duració facilita la seua situació competencial enfront d'altres joves migrants, perquè aquesta targeta de residència els autoritza a treballar. La seua inserció laboral i la manera d'afrontar la busca de treball, com que ja no depèn de la condició que imposa un contracte de mínim un any de durada, resulten més senzilles, a diferència dels joves en residència no lucrativa.

En aquest context, les diferents entitats que treballen per la inserció laboral dels joves ensopeguen amb molts obstacles²⁰⁹ per dur a terme itineraris laborals amb èxit. Malgrat comptar amb un recurs d'emancipació, molts joves encara no poden al·legar cap experiència laboral.

---

²⁰⁹ És important destacar les dificultats que troben les entitats i organitzacions amb iniciativa suficient per a crear empreses d'inserció social, adreçades a la contractació de persones en situació d'exclusió social. Els estrictes requisits i tràmits necessaris per a la seua constitució es recullen a la Llei 44/2007, de 13 de desembre.

- Escassetesa de recursos econòmics:

La manca de recursos de caràcter familiar i les escasses possibilitats d'aconseguir un treball, afegits a les altres circumstàncies que dificulten la seua inserció, empenta aquests joves cap a la pobresa, amb conseqüències sobre la seua posició social, però també sobre el seu estat emocional. Aquestes circumstàncies afavoreixen l'emergència de conflictes intrapersonals que poden abocar els joves a conductes de risc: conductes delictives, consum de tòxics o immersió en l'economia submergida, entre altres. Òbviament, el grau d'exposició d'aquells que no disposen de recursos d'emancipació és molt major. Cal assenyalar, que els possibles actes delictius agreugen la situació, atès que els antecedents penals poden motivar a la Delegació de Govern a no concedir la renovació de la seua residència.

Gràcies a les entrevistes, podem deduir com l'impacte de la institucionalització en les trajectòries migratòries i vitals dels joves determina en gran mesura el resultat. L'accés als recursos d'acompanyament educatiu és fonamental per a la inserció social, a més de facilitar el contacte amb xarxes que possibiliten l'ocupabilitat i contribueixen al manteniment de la regularitat jurídica. Els projectes d'emancipació afavoreixen la consecució gradual del procés d'autonomia i que els joves tinguen al seu abast les ferramentes necessàries per a fer front a la seua situació. Hem testimoniat l'optimisme i l'esperança amb què viuen els joves el procés de trobar un treball. En canvi, aquells que no assoleixen la majoria d'edat amb un contracte de treball i que queden fora dels projectes d'emancipació s'enfronten individualment la frustració davant les dificultats per assolir els objectius migratoris, fet que els empeny a desenvolupar una baixa autoestima, una autopercepció negativa i una considerable desmotivació. El seu fracàs, marcat per un elevat component de sentiment de culpabilitat, serà intensament viscut:

Mis padres, al principio, no querían que me fuera porque me decían: "España ya no es como antes. No tienes que ir, quédate con nosotros". Pero yo les dije que ya no hacía nada, que no había gente... Yo venía a aquí a hacer una vida, pero la verdad fue mi error. Ahora lo pienso y creo que de verdad fue mi error venir aquí (E-7).

9.9. Joves migrants i processos de fugida i mobilitat juvenils.

Malgrat que als i les lectores pugua resultar-los reiteratiu, aplegats a aquest punt convé resumir algunes de les conclusions, abans d'introduir-nos en el darrer apartat que considerem pertinent si volem comprendre millor la mobilitat d'aquests joves i aportar algunes reflexions que ens permeten avançar tant en la investigació sociològica sobre la migració com en el camp de la intervenció socioeducativa dirigida a estos joves.

La falta d'expectatives laborals al Marroc i les escasses alternatives locals per a satisfer les necessitats dels joves i les seues famílies motiven la mobilitat dels més joves que, amb la determinació en ment de buscar-se la vida, afrontaran els reptes i incerteses de la migració amb els pocs recursos disponibles. En aquest context, la minoria d'edat esdevé un recurs, una oportunitat que els pot ajudar a llaurar-se un futur en la societat de destinació. Com tota migració forçada, aquesta mobilitat comporta un elevat risc, ja que empenta els joves cap a situacions de vulnerabilitat i, fins i tot, de precarietat vital. En aquest treball hem parlat dels joves menors d'edat migrants que han arribat sols i han accedit al sistema de protecció, conscients que deixem fora de l'objecte d'investigació tots aquells que no ho han aconseguit o que no han estat atesos, i per als qui els efectes de la migració hauran estat molt més durs. Com hem tingut ocasió de constatar, l'accés al sistema de protecció²¹⁰ determina en bona mesura la seua trajectòria vital, ja que gaudiran d'acompanyament educatiu i podran beneficiar-se dels diversos recursos i xarxes que garantiran la seua regularització documental i les possibilitats d'ocupabilitat futures²¹¹. Cal ressenyar l'especial rellevància que comporta l'accés dels joves a recursos d'emancipació que cobreixen les seues necessitats bàsiques quan assoleixen la majoria d'edat i que possibiliten el desenvolupament del procés d'autonomia amb unes condicions mínimes de qualitat. Tal com s'extrau dels discursos dels joves, aconseguir treball és la finalitat última de la seua trajectòria; forma part de les expectatives que conformen el seu projecte migratori des de la gènesi i també de les seues expectatives presents. Al voltant de les possibilitats d'ocupabilitat desenvolupen les seues pròpies estratègies que dependran dels recursos de què disposen. El treball s'ubica també al bell mig de les seues expectatives de futur, caracteritzades per la mateixa incertesa amb què contemplen les seues possibilitats d'ocupació.

---

²¹⁰ És significatiu el temps que passen dins del sistema de protecció.

²¹¹ Òbviament dependrà del projecte educatiu i del tracte que reben els joves menors d'edat als centres de protecció.

Sostenim que aquesta migració s'inscriu en un context de precarietat laboral i de falta d'expectatives de vida per a la població jove, fet que entronca amb les dinàmiques de la globalització del capital i de les empreses. Els joves que s'enfronten a aquesta mobilitat, abandonen la seua terra i les seues famílies i accepten les exigències del mercat de treball mundial. La migració es configura como una categoria interpretativa clau per a la joventut del Marroc i segueix les rutes imposades per l'economia global. Accedir a Europa esdevé sinònim de possibilitat d'accedir a un lloc de treball²¹².

Ara bé, la conjuntura actual del mercat de treball a Espanya, i en concret al territori valencià, situa novament aquests joves en contextos de precarietat i en perill d'exclusió social, especialment una vegada són majors d'edat, per causa de l'estreta relació que guarda la legislació en matèria d'estrangeria amb aquesta situació del mercat laboral. La condició d'«immigrant» sotmet els joves a una enorme pressió que hauran de tractar de superar amb pocs recursos. A través de les paraules dels joves entrevistats inserits en projectes d'emancipació, descobrim, però, que l'accés a aquest tipus de recurs no garanteix l'entrada immediata al mercat laboral. Tanmateix, els joves s'enfronten a aquesta incertesa de manera més positiva, atès que almenys poden aprofitar els recursos per a prolongar l'adquisició de competències mitjançant la formació i així poder millorar la seua situació competencial al mercat de treball.

La màxima expressió de la crisi en Espanya és, sens dubte, l'atur, que incideix amb especial cruïsa sobre determinats grups de població, com són la població immigrant i els joves. La precarietat laboral que afecta la població jove en general i les dures condicions imposades per legislació d'estrangeria són els dos factors principals, tot i que no els únics, que impulsen els joves a emprendre una segona migració, en aquesta ocasió, cap als països del nord d'Europa, a la cerca de noves oportunitats. Són mobilitats forçades que comporten un alt risc per a les seues trajectòries vitals, novament sotmeses al trànsit continu. Aquests processos de fugida i mobilitat, causats per una precarietat laboral de caràcter estructural, afecta altres grups de joves al territori espanyol, encara que, òbviament, existeixen visibles diferències entre uns i altres processos assentades sobre estratificacions prèvies, que es vinculen fonamentalment a la classe social.

---

²¹² En aquest sentit, l'impacte de la crisi i la situació a Espanya mobilitza alguns joves a traslladar-se cap a altres països del nord d'Europa (Bèlgica, Alemanya, Holanda, França...).

9.9.1. Mobilitats juvenils: capital humà i treballador empresari d'ell mateix.

Recentment, companys del departament de Sociologia i Antropologia Social publicaven un interessant article sobre els processos de mobilitat internacional de la joventut universitària, titulat *Fuga de cerebros y biografías low cost: nueva etapa de precarización de la juventud* (Santos i Muñoz, 2015). L'article presenta una revisió teòrica i conceptual entorn del terme «*fuga de cerebros*» i la seua justificació discursiva. Amb intenció d'aprofundir en l'anàlisi d'aquests processos de mobilitat, els autors examinen el lloc que ocupa la lògica del capital humà en els episodis de fugida i de mobilitat juvenil, així com els conceptes d'ocupabilitat i «empresari per compte propi» que l'acompanyen. A propòsit de la perspectiva crítica d'aquests autors, apuntarem alguns dels elements teòrics que revisen i els superposarem a l'anàlisi de la migració dels joves realitzada al llarg d'aquesta investigació.

La teoria del capital humà i la seua expressió en l'esfera del treball transmeten una representació determinada del món social que comporta una forma particular d'entendre el no sols el treball, sinó també l'ésser humà, i que és expressió de determinats interessos i concepcions. Un enfocament darrere del qual s'amaguen interessos empresarials i que exalta una imatge de la societat entesa com «un conjunto de individuos emprendedores que compiten entre sí y consigo mismos por su propio interés y donde cada uno es responsable de su fracaso o éxito» (Santos i Muñoz, 2015:16). Sobre l'impacte social de la lògica del capital humà, els autors remetent a Foucault (2007)²¹³, que imbrica la teoria del capital humà en el desenvolupament del neoliberalisme. El neoliberalisme redefineix l'economia, a la qual s'atribueix un comportament i una racionalitat internes. L'economia esdevé una ciència del comportament humà: la ciència de «la programación estratégica de la actividad de los individuos» (Foucault, 2007; Santos i Muñoz, 2015:17). El neoliberalisme també reinterpreta el lloc del treball, entès com una conducta econòmica, el treballador utilitza els recursos de què disposa, guiat pel càlcul i la racionalitat. El salari no és més que un ingrés que prové del rendiment d'un capital: el capital humà del treballador. Aquesta concepció del treball portarà Foucault a presagiar canvis profunds en les relacions socials: de l'assalariat que ven la seua força de treball, es passa al treballador entès com «*empresario de sí mismo*» (Foucault, 2007; Santos i Muñoz, 2015:18).

Aquesta transformació en «*empresario de sí mismo*» obliga els treballadors a millorar el seu capital humà. En aquest context, la formació és una inversió guiada per la taxa de rendiment

²¹³ Els autors fan referència a l'obra de Michel Foucault (2007) [2004]: *Nacimiento de la Biopolítica*. Buenos Aires: FCE.

futur. Estudiar, assenyalen els autors, és un comportament i una dedicació. Aquesta idea del treball transporta la lògica empresarial fins al centre de les relacions socials, «el capital humano define una economía compuesta por trabajadores que se comportan como unidades-empresa y no como colectivos asalariados» (2015:18). En relació al concepte de capital humà, analitzen la difusió de la noció d'ocupabilitat, que suposa que el mateix individu que busca treball s'ha de fer càrrec d'adquirir les competències necessàries per a posicionar-se millor al mercat de treball i triar aquelles que resulten més adequades per a incrementar la seua competitivitat. Els autors analitzen la desregulació educativa i el paper de les competències, fets tots dos que palesen la dominació que les empreses exerceixen sobre l'educació, impulsant una formació flexible i adaptable dels joves, subjecta a les necessitats del mercat, als interessos empresarials i a la lògica de la competitivitat, amb repercussions importants sobre les seues trajectòries vitals²¹⁴.

Si es vol comprendre la migració dels joves d'origen marroquí, no es poden obviar els factors estructurals que la motiven com tampoc els interessos empresarials que esperonen la mobilitat transnacional, en la qual l'ocupabilitat és un element decisiu²¹⁵. Els efectes sobre les seues trajectòries vitals són significatius, perquè tot queda sotmès als interessos empresarials, tant la població migrant com la seua governabilitat. Així les coses, la possibilitat de regularitzar la seua situació a Espanya impulsa la migració dels més joves, atès que la seua condició de dependència afavoreix que puguen residir de forma legal i que disposen d'un cert temps per a assolir aquelles «competències» que milloraran les seues possibilitats d'ocupació. Els costos assumits per aquests migrants menors d'edat són considerables, ja que no tot són beneficis i poden resultar greument perjudicats²¹⁶.

A València, el moment de major afluència de menors d'edat d'origen marroquí coincideix amb el moment en què l'Estat espanyol també enregistra fluxos migratoris intensos, amb anterioritat a la crisi. Entre les diferents causes que expliquen la importància dels fluxos migratoris durant els primers anys de la dècada dels 2000, descolla la necessitat del mercat de treball espanyol de grans quantitats de mà d'obra poc qualificada i flexible, en un context on existeix escassa oferta de mà d'obra nacional, en haver augmentat la qualificació dels treballadors i la seua capacitat per a rebutjar aquelles ofertes laborals amb pitjors condicions

---

²¹⁴ Els autors ubiquen en aquest context la «fuga de cerebros», la mobilitat de persones joves qualificades, basada en les exigències de l'ocupabilitat, fins a perfilar una nova etapa de pressurització vital. Els reptes de la globalització, entenen, es transfereixen de les empreses als joves.

²¹⁵ En aquest treball, hem trobat altres factors que guarden relació amb la migració.

²¹⁶ Tot i que no s'aborda en aquest treball, la repatriació dels joves és, sens dubte, un fet important. No sols assumeixen el fracàs de la seua migració, sinó que a més molts, no tornen amb les famílies pel que els suposa la imatge negativa del fracàs.

(Torres, 2012). Tots els joves que hem entrevistat en el treball de camp van arribar en els estadis previs a l'esclat de la crisi. Ells i altres van disposar en la mobilitat transnacional les seues esperances de guanyar-se la vida.

En una conducta guiada pel càlcul i la racionalitat, els joves assumeixen en el camp migratori transnacional el rol dels migrants més «incòmodes» per a l'Europa de Schengen (Jiménez, 2011) i es pleguen les formes de control que se'ls hi apliquen. Comprovem al relats i trajectòries dels joves, com l'entrada al sistema de protecció té un valor instrumental a l'hora d'aconseguir els seus objectius prioritaris: regularitzar la seua situació documental a Espanya i accedir a certs recursos. Les perspectives són encara menys afalagadores si tenim en compte que, fins i tot, el sistema de protecció i els agents professionals són mers còmplices del sistema, amb el qual col·laboren engegant dispositius de control i vigilància i seleccionant només els més aptes. Els joves, per la seua banda, adaptaran els seus comportaments a les fórmules esperades. Com hem pogut vist en els seus discursos abunden expressions del tipus *“portarse bien”, “ser un buen chico”, “me llevo bien con los educadores”, “no he tenido problemas”...*

La crisi impacta especialment en la població migrada, perquè s'ha ocupat tradicionalment en els sectors econòmics que han estat més colpejats per la recessió i també per haver-se aguditzat la competència pels escassos llocs disponibles amb altres grups de població que abans no aspiraven a ells. L'hegemonia de les lògiques empresarials i de les dinàmiques del mercat es materialitza en les successives modificacions de la legislació d'estrangeria, que n'intensifica les condicions d'entrada i permanència al territori.

Sota aquestes condicions i com hem pogut testimoniar gràcies a les entrevistes del treball de camp, entre les estratègies dels joves hi ha l'interès per incrementar les seues competències mitjançant la formació i d'aquesta manera ampliar les seues possibilitats d'ocupabilitat. Ara bé, a causa de la seua posició social i de la seua condició d'immigrant, les oportunitats d'accés a la formació són força limitades. El temps de tutela determinarà els seus horitzons formatius. La majoria de joves migrants extutelats amalgamen una sèrie de títols de formació bàsica (PQPI) o altres cursos formatius, una formació mínima que determinarà per quines ocupacions poden competir al mercat de treball. Altres joves migrants, que disposen de recursos d'emancipació, o bé continuen els seus estudis amb l'objectiu d'aconseguir titulacions superiors per a poder aspirar a treballs qualificats, o bé canvien les especialitats formatives de manera que s'acoblen a les exigències puntuals del mercat. Aquesta precarietat laboral, encara que afecta diferents grups de joves, per als joves migrants suposa un risc afegit que

assumeixen individualment, com a conseqüència dels escassos recursos i ajudes existents. Malgrat que els joves migrants solen ser optimistes davant la incertesa que presenta el futur i no renuncien fàcilment a l'anhel per trobar un lloc de treball, considerem oportú ressenyar la fragilitat que emmarca l'esdevenir de les seues vides, sota els auspicis de la pobresa, la dependència de l'assistència social i la pressió constant de les exigències normatives per a romandre al territori, circumstàncies que influeixen inevitablement en els seus estats emocionals, físics i psicològics.

Menats per les lògiques del mercat, els joves migrants es responsabilitzen del seu èxit o del seu fracàs. Com hem vist, l'experiència del fracàs s'erigeix com un dels factors d'exclusió social, atès que molts joves no se senten capaços d'afrontar el retorn i, per tant, resten al territori de manera il·legal, abocats a l'economia submergida, sense accés als recursos formatius, sanitaris, laborals, etc., i amb escàs marge per a evitar les borses de marginalitat, l'exclusió i la precarietat social.

L'anàlisi dels discursos dels joves entrevistats ens permet afirmar que l'èxit del projecte migratori recau sobre el treball (aconseguir una ocupació), element clau que vehicula les seues estratègies actuals i les seues expectatives de futur, futurs incerts sotmesos a la volubilitat impredecible de l'ordre global del mercat. Davant d'aquesta incertesa, les decisions i estratègies dels joves migrants marcaran les seues trajectòries vitals, però enmig de tot sempre hi haurà les dinàmiques i les lògiques empresarials que són les que realment impulsen les seues pautes d'actuació. En aquest ordre de coses, els joves migrants no són més que mà d'obra barata, destinada als llocs de treball més precaris i en condicions esquifides. Recordem un cop més les paraules d'un dels joves entrevistats:

Pues... yo, en un día normal, que siempre salgo a las siete que me voy a la fábrica, bueno, a trabajar y esas cosas. Que en esa empresa trabajaremos diez horas, que entramos a las ocho y salimos a las siete de la tarde; y que tenemos media hora de almuerzo y una hora de... de la comida, y luego para merendar también (E-2).

9.9.2. La qüestió de la mobilitat juvenil.

«La “juventud” en carnavalesco baile de máscaras, risueña o amenazante, está dispuesta a asumir todos los papeles a representar en todos los escenarios: polifacética actriz de primera fila, no podría estar ausente de ningún drama o comedia: los focos siempre la alumbrarían» (Martín Criado, 1998:13).

La joventut no constitueix un grup social. Dessota d'aquesta denominació, s'hi apleguen subjectes i situacions que sols comparteixen un tret distintiu: l'edat. Darrere de la construcció d'aquesta categoria, s'oculten interessos polítics i discursos hegemònics que, en emfasitzar les divisions d'edat, invisibilitzen les divisions de classe i per tant, les desigualtats socials. La sociologia no s'hi ha estat de fer algunes aportacions als discursos hegemònics que homogeneïtzen la joventut i consegüentment, els seus «problemes».

Durant molt de temps, aquests enfocaments dominaren la literatura sobre joventut a l'àmbit de la sociologia. Als anys 70 del passat segle, apareixen les primeres veus crítiques que qüestionaven la identificació de la joventut com a grup social i reclamaven la necessitat de ressituar la problemàtica de les classes d'edat en relació amb les problemàtiques de la classe social²¹⁷. Per oposició als plantejaments de l'estructural-funcionalisme, situen la classe social en el centre de l'anàlisi. Malgrat el desenvolupament de teories crítiques, la qüestió de la mobilitat juvenil continua avui revestida d'argumentacions culturalistes que interpreten el canvi social des del punt de vista de la transformació dels valors.

L'explicació de la mobilitat dels joves menors d'edat d'origen marroquí no ha estat exempta d'enfocaments culturalistes que la vinculen a una perspectiva funcionalista de la joventut com a grup i com a metàfora del canvi social. Un biaix que no permet contemplar les realitats estructurals que forcen aquestes mobilitats transnacionals i que es decanta per arguments de tipus cultural: oportunitat de viure noves experiències en contacte amb altres cultures, conèixer gent, accedir als espais i béns materials propis de la modernitat, l'esperit aventurer de la joventut...²¹⁸ Aquests discursos converteixen la migració en una icona de la qüestió juvenil actual, com si fóra quelcom propi de l'estil de vida de la joventut contemporània.

Per a tractar de comprendre el moment actual i el context laboral dels joves, resulta essencial tenir en compte les aportacions teòriques que parteixen de la necessitat d'analitzar les lògiques i lluites socials al voltant de la reproducció en cadascun dels grups diferenciats, si no volem córrer el risc d'ocultar sota l'estora les desigualtats i les dinàmiques que determinen la

---

²¹⁷ A Gran Bretanya, investigadors associats al Centre for Contemporary Cultural Studies de Birmingham, situen entre els elements importants de la dinàmica històrica de la dominació de classe i la lluita de classes la problemàtica de la joventut. I a França, investigadors del Centre de Sociologie de l'Education et la Culture, que tenen com a principal exponent Pierre Bourdieu, signen treballs que parteixen de la problemàtica de les classes d'edat i de generació en relació a les estratègies de reproducció i condicions socials d'existència diferenciades segons el grup social. Analitzen les diferents definicions de classe d'edat i les pràctiques, comportaments i universos simbòlics en funció de l'origen i de les trajectòries socials, així com el paper de les institucions en la construcció de les classes d'edat i les seues representacions (Martín Criado, 1998).

²¹⁸ Santos i Muñoz (2015) critiquen l'enfocament culturalista i cosmopolita que manifesten les argumentacions sobre la mobilitat dels joves universitaris a Europa.

reproducció social de la diferència. Si trobem paral·lelisme entre les migracions forçades dels joves estudiats en aquest treball i els processos de mobilitat i fugida dels joves universitaris estudiats per Santos i Muñoz (2015) és únicament perquè totes dues s'insereixen en la lògica del capital humà i en els interessos que les impulsen les mobilitats, així com per les innegables repercussions que tenen sobre les seues trajectòries vitals.

Ara bé, aquestes mobilitats no es produeixen en un espai social neutre, sinó que es materialitzen sobre la base d'una estratificació d'ordre mundial vinculada fonamentalment a la classe social. Els joves europeus universitaris protagonitzen processos de fugida i mobilitat internacional amb l'objectiu de competir pels llocs de treball més qualificats. Aquesta mobilitat és legitimada per la seua condició de membres de la Unió Europea, que els atorga la condició de «ciutadans del món»²¹⁹, mentre que els joves d'origen marroquí tracten d'accedir a Europa on aspiren a competir pels pitjors llocs que ofereix el mercat laboral, sota condicions que únicament semblen tenir en compte la seua condició d'intrusos. Amb aquest objectiu comú en ment, uns viatjaran amb vols *low cost*; altres, molt menys afortunats, ho faran d'amagat als baixos d'un camió.

---

²¹⁹ Facilitats per a entrar i eixir dels països, tramitació de visats, etc.

CAPÍTOL 10. CONCLUSIONS

Parafraçant Martín Criado (1998), tota investigació és una història i tota història, per molt que vulga revestir-se d'objectivitat científica, és una aposta. Suposa una elecció de personatges principals –en aquest cas, els joves menors d'edat d'origen marroquí que emprenen en solitari els seus projectes migratoris– i de les « jugades més importants». Ni els uns ni les altres són evidents a simple vista, depenen d'una perspectiva teòrica no exempta d'una perspectiva política que pertany a qui conta la història: «A partir de una perspectiva particular, se trazarà el argumento, se relacionaran acontecimientos, se repartirán papeles de «buenos» y «malos», se construirá un desenlace... Toda historia es un relato parcial e interesado» (1998:21). L'argument d'aquesta història gira entorn de les diverses trajectòries i experiències vitals de joves que un dia van decidir fer realitat el seu projecte i arribaren al País Valencià, en concret a la província de València. Històries que hem seguit i tractat de reconstruir des de les seues pròpies veus, amb la intenció de conèixer els perquè i les expectatives que motivaren els seus projectes migratoris, les rutes i itineraris per a creuar la frontera i els recursos que posaren en joc, les vivències resultants del seu pas pel sistema de protecció de menors i com a majors d'edat residents al territori valencià. En els primers capítols d'aquest treball, hem declarat obertament quin partit es pren en aquesta història.

Els joves migrants menors d'edat d'origen marroquí troben, en la legislació vigent al territori espanyol, la possibilitat de doblegar l'estricta control fronterer exercit a instàncies d'Europa, per a la qual Espanya actua, això és important, com a frontera sud. Ara bé, els processos selectius desplecats en les fronteres es traslladen a una xarxa amb múltiples tecnologies de control, que no necessàriament s'ubiquen a l'espai, sinó que també s'insereixen als procediments responsables d'establir el conjunt de categoritzacions i classificacions aplicades a uns determinats "subjectes de govern" (Inda, 2005; en Jiménez, 2011). En aquest punt de la història, presentem la resta de personatges: els agents que modelen el fenomen de la migració en Espanya i determinen la manera de relacionar-nos-hi i, més específicament, els agents i elements que operen en l'ordre social i simbòlic de la definició del subjecte jurídic del «menor estranger no acompanyat». La doble condició implícita en aquesta categoria revela, d'una banda, el protagonisme del Dret i la seua funció com a constructor i guardià de la diferència i d'altra, els mecanismes que legitima, a saber, en aquesta història: racialització, segregació i discriminació.

L'aposta d'aquesta història es concreta en les hipòtesis. Els joves migrants esdevenen objectes de protecció sota una lògica de control que problematitza i invisibilitza el seu protagonisme i autonomia i al mateix temps, oculta els factors estructurals i les lògiques que se'n deriven de les dinàmiques del mercat i que motiven les seues trajectòries. En aquest sentit, plantejàvem

una primera hipòtesi: els dispositius desplegat per a fer front al fenomen (re)produeixen les desigualtats d'edat, ètnia i classe social.

L'adscripció per part de l'Estat espanyol als tractats internacionals sobre Drets de la Infància i altres instruments internacionals sobre drets humans es reflecteix en la política social i en els recursos que hi dedica. La protecció es limita a la minoria d'edat, de manera que l'accés al sistema de protecció constitueix un temps prestat perquè els joves es preparen de cara a un futur autònom en la societat "receptora". S'esdevé així mecanisme de selecció on sols els més aptes se n'aprofitaran dels recursos escassos. Una segona hipòtesi ha guiat el nostre treball analític: l'accés al sistema de protecció no garanteix l'èxit dels projectes migratoris dels joves ni evita els processos d'exclusió social.

Una vegada presentats els protagonistes, la posició adoptada i l'aposta d'aquesta història, relacionarem els esdeveniments i elaborarem el desenllaç mitjançant les conclusions de l'anàlisi de resultats, amb la finalitat de concretar els objectius de la investigació i referir fins a quin punt les nostres hipòtesis han estat demostrades. Enumerarem també altres resultats destacats. Atès que els darrers tres capítols de la tesi, s'han tancat amb un apartat al qual s'hi esbossaven ja algunes conclusions, mirarem d'atorgar als respectius apartats un caràcter de síntesi final i de visió de conjunt per tal d'evitar estendre'ns en allò subratllat prèviament.

a) De la presència del fenomen i la gestió de la infància migrant al País Valencià.

Com hem explicat reiteradament, no resulta senzill dimensionar el fenomen de la migració de joves menors d'edat d'origen marroquí que han estat passat pel sistema de protecció valencià. La principal raó que n'impossibilita la quantificació ha estat la manera en què la Direcció General de Família, Menor i Adopcions de la Generalitat Valenciana va recollir les dades estadístiques, sense diferenciar d'entre la totalitat de menors d'edat de nacionalitat estrangera els «no acompanyats». No és fins l'any 2011 que comença a desglossar les dades. Per a poder oferir la xifra exacta de «menors estrangers no acompanyats» d'origen marroquí al País Valencià caldria procedir al buidatge d'expedients de les diverses Direccions Territorials de la Conselleria de Benestar Social, objectiu que escapa a aquesta investigació. Hem pogut constatar que la seua presència ha estat major a la província de València; aquesta és una de les raons per les quals s'ha tractat de concretar més a fons les dades relatives a aquesta província. Recolçant-nos en altres estudis i fonts, hem mirat de relacionar amb altres factors les variacions en els diversos fluxos d'arribada de «menors estrangers no acompanyats», ja que permeten esbrinar com determinats canvis en la legislació espanyola en matèria d'estrangeria o la lògica del mercat de treball influeixen en els fluxos i patrons migratoris. En el període

estudiat, pel que fa a l'arribada de menors d'edat d'origen marroquí al sistema de protecció de València, detectem un increment gradual a partir del 2005 i fins al 2008, moment en què es fa patent la crisi econòmica. L'absència d'indicadors clau complets, com ara dades i estadístiques, dificulta l'anàlisi i el diagnòstic de la realitat de la infància i també, per tant, el disseny de polítiques i la dotació dels recursos necessaris per tal d'atendre les seues necessitats. La manera com la Generalitat Valenciana ha presentat les xifres sobre menors migrants reflecteix l'escàs grau de compromís d'un govern autonòmic per al qual aquesta problemàtica no era una prioritat o potser fóra que hi havia en joc interessos més forts.

La protecció dels «menors estrangers no acompanyats» s'ha produït en un itinerari segregat que ha determinat, com a la resta de comunitats autònomes, l'habilitació de centres d'acollida de caràcter específic per a la seua atenció, de forma que l'acolliment residencial ha esdevingut l'única mesura de protecció concedida per atendre'ls. El model de gestió de la infància migrant s'emmarca en l'esmentat procés de gestió dels riscos socials (Castel, 1984). La intervenció directa amb menors d'edat migrants (a excepció dels centres de recepció) ha romàs en mans d'organitzacions no governamentals (ONG) i altres entitats sota la supervisió de la Conselleria de Benestar Social. Aquest és un model de gestió de base neoliberal que es caracteritza per la renúncia de l'Estat a algunes tasques, que són assumides per aquestes entitats, amb menys recursos, alhora que reforça el monopoli sobre les decisions i la definició d'opcions imperatives, la planificació global del conjunt de recursos i serveis i el control sobre aquells objectius que té la potestat d'imposar. A més de l'abaratiment dels costos del servei, s'assegura així la mobilitat de les xarxes de convivència espargides pel teixit social a través de la iniciativa privada. El model de funcionament de les entitats privades garanteix eines de vigilància interna, especialment sobre els i les professionals els quals, a més, intervenen cada vegada més en qualitat d'especialistes, fet que reforça el tecnicisme. Hem descrit algunes de les conseqüències d'aquestes transformacions, entre les quals les més importants són el fort control que s'exerceix sobre el tipus d'intervenció, el context de competència per la gestió dels recursos que se'n deriva del model de funcionament de les diverses organitzacions i entitats privades, l'abaratiment dels costos de servei com a resultat dels concursos per les licitacions amb conseqüències nefastes per a les condicions laborals dels i les professionals i la qualitat de la intervenció i dels recursos, que determinaran les condicions en què seran atesos els menors. Aquestes transformacions afecten també les funcions dels diversos professionals que acaben convertits en interventors/es que administren conforme a la lògica de la gestió de riscos (Gil Araújo, 2006). A més, aquest context genera l'aparició de fundacions i entitats privades que acaparen els serveis i que no sols implanten un model d'intervenció sobre la infància en risc,

sinó que imposen unes condicions limitades i precàries per al conjunt dels i les professionals que intervenen de manera directa.

La legislació en matèria de protecció de la infància i adolescència en el País Valencià, en concordança amb les pretensions universalistes de la Convenció dels Drets de la Infància de les Nacions Unides, proposa un subjecte actiu de dret menor de 18 anys. Malgrat que la Llei destaca entre els seus principis *l'interès superior del menor* i pretén promoure el reconeixement de la capacitat de la infantesa i l'adolescència per a participar activament en la societat, aquesta concepció dels infants com a subjectes actius de dret és contradictòria en la pràctica. Encara que els menuts hagen estat discursivament construïts com a subjectes de dret, hem comprovat que existeixen un conjunt d'intervencions que en limiten la capacitat de decisió sobre les seues vides. Tot i el caràcter institucional que preconitza la Llei, no s'han instaurat els òrgans que permeten estudiar i detectar les necessitats i demandes per tal de millorar la prevenció, l'atenció i la protecció dels xiquets i xiquetes, ni tampoc s'ha creat la figura del defensor del menor. En analitzar el II Pla de la Família i la Infància (PIFI), implementat els anys 2007-2010 sense continuïtat posterior, constatem el pes de la ideologia familiarista, per a la qual la infància no és el centre de les polítiques, sinó que resta invisible darrere de les famílies. En concret sobre els «menors estrangers no acompanyats», el PIFI n'homogeneïtza el perfil i presenta el fet migratori com un fenomen anòmal i problemàtic. El fet que els xiquets i xiquetes no se situen centre de les polítiques impossibilita el desenvolupament d'una prevenció, protecció i participació eficaces. L'anàlisi del model de gestió de la infància migrant és un bon exemple per a esbrinar el lloc que ocupa la infància, i en concret la infància més vulnerable, a la política valenciana. La condició de menors dels joves migrants es contempla de manera negativa, atès que la seua migració s'entén com un fenomen que qüestiona l'ordre establert. Per comparació amb la imatge ideal de la infància, aquesta és criminalitzada i es considera "inadaptada", en tant que amenaça cap a l'ordre adult.

La manca d'ètica i compromís polític, així com d'internalització del que significa ser xiquets i xiquetes avui, ubica la infància per darrere de la variabilitat de les circumstàncies, com demostren, per exemple, els diversos arguments sobre les retallades pressupostàries motivades per la crisi econòmica, que han afectat les polítiques públiques i les actuacions en matèria de prevenció i protecció adreçades a la infància i a les seues famílies. Una despreocupació política que, amb el suport de les ciències socials aplicades, provoca l'augment de la institucionalització de menors d'edat, construïts els conceptes d'infància i adolescència en "dificultat", com palesen les darreres modificacions en les tipologies de centres d'acollida dins del sistema de protecció valencià. Es tendeix a la construcció categòrica dels xiquets i

xiquetes, producte de la sensació adulta de risc i la necessitat de controlar i conservar l'ordre establert. En aquest context, queda pendent veure com s'implementa la Llei 26/2015, de modificació del sistema de protecció a la infància i l'adolescència.

b) Sobre la gènesi dels projectes, rutes i arribada al sistema de protecció.

Malgrat que, com hem assenyalat, la Convenció de Drets de la Infància (CDI) no està exempta de contradiccions i ambigüitats que limiten el concepte d'infància i restringeixen l'enfortiment de l'estatus social de xiquets i xiquetes, el concepte d'infantesa que ha imposat a Occident permet que els menors d'edat d'origen marroquí utilitzen la seua condició de dependència en benefici propi, ja que així poden accedir al sistema de protecció, encara que molts ja no se senten xiquets. Com hem subratllat, la migració dels joves menors d'edat respon a una decisió autònoma, cosa que no obsta perquè la família conega i participe del projecte migratori. En els casos on la família participa o finalment aparca les seues reticències, el protagonisme del jove en la presa de decisió és indiscutible. Aquesta migració s'explica, fonamentalment, per un sistema educatiu en crisi, una inserció sociolaboral deficitària i unes garanties i condicions laborals precàries que constrenyen les seues expectatives de futur, així com per la manca de provisió de recursos socials bàsics que genera un context d'incertesa i poc esperançador a ulls dels joves. L'escola no es percep com a mitjà de promoció social i les famílies troben en el context local escasses alternatives per dissuadir la idea migratòria dels més joves.

Troben tres elements que s'imbriquen en la decisió migratòria dels joves: primerament, concilien l'escola amb el treball des d'edats primerenques per tal d'ajudar la família; aquesta conciliació entre treball i estudi, a més, s'emmarca en un espai d'escassa llibertat amb un sistema tradicional que impregna les diverses institucions; finalment, cal apuntar com a detonant el panorama en què es troben els joves que es queden al país quan la majoria d'iguals han marxat, la qual cosa determina la manera en què, inserits als camps socials transnacionals, la referència migratòria i les dinàmiques del mercat laboral global, determinen les subjectivitats dels més joves. Així les coses, la migració dels joves substitueix l'accés al mercat de treball com a ritual de pas cap a la vida adulta, almenys pel que respecta al seu univers simbòlic i el que implica prendre decisions amb una gran càrrega de responsabilitat. La migració esdevé una forma de resistència contra un context que coarta les seues possibilitats, una resistència farcida del desig de promoció social, de la voluntat d'ajudar la família, de l'ànsia de viure de manera diferent la infància i la joventut. Uns ideals tots aquests que es gesten conforme a les probabilitats de penetrar en Europa.

Hem pogut comprovar com el disseny de l'itinerari per a creuar la frontera guarda relació amb la implicació de la família o dels referents familiars en el projecte del jove, de manera que els qui malauradament no compten amb els recursos familiars han de recórrer a vies més vulnerables i arriscades. Cal assenyalar, però, que no hem abordat ací la trajectòria amb pastera que, òbviament, és molt perillosa i a més, requereix de la inversió econòmica de la família. Hem parat esment a la dinàmica de les xarxes i la informació que circula pel camp transnacional i que fan servir els joves. És en aquesta esfera on cobra especial significació l'existència de les xarxes d'iguals que redueixen els riscos i costos del fet migratori i d'alguna manera el faciliten. Ells, les seues expectatives i recursos, s'ubiquen en un espai social ampli a través de la creació i la vinculació amb xarxes de solidaritat transnacionals que no és redueixen sols a les disposicions en l'entorn d'origen. Testimoniem com els recursos en els quals es recolzen els joves i les famílies que s'hi involucren, es traslladen també a la societat de destinació. A més dels recursos disponibles, el tipus de recursos de protecció existents i les diferents pràctiques administratives de les comunitats també influeixen als itineraris seguits a l'Estat espanyol i a l'hora de triar la destinació. Aquesta informació es materialitza i circula novament dins del camp i guarda relació amb la mobilitat dels joves. El dinamisme i la mobilitat dels joves troben un altre punt d'ancoratge en les experiències prèvies dels qui van marxar i que se situen en diferents parts de la xarxa. Encara que la presència de joves procedents de Beni Mellal al centres d'acollida de València era significativa, no tots els joves entrevistats ha manifestat conèixer amb exactitud el parador dels seus veïns i amics; en canvi, quan reconstruïm la seua ruta, sí podem connectar l'elecció de València amb la tradició migratòria de la zona de Beni Mellal, tant en aquesta comunitat com a la veïna Múrcia ambdues llocs de residència de familiars.

Els joves es presenten en la comissaria de policia habitualment acompanyats per algú que controla la informació sobre què han de fer. Els cossos de seguretat, tal com estableix el protocol d'actuació en la detecció de «menors estrangers no acompanyats», s'encarreguen d'identificar i enregistrar els joves i d'acompanyar-los en el procediment de determinació de l'edat. Els joves són desacreditats ja en el primer llindar d'entrada al sistema de protecció, que no és altre que el sistema policial, atès que, com ja hem dit, la determinació de l'edat es realitza indistintament. En aquest treball, hem escollit joves que han migrat amb edats inferiors als 16 anys, entre altres motius, per a poder revelar com, conscientment, es qüestiona la necessitat de protecció dels joves i se'ls menysprea. Els joves, sabedors de la voluntat dels diversos agents per desacreditar-los i del control al qual són sotmesos, elaboren una història que no pose en perill la seua oportunitat d'accedir al sistema de protecció i que tampoc delate

els referents o persones que els han ajudat a arribar fins ací. Històries que es defineixen a través de les característiques que s'associen a la categoria de «menor estranger no acompanyat».

c) Del temps sota tutela.

Una vegada etiquetats com a «menors estrangers no acompanyats», categoria que respon a una observació d'elements heterogenis, els joves accedeixen al sistema de protecció a través de l'ingrés al centre de recepció. Construïts des de la diferència, el temps de tutela constituirà un temps prestat per a guanyar els seus drets. Malgrat que, en teoria, els drets són un privilegi universal, és a dir, pertanyen per igual a tots els éssers humans, com indica De Lucas (2002), en el moment que es deshumanitza els immigrants, la seua discriminació s'esdevé factible. Es restringirà l'accés dels joves als drets i el seu futur dependrà de la legislació en estrangeria, ja que sols en la mesura que no puga efectuar-se la reagrupació familiar (repatriació) es garantirà la protecció fins a l'arribada de la majoria d'edat.

Resulta senzill veure com els joves, malgrat haver entrat al sistema, interioritzen el control i la inseguretats. El seus comportaments i actituds s'emmarquen en un decidit intent d'adaptació a allò que creuen s'espera d'ells que evite la seua expulsió, així com també en la incertesa que desperten en ells certes pràctiques institucionals, com ara l'amenaça de repatriació. Aquestes estratègies revelen l'autopercepció dels joves de la seua condició d'intrusos, uns criteris de percepció que inciten els diversos agents, fins i tot els més propers als joves, com són els educadors i educadores. Els joves responen a aquestes interpel·lacions i generen les seues estratègies per a adaptar-se a un medi amb profundes contradiccions, amb posicions polaritzades entre la protecció i l'expulsió. En aquest sentit, la informació i el coneixement sobre el funcionament de la institució protectora que els joves fan circular entre ells constitueixen un capital que els servirà per a oposar resistència al model institucional i aconseguir els beneficis que pot oferir-los l'entitat protectora.

Aquesta sensació d'inseguretats descendeix en el moment que són traslladats als centres d'acollida, cosa que sembla significar per als joves haver superat una prova més. Ara bé, el temps d'estada en el centre de recepció, generalment, s'ha dilatat força en el cas d'aquests «menors», com també en altres perfils de menors, fet que palesa que, més enllà de l'incompliment de la normativa en matèria de protecció de la infància, la primacia de *l'interès superior del menor* se supedita a d'altres interessos, criteris i necessitats que gairebé tenen res a veure amb ells. Sent el valor fonamental de la CDI que obliga els qui legislen, dissenyen i implementen les polítiques públiques a decidir en funció d'aquest interès, roman impregnat

d'una visió adultcèntrica i occidental i seran els adults, en aquest cas els i les tècniques i professionals els que decidiran per ells. Per altra banda, sostenim que la saturació del Centre de Recepció "València" durant els anys de forta presència del fenomen, com a conseqüència també dels ingressos d'altres perfils, és botó de mostra de la falta de resposta planificada, coordinada i garantista per part de l'Administració valenciana, que limita la protecció d'aquests joves a la necessitat de controlar-los. Les condicions del Centre posen en relleu la despreocupació de l'entitat tutelar tant pels menors i la seua situació com per l'equip professional.

La presumpta universalitat en el reconeixement de tots els xiquets i xiquetes sense discriminació per raó de la seua nacionalitat, inclosa entre els principis rectoris de les diverses legislacions en matèria de protecció de la infància, no és real en la pràctica. Existeixen procediments, protocols i legislacions que la posen en dubte. Hem analitzat el Centre d'Acollida de Menors "La Foia de Bunyol" (CAM), com a exemple per a descriure el tipus de dispositius específics en els quals s'hi atén a aquests joves. Encoberts sota una lògica tècnico-jurídica s'erigeixen en un circuit segregat dintre del sistema de protecció i generen el context idoni per a exercir el control, la vigilància i el perfeccionament de les tècniques disciplinàries. Aquesta disciplina no s'identifica amb una institució en concret, sinó més aviat amb el mode en què l'Estat aplica el seu poder sobre les especialitats i els subjectes (Foucault, 1968). Des del mateix sistema de protecció s'estigmatitza els joves mitjançant la segregació institucional. Analitzar el CAM com una institució total ens ha permès constatar com l'acció protectora té lloc en un marc regit per una sèrie de criteris normatius i pedagògics que determinen el tipus d'intervenció socioeducativa i racionalitza els objectius. A la vulnerabilitat i dependència atribuïdes als menors d'edat en general, que justifiquen l'autoritat i la capacitat de les persones adultes per a prendre decisions sobre el que és més correcte per a ells, s'hi afegeix el criteri de la necessitat de control que s'aplica als menors d'edat migrants. Les relacions pedagògiques i les funcions de criança que acompanyen, o haurien d'acompanyar, la intervenció socioeducativa en els centres d'acollida es veuen summament concretes i limitades pel context institucional i les dinàmiques que n'emanen, cosa que permet contemplar com es governa i es vigila una infància construïda com "problemàtica", al temps que suggereix la necessitat d'estudiar, reflexionar i portar a debat el paper dels i les professionals i el context en què desenvolupen la seua activitat. També hem descrit els condicionants i limitacions del CAM i del seu projecte educatiu a l'hora de dur a terme el seu objectiu últim, a saber, "la integració social dels joves migrants". Aquests entrebancs són producte de la dinàmica institucional, però també del curt marge de temps de protecció, que

se ceneix a la minoria d'edat, així com de les escasses polítiques i actuacions en altres àmbits i institucions, especialment en l'àmbit formatiu i el laboral. L'atenció social dispensada a aquests joves migrants menors d'edat es tradueix en un accés segregat als diversos recursos (socials, formatius, laborals, etc.) que desarticula l'accés igualitari als drets socials. Aquesta política social apareix marcada per un excessiu accent paternalista i assistencialista, auspiciat per una ideologia de fort caire assimilacionista pel que fa als processos d'integració social. Aquest caràcter desencadena, a més, processos d'individualització on la responsabilitat de l'èxit o del fracàs en la inserció recau exclusivament sobre els mateixos joves.

Si la infància en general ha estat pensada en funció del seu paper futur, en el cas dels joves migrants l'autonomia que han d'assolir un cop arriba la majoria d'edat estableix els objectius continguts al projecte d'intervenció individual, el cos d'activitats que aglutina el projecte educatiu, al temps que formalitza una teoria sobre les responsabilitats i habilitats que han d'adquirir. Una teoria que racionalitza les relacions, defineix quin tipus de comportament és el "correcte" i justifica una determinada manera de tractar-los. Aquests processos es generalitzen com a resultat de la "rutinització" del treball socioeducatiu i la naturalització de la dinàmica institucional que assumeixen i interioritzen els joves i també els i les professionals.

En aquest context, el control que exerceix la legislació en matèria d'estrangeria sobre les seues vides aflora entre les seues estratègies d'adaptació a la dinàmica institucional. L'entrada al sistema de protecció té un valor instrumental per als joves, per això les seues tàctiques fluctuen entre l'adaptació i la resistència en un espai en què les possibilitats d'aconseguir la residència legal i l'accés a certs recursos facilitaran la seua inserció social i laboral en complir la majoria d'edat. L'imperatiu d'assolir les competències i habilitats necessàries per a incorporar-se ràpidament al mercat de treball limita els horitzons formatius dels joves i també dels itineraris que dissenyen per a ells els i les professionals, que són qui controlen les ofertes formatives, places, recursos, etc. Així les coses, els joves migrants seran els primers candidats a l'hora d'accedir a cursos de formació bàsica professional, fet que determinarà la seua posició en l'estructura laboral i per tant, la seua posició social.

Hem extret alguns dels elements significatius de l'evolució del projecte migratori dels joves i de la seua capacitat per a fer front als diversos obstacles durant l'estada al CAM, com ara el contacte amb la família i els referents familiars que revelen les pautes de criança permanents des de la distància i els referents educatius, és a dir, els educadors i educadores socials que els acompanyen. En aquest sentit, els joves subratllen de manera positiva la proximitat i destaquen comportaments que tenen a veure amb la qualitat humana dels professionals. En

contraposició, mostren rebuig cap al caràcter autoritari i normatiu d'altres professionals, elements que revelen la falta de llibertat i de participació experimentada pels joves. Per altra banda, comprovem el valor que atorguen a les activitats de preparació per a la seua emancipació i que faciliten la seua solvència fora del CAM, així com a les activitats lúdiques o connectades amb el lleure, que encara que escapen dels paràmetres de preparació per al futur, possibiliten experiències de sociabilitat amb altres joves i la creació de xarxes fonamentals per al seu benestar en el moment present. En els seus relats apunten altres activitats, pràctiques i dinàmiques generades per l'equip educatiu, a les quals es concedeix un elevat valor simbòlic en les seues trajectòries una vegada fora del CAM, ja que sentir-se respectats i segurs durant la seua experiència al CAM els permet enfrontar-se amb major determinació als reptes i obstacles de la vida en l'exterior. Som conscients que l'avaluació detallada de l'adequació del projecte educatiu a les necessitats dels joves exigiria una anàlisi més profunda i poder comparar diversos projectes i joves que han recalat en altres centres d'atenció. No obstant això, la revisió d'altres tesis en aquest camp ha revelat polifonies en el mode de tractar i atendre els joves migrants, així com la satisfacció en les experiències dels joves entrevistats.

Com hem constatat, malgrat arribar sols, els joves porten a la motxilla la seua família, a la qual tenen sempre molt present. Les seues estratègies apareixen íntimament vinculades a una determinada manera de concebre els seus drets i obligacions envers les seues famílies i el sacrifici que implica tant per a ells com per a les seues famílies la decisió migratòria. En aquest sentit, defensem com el transnacionalisme pot ser inspirador de noves formes i metodologies de militància social que articulen la creació i reformulació d'accions lligades a la defensa dels drets de les persones migrants (Jiménez, 2011), accions que tenen a veure amb el tipus d'intervenció socioeducativa. La mediació social transnacional és un model d'intervenció que permet evitar la divisió taxativa entre l'origen i la destinació i integrar els elements de la seua vivència simultània. Incloure les famílies en els projectes educatius que es dissenyen per als joves és essencial per tal de donar resposta a les seues necessitats i garantir l'estabilitat tant emocional com familiar dels joves. La mediació social transnacional ubica els joves al centre de la intervenció i els beneficia en la mesura que se senten segurs i respectats.

d) L'experiència com a majors d'edat.

Malgrat el voluntariós intent del projecte educatiu d'apaivagar alguns dels efectes provocats pel context institucional, la manera com els joves experimenten la sortida del CAM ens permet comprovar la dependència i la infantilització resultants del llarg període d'institucionalització.

A més, es produeix una segona ruptura amb els referents educatius. La forma en què cadascun d'ells viu aquest nou trencament oscil·la entre la inseguretat que planteja la vida fora del CAM i l'ansia de llibertat i d'independència respecte dels adults.

La manca de recursos d'emancipació per als joves migrants *extutelats* genera uns mecanismes de selecció que fan que els més *aptos* puguin aprofitar els escassos recursos, però alhora constitueix un factor de risc d'exclusió social per als *menys aptes*. Per a poder beneficiar-se dels recursos d'emancipació caldrà que el candidat compte amb informes del CAM que avaluen favorablement la seua biografia sota tutela i establisquen la seua adequació. Són criteris que, un cop més, s'ajusten a les necessitats dels recursos i les organitzacions que els manegen i no a les dels joves. Si finalment han aconseguit accedir a certs recursos és perquè les seues pràctiques, apreciacions i percepcions s'hi ajusten a les condicions de les quals en són producte. Així doncs, els joves emmotllen el seu comportament i la visió que tenen d'ells mateixos a l'ideal construït i desitjat per les lògiques institucionals.

Respecte a l'actuació política pel que fa a l'atenció de les necessitats dels joves migrants –que podem generalitzar al conjunt de la població jove–, comprovem que el model neoliberal característic de la gestió de riscos (Castel, 1984) en la protecció de la infància es trasllada també a aquest àmbit. L'Administració valenciana relega al Tercer Sector l'atenció de les necessitats de la joventut, impulsa la iniciativa privada de projectes d'emancipació a través les organitzacions no governamentals i altres entitats. Aquest model de gestió té conseqüències directes sobre el tipus de recursos, que solen disposar d'una dotació econòmica i humana mínima i per tant, s'exposen a convertir-se en recursos merament assistencials. En aquest treball, ens hem centrat, majoritàriament, en joves atesos a pisos d'emancipació, raó per la qual podem afirmar que disposar d'uns certs recursos no garanteix l'èxit del projecte migratori. En un context marcat per la escassetat d'ofertes laborals, la política de contractació i el dens procés burocràtic per a la tramitació de permisos i renovacions tenen, en conjunció amb altres factors, una especial incidència sobre la inserció social i laboral dels joves migrants. Els joves disposen de permís de residència (no lucrativa generalment), però els estrictes, i sovint gairebé impossibles, criteris que imposa la legislació en matèria d'estrangeria a l'hora d'atorgar l'autorització per treballar limita les seues possibilitats de participació social i d'inserció laboral. Tant els i les professionals dels projectes d'emancipació com els mateixos joves ensopeguen amb obstacles de difícil superació quan tracten d'aconseguir un contracte laboral d'un any. Aquestes severes condicions operen en un panorama difícil per al grup poblacional més jove a causa de l'alta demanda d'ocupació, cosa que situa els joves migrants en situació de desavantatge. Tanmateix, comptar amb un recurs d'emancipació facilita que els

joves s'enfronten a la incertesa amb una disposició més positiva, atès que almenys podran renovar la residència, accedir a determinats recursos i prolongar l'adquisició de competències mitjançant la formació de cara a millorar la seua situació competencial al mercat de treball. Aquestes estratègies s'ajusten a les lògiques del mercat de treball, no sols per la incertesa que impregna novament els itineraris formatius, sinó també per les seues eleccions formatives, que guarden relació amb les dinàmiques derivades dels interessos empresarials.

La majoria de joves migrants extutelats encara no ha tingut la seua primera experiència laboral remunerada, cosa que determina la seua posició en l'estructura social i laboral i l'estil de vida, producte d'unes condicions d'existència que habitualment comparteixen amb altres joves en idèntiques circumstàncies. Solen ser joves migrants amb qui van coincidir en el CAM i amb qui ara conviuen als pisos d'emancipació. A mesura que augmenta l'espera d'una oportunitat laboral, es genera un ambient de desmotivació i inseguretat que afavoreix l'emergència de conflictes personals i sovint motiven conductes de risc, com ara comissió de delictes, consum de tòxics o immersió en l'economia submergida, conductes que es criminalitzen i alimenten els estereotips socials negatius sobre els joves migrants d'origen marroquí.

Trobem en els joves que han accedit al mercat de treball un fort sentiment d'integració, malgrat que ocupen llocs amb garanties i condicions laborals mínimes. El treball afavoreix un cert estil de vida i relacions socials més àmplies, a les quals concedeixen un alt valor simbòlic i vinculen amb l'èxit. Cal assenyalar que aquesta ocupabilitat els permet adquirir un estatus social també a la societat d'origen, fet que tant ells com les seues famílies associen al concepte d'èxit migratori. No obstant, les seues expectatives de futur transiten amb la mateixa incertesa que les condicions laborals. Aquest sentiment d'integració també aflora en els joves que migraren amb edats inferiors, atès que els cinc anys de residència legal els garanteixen la targeta de llarga duració que atorga, a més, el permís de treball. Malgrat no disposar encara d'un contracte laboral, s'enfronten a aquesta situació amb major optimisme, perquè són conscients que la seua contractació ja no passa per la superació dels tràmits a la Delegació de Govern. Així, la seua cerca d'ocupació és molt més activa i dinàmica pel seu grau d'implicació.

Hem volgut explorar els elements identitaris dels joves i com s'han transformat a través de la seua experiència migratòria. La seua identitat arrela fortament en la seua doble pertinença i en el seu mode de vida transnacional. Detectem una enorme satisfacció pel que fa al respecte de les normes socials i a les relacions quotidianes, així com pel bon tracte rebut. Lluny de renunciar a la seua identitat d'origen, els joves, però, també se senten d'ací. En canvi, hem vist a través dels seus relats com experimenten en la seua quotidianitat la diferent condició social i

el rebuig, que esdevenen tangibles cada cop que se'ls sotmet a controls policials. Sovint desacreditats simplement per la seua fesomia diversa, el fet se'ls qüestione ara i adés els ha dut, fins i tot, a naturalitzar aquestes situacions. Malgrat que no hem advertit en les entrevistes altres elements i pràctiques que delaten la discriminació social, en el seu dia a dia, la pateixen quan miren d'accedir a certs recursos o simplement quan volen obrir un compte bancari. També és simptomàtic que sol·liciten als referents educatius que els acompanyen a certes institucions, conscients que si van ells, se'ls dispensarà un millor tractament.

Extraiem de l'anàlisi que l'èxit del projecte migratori descansa en el fet de trobar una ocupació. Les possibilitats d'aconseguir treball constitueixen l'element central que vehicula les seues estratègies actuals i les seues expectatives de futur. Així doncs, molts dels qui no disposen d'ocupació ni de recurs d'emancipació, la majoria sense capacitat per a renovar la residència, s'hi exposen a una situació d'elevada vulnerabilitat i marginació social; altres inicien un nou projecte migratori cap a altres països d'acord amb les lògiques del mercat global, especialment cap a països del centre i nord d'Europa. Aquestes noves mobilitats forçades, que comporten un alt risc per a les seues trajectòries vitals, transcorren en un espai caracteritzat per una precarietat laboral de caràcter estructural que afecta la població jove en el seu conjunt al territori espanyol, malgrat que les diferències entre els processos que desencadena s'assenten sobre estratificacions socials prèvies, estretament vinculades a la classe social. En aquest sentit, dedicàvem un apartat al capítol 9 a la necessitat d'analitzar el paper que desenvolupa la lògica del capital humà i les dinàmiques i lògiques empresarials en els processos de mobilitat forçada dels joves. Aquests processos s'insereixen novament en circuits insegurs i perillosos per als joves migrants, que conformen una trajectòria vital sotmesa a una creixent individualització i al trànsit constant.

Considerem que les hipòtesis d'aquest treball han estat confirmades una per una. Tanmateix, voldríem procedir a una darrera matisació. L'accés al sistema de protecció no constitueix garantia de l'èxit migratori; de fet, molts dels joves, tot i haver-hi accedit, no aconseguiran el necessari permís de residència (han de romandre-hi un mínim de 9 mesos, tal com marca la Llei d'estrangeria). Però, un com més, ni el permís de residència ni estar en possessió d'altres competències són tampoc garanties d'èxit si no s'aconsegueix un treball i tot allò que deriva de l'apoderament econòmic. No obstant, el valor instrumental que atorguen al sistema de protecció és ben rellevant, especialment pel que significa per a ells poder comptar amb els i les que foren referents educatius, una vegada es troben fora del sistema. D'ací podria arrancar un estudi interessant que abordara com els i les professionals dels diversos projectes, que han atès i conegut de prop als joves, configuren una xarxa de solidaritat informal amb un paper

decisiu a l'hora d'ajudar els joves a evitar les zones d'exclusió i/o vulnerabilitat fins que es converteixen, tristament massa sovint, en els únics agents reals de protecció social.

BIBLIOGRAFIA

ACNUR (1997) *Menores no acompañados: directrices para tratar su solicitud de asilo*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

Alonso, Luis Enrique (1998): *La mirada cualitativa en sociología*. Madrid: Fundamentos

Bargach, Amina (2009): "La integración del menor migrante sin referente adulto en el país receptor". Dins Jiménez Hernández, Antonio (Coord.): *Menores migrantes sin referentes familiares*. Granada: Grupo Editorial Universitario.

Beck, Ulrich (1999): *¿Qué es la globalización? Falacias del globalismo, respuestas a la globalización*. Barcelona: Paidós

Berger Peter i Luckmann Thomas (1984) [1968]: *La construcción social de la realidad*. Buenos Aires: Amorroutu

Berriane, Mohamed (2004): "La larga historia de las migraciones marroquíes". Dins López García, B. i Berriane, M. (Dir.) *Atlas de la inmigración marroquí en España*. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid.

Bourdieu, Pierre (1985): *¿Qué significa hablar? Economía de los intercambios lingüísticos*, Madrid: Akal.

Bourdieu, Pierre (1990) [1984]: *Sociología i Cultura*. Mèxic : Grijalbo.

Bourdieu (1991) [1988]: *La distinción*. Madrid: Taurus Humanidades.

Bourdieu, Pierre (2000) [1980] : *Cuestiones de Sociología*. Madrid: Istmo.

Bourdieu, P. (2000) [1998]: *La dominación masculina*. Barcelona: Anagrama.

Bravo, Amaia i Del Valle, Jorge F. (coord.) (2009): *Intervención socioeducativa en acogimiento residencial*. Colección de documentos técnicos. Gobierno de Cantabria: Consejería de Empleo y Bienestar Social.

Capdevila, Manel (2003): *Los menores extranjeros indocumentados no acompañados (MEINA)* Trabajo de investigación. Centres d'Estudis jurídics i formació especialitzada. Generalitat de Catalunya.

Casas, Ferran (1998): *Infancia: Perspectivas psicosociales*. Barcelona: Paidós.

Castel, Robert (1984)[1981]: *La gestión de los riesgos. De la anti-psiquiatría al post-análisis*. Barcelona: Anagrama.

Castells, Manuel. (2001): "La sociedad red". Dins Castells, Manuel; Giddens, Anthony i Touraine, Alain: *Teorías para una nueva sociedad*. Madrid: Fundación Mariano Botín.

Collins, Randall (1989)[1979]: *La sociedad credencialista: sociología histórica de la educación y de la estratificación*. Torrejón de Ardoz: Akal.

De Lucas, Javier (2002): *Blade Runner. El Derecho, guardián de la diferencia*. Valencia: Tirant lo Blanch.

Durkheim, Émile (1975): *Educación y sociología*. Barcelona: Península.

Empez, Núria (2014): "¡SOLO VALIENTE! Los menores que migran solos de Marruecos a Cataluña". Tesis Doctoral. UAB.

Feixa, Carles (1999) [1998]: *De jóvenes, bandas y tribus*. Barcelona: Ariel.

Foucault, Michel (1976): *Historia de la sexualidad, 1. La voluntad del saber*. Madrid: Siglo XXI.

Foucault, (1968)[1966]: *Las palabras y las cosas. Una arqueología de las ciencias humanas*. Buenos Aires: Siglo XXI Editores.

Foucault, Michel (1985): *Saber y verdad*. Madrid: Ediciones la Piqueta.

Foucault, Michel (2002)[1975]: *Vigilar y castigar : nacimiento de la prisión*. Buenos Aires: Siglo XXI Editores 2002.

Freire, Paulo (1993): *Pedagogía de la esperanza: un reencuentro con la Pedagogía del oprimido*. Mèxic: Siglo XXI editores.

Fuentes, Raquel (2014): "Menores extranjeros No acompañados [MENA] Foreign Unaccompanied Minors", *Revista internacional de Trabajo Social y Bienestar*, 3, 105-111.

Gaitán, Lourdes (2006): *Sociología de la Infancia*. Madrid. Síntesis

Gaitán, Lourdes (dir.) (2007): *Los niños como actores en los procesos migratorios. Implicaciones para los proyectos de Cooperación*. Disponible en: http://www.de0a18.net/pdf/doc_infancia_risc_los%20ninos_como_actores.pdf

García Borrego, Iñaki. (2005): "La construcción de la inmigración: el papel de la universidad". Dins Pedreño, Andrés i Hernández, Manuel (coords.): *La condición inmigrante: exploración e investigaciones desde la Región de Murcia*. Murcia: Universidad de Murcia

Gil Araujo, Sandra (2006): *Las argucias de la integración. Construcción nacional y gobierno de lo social a través de las políticas de integración de inmigrantes. Los casos de Cataluña y Madrid*. Tesis doctoral. Universidad Complutense de Madrid.

Giménez, Carlos i Suárez, Liliana (2000): *Menores no Acompañados que han entrado en territorio español sin representación legal* (3 Vols). Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

Gimeno, Chabier (2014): "Escenarios fuera de los sistemas de protección de menores: prostitución y redes de explotación". Dins Gómez, Juan i Marcuello, Chaimar (eds), *Las políticas públicas y sociales en la encrucijada: incertidumbre, complejidad y cambio*. Zaragoza: Universidad de Zaragoza.

Goenechea, Cristina (2006): "Menores inmigrantes no acompañados: un estudio de su situación en la actualidad". Universidad Complutense de Madrid. Disponible en: http://weib.caib.es/Documentacio/jornades/Web_I_Cong_Medit/PDFs/menors2.pdf

Goffman, Erving (1995) [1963]: *Estigma. La identidad deteriorada*. Buenos Aires: Amorrortu.

Goffman, Erving (2009) [1961]: *Internados. Ensayos sobre la situación social de los enfermos mentales*. Buenos Aires: Amorrortu.

Heller, Agnes (2002)[1975]: *Sociología de la vida cotidiana*. Barcelona: Península.

Jiménez, Mercedes (2003): *Buscarse la vida. Análisis transnacional de los procesos migratorios de los menores marroquíes en Andalucía*. Cuadernos de la Fundación Santa María. Madrid: SM Ediciones.

Jiménez, Mercedes (2005): "La migración de los menores en Marruecos. Reflexiones desde la frontera sur de Europa". Dins Ramírez, Ángeles i Jiménez, Mercedes: *Las otras migraciones: la emigración de menores marroquíes no acompañados a España*. Madrid: Akal.

Jiménez, Mercedes (2011): *Intrusos en la fortaleza, menores marroquíes migrantes en la frontera sur de Europa*. Tesis doctoral dirigida por Liliana Suárez Navaz y Bernabé López García. UAM.

Konrad, Marc i Santonja, Vicenta (2005): *Menores migrantes: de los puntos cardinales a la rosa de los vientos*. Valencia: Promolibro.

Lacomba, Joan (2004): *Migraciones y desarrollo en Marruecos*. Madrid: Catarata.

Lacomba, Josep (2008): *Historia de las Migraciones Internacionales*. Madrid: Catarata.

Laíz, Sofía (2014): *'Moviendo ficha': jóvenes migrantes, estrategias y trayectorias familiares de movilidad social inter-generacional en las migraciones argentinas y marroquíes a Galicia*. Tesis Doctoral: Universidade Da Coruña.

Liebel, Manfred (2007): *Entre Protección y Emancipación. Derechos de la infancia y Políticas sociales. Las Monografías del Experto*. Madrid: Universidad Complutense Madrid.

Liebel, Manfred i Martínez, Marta (coords.) (2009): *Infancia y Derechos Humanos. Hacia una ciudadanía participante y protagonista*. Lima: IFEJANT. Disponible en: http://pendientedemigracion.ucm.es/info/polinfan/2010/Infancia_y_DDHH_Liebel_Martinez.pdf

Maalouf, Amin (2009) [1998]: *Identidades Asesinas*. Madrid: Alianza Editorial.

Macionis, John J. i Plummer, Ken (2007): *Sociología*. Madrid: Pearson Prentice Hall.

Malgesini, Graciela i Giménez, Carlos (2000): *Guía de conceptos sobre migraciones, racismo e interculturalidad*. Madrid: Catarata.

Manzani, Loira, Luciani, Silvana i Arnosó, Maitaner (2012): "La medicación transnacional para la mejora de la intervención socioeducativa con menores y jóvenes extranjeros sin referente familiar adulto en las sociedades receptoras". Póster, Congreso sobre las Migraciones Internacionales en España. Bilbao.

Marco, Elisabet (2010): "La intervención en los Centros de Acogida para Menores inmigrantes en Valencia. Fundación Amigó". *Educación social: Revista de intervención socioeducativa*, 45, 152-165.

Marco, Elisabet (2015): "Menores extranjeros no acompañados en el sistema de protección". Dins Navarro, Javier J. i Mestre, Mª Vicenta: *El marco global de la atención al menor*. Valencia: Tirant Humanidades.

Marre, Diana (2014): "De infancias, niños y niñas". Dins Llobet, Valeria (comp.): *Pensar la infancia desde América Latina. Un estado de la cuestión*. Buenos Aires: CLACSO.

Martín Criado, Enrique (1998): *Producir la Juventud*. Madrid: Istmo.

Martínez Reguera, Enrique (2007): *Con los Niños no se juega*. Madrid: Quilombo.

Mead, George Herbert (1982): *Espíritu, persona y sociedad: desde el punto de vista del conductismo social*. Barcelona: Paidós.

Monteros, Silvina (2007): *La construcción social de un nuevo sujeto migratorio: los menores migrantes no acompañados. Condiciones de posibilidad para la agencia*. Tesis doctoral. Universidad Autónoma de Madrid.

Morante, Mª Luz i Trujillo, Mª Auxiliadora (2014): "Migraciones e infancia". Dins Empez, Núria (coord.): *Dejarnos Crecer. Menores migrantes bajo tutela institucional*. Barcelona: Virus.

Navarro, Jordi (2007): "El maltrato institucional: protesta con propuesta", *RES: Revista d'Educació Social*, 6. Disponible en <<http://www.eduso.net/res/?b=9&c=78&n=215>>.

Navarro, Laura (2008): *Contra el Islam. La visión deformada del mundo árabe en Occidente*. Córdoba: Almuzara.

Olmos, Antonia (2015): "Análisis crítico de discurso y etnografía: Una propuesta metodológica para el estudio de la alteridad con poblaciones migrantes". *Empiria. Revista de metodología de ciencias sociales*, 32, 103-128.

Parella, Sonia (2004): "La interacción entre clase social, género y etnia. El reclutamiento de mujeres inmigrantes en el servicio doméstico". *Revista Mientras tanto*, 93, 83-100.

Parsons, Talcott. (1976) [1959]: *El sistema social*. Madrid: Revista de Occidente.

Peggy Levitt i Nina Glick Schiller (2004): "Perspectivas internacionales sobre migración: conceptualizar la simultaneidad", *Revista Migración y desarrollo*, 3, 60-91. Disponible en: <<http://www.redalyc.org/articulo.oa?id=66000305>>.

Pilotti, Francisco (2000): *Globalización y Convención sobre los Derechos del Niño: el contexto del texto*. Washington D.C: Organización de los Estados Americanos. Disponible en: <http://pendientedemigracion.ucm.es/info/polinfan/2006/area-lectura/mod-1/pilotti_contexto-del-texto.pdf>

Pujadas, Joan Josep (coord.) (2004): *Etnografía*, Barcelona: UOC.

Quiroga, Violeta (2003): *Els petits Harraga. Menores immigrants no acompanyats d'origen marroquí a Catalunya*. Tesis doctoral. Universidad Rovira y Virgili. Tarragona.

Quiroga, Violeta (direcc.) i Alonso, Adriana (coord.) (2009): *Sueños de Bolsillo. Menores Migrantes No Acompañados/das en la Comunitat Valenciana*. Informe no publicat.

Quiroga, Violeta i Sòria, Monserrat (2010): "Los y las menores migrantes no acompañados/as: entre la indiferencia y la invisibilidad", *Revista de Intervenció Socioeducativa*, 45, 112-136.

Rodríguez, Iván (2007): *Para una sociología de la infancia: aspectos teóricos y metodológicos*. Madrid: CIS

Pavez Soto, Iskra (2012). "Sociología de la Infancia: las niñas y los niños como actores sociales", *Revista de Sociología*, 27, 81-102. Disponible en:

<<http://www2.facso.uchile.cl/publicaciones/sociologia/articulos/27/2704-Pavez.pdf>

Perkins, Marlene (2014): *La Infancia en la Comunidad Valenciana 2014*. València: UNICEF Comité Comunidad Valenciana.

Ribas, Natalia (2004): *Una invitación a la sociología de las migraciones*. Barcelona: Bellaterra.

Ribas, Natalia (2005): "Globalización y movimientos migratorios". Dins Jiménez, Mercedes i Ramírez, Angeles (coord.), *Las otras migraciones: la emigración de menores marroquíes no acompañados a España*. Madrid: Akal.

Santos Antonio i Muñoz David (2015): "Fuga de cerebros y biografías low cost: nueva etapa en la precarización de la juventud", *Recerca, revista de Pensament i Anàlisi*, 16, 13-33.

Senovilla, Daniel (2007): *Situación y Tratamiento de los Menores Extranjeros No Acompañados en Europa*. Observatorio Internacional de Justicia Juvenil (OIJ).

Soria, Ramón i Rubio, Francisco J. (2003): "La construcción social de la diferencia", *Nómadas: revista crítica de ciencias sociales y jurídicas*, 7. Disponible en:

<<http://pendientedemigracion.ucm.es/info/nomadas/7/jarribas.htm>>.

Suárez, Liliana (2006): "Un nuevo actor migratorio: jóvenes, rutas y ritos juveniles transnacionales". Dins Checa i Olmos, F; Arjona, A; Checa i Olmos, F.C (eds.), *Menores tras las fronteras. Otra migración que aguarda*. Barcelona: Icaria.

Suárez, Liliana (2008): "La perspectiva transnacional, en los estudios migratorios. Génesis, derroteros y surcos metodológicos". Dins Garcia Roca, Joaquin i Lacomba, Joan (eds.), *La inmigración en la sociedad española. Radiografía multidisciplinar*. Barcelona: Bellaterra.

Suarez, Liliana i Jiménez, Mercedes (2011): "Menores en el campo migratorio transnacional. Los niños del centro (Drari d'sentro)". *Papers: revista de sociología*, 96, 11-33.

Tajfel, Henri (1984): *Grupos humanos y categorías Sociales*. Barcelona: Herder.

Torres, Francisco (2012): "Crisis econòmica, sus impactos y las estratègies de los inmigrantes en España", *Regiones, suplemento de antropología...*, 47, 9-14.

Troyano, José Fernando (2010): "El Racismo. Consideraciones sobre su definición conceptual y operativa", *Revista Internacional de Estudios Migratorios*, 1, 1-24.

Trujillo, Mª Auxiliadora (2010): "Acogida inmediata a menores que migran sin referentes familiares. Reflexiones para la práctica profesional". *Revista de Intervenció Socioeducativa*, 45, 112-136.

Valles, Miguel (1999): *Técnicas cualitativas de investigación social. Reflexión metodológica y práctica profesional*. Madrid: Síntesis-Sociología

Weber, Max (1944)[1921]: *Economía y Sociedad*. Esbozo de sociología comprensiva. Madrid: Fondo de Cultura Económica de España.

Weber, Max (1969)[1904]: *La ética protestante y el espíritu del capitalismo*. Barcelona: Península.

Villa, Ana (2015): "Joves extutelats. El repte d'emancipar-se avui. Propuestas des del Tercer Sector", *Dossier Debats Catalunya Social Propostes des del Tercer Sector*,14. Disponible en: <http://www.tercersector.cat/sites/www.tercersector.cat/files/dossier_joves_extutelats._el_repte_demancipar-se_avui_5.pdf>.